

თბილისის შრომის წითელი ღრუხის ორდენისანი
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

გ ი ბ ი ხ ო რ ნ ა უ ლ ი

მთები და სახელები

(მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიკური
მასალები და ძიებანი)

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1983

წიგნში განხილულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის ორი კუთხის, მთიულეთისა და გუდამაყრის ტოპონიმი. მოცემულია ავტორის მიერ აღვიწხე დეტალურად აღწერილი 7000 ტოპონიმის შინაარსობრივი და ენათმეცნიერული ანალიზი, სემასიოლოგიური კლასიფიკაცია, გამოვლენილია სახელდების პრინციპები; განხილულია მარტივი, რთული და შედგენილი ტოპონიმების წგუფები, გამოყოფილია შედგენილ ტოპონიმთა მოდელები; ახსნილია ზოგიერთი უცნობი ტოპონიმი. ტოპონიმთა გაანალიზებისას მოშველიებულია და მიმობილულია თანამედროვე ტოპონიმიკური, ენათმეცნიერული, ეთნოგრაფიული, გეოგრაფიული, ისტორიული ლიტერატურა.

მთიულეთ-გუდამაყრის ეს 7000 ტოპონიმი სოფლების მიხედვით გაწვობილია ანბანით რიგზე. შენიშვნებში კი მოცემულია ამ ტოპონიმებთან დაკავშირებული გადმოცემა-ლეგენდები, ხალხური ეტიმოლოგიები, სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თუ საკუთარი მოსაზრებები.

წიგნი დახმარებას გაუწევს ძირითადად ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტებს, ენათმეცნიერების, ლექსიკოლოგიისა და ტოპონიმიკის, აგრეთვე ეთნოგრაფიის, გეოგრაფიის, ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხებით დაინტერესებულ პირებს.

რედაქტორი პროფ. შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი
რეცენზენტები: გ. ბ ე დ ო შ ვ ი ლ ი
ს. მ ე ლ ი ქ ი ძ ე

©თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1983

წინასიტყვაობა

ტოპონიმიკური მეცნიერება ჩვენში ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესშია. ჯერჯერობით უფრო აღწერითი სამუშაოები მიმდინარეობს: ტოპონიმების აღწერა-შეგროვება და მათი სინქრონული გაანალიზება. ეტიმოლოგიური კვლევა, სიღრმეებში ჩაძიება იშვიათ შემთხვევაში თუ მოხერხდება, სანამ არ აიწერება მთლიანად საქართველოს ტოპონიმია, სანამ არ ამოიწერება ტოპონიმები ძველი ქართული ძეგლებიდან, ძველი რუკებიდან და სხვა.

ამასთანავე საჭიროა საქართველოს თითოეული კუთხის ტოპონიმის ცალკე შესწავლა, თავისებურებათა გამოვლინება, რის საფუძველზედაც შემდგომში შემუშავდება საქართველოს ტოპონიმისათვის დამახასიათებელი ზოგადი პრინციპები და მეთოდები. ამ მხრივ ჯერ ბევრი რამ გასარკვევი და დასადგენია საკავშირო მასშტაბითაც. აზრთა სხვადასხვაობაა მთელი რიგი ძირითადი საკითხების გავებაში.

ერთ-ერთ ასეთ სადავო საკითხად ითვლება, მაგალითად, მიკრო და მაკრო ტოპონიმთა შორის საზღვრის დადება. ზოგ ტოპონიმისტს მიაჩნია, რომ მიკროტოპონიმიაში უნდა გაერთიანდეს მხოლოდ მცირე გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელები, ხოლო მაკროტოპონიმები ცალკე უნდა გამოიყოს. ცალკე გამოსაყოფად მიიჩნევენ ჰიდრონიმებსაც. გამოჩენილი რუსი ტოპონიმისტის გ. ა. ნიკონოვის აზრით, „ყველაზე გრანდიოზულ და თავისებურებებით გამორჩეულ ნაწილს ტოპონიმისას წარმოადგენს მიკროტოპონიმია, ანუ მცირე ობიექტთა სახელები: ნაკადულების, ჭალების, მინდვრების, მამულების, ხევების, გზების, ხიდების, კეების, დასახლებულ პუნქტთა, უბნების და ა. შ., ცალკეულ შემდე, თუ მას საკუთარი სახელი ჰქვია.“¹

როგორც ამ ციტატიდან ჩანს, მიკროტოპონიმიაში გაერთიანებულია ყველა მცირე გეოგრაფიული ობიექტის სახელი.

მაკროტოპონიმებში აერთიანებენ ქალაქების, დიდი მდინარეების, ოკეანეების, ზღვების, დიდი მთების სახელწოდებებს, რომლებსაც ტოპონიმის ცალკე დარგი შეისწავლის. მაკროტოპონიმიაში გაერთიანებულია სოფლის სახელებიც.

მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მიკროტოპონიმების არამცთუ მკვეთრი გამოიყვნა მაკროტოპონიმებისაგან,

¹ В. А. Никонов, Введение в топонимику, М., 1965, ст. 46.

არამედ მათი გამოცალკევებაც კი არ ხერხდება. მიკრო და მაკრო ტოპონიმები ერთიანობაში უნდა შევისწავლოთ, რადგან მიკროტოპონიმები გვეხმარებათ მაკროტოპონიმების ამოცნობაში. ფორმისა და შინაარსის მხრივ მიკრო და მაკრო ტოპონიმებს შორის სრული თანხედრია. შეუძლებელია თვით სახელწოდებებში რაიმე გამმიჯნელი ნიშან-თვისების აღმოჩენა. გარდა ამისა, რომ ერთნი ღიდ ობიექტებს აღნიშნავენ, ხოლო მეორენი — მცირეს. ეს პირობითი ზღვარიც მოშლილია, რადგან ხშირია მიკროტოპონიმის მაკროტოპონიმად და მაკროტოპონიმის მიკროტოპონიმად ქცევის შემთხვევები.

მაგალითად, ფასანაურს ქვემოთ, ხანდოს ხევისა და არაგვის შესართავთან აღრე (20—30 წლის წინ) არაერთი დასახლება არ ყოფილა. უბრალოდ ადგილს რქმევია წ ი თ ლ ი ა ნ ი. შემდეგში, როცა აქ სოფელი გაჩნდა, შეინარჩუნა ადგილის სახელი, სოფელს ამჟამადაც წ ი თ ლ ი ა ნ ი ჰქვია, ე. ი. მიკროტოპონიმი იქცა მაკროტოპონიმად. ხდება პირიქითაც. მოსახლეობა იყრება მალა მთებიდან, ხევის კუდებიდან და სამხედრო გზის გაყოლებით, არაგვის ქალუბზე სახლდება. რიგ შემთხვევაში ახალი სოფელი ძველი სოფლის სახელს ჩამოიყოლებს (მაგ.: ა მ ი რ ნ ი, გ ო გ ნ ა უ რ ე ბ ი, ა რ ა ჯ ე თ ი), ხოლო ზოგჯერ სოფლის სახელად მიკროტოპონიმი ამოტივტივდება. მაგ.: სოფელი მ უ გ უ ლ ა ჰართალთან არის, მალა მთაზე. ჩამოსახლდნენ სამანქანო გზის თავზე, შეეჯახებულ ფერდობზე, რომელიც აღრე სახანავად ჰქონდათ და ხ ა მ უ შ ა ს ეძახდნენ. ამრიგად, გაჩნდა სოფელი ხ ა მ უ შ ა, მ უ გ უ ლ ა კი გორსლა შემორჩა და მიკროტოპონიმად იქცა.

ტოპონიმიაში, განსაკუთრებით მიკროტოპონიმიაში, პირობითად გამოყოფენ ორ ჯგუფს: პირველადი ტოპონიმები და საკუთრივ ტოპონიმები.

პირველადი ტოპონიმები იგივე საზოგადო სახელებია. მათზე, როგორც ტოპონიმებზე, მხოლოდ იმდენად შეიძლება ლაპარაკი, რამდენადაც ამა თუ იმ კონკრეტულ ობიექტს აღნიშნავენ. ასეთებია: ხევი, მთა, წყარო, ნასახლარი და სხვა. პირველად ტოპონიმებს მიეკუთვნება, აგრეთვე, კუთვნილების აღმნიშვნელი სახელწოდებები (წ ი ნ ა ი ს მ თ ა...) და აღწერითი ტოპონიმები, რომლებიც რაღაცა ნიშნის მიხედვით ახასიათებენ ობიექტს (ჩ ა ჰ რ ი ლ ა ი ს წ ე რ ი ...) და სხვა.

ასეთი მიკროტოპონიმების მცირე ნაწილი, სახეუცვლელი ან ოდნავ სახენაცვალი, საუკუნეებს შეიძლება გაჰყვეს, უმეტესობა კი ადვილად ცვალებადია. თითქმის ყოველწლიურად ჩნდება ახალ-ახალი მიკროტოპონიმები, რომელნიც ძველების ადგილს იკავებენ. სოფელ მაქართაში (გუდამაყარი) მამულს, რომელსაც ი ლ ი კ ო ს მ ა მ უ ლ ს ეძახდნენ, იქ სამხერხაოს მოწყობის შემდეგ ს ა მ ხ ე რ ხ ა ო შეერქვა. იმავე სოფელში კოლმეურნეობის მიერ გლეხობაში სათიბად განაწილებულ მთებს თუ დღეს ჰქვია წ ი წ ა ს მ თ ა, ხ უ ტ ა ს მ თ ა და ა. შ., მომდევნო წელს, ხელა-

ხალი გადანაწილებისას, შესაძლოა სხვას ერგოს და სხვისი სახელი შეერქვას.

და ასე, ყოველწლიურად სადღაც რაღაცა შენდება, რაღაცა ხდება და ადგილებსაც იმის მიხედვით ახალი სახელები ერქმევა, ძეგლები კი ან პარალელურად განაგრძობენ არსებობას, ან ქრებიან. სოფელ ბურსაპირში (გუდამაყარი) ერთ პატარა ხევს ერქვა ქუცურთ ხევი. რამდენიმე წლის წინ, ავდრიან ღამეს ამ ხევზე წამოსულმა ლეოცოფმა ცხვარი დაუხოცა ახალგაზრდა მწყემსს ისაყა წიკლაურს და იმ დღიდან ისაყას ხეც ეძახიან.

საკუთარივე ტოპონიმები, მსგავსად პირველადი ტოპონიმებისა, უშუალოდ კი არ აღწერს ობიექტს, არამედ პირობით სახელად არის უკვე ქცეული, მისთვის დამახასიათებელია გეოგრაფიულ სახელთა სპეციფიკური ნიშნები. ისინი უმთავრესად მეორე ობიექტზე არიან გადანაცვლებულნი და მხოლოდ და მხოლოდ სახელს წარმოადგენენ. მაგალითად, მთიულეთში არის სოფელი ლაკათქევი. თავდაპირველად, ჩანს, ეს სახელი ხეობას ეწოდებოდა და პირველადი იყო, ხოლო როცა სოფელს შეერქვა, მეორეული გახდა, ამ სახელში იგულისხმება სოფელი და არა ხევი. მეორეულობა განსაკუთრებით ხშირია მაკროტოპონიმიაში. მაგალითად, ავილოქ. გორი, ეს სახელწოდება გორას კი აღარ აღნიშნავს, როგორც ოდესღაც, არამედ — ქალაქს.

პირველადი ტოპონიმი გადანაცვლების შემდეგ შინაარსობრივად იცვლება და იქცევა ბგერათა კომპლექსად, რომელიც გარკვეულ გეოგრაფიულ ადგილს მიემარტება. ამის შემდეგ იოლად ხდება სახელწოდებათა ფონეტიკური ცვლა და შინაარსობრივი მხარის სრული დაბნელება.

წინამდებარე შრომაში მოტანილი ტოპონიმიური მასალა 1969 წლის ზაფხულშია აღწერილი. ოთხი თვის მანძილზე საგანგებოდ შემოვიარე ეს ორივე კუთხე და დაწერილებით აღვსუსხე ყოველგვარი გეოგრაფიული სახელი.

პირველ ნაწილში მოცემულია ამ მასალის ენათმეცნიერული ანალიზი. მეორე ნაწილში წარმოდგენილია თვით მასალა, დალაგებული სოფლების მიხედვით: დაინტერესებული პირისათვის თვალნათლივი იქნება რა ტოპონიმები გვაქვს ამა თუ იმ სოფლის ირგვლივ, რა არის გამორჩენილი ან რა არის ახლად გაჩენილი. სოფლები და სოფლებს შიგნით მასალა ანბანით რიგზეა გაწყობილი.

რაკი მაინც ცალკე მოიხსენიება მთიულეთი და გუდამაყარი, ამიტომ მასალა ცალ-ცალკე წარმოვადგინეთ. ორივე კუთხის მასალიდან წინ გამოვიტანეთ იმ დიდ ობიექტთა სახელები, რომლებიც საერთოა თითოეული კუთხისათვის ან რამდენიმე სოფლისათვის.

ტოპონიმთა უმეტესობა ახსნას არ საჭიროებს. ზოგ გაუგებარ ან კუთხისათვის დამახასიათებელ ტოპონიმს კი ეურთავთ შენიშვნას, საკუთარს თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულს; თუმცა შესაძლოა ბევრ შემთხვევაში არც ეს ახსნები იყოს ზუსტი და საბოლოო.

შენიშვნებში მოგვყავს, აგრეთვე ხალხური ეტიმოლოგიები და გადმოცემა-ლეგენდები, თუკი ასეთი რამ ტოპონიმს უკავშირდება. შენიშვნაზე მიუთითებს ტოპონიმთან დასმული ვარსკვლავი „ტოპონიმთა აღწერილობაში“. თვით შენიშვნებიც ანბანთ რიგზეა გაწყობილი.

შენიშვნებში ერთეულ ტოპონიმებთან სოფლებსაც ეუთითებთ, ზოგი ტოპონიმი კი თითქმის ყველა სოფელში გვხვდება და ამდენად მათთან მითითება არ იყო საჭირო.

მიუხედავად დიდი ცდისა და მონდომებისა, სრულებითაც არა ვართ დარწმუნებული, რომ ყველა ტოპონიმი აღეწერეთ, ყველა ხალხური ეტიმოლოგია ჩაეიწერეთ, რომ აღარაფერი გამოგვრჩა. ტოპონიმიაც ხომ ხალხურ სიტყვიერებასავით ამოუწურავია. მათი დამატება-შეესება და მითუმეტეს კვლევა-ძიება, მომავლის საქმეა.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ჩვენი საუკუნის ოცდაათიან წლებში ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი ზერგი მაკალათია წერდა: „მთიულეთის ბედი სწორედ რომ უცნაურია. ის საქართველოს ყველაზე ცნობილ და სილამაზით განთქმულ შარაგზაზე მდებარეობს და ამავე დროს მას ფართო საზოგადოება ყველაზე ნაკლებად იცნობს. ამით აიხსნება ის სავალალო მოვლენა, რომ მრავალ ჩვენთაგანს მთიულეთზე მეტად ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს და ზოგიერთს მთიულები მთიელებისაგან დღემდე ვერ გაურჩევია და გუდამაყარი საქართველოს მიღმა ჰგონია.“¹

მთიულეთ-გუდამაყრის შესწავლის საქმე დღეს აღარ არის ისე სავალალო მდგომარეობაში. გამოქვეყნდა რამდენიმე მონოგრაფია,² სტატიების კრებული,³ რომლებშიც შესწავლილია ეთნოგრაფიის, ფოლკლორის, ენათმეცნიერების საკითხები. მაგრამ შესწავლილი მაინც ცოტაა, რაც, რა თქმა უნდა, ტოპონიმთა კვლევაზედაც უარყოფით გავლენას მოახდენს.

გეოგრაფიული მიმოხილვა. მთიულეთი და გუდამაყარი საქართველოს მთის კუთხეებია. ორივე მდებარეობს კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე: მთიულეთი — თეთრი არაგვის ხეობაში, ჭვრის უღელტეხილიდან ფასანაურამდე (ძირითადი ნაწილი) და ფასანაურიდან ჟინვალამდე; გუდამაყარი კი, მთიულეთის თითქმის განუყოფელი ნაწილი, — შავი არაგვის ხეობაში, ფასანაურიდან ბურსაჭირისა და დუმაცხოს მთებამდე.

ადმინისტრაციულად ორივე კუთხე დუშეთის რაიონში შედის. მთიულეთში ძირითადად სამი სასოფლო საბჭოა: მღეთის (33 სოფელი), ფასანაურის (22 სოფელი) და ქართლის (12 სოფელი). შედის, აგრეთვე, ანანურის სასოფლო საბჭოსა (5 სოფელი) და ჟინვალის სასოფლო საბჭოს (7 სოფელი) ნაწილი. გუდამაყრის ხეობაში ერთი სასოფლო საბჭოა — კიტოხის. აერთიანებს 22 სოფელს.

1 ს. მაკალათია, მთიულეთი, თბ., 1930, გვ. 3.

• 2 ი. კუკონია, ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბ., 1955;

ს. ბედუქაძე, წყლთმბრუნავი წიკვილები არაგვის ხეობაში, თბ., 1960;

რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე, მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ., 1965;

ჟ. ვიხსალაძე, ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება, თბ., 1958;

ლ. კაიშაური, მთიულეთის დარგობრივი ლექსიკა, თბ., 1967.

³ კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, III, თბ., 1971.

მთიულეთ-გუდამაყარს აღმოსავლეთით ესაზღვრება ფშავი და ხევსურეთი. საზღვარი გადის გუდამაყარის ქედზე, რომელიც კავკასიონის მთავარი ქედიდან, კერძოდ, კიუხიდან იწყება და ქანქალთან, ფშავისა და მთიულეთის არაგვების შესართავთან, მთავრდება.

მთიულეთს დასავლეთით ქსნის ხეობისაგან მიჯნავს ლომისის ქედი. ჩრდილოეთით მთიულეთსაც და გუდამაყარსაც ესაზღვრება კავკასიონის მთავარი ქედის ის ნაწილი, რომელსაც მთიულეთის ქედი ეწოდება. ამ ქედზე მთიულეთი მთავრდება ჯერის (ანუ ხევის ყელის) უღელტეხილთან (2388 მ). ამ უღელტეხილზე გადადის საქართველოს სამხედრო გზა.

გუდამაყარი მთავრდება ქვენა მთის უღელტეხილთან (2369 მ), რომლითაც ხევში გადავდივართ. ამ უღელტეხილზე გადადიოდა ძველი სამხედრო გზა.

სამხრეთით გუდამაყარი ფასანაურთან მთავრდება, შავი არაგვისა და თეთრი არაგვის შესართავთან, ხოლო რაც შეეხება მთიულეთის სამხრეთ საზღვარს, იგი რამდენადმე გაურკვეველია. აქ არა გვაქვს ისეთი მკვეთრი მიჯნა, როგორიც აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და ჩრდილოეთით. სოფლები ქართალს ქვემოთ შერეულია. ამიტომ ქართლსა და მთიულეთს შორის საზღვრის გავლება ძნელდება.

ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, მთიულეთის ქვედა საზღვარი, მთიულეთის კარი, ფასანაურის ქვემოთ, ხანდოს ხევსა და ქართალს შუაა. იგი წერს: „ხოლო ანანურს ზეით ერთვის არაგუს დასავლიდამ ქართლის-ქვეი. მის ჩრდილოდ არს მთიულთ-კარი, სიმაგრე მტკიცე; მას ზეით ნასასახლევი მეფეთა და ხანდოს-ქვეი, რომელი გამოსდის ლომისის მთას, ერთვის არაგუს დასავლეთიდან“¹.

ოტა ქვემოთ ვახუშტი ბატონიშვილი განაგრძობს: „ხოლო გუდამაყარის ქვეის შესართავს ზეით, დასავლეთ ჩრდილოს შუა, არს მთიულეთი“².

მოყვანილი ციტატებიდან ჩანს, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი მთიულეთის ქვედა საზღვარს ორ სხვადასხვა ადგილას მიუთითებს. ერთია ფასანაურის ქვემოთ, ხანდოს ხევის სამხრეთით. ხანდოს ხევიც მთიულეთში იგარაუდება. მეორე — გუდამაყარისა და მთიულეთის არაგვების შესართავთან (ახლანდელი ფასანაური).

სერგი მაკალათია 1930 წელს მთიულეთის სამხრეთ საზღვრად მიიჩნევდა ქართლის ხევს, რომელიც იმ დროს ადმინისტრაციულ საზღვრადაც იყო მიღებული.³

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 354.

² იქვე, გვ. 355.

³ ს. მაკალათია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 5.

რ. ხარაძე და ალ. რობაქიძე მთიულთა კარის არსებობას გუდამაყრის-ზევს ზემოთ, ფასანაურის ჩრდილოეთით მიიჩნევენ.¹

ისტორიულად მთიულეთის საზღვარი მართლაც სადღაც ფასანაურის-ჩიხლოვეს უნდა ყოფილაყო, რადგან ფასანაურს ქვემოთ ქართალელნი იყვნენ. ქართალი ცალკე მოიხსენიება ისტორიულ წყაროებში, მაგრამ გაურკვეველია, ვინ იყვნენ ქართალელნი, რითი განსხვავდებოდნენ მთიულებისა და ქართლელებისაგან.

ამჟამად ქართალი მთიულეთის ნაწილია და არა მხოლოდ ქართალი: ტერიტორია ქართალს ქვემოთ, ჟინვალამდე, და აგრეთვე ხორხის ხეობა, ძირითადად მთიულურია. მართალია, ამ ტერიტორიაზე ბევრია არამთიული მოსახლეობა, კილოც ქართლურით არის შეზავებული, მაგრამ უფრო მეტად მთიულურია, ვიდრე სხვა. ამიტომ, ამჟამად, ჩვენის აზრით, მთიულეთის სამხრეთ საზღვრად ჟინვალი უნდა მივიჩნიოთ.

მთიულეთ-გუდამაყარი მაღალმთიანი რაიონია. გეოგრაფიული მდებარეობითა და ბუნებრივი პირობების მიხედვით მას აერთიანებენ ფშავთან, პირაქეთ ხეცურეთთან და თიანეთის რაიონთან. გეოგრაფი ლევან მარუაშვილი წერს: „ფშავ-მთიულეთის უმნიშვნელოვანესი ფიზიკურ-გეოგრაფიული თავისებურებანი, რომელნიც მას დანარჩენი რაიონებისაგან განასხვავებს, მდგომარეობს შემდეგში:

ა) ეს რაიონი სამხრეთ ოსეთიდან მთიანი კახეთისაკენ გარდამავალ ხასიათს ატარებს, როგორც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის, ისე პიფსომეტრული განვითარების, გეოლოგიური აღნაგობისა და გამყინვარების ხარისხის მიხედვით;

ბ) კლიმატის სიმშრალე — კონტინენტურობის მეტ ხარისხში უფრო დასავლურ და აღმოსავლურ რაიონებთან შედარებით და გ) წიწვიანი ტყეების სრული უქონლობით...

...ატმოსფერულ ნალექთა წლიური ჯამი სიმაღლესთან ერთად მატულობს: ფასანაურში იგი 861 მილიმეტრს უდრის; მლეთაში — 1145, გუდაურში — 1371, ჭერის უღელტეხილზე კი — 1444 მმ. საშუალო წლიური ტემპერატურა იმავე პუნქტებში (საქართველოს სამხედრო ზღის გასწვრივ) ცვალებადობს 8,5°-დან (ფასანაური) — 0,3°-მდე (უღელტეხილზე).“²

მთიულეთი და გუდამაყარი, მართალია, ძირითადად არაგვის ხეობებშია, მაგრამ ამ ძირითად ხეობებს აქვს უამრავი განშტოება-ხეივანი. მთიულეთის არაგვის შედარებით დიდი ხეობა-განშტოებებია: თეთრი არაგვის სათავე — ლ უ დ ი ს ხ ე ო ბ ა, მლეთის ზემოთ, სადაც ამჟამად ოსები ცხოვრობენ; ქვეშეთთან არაგვის მარცხენა შენაკადია ჯ ა დ ი ს ჯ ე ე ი; ცოტა ქვემოთ ასევე მარცხენა შენაკადებია ლ ა კ ა თ ჯ ე ე ი, გ ვ ი დ ა ჯ ი ს ჯ ე ე ი, ს ა ლ ა ჟ უ რ ი ს ჯ ე ე ი; ფასანაურს ქვემოთ არაგვის მარ-

1 რ. ხ ა რ ა ძ ე, ა ლ. რ ო ბ ა ქ ი ძ ე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 5.

2 ლ. მ ა რ უ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, II, 1970, გვ. 97.

ჩვენა შენაკადებია ხანდოს ხევი და კიდევ ქვემოთ — ქართალი; ქართლის მოპირდაპირე მხარეს არის დიდი ხეობა — ქულისი; სულ ბოლოს კი ჟინვალთან მთიულეთის ხეობის მარცხენა განშტოებაა, დიდი ხეობა — ხორხი.

გუდამაყრის არაგვის მთავარი შენაკადებია ბურსაჭირის ხევი. რომელიც კიუხიდან მოედინება, სოფელ დუმატხოსთან ერთვის ბოსლის ხევს (ქულოს ხევს) და წარმოიქმნება არაგვი. შავი არაგვის შუა წელთან, სოფელ კიტოხთან მარცხენა მხრიდან ერთვის ბაკურ-ჭევის წყალი.

თეთრი არაგვი სათავეს იღებს მთა ნეფის კალოსთან, გამოედინება ერთგვარ მოთეთრო ქვაქვიშებში, რის გამოც არაგვს თეთრი ფერი აქვს; ხოლო გუდამაყრის არაგვი შავი ფერის ქვაქვიშებში და შავ ფერს იღებს. ამ ორი არაგვის ფერი ძალზე კონტრასტულად ჩანს შესართავში, ფასანაურთან, ამ ფაქტს უნდა შეეწყოს ხელი მათი სახელების (თეთრი არაგვი, შავი არაგვი) შერქმევისას.

„ფშავ-მთიულეთის მცენარეული საბურველი, მეზობელ სამხრეთ ოსეთსა და მთიანი კახეთის რაიონებთან შედარებით, ნაკლებ სიმდიდრეს ამჟღავნებს; ეს გარემოება არა მარტო კლიმატურ პირობებთან, არამედ ადამიანის ინტენსიურ ზემოქმედებასთან (განსაკუთრებით დასავლურ ნაწილში) არის დაკავშირებული“.¹

ფშავ-მთიულეთის ამ გეოგრაფიული რაიონის დასავლეთი რაიონი სწორედ მთიულეთ-გუდამაყარია. და, მართლაც, ფშავთან შედარებით, აქ ბევრად მეტია ეროზიული მთის ფერდობები და გამორიყული ქალები. ყოველივე ამის მთავარ მიზეზად ადამიანი უნდა მივიჩნიოთ. ჯერ თვითონ ადგილობრივი მოსახლეობა თავისი საჭიროებისათვის (შეშა, საშენი მასალა) ჭრიდა ტყეებს. ამასთან, სახნავ-სათესი მიწების სიმცირეც აიძულებდა გაეჩეზა ტყეები, გადაეწვა. ამაზე მიუთითებს ის უამრავი ტოპონიმი: ახო, ნაყუერი, ნამწვავი, ნატუსი, ნაჭერი, ნაკაფი და სხვ. ადგილობრივი საჭიროებისათვის ასევე ჭრიდნენ და ჩეზადნენ ტყეებს ფშავშიც, მაგრამ იქ ისე არ გაჩანაგებულა, როგორც მთიულეთ-გუდამაყარში. ფშავი მდიდარია ტყეებით. ქალები მურყნებით არის დაბურული ჟინვალიდან მოკიდებული არაგვის სათავეებამდე. მთიულეთ-გუდამაყრის არაგვის ქალები კი შიშველია. გამორიყული, მურყნებით თითქმის აღარსად დგას, სახელი მურყნიანი კი ბევრგან შემორჩენია.

მაშ, რამ გააევრანა მთიულეთ-გუდამაყრის ბუნება? გზამ, სამხედროა გზამ. საქართველოს სამხედრო გზა თავდაპირველად გუდამაყარზე გადიოდა. 1859 წელს კი ახალი (დღეს არსებული) გზა გაიყვანეს მთიულეთზე. ეს იყო რუსეთთან, ჩრდილოეთ კავკასიასთან სამიმოსვლო გზა. ამ გზით შიმოდოდა ჯარი, რის გამოც რუსეთთან შეერთების შემდეგდროინდე-

¹ ლ. მარუაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 98.

ლი მთელი სიმძიმე ყველაზე მეტად გუდამაყარსა და მთიულეთს დაატყდა თავს, ხალხსაცა და ბუნებასაც.

1827 წელს მთის მმართველს, ჭილაშვილს, შეუდგენია ფინანსთა მინისტრის, კანარინის, დავალებით მთის სამეურნეო მიმოხილვა და მთავრობისათვის წარუდგენია. მწირი სოფლის მეურნეობის აღწერის შემდეგ ის დასძენს:

„ისინი ვალდებული არიან:

1. მიაწოდონ უფასოდ საქართველოს სამხედრო გზაზე მთებში განლაგებულ საგუშაგოებს შეშა;

2. მიიტანონ კაიშაურის საგუშაგოზე ორცხობილას გასახმობად შეშა;

3. მიაწოდონ ხე-ტყე ყველა საგუშაგოს სახაზინო შენობებისათვის, ზიდებისა და მოაჯირებისათვის, რისთვისაც თითო მორაში მიიღებენ თითო შანეთს ასიგნაციებით, ხან კი — არაფერს“...¹

გარდა ამისა, ხე-ტყე მთიულეთ-გუდამაყარის ტყეებიდან ჩრდილოეთ კავკასიაში თუ საქართველოს ბარისაკენაც სამხედრო გზით გადიოდა. ამ გზით გადად-გადმოდიოდა ცხერის ფარები საზამთრო საძოვრებისაკენ. შწყემსების ღამის თევა, ცხერის ფეხი უამრავ მცენარეულს იწირავდა და ყოველივე ამას უკვალოდ არ ჩაუვლია. განადგურდა ტყეები და მათ ადგილას ჩამოფხავებულ-ჩამოღარული ფერდობები, შიშველი ქალებილა დარჩა.

ადამიანის ჩარევის გარდა, მთიულეთ-გუდამაყარის მცენარეული საფარის შეცვლის მეორე მიზეზად უნდა დავასახელოთ კლიმატური ცვალებადობა, რაც კავკასიონის ქედისათვის საერთო ნიშანდობლივი ფაქტორია.

გეოლოგების მიერ დადგენილია, რომ დედამიწის ზედაპირზე, ახლო გეოლოგიურ წარსულში, ადგილი ჰქონდა მყინვარული და გამყინვარება-თაშორისო ეპოქების მორიგეობას. ამის შესაბამისად მორიგეობით იცვლებოდა ჰავა, ფლორა, ფაუნა და სხვა.

საქართველოს ჰავის ხასიათს საკმაოდ ზუსტად ადგენენ ადრეული და გვიანშუასაუკუნეებისათვის კარბონატულ ქანებში მოპოვებული მცენარეული ნაშთების პალეობოტანიკური ანალიზის, წერილობითი (ისტორიული, ლიტერატურული და სხვ.), ფოლკლორული წყაროებისა და ტოპონიმების საშუალებით.

„გ. კ. ტუშინსკის მიხედვით III—IV საუკუნეებში ადგილი ჰქონდა კავკასიონის გამყინვარების „არხიზულ შესვენებას“, რის დროსაც კავკასიონის მყინვარები თანამედროვესთან შედარებით ძალზე შემცირებული იყო. ლ. მარუაშვილი თვლის, რომ ამ დროს ლანდშაფტური სარტყლები საქართველოს მთიან რაიონებში მათ თანამედროვე ჰიფსომეტრული მდგომარეობიდან 100-300 მეტრით მაღლა იყო აწეული. აღნიშნული მოსაზრების დამამტკიცებელ საბუთად მკვლევარს მიაჩნია ზოგიერთი შუა საუკუნეების

¹ ვ. ტოგონიძე, ქართული მთიანეთის გლეხთა აჯანყება (1804 წ.), თბ., 1951, გვ. 69.

დროინდელი ნაგებობის არსებობა დიდ სიმაღლეებზე (წმინდა გიორგის ეკლესია ზემო სეანეთში აღიშის მყინვარის ბოლოს) და სხვ.¹

XIV საუკუნიდან შეინიშნება საგრძნობი აციება. ყინვარები წინ იწევენ და ზოგ ადგილზე იმ ნიშნულობამდე ჩამოდიან, სადაც „ისტორიული სტადიის“ მორენები იყო დაფენილი. ყინვარების განვითარებამ მაქსიმუმს მიაღწია XIX საუკუნის 50-იანი წლებისათვის, რის შემდეგაც აციება კვლავ დათბობამ შეცვალა. XVI—XIX საუკუნეების აციების ფაზა სამეცნიერო ლიტერატურაში „მცირე მყინვარული ეპოქის“ სახელით არის ცნობილი.“²

ჰავის ასეთი ცვალებადობა დიდ გავლენას ახდენს პირველ რიგში მცენარეულ საფარზე, მისი ვერტიკალური საზღვრის დინამიკაზე. მთიან ადგილებში ჰავის ცვლილებასთან ერთად ეს საზღვრები შესაბამისად ხან მალა იწევს, ხან დაბლა. თუ XIV საუკუნემდე ტყის ზედა საზღვარი 300—400 მეტრით მალა იყო, შემდეგ, აციებისას, XIX საუკუნის 50-იან წლებამდე კვლავ დაიწია. XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან კვლავ დათბობა დაიწყო. ივარაუდება, რომ ტყის საზღვარიც კვლავ მალა აიწევს.

ძველი ვითარება, როცა ტყის საზღვარი მალა იყო დღევანდელთან შედარებით, კარგად არის ასახული მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიაში. ხე-მცენარეთა სახელებისაგან მიღებული ტოპონიმები გვხვდება ისეთ სიმალეზე, სადაც ამჟამად ტყე, ხე არა გვხვდება. მაგალითად, სოფელ ბურსაკირში (გუდამაყრის ხეობის სათავეში, ხევისაყენ გადასასვლელ მთაზე), ალპურ ზონაში, ფერდობს ჰქვია საძელეთთაი. ინფორმატორის, მარო წიკლაურის გადმოცემით, ოდესღაც იმ ფერდობზე დიდი ტყე ყოფილა. ამ რამდენიმე წლის წინათ, პატარა მდინარეს ბეჭობი ჩამოუწვრივია და დანახშირებული დიდი ხეები გამოჩენილა.

მთიულეთის ზედა სოფლის — მღეთის საზღვრებშიც ვხვდებით ტყის აღმნიშვნელ ტოპონიმებს. სოფლის ზემოთ, მთის შიშველ ფერდობზე გვხვდება სახელები: თხილგონები, იფნისძირი, ლეკანაურები, ნამწვავები.

ამ თვალსაზრისით, ტოპონიმების აღწერა-შესწავლა, ხოლო შემდგომში მათი რუკებზე გადატანა და განაწილება თვალნათლივ წარმოგვიდგენს ამა თუ იმ ადგილის ისტორიულ სურათს. მათი საშუალებით შეიძლება ნათლად დავინახოთ, სად რა ჯიშის ხეები და საზოგადოდ რა მცენარეულობა ყოფილა გავრცელებული. სათანადო ორგანოების დაინტერესების შემთხვევაში კი შესაძლებელია მათი ხელახლა აღდგენა. ასეთი აღდგენითი სამუშაოები, მართალია, ნაწილობრივ, მაგრამ მაინც, დაწყებულია მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე. რამდენიმე ადგილას სატყეო მყარა ფიჭვი, გაჩნდა ფიჭვნარები და ადგილებმაც მიიღო სახელწოდება — ფიჭვიანი.

¹ ვ. ჯანელიძე, საქართველოს ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობების ცვლილება პოლიცენში (საკანდიდატო შრომა, მანქანაზე ნაბეჭდი), 1970, გვ. 46.

² იქვე.

ზის ჯიშებიდან მთიულეთში გავრცელებულია ფარსოფოთლოვანი ხე-მცენარეები: წიფელი, მუხა, რცხილა, ლეკი, ვერხვი, არყი, თხილი, პანტა, ღვანალი, იელი და სხვა.

ტყეების შემცირებასთან ერთად შემცირდა ნადირ-ფრინველიც. ზოგ ადგილას უკვე აღარც გვხვდება ის სახეობანი, რაც ადრე ყოფილა. მაგალითად, ირემი, ჭიხვი. აქ მათი ოდესღაც არსებობის კვალი ტომონიმებსა და შემორჩა. დღეს მთიულეთ-გუდამაყარის ტერიტორიაზე ცხოველთაგან გვხვდება: დათვი, მგელი, მელა, არჩვი (ფსიტი), შველი, კურდღელი. კვერნა, მაჩვი.

ფრინველებიდან: არწივი, სვავი, ყორანი, ყვავი, ქორი, ძერა, ჰკა, როქო, შურთხი, კაკაბი, ორბი, შევარდენი, ქედანი, ჩხართვი, შაშვი, ტყის ქათამი და სხვა.

მცენარეთა და ცხოველთა სახელებიდან მომდინარე ტომონიმებს თუ რუკაზე გადავითანთ, თვალნათლივ დავინახავთ მათი გავრცელების არე-ალებს ძველად და ახლა. განსაკუთრებით მცენარეთა (ტყეების) მიმართ ენიჭება ამას დიდი მნიშვნელობა, რადგან ამის მიხედვით შეიძლება ტყეების აღდგენა.

მთიულეთ-გუდამაყარში, იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ეეძები (მინერალური წყლები), რაც ტომონიმებშიც არის ასახული.

ისტორიული მიმოხილვა. მთიულეთ-გუდამაყარის ისტორიული წარსულის შესახებაც (ისევე, როგორც სხვა მთის კუთხეთა შესახებ) ძალზე ცოტა რამ არის ცნობილი. მაგრამ ადრინდელ წერილობით ძეგლებში, „ქართლის ცხოვრებაში“ ზოგიერთ სხვა კუთხესთან შედარებით მაინც მეტად იხსენიება მისი სტრატეგიული მდებარეობის გამო: მთიულეთი საქართველოს ზურგს წარმოადგენდა თუშ-ფშავ-ხევსურეთთან ერთად. და ამას ემატებოდა ისიც, რომ მთიულეთი კეტავდა ჩრდილოეთის კარს — დარიალს. მთიულთა ერთგულებასა და სიმტკიცეზე ბევრად იყო დამოკიდებული იბერიის სახელმწიფოს უშიშროება, მით უმეტეს, რომ სატახტო ქალაქი მცხეთა სწორედ არაგვის ჩამოყოლებით მდებარეობდა. თუ ვინიცობაა მთიულეთი გაუხსნიდნენ კარს სამხრეთ რუსეთის ველებზე მცხოვრებ ტომებს: სკვითებს, ალანებს (ოსებს), ხაზარებს და სხვ. ამ ნიაღვარივით წამოსულ ლაშქარს შეიძლებოდა უკებ წაეღეკა საქართველოს ბარი.

სტრატეგიულობის თვალსაზრისით, მთიულეთი ყოველთვის ქართველი მეფეების ყურადღების ცენტრში იყო: მას ამაგრებდნენ ციხე-კოშკებით და მეომარ ხალხსაც ასახლებდნენ. მაგალითად, ფარნავაზის შვილი, საურმაგი, III საუკუნეში (ძვ. წელთაღრიცხვით) დურძუკების (თავისი დედულების) დახმარებით იბრუნებს ტახტს, „რის შემდეგ მთიულეთში კავკასიანთა ტომის ხალხს ასახლებს“¹.

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, თბ., 1970, გვ. 462.

განსაკუთრებით გამაგრებული იყო მთიულეთის სათავე — ჯაღი ს ბ ე ო ბ ა. აქ, ამ პატარა განშტოება-ხეობაში, ციკარაში ვახუშტი ბაგრატიონის დროს 60 კოშკი მდგარა¹ (ამჟამად კიდეც არის ორმოცამდე კოშკი შემორჩენილი).

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების პირველი დღეებიდანვე სამეფო კარმა გადაწყვიტა მთიულთა რაჭულით შემომტკიცება, წარმართი მთიელების მოქრისტიანება. ეს საქმე იმდენად საგანგაშო იყო, რომ თვით წმინდა ნინო გაგზავნეს. „და წარვიდა წმინდა ნინო და ეპისკოპოსი იოვანე და მათ თანა წარატახა მეფემან ერისთავი ერთი. მივიდეს და დადგეს წო-ბენს, და მოუწოდეს მთეულთა, პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთა, ქართალელ-თა, ფხოვლთა, წილკანელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა კეშმარიტი, მიმეცანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათელისღება. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარ-მართა მახვილი მათ ზედა და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი“.²

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მთიულეთის შესახებ ძალზე მცირე ცნობები მოგვეპოვება საისტორიო მწერლობაში, მიუხედავად იმისა, რომ იგი თითქმის ყოველთვის იყო ჩართული საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ერთადერთი ძეგლი, რომელიც შედარებით ვრცლად ასახავს მთიულთა ყოფნას, არის 1325—1338 წლებში შედგენილი იურიდიულ-უფლებრივი კანონების შემცველი დოკუმენტი, „ქ. ძეგლის დადება მეფეთა მეფის გიორგის მიერ“.³ ამ ძეგლიდან ჩანს, რომ მთიულეთში მაშინ მტკიცე ყოფილა თემური წყობილება და ხალხიც თემურ ადამ-წესებს ემორჩილებოდა. მოსახლეობა ხეცებად იყოფოდა. თითოეულ ხეცს ხეცის-ბერი ედგა სათავეში. კუთხის საერთო მმართველი ერისთავი ყოფილა, რომელიც მეფეს ემორჩილებოდა.

1578 წელს ვანათელმა აზნაურმა ისარგებლა ქართლის დასუსტებით და ქსნის ერისთავების დახმარებით არაგვის ერისთავობა დაიმტკიცა. მისმა მემკვიდრემ, ნუგზარმა, „სისხლის წვიმების“ ფასად დაიმორჩილა მთიულეთი, მაგრამ მალე ამბოხება დაიწყო. XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ზურაბ ერისთავმა დაიპყრო მთიულეთი და მძიმე უღელი დაადო. 1743 წელს კვლავ აჯანყდნენ მთიულები და ერისთავები ამოწყვეტეს. თეიმურაზ II არაგვის საერისთავო გააუქმა 1756 წელს და მთელი საარაგვო ქართლის მეფის უშუალო გამგებლობაში გადავიდა.⁴

მთიულ-გუდამაყრელთ, სხვა ქართველ ტომთა მსგავსად, მოსვენებას არ აძლევდნენ ქისტები, ლეკები და შავი ოსები (მაჰმადიანი ოსები). ეცემოდნენ ქურდულად, იტაცებდნენ საქონელსა და ტყვეებს.

¹ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 355.

² ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 125.

³ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, მთიულეთი, ტფ., 1930, გვ. 16-26.

⁴ იქვე, გვ. 28-29.

შეეცდნენ ერთხელაჲ შეიდი ათასი მეომრით გამოულაშქრით მთიულეთზე. ბრძოლა მომხდარა კაიშაურების ველზე. მთიულეებს ბურდულთა წინამძღოლობით ისე დაუმარცხებიათ მტერი, რომ „შეიდიათასი კაცისა შეიდი გაგზავნეს შინაო“. მაშინ მოუპოვებიათ ბურდულებს ლომისობას უცვლელი ზევისბრობის უფლება (საკლავების დაკლა, სანთლების ანთება) და, ამასთან, „სუფრა უწევარი და ქალი უთხოვარი“, ე. ი. სუფრაზე ყველგან მიუწვევლად შეეძლოთ მისვლა, ქალსაც ვერავინ დაუქერდა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველივე წლებში მთიულეთმა და გუდამაყარმა მეფის რუსეთის პოლიტიკის სიმკაცრე იწვინა. გარდა იმ აუტანელი ბეგარისა, რის თანახმადაც მთიულ-გუდამაყრელთ სურსათითა და შეშით უნდა მოემარაგებინათ საფოსტო და სამხედრო საღებურები, შეეცდებინათ და თოვლისაგან ეწმინდათ გზები, „მმართველობის ახალ სისტემა მთის მცხოვრებთათვის შეუთავსებელი და გაუგებარი იყო, რადგან ეს ახალი სისტემა არ ითვალისწინებდა ადგილობრივი ხალხის ადამიერეულებს. ერთი ხელის დაკვრით სპობდა რა ძველს, ცარიზმს შერპქონდა მმართველობის ახალი, გაუგებარი, უხეში ფორმები. კაპიტანისპარაყნიკები უხეში მეთოდებით მძლავრობდნენ ადგილობრივ მოსახლეობაზე, აბუჩად იგდებდნენ, ფიზიკურ შეურაცხყოფას აყენებდნენ მას, იტაცებდნენ მის ნაოფლარს.“¹

ბატონობასა და სხვის მორჩილებას მიუჩვეველმა მთიულ-გუდამაყრელებმა ვერ აიტანეს რუსთაგან ასეთი მოპყრობა და 1804 წელს აჯანყებამ იფეთქა. მთიულეებმა კაიშაურში ჩამდგარი ქარის ნაწილი ამოწვეიტეს და ანანურიდან კაიშაურამდე მთელი სამხედრო გზა ჩახერგეს, ხიდები ჩაანგრიეს, რათა რუსის ქარისათვის თავისუფალი მოძრაობის საშუალება მოესპოთ. ამბოხებულთა წინააღმდეგ საომარ ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა გენერალ-მაიორი ტალიზინი. მთიულეებმა ანანურთან დაამარცხეს მაიორი შამკოვიჩი, ხოლო ლომისასთან გადამწყვეტ ბრძოლაში — მაიორი მელა. ამან ფრთები შეასხა ამბოხებულთ და უფრო გააფართოვეს მოქმედების არე — ალყა შემოარტყეს სტეფანწმინდას, ანანურს, დუშეთს. აჯანყებისაკენ მოუწოდეს ფშაველ-ხევსურთ, ოსებს. მეამბოხეებთან გამოჩნდნენ საქართველოს სამეფო ტახტის მამოძღვრელი ბატონიშვილები — ვახტანგი და ფარნაოზი. მათ წერილებით მიმართეს ქართველ თავადებს, რათა მხარი დაეჭირათ აჯანყებისათვის და რუსები განედევნათ, მაგრამ თავადებმა უარი თქვეს: რუსეთის მეფეს ფიცი მივეციოთ და ვერ ვუღალატებთო. შეიპყრეს ბატონიშვილები და რუსებს ჩააბარეს.

ალექსანდრე I-ის ბრძანებით მთიულეთის წინააღმდეგ შავი ზღვით გამოემართა დიდი ჯარი. მთავარმართებელმა პ. ციციანოვმა დროებით მანება ერევნის აღებას თავი და ამბოხების ჩასახშობად გამოეშურა საქართველოსკენ.

¹ ე. ტ. გ. ო. ნ. ი. ძ. ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

ამბოხება გაკვიანურდა. ეს კი დამშვევით ემუქრებოდა მთიულებს, რადგან თოფ-იარაღში ჩამჭდარ ხალხს სამკალ-სათიბები უცდებოდათ. იარაღი და სურსათი არა ჰყოფნიდათ. რუსის ჯარი კი ყველა მხრიდან ახლოვდებოდა. ჩრდილოეთიდან ორი გენერალი უტევდა — გლაზენაპი და ნესვეტაევი, სამხრეთიდან — პ. ციციანოვი, ქსნის ხეობიდან — ერისთავები. გადამწყვეტი ბრძოლა სოფელ სოონთან მოხდა (ხევში) და, მიუხედავად თავგანწირული ბრძოლისა, მთიულნი მაინც დამარცხდნენ.

ეთნოგრაფიული მიმოხილვა. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის წიგნში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ იძლევა მთიულეთისა და გუდამაყრის ძალზე ლაკონიურ და თითქმის ყოველმხრივ დახასიათებას: „და არს მოზღუდვილი მთიულეთი მთითა; ამის ჯამო მაგარი და შეუალი არს, უვენახო უხილო, მცირე მოსავლიანი. არამედ მიიღებენ ბარიდამ ტკბილსა, შთაასხმენ აქა და ლომისას, და დადგების ღვინო კეთილი, თეთრი და ტკბილი. არა არს აქა აქლემი, კამბეჩი და ვირი; არს ცხოვარი უდუმო-კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალ, სივიწროვის გამო. ჰავითა არს ფრიად კეთილი და შეუენიერი, წყარო-წყლოთა და მწუხანითა. წყალთა შინა კალძახი მრავალნი, კორცნი, თევზნი და ფრინველნი გემოიანნი, პური ნოყიერი, ეგრეთვე ქრთილიცა. კაცნი პეროვნანი, მკნენი და მბრძოლნი, ერთგულნი, ბრიყუ-უსაქციელონი, საპურველთ-მოყუარენი, სამოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შეუენიერნი, არამედ უგბილად მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი აიყრების კლდისაგან ფიქალ-ფიქალად, და ასხედს მას ქეასა სიბრტყეზედ წმიად მუწუქთაებრ, ვითარცა ოქრო და ვეცხლი, ანუ ნარევი და მბრკვეინავი ფრიად, ივლებენ ამას ზღუდეს გარემოთ, და არს პატიოსნება მათ შინა ესე.“¹

გუდამაყრის შესახებ იგი წერს: „და არს გუდამაყრის ქეობა მაგარი, მოსავლით, ვითარცა სხუა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი და ქალნი მგზავსნი მთიულთა, კელოსანნი, მშვილდთ-მოქმედნი, აკეთებენ რქისაგან მკიხვისა, თხისაგან და ჯართაგან“².

ორ საუკუნეზე მეტია, რაც ვახუშტი ბაგრატიონმა ეს აღწერა დაგვიტოვა. მას შემდეგ ბევრი ცვლილება მოხდა მთიულეთ-გუდამაყრის ცხოვრებაში, მაგრამ ბევრი რამ ისევ ნიშანდობლივია დღესაც. ამჟამადაც, საბჭოთა წყობილების პირობებში, საბჭოთა კანონების გვერდით შემორჩენილია თემური ყოფის ადამ-წესები. ასეთებია ზოგიერთი საყოფაცხოვრებო თუ რელიგიური წესი: ხატობა — დღეობები, ქორწილი, ქელები და სხვა.

მთიულეთ-გუდამაყრის ზოგიერთი გვარის წარმომადგენელი თავის წინაპრებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მოსულებად თვლის: წ ი კ ლ ა უ რ ე ბ ი, ბ ე ქ ა უ რ ე ბ ი, ბ უ ჩ უ ქ უ რ ე ბ ი, გ უ დ ა შ ვ ი ლ ე ბ ი — ხევსურეთიდან, ა ფ ც ი ა უ რ ე ბ ი — ქისტეთიდან, ქ ა ვ თ ა რ ა -

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 355.

² ი ქ ე ე, გვ. 355.

ძეები, ებრალები — იმერეთიდან, კაიშაურები (იგივე შერვაშიძეები) — აფხაზეთიდან და სხვა.

მთიულეთ-გუდამაყრის მოსახლეობა ჯერ კიდევ საგვარეულოებად არის დაჯგუფებული. მთელი რიგი სოფლებისა დღესაც ერთი გვარის ხალხით არის დასახლებული და სოფლებიც ამ გვარის სახელებს ატარებს: ასეა, მაგალითად, დავითურები (სოფელი, მთიულეთი) — ცხოვრობენ გვარად დავითურები (დავითური), ქავთარანი — ქავთარაძეები, ბიბილანი — ბიბილაშვილები, ბენიანი — ბენიაიძეები, მაზიტანი — მაზიტაშვილები და სხვ. სხვა მთის კუთხეებთან შედარებით, ყველაზე გვიანობამდე შემორჩა დიდი განუყოფელი ოჯახები. ძმათა გაყრა სირცხვილად ითვლებოდა, ამიტომ ძმები თავისი ცოლ-შვილით ერთ პერქვეშ ცხოვრობდნენ. ასეთი ოჯახები ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში ჯერ კიდევ გვხვდებოდა აქა-იქ. ს. მაკალათია 1930 წელს წერდა:

„წინედ, მთიულეთში თემური წყობილების დროს, თითოეული კომლი შეადგენდა ერთ დიდს და გაუყოფელ ოჯახს, რომლის პერქვეშ რამდენიმე თაობა სცხოვრობდა. მაგრამ დღეს ასეთი ოჯახები იყოფა და თანდათანობით ქუთმაცდება. მხოლოდ აქა-იქ ჯერ კიდევ დაცულია ძველი ტიპის დიდი ოჯახი, როგორც მაგალითად, ლუთხუბში, მაქართაში და დუმაცხოში. მათ შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანია ვეფხია წიკლაურის (მერაბიანთ) ოჯახი სოფ. მაქართაში (გუდამაყარი), სადაც დღესაც 44 სული ერთად ცხოვრობს. ეს დიდი ოჯახი მოთავსებულია ორ მთიულურ ტიპის სახლში, სადაც გამწვრივებულია მაზლ-რძლების ტახტლოგინები თავიანთი სკივრებით და საოჯახო წერილობით.

ამ დიდსა და გაუყოფელ ოჯახის სათავეში დგანან ყველაზე უზუცესი რძალ-მაზლი „უფროსი დედაკაცი“ და „უფროსი მამაკაცი“, რომლებიც ოჯახს განაგებენ.“¹

ძველი მთიულეთისათვის დამახასიათებელი იყო ციხე-სახლები, რომლებიც, ნაწილობრივ ჩამონგრეული, აქა-იქ კიდევ გვხვდება (არახვეთი, გოგნაურები). მთიულ-გუდამაყრელთა „ძველი ყოფისათვის დამახასიათებელი იყო კალოიანი სახლი, რომელსაც რევოლუციის წინა ხანებში რაოდენობის მხრივაც წამყვანი ადგილი ეკირა.“² ეს არის მთის დაქანებულ გორზე ან ფერდობზე სამ სართულად შეყოლებული კომპლექსი. სამივე ნაწილი ბანით არის დახურული. ქვედა ნაწილი ბოსელია, ცხვარ-ძროხის სადგომი, შუა სართული — ადამიანთა საცხოვრებელი, ხოლო მესამე სართული — კალო-საბძელია, სადაც პურეულსაც ინახავენ გოდრებში და ზაფხულობით ჩალაში იძინებენ.

¹ ს. მაკალათია, მთიულეთი, ტფ., 1930, გვ. 108.

² რ. ხარაძე, აღ. რეზიუმე, დასახ. ნაშრომი გვ. 20.

ეს კალოიანი სახლებიც გამოსულია ყოფიდან. მათ მიუდგომელ სოფლებშიღა თუ შევხვდებით. ახლა თითქმის ყველას თანამედროვე ქართული ტიპის ორსართულიანი, აივნისანი სახლი უდგას.

მთიულეთში ვენახები, არც ვახუშტის დროს ყოფილა და არც ახლა, თუმცა ფასანაურის ქვემოთ, არაგვის პირებზე, რამდენიმე ადგილას გვხვდება ტოპონიმი ნ ა ე ე ნ ა ხ ა რ ი, რაც აქ ოდესღაც ვენახის არსებობაზე მიუთითებს. ახლა ხეხილის ბაღები მოაშენეს.

მთიულეთ-გუდამაყრის მეურნეობის ორმა ძირითადმა დარგმა: მიწათმოქმედებამ და მესაქონლეობამ დიდი ცვლილებები განიცადა. თუ ჯერ კიდევ ოცდაათ-ორმოციან წლებში ხენა-თესვა მეურნეობის ერთ-ერთი ძირითადი დარგი იყო, დღეს შეიძლება ითქვას, რომ ნულამდელა დასული. ხენა-თესვა გადაეარდა, საკარმიდამო ნაკვეთსა თუ ვინმე გამოხნავს, კარტოფილს ან ბოსტნეულს რამეს მოიყვანენ. აქა-იქ, უფრო მივიარდნოლ სოფლებში, ცოტაოდენ ქერსაც თესავენ ლულ-არაყებისა და თესლის განახლებისათვის¹. ხენა-თესვის ასე უცებ ამოვარდნის მთავარი მიზეზი სწორედ შემოზიდული ფქვილის საკმარისობაა. მთიულ-გუდამაყრელთ (და საერთოდ მთიელებს) ფქვილით მომარაგებამ გაუიოლა ცხოვრება. თუ აღარე არაადამიანური შრომის, მწირ და მიუდგომელ ადგილებში მამულების კეთების და იქ ხენა-თესვის ფასად, მთელი წლის სარჩოსაც კი ვერ აგროვებდნენ, ახლა ორი-სამი ცხერის ნაფასურით მთელი წლის სამყოფი ფქვილის ყიდვა შეუძლიათ. ცხვარი კი ზოგს 300, 400 და მეტიცა ჰყავს, განსაკუთრებით იმას, ვინც კოლექტივის ცხვარშია მწყემსად.

მიწათმოქმედების გადავარდნის ხარჯზე განვითარდა მესაქონლეობა, განსაკუთრებით — მეცხვარეობა, ისედაც კარგ საიალად მთებს მიემატა საძოვრად ქცეული სახნავ-სათესი ადგილები.

წინათ მეცხვარეობის განვითარებას ზღუდავდა ზამთარში გამოკვების სიძნელე, საზამთრო საძოვრების უქონლობა. ახლა ყიზლარის საზამთრო საძოვრებმა ამ მხრივაც გასაქანი მისცა მეცხვარეობას.

მთიულეთ-გუდამაყარი დღეს სწორედ მეცხვარეობით არის ცნობილი, ისევე, როგორც ხევი და თუშეთი. მთიულეთ-გუდამაყრისათვის არარენტაბელური მიწათმოქმედება მთლიანად შეცვალა დიდად რენტაბელურმა მეცხვარეობამ, მესაქონლეობამ.

მთიულეთ-გუდამაყარში კოლექტივიზაციის პერიოდში მრავალი წვრილ-წვრილი კოლმეურნეობა შეიქმნა. შემდგომში მათი გაერთიანება-გამსხვილების ხარჯზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე კოლმეურნეობა. მაგალითად, გუდამაყარში, სადაც 22 სოფელია, 50-იან წლებამდე, დაახლოებით,

¹ სოფელ ფახვიჭში (გუდამაყარი) გიორგი წიკლაურმა გულის ტიქილით მოთხრა: „განა კარგია, რო ხენა-თესვა დაივიწყა ხალხმა. მალახის ფქვილებმა წაიტყუა ხალხი, მაგრამ, აი, თუ ერთი გატყერა (ოში იგულისხმ), შიმშილი დალევს ხალხს: ბარის თესლა ჩვენთან არ იგვარებს“.

ათამდე კოლმეურნეობა არსებობდა. ამჟამად კი ერთი კოლმეურნეობაა — მაქართისა.

ცხვარი და ძროხა ზაფხულობით საიალალო მთებში აუღიო, სოფლიდან დაშორებულ, შედარებით მიუდგომელ მთებში. ახლო მთები სათიბეზად, თივის დასამზადებლად არის დაცული. შედარებით ვაკე და ახლო მთებში მეწველი ფარები ჰყავთ, უფრო მაღალ, ან მიუდგომელ მთებში — მშრალი (ბატკანი, ყოჩი). საწველი ცხვრის მთაში აშენებენ სამთო ქოხს, ბერას. მწველავი ქალები საშუალოდ ორი თვის მანძილზე წველიან ცხვარს. რძისაგან ამზადებენ მხოლოდ ყველსა და ნადულს. აგვისტოს შუა რიცხვებისათვის ცხვარს გააშრობენ, ქალებზე ჩამორეკავენ, გაპარსავენ. მერე ერთხელ კიდევ აუშვებენ მთებზე და ოქტომბრის შუა რიცხვებიდან მიემგზავრებიან ყიზლარის საზამთრო საძოვრებისაკენ.

ძროხასაც მთის საიალალოებზე წველიან. ამზადებენ ყველს, კარაქს, ხაჭოს. ზამთრობით ძროხას სოფლებთან აშენებულ დიდ ფერმებში (გომურებში) კვებავენ მთებში დამზადებული თივით — ადგილზე აზამთრებენ.

თითოეულ კოლმეურნეს, ვინც მწყემსად არ არის, ან სხვა რაიმე მუდმივი საქმით არ არის დაკავებული, ეწერება თივის გეგმა. შრომისუნარიან მამაკაცებს — 75 თივა,¹ ქალებსა და უნარმოკლებულთ — 25-30. თივის დამზადება და მიტანა ხდება უძველესი პრიმიტიული წესით: ცელით თიბავენ, ხეცტავენ საფოცხელით, ხელით აგებენ, ზამთარში კი თოკით შეკონავენ და თრეკით ჩამოაქვთ.

ენათმეცნიერული მიმოხილვა. მთიულები ლაპარაკობენ ქართული ენის დიალექტზე, რომელსაც მთიულურ კილოს უწოდებენ. მთიულურთან ძალზე ახლოს დგას გუდამაყრული კილო, იმდენად ახლოს, რომ ა. შანიძე მას არც გამოაყოფს მთიულურისაგან — მთიულურის კილოცავს უწოდებს.

პირველი, ვინც მთიულურ-გუდამაყრული (და სხვა მთის დიალექტები — მოხეური, ხეცურული, ფშაური, თუშური) აღწერა და ზოგადი დახასიათება მოგვცა, აკაკი შანიძე იყო. მან 1913 წელს ზაფხულში პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტის დავალებით მოიარა საქართველოს მთის კუთხეები. ამ მოგზაურობის ანგარიში იმავე წელს დაიბეჭდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მოამბეში. აქ ძირითადად მოგზაურობასა და ჩატარებულ საქმიანობაზეა ლაპარაკი.

მთიულურის შესახებ ნათქვამია, რომ „მთიულური კილოს მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია მასში გრძელი ხმოვნების არსებობა, რაც არა გვხვდება ჩემს მიერ შესწავლილ სხვა დიალექტებში“.²

¹ თივა ეწოდება მთის ფერდობზე აგებულ ბუღულს, რომლებშიც ჩატკანილია მინიმუმ 1-1,5 ცენტნერი თივა.

² ა. შანიძე, Отчет о летней командировке 1913 г. в Душетский и Тлаветский уезды Тифлисской губернии для изучения грушевых говоров:

ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, 1957, გვ. 5.

აქვე გუდამაყრელთა და გუდამაყრულის შესახებ ნათქვამია: „მთი გადმოცემა ორი გეარის (ოთხიდან) — ბეჭაურის და წიკლაურის ხევსურულ წარმოშობაზე სხვა მონაცემებითაც მტკიცდება: გუდამაყრელები სალოცავად დადიან უკენაწოში, ხევსურეთში, ამას გარდა, გუდამაყრულში ბევრი ხევსურული სიტყვა გვხვდება. გუდამაყრული კილო ხევსურულისა და მთიულურის შენარევი, გართულებული კიდევ ფშაურის გავლენით, ახლოს დგას მთიულურ კილოსთან, სიმართლე რომ ეთქვა, მე მას მთიულურის კილოვანს ეუწოდებ, თუმცა შეიძლებაო სხვა კილოთა გვერდით ისიც დიალექტად გამოგვეყოს.“¹

1915 წელს პეტროგრადის უნივერსიტეტის „ქართული სამეცნიერო წრის“ „კრებულში დაიბეჭდა ა. შანიძის გამოკვლევა „ქართული კილოები მთაში“. ეს არის მთის კილოთა თავისებურებების მიმოხილვის პირველი ცდა. აქ მოკლედ არის დახასიათებული მთის დიალექტთა ძირითადი ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური მოვლენები.

მეტად საყურადღებოა აკად. არნოლდ ჩიქობავას გამოკვლევები, მთიულური დიალექტისადმი მიძღვნილი სპეციალური სტატიები.² ნაშრომში, „გრძელი ხმოვნები მთიულურში“, გამოკვლეულია მახვილის, გრძელი ხმოვნების საკითხი. მეორე ნაშრომში კი „მთიულურის თავისებურებანი“ — მოკლედ არის მიმოხილული მთიულურის ძირითადი ენობრივი თავისებურებანი: ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური, სტილისტური და ნაწილობრივ — ლექსიკური. აქვე მოკლედ არის გადმოცემული წინა წერილის მოკლე შინაარსი, სადაც ნათქვამია: „მახვილი მთიულურს ორგვარი აქვს: დინამიკური და ტონური. პირველის ბუნება-თვისებაა და ადგილიც თითქმის ისეთივეა, როგორიც ბარის სხვა კილოებში, მეორე — ჩვეულებრივად ბოლოდან მეორე მარცვალს ხედება და სათანადო ხმოვნის გრძლად გამოთქმას იწვევს. დინამიკური მახვილი ამჟამად გაბატონებულია, ტონური — მიღეულა და მხოლოდ გარკვეულ პირობებში გარკვეულ პირებთან (მოხუცების მეტყველებაში) იჩენს თავს.“³ ამ წერილში ნაჩვენებია აგრეთვე ისიც, რომ მთიულური ყველაზე მეტად განიცდის ბარის კილოების, კერძოდ, ქართლურის გავლენას. ყველაზე ნაკლებადაა აქვს არქაიზმები დაცული. მთიულურის ენობრივი მოვლენები საყურადღებოა იმიტაც, რომ „მთიულური ზოგ რამეში ახალ სალიტერატურო ქართულსაც კი წინ უსწრებს. ზოგ რამეში ძველ ქართულს იმეორებს, ახალ სალიტერატურო ქართულს დიდად ჩამორჩება.“⁴

¹ ა. შანიძე, ლსახ. ნაშრომი, გვ. 4.

² არნ. ჩიქობავა, გრძელი ხმოვნები მთიულურში, თსუ მოამბე, IX, გვ. 333—348; მისივე, მთიულურის თავისებურებანი, ენიშკის მოამბე, II, გვ. 43—65.

³ არნ. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი, გვ. 44.

⁴ იქვე, გვ. 58.

მთიულურის ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება, სხვა დიალექტების მონაცემებთან ერთად განიხილა სერგი ჟღენტმა.¹

მთიულური და გუდამაყრული დიალექტები ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი „ქართულ დიალექტოლოგიაში“.² აქ შეტანილ ტექსტობრივ მასალებს ერთვის მცირე ენათმეცნიერული მიმოხილვა. მთიულური ტექსტები გამოქვეყნებულია აგრეთვე შ. ძიძიგურის მიერ შედგენილ დიალექტოლოგიურ ქრესტომათიაში.³

ზოგა დიალექტური თავისებურება, რაც დამახასიათებელია აღმოსავლური კილოებისათვის (და მათ შორის მთიულურ-გუდამაყრულისათვისაც), გამოიკვლია შ. ძიძიგურმა.⁴

მონოგრაფიულად არის აღწერილი აგრეთვე მთიულეთის სამეურნეო დარგებთან დაკავშირებული ლექსიცა.⁵

შ ე ნ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

1. (გ. შარ.) — გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი: გურული, ზემო იმერული და ლეჩხუმური ლექსიკონები, თბ., 1938.
2. (ა. მაყ.) — ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1961.
3. (სტ. მენთ.) — სტ. მენთეშაშვილი, ჭიზიური ლექსიკონი, თბ., 1943.
4. (ო. ჭაქ.) — ო. ჭაქაია, მოხეური დიალექტი (საქანდ. დისერტაცია), თბ., 1953.
5. (ქეგლ) — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I—VII, თბ., 1950 2—1964.
6. (ალ. ღლ.) — ალ. ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1967.
7. (ნ. ჩუბ.) — ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961.
8. (ოთხთ. სიმფ.) — ივ. იმნაიშვილი, ოთხთავის სიმფონია ლექსიკონი, თბ., 1948.
9. (ი. ჭყ.) — ი. ჭყონია, სიტყვის კონა, 1910.

1 ს. ჟღენტო, ქართველურ ენათა ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1965.

2 ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.

3 შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, თბ., 1956.

4 შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970.

5 ლ. კაიშაური, მთიულურის დარგობრივი ლექსიცა, თბ., 1967.

3063მედი ნაწილი

თავი პირველი

მცირე ტერიტორიის მიკროტოპონიმის აღწერის დროსაც კი ისეთი მრავალრიცხოვანი და, ამასთან, ისეთი მრავალფეროვანი მასალა იყრის თავს, რომ კლასიფიკაციის გარეშე მათი შესწავლა არ მოხერხდებოდა. როგორც განსხვავებულია თვით ის ობიექტები, რომლებსაც ტოპონიმები აღნიშნავენ, ასევე განსხვავებულია მათი სახელწოდებებიც. მსგავს ობიექტთა სახელებს ბევრი რამა აქვთ საერთო და ამ ნიშნით ისინი ერთიანდებიან. მაგალითად, წყაროთა სახელწოდებანი ერთმანეთს ჰგვანან, მათათა სახელები — ერთმანეთს და ა. შ. საგრძნობლად განირჩევიან ერთმანეთისაგან დასახლებულ პუნქტთა, ადამიანის საქმიანობასთან დაკავშირებული სახელწოდებანი და ბუნებრივ ობიექტთა სახელები. ამიტომ თავისთავად დგება ტოპონიმთა კლასიფიკაციის საკითხი.

იმისდა მიხედვით, თუ რას ისახავს მიზნად მკვლევარი — ტოპონიმთა სემასიოლოგიურ მხარეს, გრამატიკულს თუ ორივეს ერთად — ახდენენ სხვადასხვაგვარ კლასიფიკაციას. ძირითად პრინციპად იღებენ ან შინაარსობრივ მხარეს, ან — გრამატიკულს, ან ორივეს ერთად. ტოპონიმის ყველა მკვლევარი თავისებურ კლასიფიკაციას იძლევა. ზოგი სამ ჯგუფს გამოჰყოფს, ზოგი — ოთხს, ზოგი ხუთს და ა. შ.

ტოპონიმთა კლასიფიკაციის ისტორია განხილული აქვს რუს ტოპონიმისტს ე. მ. ჩერნიხოვსკაიას.¹ მის ნაშრომში ნაჩვენებია, თუ რა მრავალფეროვანი იყო ტოპონიმთა დაჯგუფების ცდები. გადმოცემულია ჩეხი ისტორიკოსის, ფ. პალიცკის ცდა ტოპონიმთა კლასიფიკაციისა, რომელმაც სახელწოდებანი დაყო ორ ჯგუფად: 1. დასახლებათა დამაარსებლისა თუ მფლობელის სახელიდან მომდინარე სახელწოდებანი; 2. ტოპოგრაფიულ-მდებარეობის აღმნიშვნელი სახელწოდებანი.

მას შემდეგ მოყოლებული ბევრმა საზღვარგარეთელმა თუ საბჭოთა ტოპონიმისტმა მოგვცა თავისებური კლასიფიკაცია. ყველა მათგანსა აქვს დადებითი და უარყოფითი მხარეები. არაერთგვარობას კლასიფიკაციის დროს ქმნის ტოპონიმთა ჯგუფების სხვადასხვაობა, არაერთგვარი მასალა. ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როცა მკვლევრები წინასწარ შემუშავებული კლასიფიკაციის მიხედვით ანალიზებენ მასალას. უნდა ხდებოდეს კი პირიქით, ჯგუფები მასალის შესწავლის შედეგად უნდა გამოიყოს.

¹ Е. М. Черниховская, История разработки топонимических классификаций: Развитие методов топонимических исследований, М., 1970, ст. 55—65.

დღეისათვის არ არსებობს ტოპონიმთა კლასიფიკაციის ერთი დადგენილი პრინციპი, სქემა. ანალიზის ასეთი სქემებისა და საშუალებათა არსებობა კი შესაძლებლობას მოგვცემდა გაგვეკეთებინა საერთო დასკვნები, გამოვდინარე სხვადასხვა ქვეყნისა და კუთხის ტოპონიმთა კვლევის შედეგებიდან.

სხვადასხვა ქვეყნის ენათა თავისებურებანი სიძნელეებს ქმნის ამ მიმართულებით, ხოლო ჩვენთან, საქართველოს პირობებში, ეს ალბათ, შესაძლებელი გახდება ყველა კუთხის მასალის გაანალიზების შემდეგ. ჭერჭერობით კი ტოპონიმთა კლასიფიკაცია შესაძლებელია მხოლოდ ამა თუ იმ კუთხის მასალის მიხედვით.

ჩვენი შრომის პირველ ნაწილში, რადგანაც მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმთა შინაარსობრივ მიმოხილვას ვაპირებთ, შევეცდებით მოვახდინოთ მთლიანი მასალის კლასიფიკაცია.

მასალის შესწავლის შედეგად გამოიყოფა შემდეგი სემასაოლოგიური ჯგუფები და ქვეჯგუფები.

ტოპონიმები

1. ბუნებრივი ტოპონიმები

ა) რელიეფის ამსახველი ტოპონიმები: წიწაის მთა (სათბი მთის ფერდობი, ს. მაქართა), ფუნდუკის გორი (მთის გორი, ს. ლუთხუბი), ახოთ ქედი (გორი, ს. სეთურები), ბერამთის დელი (უღელტეხილი, ს. დავითურები), ელაი (მამული, ს. წინკობანი), მინდორა (ვაკობი, ს. ქოროლო), კუნწუხა (მთის წვერი, ს. ჩობალაურები), წვერი (მთა, ს. ცხვილიათი), ყელი (გადასასვლელი, ს. არახეთი), ვაკია (პატარა ვაკობი, ს. დუმაცხო), მეიდანი (მამული, ს. მუგუდა), ტაფნი (მამული, ს. ლუთხუბი), გვერდონი (მთა, ს. სიჩანანი), ფხაწალნი (ფერდობი, ს. ფახეიჩი), ხაფხნი (ფერდობი, ს. ციხიანი)...

ბ) მცენარეულის ამსახველი ტოპონიმები: არყიანა (მთა, ს. უმარნი), ესკალანი (მთა, ს. ყველანი), ბალთაიანი (მამული, ს. ათონი), ბზათქედი (გორი, ს. მანასეური), დგნალიიანი (მთა, ს. გამსი), დეკიიანი (მთა, ს. დიდბანი), დუღუღიიანი (ტყე, ს. დიხო), ეკლოვანი (მთა, ს. ხოზა), ვაშლთაიანი (მამული, ს. თორელანი), ვერხოვანი (მამული, ს. მუგუდა), ზმარტლაი (ბუჩქი, ს. კიტხი), თამოვანი (ველი, ს. მენესო), თელიანვაკე (ველი, ს. დოლასქედი), ერდოთხილიანი (ფერდობი, ს. გოგნაურეზი), იალიანთ ქედი (გორი, ს. ბაქანი), იფნის ძირი (მამული, ს. ზ/მლედა), კაწალთანთ ტყე (ტყე, ს. ჩირიკი), მარტო კაკალა (ფერდობი, ს. ჩირიკი), კომშიიანა (სოფელი, მთიულეთი) ნა-

კოპიტარა (ვაკე, ს. დიხიო), კუნლიანა (ჭალა, ს. კომშიანა),
 ლეკიანაი (მთა, ს. ცხედიათი), ლელვისები (მამული, ს. მუგუ-
 ლა), სამაცხრე (ფერდობი, ს. ლუთხუბი), ალაზანთ სხალი
 (პანტის ხე, ს. უშარნი), მურყნიანი (ჭალა, ს. როსტიანი), თხელ-
 მუშნიანი (ტყე, ს. დავითურები), მუხათავი (გორი, ს. დავითურე-
 ბი), ნეკერჩხლიანი (ფერდობი, ს. სონდისეღა), ნიგოზთანაი
 (ველი, ს. ხარსეთი), ოფი (ველი, ს. ანანური), ხოსიას პანტები
 (ველი, ს. პოვლეური), გამხმარ კირცხილა (ს. დოლასქელი),
 ტირიფთ ლელე (მთა, ს. ლუთხუბი), ურიათ ტყემალი (ფერ-
 დობი, ს. მუგულა), ურთხლიანაი (ტყე, ს. გამსი), ურძნიანა
 (მთა, ს. კომშიანა), ფიჭეთრუვი (რუვი, ს. წინკობანი), ქაპოვა-
 ნი (ფერდობი, ს. ნადიბანი), ქლიავთძირაი (მამული, ს. ფახვიჯი),
 ქორაბი (გორი, ს. ჩოხი), ლეიიანი (ფერდობი, ს. წინამხარი), ლო-
 ლნოშოები (ფერდობი, ს. ჭულისი), შვინდლიანი (ფერდობი, ს.
 დოლასქელი), ცირცელთ გორი (გორი, ს. ბაქურხევი), საძელე
 (ტყე, ს. სონჩო), ერთწიფელა (წიფლის ხე, ს. გამსი), მწოროთ
 ხევი (ს. ბურსაპირი), სახუნწრია (ფერდობი, ს. ბაქურხევი), საჯა-
 გარა (ფერდობი, ს. ხორხი), უონქლიანი (ფერდობი, ს. დოლასქე-
 ლა);

ანწლიანები (მამული, ს. ჩხელნი), საბოლოკენი (მამული,
 ს. დავითურები), ბრძამიანთ გორი (ტყიანი გორი, ს. ბზიკურთა),
 ბუარიანი (ტყიანი ხევი, ს. ხორხი), გვირილიანი (ველი, ს. ზანტუ-
 რი), დიყიანი (მთა, ს. ავენისი), სადუცია (ფერდობი, ს. ფახვიჯი),
 იაისვაკე (ვაკობი, ს. შარშიანი), კელიავათ ქელი (გორი, ს. უკანა-
 მხარი), საკიტრიაი (ფერდობი, ს. ჩადისციხე), სამარწყვიიაი (მა-
 მული, ს. ცუცქუნაურები), მაყვლიანძირობა (ველი, ს. პოვლეური),
 ნარნი (მთა, ს. გვიდაქი), ნიორაი (მთა, ს. წინკობანი), პიტნიანის
 ხევი (ხევი, ს. ვაშლობი), სამეღლე (მამული, ს. საჩალის ჭალა), სას-
 ვიასხევი (ხევი, ს. ჭულისი), სატიტიიაი (ველი, ს. ზანდუკი), ფხო-
 ლოვანა (მამული, ს. ბურსაპირი), ქუჩიიანი (ფერდობი, ს. ლაუშა),
 საღორძღია (მამული, ს. მაქართა), ღოღოიანი (მთა, ს. ჭულისი)
 შიბუაისკლდე (კლდე, ს. საჩალის ჭალა), ჩხამიანი (მთა, ს. გვიდა-
 ქი), საჩადუნავენნი (ფერდობი, ს. ხევშა), ჩალიანაი (ხევი, ს. ეო-
 უონი), ჩინჩხლები (მამული, ს. არახვეთი), საძირხენიაი (ველი,
 ს. ცხედიათი), წენგრიაი (ფერდობი, ს. საქერე), საწერთხლენა
 (მამული, ს. ბაქურხევი), ჭილოვანთ ქელი (მთა, ს. ნაღორევი), ჭინ-
 კრობი (მამული, ს. ზენუზანი), ხავსიან წყალი (წყაროს, ს. დიდე-
 ბანი), საჯამია (ფერდობი, ს. სეთურები);

ნაასლარები (მამული, ს. ყველანი), ბოცარიკაი (მამული,
 ს. მაქართა), სადიკეები (მამული, ს. ზანტური), საიფქლენი (მა-
 მულები, ს. ბაქურხევი), საკანაფია (მამული, ს. საქერე), საკარ-

ტოფილე ქედაი (გორი, ს. მანასეური), ნალობიორი (მამული, ს. ლაუშა), საპურის ქედი (გორი, ს. ზ/მლეა), სასელე (მამული, ს. ხეეშა), ნასვილარა (ველი, ს. ზანდუკი), ნასიმინდრები (მამულები, ს. ბზიკურთა), ნაფეტეარაი (მამული, ს. ჩოხელნი), ნაქერალაი (მამული, ს. ზანდუკი), ნაქრუშალი (მამული, ს. ცუცქუნაურები), საქუმლიაი (მამული, ს. გვიდაჭი), ნაცეერცალები (მამული, ს. ნადიბანი), საწმინდრები (მამული, ს. ცხედიათი).

გ) ცხოველ-ფრინველთა სახელებიდან მიღებული ტოპონიმები: საჩიხვე (მთა, ს. ბურსაჭირი), საირმე (მთა, ს. ბოსელი), სადათვია (მთა, ს. ბოსელი), მგლების ქალო (ველი, ს. ბუჩაანი), სამელიაი (ტყე, ს. დიდებანი), საფსიტიაი (მთა, ს. სონჩო), საკურდლიაი (ფერდობი, ს. ბახანი), საფაცხერე (ფერდობი, ს. დოლასქედი), სამაჩვიაი (მთა, ს. ლუთხუბი), სათაგურაი (ველი, ს. ციხისძირი), არწივბუდენი (მთა, ს. უშარნი), საშურთხენი (მთა, ს. ბაქურხევი), საროქოია (მთა, ს. ბაქურხევი), საორბე (მთა, ს. ლუთხუბი), საქათმია (გორი, ს. გამსი), საშავეარდნოკლდე (კლდე, ს. ლუთხუბი), საბუვია (მამული, ს. საჩალის ქალა), საქორე (კლდე, ს. დუმაქსო), საძერიის ქედი (გორი, ს. სოდევე), საჩიტია (მამული, ს. გვიდაჭი), ყევანის საყდარი (კლდე, ს. ციხისძირი), საყორნე (მთა, ს. წიფორი), სამერცხლის კლდე (კლდე, ს. ბედონი), საქედნია (მამული, ს. საჩალის ქალა), სასოვია (მამული, ს. საჩალის ქალა).

საგველია (გორი, ს. ხეეშა), საფსლიკვია (ფერდობი, ს. ჭულისი); საფუტკრის კლდე (კლდე, ს. გვიდაჭი).

დ) ფერის ამსახველი ტოპონიმები: გულთეთრა (ველი, ს. ბუჩაანი), წითელნი (მთა, ს. მულურე), შავკლდე (კლდე, ს. იუხო).

ე) ფორმის ამსახველი ტოპონიმები: ვარცლანი (მთა, ს. ბედონი), აკვანაის კლდე (კლდე, ს. ჩადისციხე), გოდორაკლდე (კლდე, ს. ლუთხუბი), უნაგირაი (გორი, ს. წიფორი), ფეხები (საძოვარი, ს. წყერე), სადლობელანი (მთა, ს. გოგნაურთა), შუბლნი (გორი, ს. ცხედიათი), კირკალა (მამული, ს. ზენუბანი), მაკრატელანი (კლდეები, ს. ბურსაჭირი), ბაკანა (მამული, ს. დავითურები)...

ვ) თვისების ამსახველი ტოპონიმები: ახალმთები (მთა, ს. ზ/მლეა). ძველნაქოხარი (მთა, ს. ქიმბარიანი), ოქროყანანი (მამული, ს. სონჩო), სილალის გზა (გზა, ს. ბახანი), მაძლარაი (მამული, ს. ზაქანი), წალკოტი (მამული, ს. არახვეთი), კაიმზორე (ფერდობი, ს. მუგულა), დამპალაი (მამული, ს. წინკობანი), მყრალი მთა (მთა, ს. დიხჩო), ეშმაყანანი (ფერდობი, ს. სონჩო), უხედარაი (მთა, ს. მაქართა), ციენი (მთა, ს. ნადიბანი), სანიაო (მთა, ს. სონდის-ველა)...

ზ) ზომის ამსახველი ტოპონიმები: დიდგორი (მთა, ს. ვაშლობი), ბატარა ვაკე (მთა, ს. დავითურები), მაღალნი (მთა, ს. ბახანი), დაბალყელი (უღელტეხილი, ს. უბანი), გრძელმამული (მამული, ს. სიჭანანი), კოლმოკლე (მამული, ს. ჩადისციხე), წერილუბე (მთა, ს. ყველანი), მიწრუანი (ბილიკი, ს. საჩალისჭალა).

თ) მხარეთა ამსახველი ტოპონიმები: მზვარე (მთა, ს. არახვეთი), ჩირდილა (მთა, ს. ლუთხუბი).

ი) ადგილ-მდებარეობის ამსახველი ტოპონიმები: წინმინდორი (ველი, ს. დიხჩო), ჟორთუკანეზი (მამული, ს. თორელანი), ზემო-ქალა (ქალა, ს. ვაშლობი), ქვენამთა (ფერდობი, ს. ლაუშა), ბეგისთავი (მთა, ს. არახვეთი), შავკლდეთბოლო (ფერდობი, ს. გოგნაურები), კლდეთშუა (მთა, ს. დიდბანი), გაღმანი (ფერდობი, ს. დიხჩო), მიღმა მთები (მთა, ს. ხარხეთი), გვერდისგვერდი (ფერდობი, ს. უკანამხარი), შიგნითები (მთა, ს. გოგნაურთა), პირიქითი (ფერდობი, ს. ჭაღმიანი), პირდაპირი (მამული, ს. ხარხეთი).

კ) ქვის სახეობათა ამსახველი: შირიმი (კლდე, ს. მენესო), საკოხე (მთა, ს. მულურე), ქასურნი (მთა, ს. გოგნაურები), სიპიანა (მთა, ს. წყერე), საპიტალო (ფერდობი, ს. ჭაღმიანი).

ლ) განსაკუთრებული ნიშნები: გახვრეტილი კლდე (კლდე, ს. ჭულისი), შიბიკლდე (მთა, ს. ფახეიჭი), გამოგლეჩილი მთა (მთა, ს. დავითურები)...

მ) მეორადი ტოპონიმები: ციციისგამოქვაბული (კლდე, ს. ამირნი), ფხიტურისყელი (უღელტეხილი, ს. ბაკურხევი), ადგილისდედის ქედი (გორი, ს. ლაკათხევი)...

2. ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ტოპონიმები

ა) დასახლებათა სახელები: ნაქალაქარი (ველი, ს. პოვლეური), ზღურდალი (მინდორი, ს. უკანამხარი), ნადაბნეზი (ფერდობი, ს. ავენისი), ნასოფლარი (ტყე, ს. ზანდუკი), ნასახლარები (ფერდობი, ს. ჭულისი), ნაყოფი (ნასახლარები, ს. საჩალისჭადი), ჩანაყვრები (ნასახლარები, ს. ქავთარანი)...

ბ) ნაგებობათა სახელები: დიდველის ციხე (ციხე, ს. ზაქანი), ბერიანთსაწისქვილო (ქალა, ს. გვიდაჭი), ბოსლისკარი (მამული, ს. სეთურები), ნაქოხრეზი (ველი, ს. ზანდუკი), საკნებო (მთა, ს. ქიშბარიანი), ქვაკაცა (მთის წვერზე აგებული ქვის სვეტი, ს. ლუთხუბი), აკლდამოები (სასაფლაო, ს. ძმიანი), სამალავი (ფერდობი, ს. მუგულა).

გ) ხვან-თესვის ამსახველი ტოპონიმები: ახო (ველი, ს. იუხო), ნამტვრევნი (მამულები, ს. სიჭანანები), ნამწოენი (ტყე, ს. ლუთხუბი), ნაყვრები (მამულები, ს. ბახანი), ნაქარჩნაი (მამული,

ს. ჯუღისი), ნათერძები (მამული, ს. ქოროლო), ნაბღალავი (მამული, ს. დიხჩო), ნათუძარი (მამული, ს. ზანდუკი), ნამკალაი (მამული, ს. ფანგიჭი), კალო (ვაკე, ს. მანაყური), საძნაური (მამული, ს. უშარნი)...

დ) მესაქონლეობის ამსახველი ტოპონიმები: სათივე შარა (გზა, ს. მაქართა), საგულეხელი (მთა, ს. ბედონი), სახარაენო (მთა, ს. მენესო), საჯოგარი (მთა, ს. ბიბილიანი), საბოჩოლავე (ფერდობი, ს. წყერე), საფურის გორი (მთის გორი, ს. ბურსაჭირი), საბატკნე (მთა, ს. ნალიბანი), სათხიანი (ფერდობი, ს. საქერე), საცხენია (ქალა ს. ხორახი), სამარილე (გორი, ს. დავითურები), ნაფარეხალა (ფერდობი, ს. ჯუღისი), ნაბაკვარი (მთა, ს. ბიბილიანი), საწველი (მთა, ს. ბოსელი).

ე) ხელოსნობის ამსახველი ტოპონიმები: სამჭედლო (ნასახლარი, ს. დოლასქედი), სანახშირის ხევი (ხევი, ს. მუგუდა).

ვ) გზების სახელები: საცხატრო (ბილიკი, ს. გამსი), სარუსე გზა (შარა, ს. გამსი), სამოხეო გზა (შარა, ს. ზაქანი), მთის გზა (ბილიკი, ს. ბეგონი), ჯავიათ გზა (ბილიკი, ს. ბიბილიანი), ღრმა გზა (ბილიკი, ს. მენესო), წისქვილთ გზა (ბილიკი, ს. წიფორი), კლდის გზა (ბილიკი, ს. დოლასქედი).

მ. ანთროპონიმული ტოპონიმები

ა) ადამიანთა საკუთარი სახელებიდან წარმოქმნილი ტოპონიმები: ელგუჯას გამოქვაბული (გამოქვაბული, ს. ციხიანი), შაქრუას მამული (სახნავი, ს. ანანური).

ბ) გვარებიდან მიღებული ტოპონიმები: ამირნი (სოფელი, მთიულეთი), ზაქანი (სოფელი, მთიულეთი), ბრაქულთახო (ველი, ს. ავენისი).

გ) თიკუნებიდან მიღებული ტოპონიმები: გოჭიანი (უბანი, ს. ქავთარანი), საკამანდას წისქვილი (წისქვილი, ს. დავითურები).

დ) კომლის სახელებიდან მიღებული ტოპონიმები: ხახაბანი (მთა, ს. ცხედიათი), ვაჟიკიანი (მამული, ს. ამირნი).

ე) წოდება-თანამდებობის სახელებიდან მიღებული ტოპონიმები: დეკანოზნაქოხარი (ველი, ს. კივილანი), ზატონიანთქედი (გორი, ს. პოვლეური).

ვ) ეთნიკური სახელებიდან მიღებული ტოპონიმები: ოსების ყელი (უღელტეხილი, ს. სოდევე), რუსების მთა (მთა, ს. ლუხუბი), ფშავენაქოხარი (ველი, ს. კივილანი).

ზ) გადმოსახლების ადგილის მიხედვით შერქმეული ტოპონიმები: ზანდოვლიანი (უბანი, ს. ხორხი), დიღმელიანთ ნაწისქვილარი (ქალა, ს. წიფორი).

თ) პირველმფლობელის გვარი, სახელის მიხედვით შერკმეული ტომონიშები: გვრიტიანთელი (მამული, ს. ხეშა), ბათიარასელი (მამული, ს. ჭალის სოფელი).

4. რელიგიური ტომონიშები: ოჩაგნის წმ. გიორგი (ს. მაქართა), მალალთკვირია (ს. წიფორი), მზის წვერის ანგელაზი* (ს. დოლასქელი), ელია (ს. სონო), საღმთო (ს. ჩირიკი), დედახთიშობელი (ს. ლუთხუბი), სანება (ს. არახეთი), ლომისა (ს. მლეთა), ლაშარის ნიში (ს. ბუჩანი), ნაჭორევაი (მამული, ს. ათნოხი), სალოცავები (მამულები, ს. გოგნაურები), ხატის მიწა (ს. მენესო), საჭარე (ვაკე, ს. ხორხი), საბურთელო (ხატი, ს. გამსი), ეალოკობა (ნიში, ს. წ/მლეთა).

პიდრონიშები

1. მდინარეთა სახელები

ა) ადგილის სახელის მიხედვით შერკმეული პიდრონიშები: ახოსხევი (ს. ჭულისი), გაგაის მთის ხევი (ს. ბურსაქირი).

ბ) ხოფლის სახელის მიხედვით შერკმეული პიდრონიშები: კიტოხის ხევა (ს. კიტოხი).

გ) ადამიანთა სახელებიდან წარმოქმნილი პიდრონიშები: ისაკის ხევი (ს. ბურსაქირი).

დ) ადამიანისაგან შექმნილი ობიექტების მიხედვით შერკმეული პიდრონიშები: ციხის ხევი (ს. დგნალი), საყდართ ხევი (ს. სიჭანანი).

ე) მცენარეთა სახელებიდან მიღებული პიდრონიშები: დეკათ ხევი (ს. გამსი), ეაშლთ ხევი (ს. მეჭილაურები).

ვ) დამახასიათებელი ნიშან-თვისების მიხედვით შერკმეული პიდრონიშები: მართალხევი (ს. ფახეიკი), თეთრახევა (ს. თორელანი), დიდხევი (ს. ქოროლო), ზნელხევაი (ს. ჩოხელნი), მშრალხევა (ს. ლაუშა), სასმელხევი (ს. ქოროლო).

2. წყაროთა სახელები

ა) ადგილთა სახელების მიხედვით შერკმეული პიდრონიშები: დიდუბეთ წყალი (ს. სალაჭური), ბალათახოს წყალი (ს. პოვლეური).

ბ) ადამიანთა სახელებიდან მიღებული პიდრონიშები: გიგლაის წყალი (ს. ბახანი), დარეჯას წყარო (ს. მაქართა).

* სალოცავები უმთავრესად მალა მთის წვერებზეა. ეს ხომ არ უნდა იყოს გადმონათქმის თაუვანის ცემისა, რადგან მზე პირველად მთის წვერებს ანათებდა, პირველად მთის წვერებზე გამოჩნდებოდა.

გ) შეკომურთა და სალოცაების სახელებიდან მიღებული ჰიდრონიმები: ხიზანიანთ წყალი (ს. ვეშაგურები), ალავერდაის წყალი (ს. წყერე).

დ) მცენარეთა სახელებიდან მიღებული ჰიდრონიმები: ტირიფთ წყალი (ს. ამირნი), კაკალთ წყალი (ს. ბეგონი).

ე) გარეგნული გაფორმებას მიხედვით შერქმეული ჰიდრონიმები: კოდის წყალი (ს. დიხჩო), სარანის წყალი (ს. საქერე).

ვ) დანიშნულების მიხედვით შერქმეული ჰიდრონიმები: სამთიზლო წყალი (ს. კომშიანა), სანეხო წყალი (ს. ბაქურხევი), საქეაბე (ს. უშარნი).

ზ) დამახასიათებელი ნიშან-თვისების მიხედვით შერქმეული ჰიდრონიმები: წანწყარა (ს. ქავთარანი), ციფწყარო (ს. დიხჩო), დამბალწყალი (ს. ციხისძირი), გუბა (ს. ბეგონი).

თ) მინერალური წყლების სახელები: ეეძა (ს. წყერე), მუჯა (ს. პოვლეური). ინჯილაის წყალი (ს. გვიდაქი).

ი) ცხოველ-ფრინველთა სახელებიდან მიღებული ჰიდრონიმები: დათვის წყალი (ს. სოღევე), ირმეზის წყალი (ს. ბუჩანნი), ჩოტ წყალნი (ს. ხევშა).

კ) გადანაცვლებული ჰიდრონიმები: წყაროები (მამულები, ს. სეთურები), კატიწყარუა (მამული, ს. ზაქანი).

ლ) უუჰიდრონიმები: დამბალწყალის წყარო (წყარო, ს. ჩოხელნი), გუბათ წყალაია (წყარო, წინკობანი), ცხრაწყაროს წყალი (წყარო, სეთურები).

8. ტბების სახელები

ტბანი (გორი, ს. ქიმბარიანი), სისხლის ტბა (მთის ტაფობი, ს. ზენუბანი), ქვენამთის ტბა (ტბა, ს. ბურსაქირი).

4. ჰაობების სახელები

ჰანქახი (მამული, ს. დავითურები), ჰაოპი (მამული, ს. ციხიანი), ჰყანტიანა (მამული, ს. სონდისველა).

5. ჩანჩქერების სახელები

საჩქეფი (ჩანჩქერი, ს. დავითურები), ჩხატისკარი (მთა, ს. ბურსაქირი), სოღინი (კლდე, ს. ჩირიკი).

შანობი ტოპონიმები

მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე ჩვენ მიერ აღწერილი 7.000 ტოპონიმიდან უმრავლესობა სემანტიკურად ნათელია და დამატებითი ეტიმოლოგიურ კვლევა-ძიებას არ საჭიროებს. ასეთი ტოპონიმებია: ს ა ს - ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი (გორი, ს. გოგნაურები), ს ა ჯ ო გ ა რ ი (მთა, ს. გოგნაურები), ნ ა კ ა ლ ო ვ ა რ ი (გორი, ს. სეფე), თ ა თ ი კ ი ს ჭ ე ვ ე ი (ს. სეფე) და სხვა.

ტოპონიმთა ერთი ნაწილი კი (დაახლ. 600) ადგილობრივი მცხოვრებლებისათვისაც გაუგებარია. ზოგიერთის ახსნა ხერხდება სხვა კუთხეების, ძველი ქართულისა და უცხო ენების მონაცემთა გათვალისწინებით. ზოგი ტოპონიმის ეტიმოლოგიის დადგენა ჭერჭეროვით კირს, რადგან ხელთ არა გვაქვს სხვა კუთხეთა, მთელი საქართველოს ტოპონიმიური მასალა, აგრეთვე, ძველ ქართულ წყაროებსა და ძველ რუკებზე შემონახული ტოპონიმები. მათი მოშველიებით უთუოდ ბევრი ისეთი ტოპონიმი აიხსნება, რომელიც აგებულია ქართული ჩანს, მაგრამ რაღაც ფონეტიკური ცვლილება განუცდია, რის გამოც დაზნელებულია მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა. ასეთებია: ი ხ ი დ ა კ ა რ ი (მამული, ს. სეფე), ს ა რ ე მ ე უ ლ ი (მამული, ს. სონჩო), მ ი ტ ა შ ე ბ ი (მთა, ს. უშარნი), ს ა მ ა ხ ა რ ა ჯ ო ე ბ ი (მამული, ს. ბეგონი), ლ ა ა ლ ა ბ უ რ ი (მამული, ს. ციხისძირი), დ ე ზ ო ბ ე ლ ნ ი (გორი, ს. ნადიბანი) და სხვა.

ზოგი აუხსნელი ტოპონიმი უცხო ენის ნაშთი ჩანს, რომელიცაც მეზობელი ენის კუთვნილება, ასეთებია: ი უ ხ ო (სოფელი, მთიულეთი), შ ო ნ - ჩ ო (სოფელი, მთიულეთი), ლ ე მ ა გ ო (გორა, ს. გვიდაქი), ე ს ო ჭ ე (მამული, ს. ციხისძირი), შ ო ნ ჩ ო ქ ო (მთა, ს. იუხო), მ ა შ ა გ ო (მამული, ს. დუმატხო) და სხვა.

უცხო ტოპონიმთა არსებობა იმას არ ნიშნავს, რომ ამ ტერიტორიაზე უთუოდ რომელიმე უცხო ტომს ეცხოვროს. შესაძლოა, ზოგ შემთხვევაში ასეც იყოს, მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ ეს უცხო ტოპონიმები მგორეული წარმოშობისა იყოს, ე. ი. უცხო ხალხთან კონტაქტებით შეძენილი, უცხოური სიტყვის, გვარის ან სახელის მიხედვით შერქმეული, მაგ.: მ ა ხ მ ა დ ი ს ბ ო ს ტ ა ნ ი (მამული, ს. ქავთარანი; იქაური კაცის ზედმეტა სახელის მიხედვით), ზ ა ს ტ ა ო (უბანი, დ. ფასანაური; რუს. астароа) და სხვა.

ზოგი ტოპონიმის ახსნა, უცხოების და ქართულისაც, ალბათ, საერთოდ ღარა მოხერხდება, რადგან ის საგნები თუ რეალები დიდხანია გამოსულია ხმარებიდან, ცხოვრებიდან. სახელი შემორჩა ადგილს, ხოლო სახელი რასაც აღნიშნავდა, ის უკვე აღარავის ახსოვს. ზოგი ახლა ეძლევა

დავიწყებას. მაგალითად, ტოპონიმებია: საჭლანენი (ტყე, ს. ს. ჯვრდ-
ქი, ყველანი), საჭლანეთი (მთა, გორი, ს. გოგნაურები), საჭლანე-
თქელი (გორი, ს. ამირნი). ჭლანი — ძირგამოზანდული ტყავის ფეხსა-
ცმელია, რომელშიც ჩალას ჩაიგებდნენ და ისე იცვამდნენ. მთიულებს წე-
სად ჰქონდათ ფეხშიშველად თიბვა მთის ფერდობებზე, რადგან ნაძვი ჭლანს
ძირები გამოუღებოდა. სათიბს მიახლოებული ტყიან გორზე შერჩეულ
ადგილას გაიხდიდნენ ფეხსაცმელს (ჭლნებს) და ხის ტოტზე ჩამოაკიდებ-
დნენ. იმ ადგილებს, სადაც ჭლნებს სტოვებდნენ, საჭლანეები ერქვა.

უცნობ ტოპონიმთაგან ჩვენ შეგვიცადეთ ზოგიერთის ახსნას; ასეთებია:
ბარტკალი, ბოცორიკაი, ზუასკარი, გურაბები, ვეშა-
წყარო, ზღურდალი, თორმეწია, კვირთუბე, მერიის
ციხე, ლაქუმარა, ქოროლო, ლათვია, ლეკის წყალი,
მეჭეგრიათები, საორაენო (იხ. შენიშვნები).

მთიულეთს ჩრდილოეთით და დასავლეთით ოსეთი ესაზღვრება. ამ
ახლო მეზობლობას არ შეიძლება თავისი ასახვა ტოპონიმიაშიც არ ეპოვა,
მით უმეტეს, რომ მათი ურთიერთობა უმთავრესად მაინც კეთილმეზობ-
ლური იყო. ჩრდილო-კავკასიაში მონღოლთა შემოსევის შედეგად ისინი
XIII ს. მეორე ნახევრიდან ქართლის მთიანეთის, ხოლო შემდეგ ბარის
რაიონებისაკენ დაიძრნენ. ქართლის მთიანეთს ეკუთვნის სწორედ მთი-
ულეთის, თეთრი არაგვის სათავეები, უმთავრესად დღევანდელი სამხრეთ-
ოსეთის ტერიტორია. თეთრი არაგვის სათავეში, ლუდის ხეობაში დღეს
მხოლოდ ოსური მოსახლეობა ცხოვრობს. მათ ქართული თითქმის არ იციან.
ამიტომ აღმინისტრაციულად კობი: სასოფლო საბჭოში არიან გაერთი-
ანებული (ყაზბეგის რაიონი), სადაც ასევე ოსური მოსახლეობაა ძირითა-
დად. ჩვენ ვცადეთ ამ სოფლების ტოპონიმთა აღწერა, აღვწერეთ ორი სო-
ფელი (ქუმლის ციხე, კადუეთი) და იმ დასკვნამდე მივედით, რომ ამ მა-
სალის აღწერა-შესწავლა ოსურის ცოდნასა და სპეციალურ კვლევას
მოითხოვს. ერთად უნდა იქნეს შესწავლილი საქართველოს ტერიტორიაზე
არსებული ოსური სოფლების (ყოველ შემთხვევაში, მთის ზოლის — სამ-
ხრეთ ოსეთი, ლუდის ხეობა, კობი) ტოპონიმია.

ოსურის კვალზე როცა ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს არა ოსუ-
რი სოფლების მასალა, არამედ ის ერთეული ტოპონიმები, რომლებიც აქა-
იქ გვხვდება მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე, უცნობია ადგილობრი-
ვი მოსახლეობისათვის და მათი ახსნა. მხოლოდ ოსური ენის მონაცემების
გათვალისწინებით ხერხდება. ასეთი ტოპონიმებია: ვალაგის ყელი,
ვარდახტელი, ზულგინი, შილონი, ხურსალი (იხ. შენიშ-
ვნები).

უცნობ ტოპონიმთაგან რამდენიმე მათგანი რუსულიდან მიღებული
აღმოჩნდა: ოშპიტელი, რეჩიანი || რექე (იხ. შენიშვნები).

უმთავრესი ენობრივი მოვლენები

მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიშიც ძირითადად, რა თქმა უნდა, ადგილი აქვს იმავე ფონეტიკურ და გრამატიკულ (მორფოლოგიურ, სინტაქსურ) მოვლენებს, რაც, საერთოდ, ქართული ენისათვის არის დამახასიათებელი. მაგრამ, გარდა ამისა, ვხვდებით მხოლოდ ამ კუთხისათვის დამახასიათებელ მოვლენებსაც.

ჩვენ აქ შევეხებით უმთავრესად ძირითად დიალექტიკურ მოვლენებს. რაც ტოპონიმებში ელინდება.

1. ფონეტიკური

როგორც ცნობილია, მთიულური დიალექტისათვის (გუდამაყრულისათვის არა) დამახასიათებელია გრძელი ხმოვნები. გრძლად გამოითქმის სიტყვის ბოლოდან მეორე მარცვალი, მეორე ხმოვანი. ასევე ხდება ტოპონიმებშიც. მაგალითად, **ჭიკანი** (სოფელი, მთიულეთი), **ქავთარი** (სოფელი, მთიულეთი), **ქიშბარი** (სოფელი, მთიულეთი) და სხვ. ასეთ ტოპონიმებთან იქმნება შთაბეჭდილება თითქოს ბარის დიალექტების მსგავსად — ან-ი ერთოდეს ტოპონიმს (შდრ.: **ჭიკანი**, **მელანი** და სხვ.).

ტოპონიმებში განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება მთიულურისა და მოხეურისათვის დამახასიათებელი ისეთი მოვლენა, როგორიც არის კომპლექსთა შეცვლა: **ვა>ო** და **ვე>ო**.

ა) **ვა>ო**: **ლორჭევი** (ხევი, ს. ხარხეთი), **ამოჯოფილი** (მთა, ს. ბაკურ-ჭევი), **ქორთგზა** (ბილიკი, ს. ხოზა), **ქორედინი გზა** (ფერდობი, ს. ციხიანი), **თოლის მთა** (მთა, ს. არაქეთი), **ლორთა** (გორი, უკანამქარი), **ხორამზიის ქედი** (გორი, ს. მაქართა), **საცხორე** (მთა, ს. დიჭჩო), **ქოკიბეთ ჭევი** (ხევი, ს. პოვლეური).

ამათ გვერდით **ვა** კომპლექსებიანი ტოპონიმებიც გვხვდება, მაგრამ ნაკლებად: **ცივთ გამოქვაბული** (ყლდე, ს. ამირნი), **ელგუჯას გამოქვაბული** (გამოქვაბული, ს. ციხიანი).

პარალელურად იხმარება ტოპონიმები **მზორე** და **მზვარე**, მაგრამ რაოდენობრივად ჭარბობს **მზორე**.

ბ) **ვე>ო**: **ჟოლაწმინდის ქედი** (გორი, ს. ცხედილათი), **გორდისები** (მამული, ს. ყველანი), **საღლობელათ ჭევი** (ხევი, ს. უშარი), **საღლობელანი** (მთა, ს. ყველანი), **ქოთა მქარი** (მამული, ს. წინკობანი).

გვხვდება ორიოდე შემთხვევა **ვე>უ**: **გურაბი** (წყარო, ს. პოვლეურე-ბი), **გურაბები** (ფერდობი, ს. ნადიბანი (იხ. გვ. 150).

სხვა კომპლექსთა ცვლა:

ოა>უა: პროფ. შ. ძიძიგური, იკვლევს რა ხმოვანთა ცვლას ქართულ დიალექტებსა და ზანურში, აღნიშნავს, რომ თუ ვიწრო ხმოვანს მოსდევს უფრო ფართო ხმოვანი, ვიწრო ხმოვანი კიდევ უფრო დაეწროვდება. „ოა კომპლექსის სახეცვლილების პირველი საფეხური უა საერთოა აღმოსავლური და დასავლური კილოებისათვის იმ განსხვავებით, რომ აღმოსავლურში უმთავრესად სიტყვის ბოლოში ხდება ეს, დასავლურში — უმთავრესად პრეფერებში“¹.

ეს აღმოსავლურისათვის დამახასიათებელი მოვლენა ძალზე გავრცელებულია მთიულეთ-გუდამაყარში: ნიკუას მთა (მთა, ს. ბანცური), სატვირთუა (მთა, ს. გამსი), კალუა (ვაკე, ს. მეჩილაურები) და სხვა.

„ოა>ია მეტად გავრცელებულია კილოებში... განსაკუთრებით ფშაურშია ეგ წესი მოქმედი, ოღონდ უმთავრესად სიტყვის ბოლოს. აქედან შესულია ვაუას ნაწერებშიც. მაგალითები ვაუადან: ეიკდია, მწარია, აგრია, შაირცხინია.“² ხმოვანთა ცვლილების ეს პროცესიც არანაკლებ არის გავრცელებული მთიულეთ-გუდამაყარის ტოპონიმებში: უბია (მამული, ს. წიფორი), ვაკია (ვაკე, ს. ღუმაცხო), საჟოლია (ფერდობი, ს. დიჭო), სამარილია (გორის, ს. ზანდუკი), საჯამია (ფერდობი, ს. სეთურები), საქათმია (გორი, ს. გამსი), საკეცია (გორი, ს. ბუჩანი).

ოე>უე: ამ კომპლექსის ფონეტიკური განვითარების შესახებ პროფ. შ. ძიძიგური წერს: რომ დასავლურ კილოებში ადგილი აქვს რეგრესულ ასიმილაციას: გამეყიდა... აღმოსავლურ კილოებში ადგილი აქვს წინმაჟალი ხმოვნის დაეწროებას (resp დიფთონგიზაციის პროცესს): გამუეკიდა...³ ეს ფონეტიკური პროცესიც გვხვდება მთიულეთ-გუდამაყარის ტოპონიმებში, მაგრამ არა ისე ფართოდ, როგორც პირველი ორი: ორმუები (ტაფობი, ს. ცუცქუნაურები), წყარუები (მამულები, ს. სეთურები), სასაფლაოები (გორი, ს. მუგუდა), ახუები (ველი, ს. არაქვეთი) და სხვა.

ბგერათა გადანახმა. მთიულეთ-გუდამაყარის ტოპონიმებში ბგერათა გადანახმა ანუ მეტათეზისი ხშირია. გვხვდება როგორც თანხმოვანთა, ისე ხმოვანთა გადანახმის შემთხვევები: საფსვლიკია (<საფსლიკია) (ფერდობი, ს. დოლასქელი), ნასვირაღ (<ნასვილაჩია) (ფერდობი, ს. დოლასქელი), ნაქუმრაღია (<ნაქუმლაჩია) (მამული, ს. ჩადისციხე), ნაცვერცალა (<ნაცერცვალა) (მამული, ს. დავითურები), ნაფერახალი (<ნაფარეხალი) (მამული, ს. ციხიანი), ნაკალაგორნი (<ნაკალგორნი) (მთა, ს. ჟოჟონი)...

ასიმილაცია. ეხვდებით როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა ასიმილაციის შემთხვევებს.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ თ ა: იოშატკრები (<იოშათკრები) (ადგილი, ს. ლაკათქევი), ნამუტკრები (<ნამუთკრები) (მამული, ს. ზაქანი), მამამუტკრები

¹ შ. ძიძიგური, ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკური პროცესები ქართულ დიალექტებში და ზანურში; ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970, გვ. 118.

² იქვე, გვ. 119.

³ იქვე, გვ. 122.

(**<მამაუთკრები**) (ტყე, ს. ციხიანი), გონტკრის წყალი (**<გონტკრის წყალი**) (მთა, ს. ზაპორუელნი), ზონჩო (**<ზონჩო**) (სოფელი, მთიულეთი).

ხ მო ე ა ნ თ ა: ხმოვანთა ასიმილაცია, რეგრესულიც და პროგრესულიც, რელია: სამოლოზა (**<სამალოზა**) (რუევი, ს. ლუიხუბი), ხამლეუბი (**<ხამლეუბი**) (მამულები, ს. სოდევე), ჩირდილეუბი (**<ჩირდილეუბი**) (მამული, ს. მუგუდა), სარნეუბი (**<სარნეუბი**) (წყაროები ს. პოვლეური)...

ბგერათა შენაცვლება. ერთმანეთს ენაცვლება როგორც თანხმოვნები, ისე ხმოვნები.

თ ა ნ ხ მ ო ე ნ ე ბ ი: **ვ < ზ**: ლათვია (**<ლათზე**) (წყარო, ს. ჯულისი), სხალტყვილი (**<სხალტყვილი**) (პანტის ხე, ს. ბაქარათა).

ნ < მ: ნიგრის ველები (**<მიგრის ველები**) (მამულები, ს. ლაკათყევი),

მ < ვ: მიწრო ჭევი (**<ვიწრო ჭევი**) (ხევი, ს. დავითურები).

ძ < ზ: ლარძედა (**<ლარზედა**) (წყარო, ს. უკანაშქარი), გორძედა (**<გორზედა**) (გორი, ს. წინამქარი)...

ჩ < შ: ბოლოჩი (**<ბოლოში**) (მამული, ს. ბაქანი), ჩემილიანთ მამული (**<შამილიანთ მამული**) (მამული, ს. ფახეიჭი)...

ხ მო ე ნ ე ბ ი: **ა < ე**: იალები (**<იელები**) (ფერდობი, ს. შარმიანი)...

ო < ა: აკლამოს ქედი (**<აკლამას ქედი**) (გორი, ს. მენესო)...

უ < ო: ბატუნიანი (**<ბატონიანი**) (ფერდობი, ს. წინამქარი), არყუანის წყალი (**<არყოვანის წყალი**) (წყარო, ს. ჯეგუა)...

ბგერათა დაკარგვა. ზოგ ტოპონიმში არა ჩანს მოსალოდნელი ბგერა, უკელოდ არის დაკარგული.

ვ: საზოის ღელე (**<საზოვის ღელე**) (რუევი, ს. ბანტური)...

ღ: საშულარა (**<საშულდარა**) (მამული, ს. მუგუდა)...

რ: გძელველა (**<გრძელველა**) (მამული, ს. ავენისი)...

ს: ტეფანის მთა (**<სტეფანის მთა**) (მთა, ს. ბაქარათა)...

ჩართვა. ბგერათა დაკარგვა ძალზე გავრცელებული მოვლენაა, მაგრამ ასევე გავრცელებულია მისი საპირისპირო მოვლენა — ბგერათა გაჩენა. ტოპონიმში ჩაერთვის ისეთი ბგერები, რომელნიც თითქოს არაფრით არ არის გამართლებული.

ნ: ნაქარხაი (**<ნაქარჩაი**) (ველი, ს. სონდა), შავნაქევაი (**<შავაქევაი**) (ხევი, ს. ჯულისი)...

მ: მწიფელი (წიფელი) (წიფლის ხე, ს. წიფორი)...

რ: ასსრეილი (ასსეპილი) (მთა, ს. წინამქარი), საცხაოტროს გორი (საცხაოტროს გორი) (გორი, ს. დიდებანი)...

ვ: საჩქეფი (საჩქეფი) (მამული, ს. მენესო), საბუფია (საბუფა) (მამული, ს. საჩალის ვალა), ვეხაი კლდიაი (ეხაი კლდიაი), (კლდე, ს. ზანდუკი)...

ვ-ინი გაჩენილსა ჰგავს ზოგ ტოპონიმში, სინამდვილეში კი თემის ნიშნის ნაშთია: მოღობვილა (მამული, ს. როსტიანი), მოკოდვილის წყალი (წყარო, ს. გოგნაურები); ანდა წინავეითარების ნა-ვე მაწარმოებლის ნაშთია: ნახიდვარი (**<ნახიდევარი**) (ვალა, ს. პოვლეური), ნაციხვარები (**<ნაციხე-**

ვარები) (ნაციზარი, ს. წიფორი), ნაქოზვარები (<ნაქოზვარები) (ფერდობი, ს. ბანტური), ნაქიჩვარი (<ნაქიჩვარი) (ქვა, ს. გეიდაქი) და სხვა.

რედუქცია. მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიში ფუძიდან ხმოვნის ამოვარდნა ჩვეულებრივი მოვლენაა. გვხვდება ძირითადად ა-სა და ე-სა რედუქციის შემთხვევები.

ა: ქსური გზა (<ქსანური გზა) (ბილიკი, ს. უკანაშვარი), ნაქერლის წყალი (<ნაქერალის წყალი) (წყარო, ს. კოშმინა), ნალერევი (<ნალერევი) (ჩევი, ს. ქწელეთა), ნაცხერევი (<ნაცხერევი) (ფერდობი, ს. ზენუბანი), მზერის კულები (<მზვარის კულები) (მთა, ს. არაქვეთი)...

ე: ნაყვრების გზა (<ნაყვერების გზა) (შარა, ს. უბანი), ვაკლის წყალი (<ვაკელის წყალი) (წყარო, ს. ზაქანი)...

ი: შირმის წყალი (<შირიმის წყალი) (წყარო, ს. ბზიკურთა); ი-ს რედუქცია, საერთოდ, იშვიათი მოვლენაა ქართულში და აქაც მხოლოდ ამ ერთ ტოპონიმში გვხვდება.

შერწყმა. აფრიკატიზაციის ერთი მოვლენა გვაქვს დადასტურებული: თშ<ჩ: ტყეჩური (<ტყეთშუური) (გორი, ს. დავითურები), ტყეჩური ქედი (<ტყეთშუური ქედი) (გორი, ს. დავითურები), რუჩუები (<რუთშუები) (მთები, ს. შარმიანი); გვაქვს გემინირებული ხ: ლამისათევი (<ლამის სათევი) (ვაკე, ს. უკანაშვარი)...

გამჟღერება. „როგორც ძველი ქართული ენის ფონეტიკური ფაქტებით ირკვევა, ძველად ძლიერად მოქმედებდა დისიმილაციური გამჟღერების კანონი, მაგრამ, როგორც ჩანს, ამ კანონმა ახალ ქართულში ძალა დაკარგა, ხოლო მთის კილოებში. დღესაც მოქმედებს.“¹ ასეთი გამჟღერების შემთხვევები მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებში საკმაოდ ხშირია: ბეგნი (<ბექნი) (მამულები, ს. მეჩილაურები), ბეგის თავი (<ბექის თავი) (ფერდობი, ს. არაქვეთი), ქორაბი (<ქორაფი) (გორი, ს. ჩოხი), შირაგლები (<შირაქლები) (უბანი, ს. არაქვეთი), ბატარა მინდორაი (<პატარა მინდორაი) (ვაკე, ს. ჭალმიანი), საკარტობილე ქედი (<საკარტოფილე ქედი) (გორი, ს. მანასეური)...

2. მარტივფუძიანი ტოპონიმები

არცთუ ისე დიდ ნაწილს მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებისას შეადგენს მარტივფუძიანი, უაფიქსო ტოპონიმები. ისინი სახელობითის ფორმით არიან წარმოდგენილნი. ამ რიგის სახელთაგან პირველ რიგში უნდა გამოვყოთ გეოგრაფიული ტერმინები: მთა, გორა, ქედი, ვაკე, წიკე, ტბა, ველი, მინდორი, კლდე, ქალა, და სხვ. ისინი იშვიათად დამოუკიდებლად იხმარებიან, უმთავერსად კი გვხვდებიან სხვადასხვა ტო-

¹ ს. ელენტი, ქართული ენის ფონეტიკა, თბ., 1956, გვ. 231.

პონიშთა შემადგენელ ნაწილებად, საზღვრულ ნაწილებად, ინდიკატორებად. მაგ.: ჭიბორჯაის მთა, მამეთის ქედი, იალიან გორი, ჯანდოს ჭევი და სხვა.

სხვა დანარჩენი ერთფუძიანი სახელები ძალზე მრავალფეროვანია შინაარსის მიხედვით. მათგან გამოიყოფა ზედსართავეები, სადაც ჩაყარდნილია საზღვრული (ფარდავა, მრუდა, გრძელა, აბრეშუმა, კუთხა და სხვ.), მცენარეთა სახელები (ნიორა, მუხა, ქორაბი), იქ არსებული რაიმე ობიექტის სახელის მიხედვით (ლითბე, სარნა, კოდა), სხვადასხვა წარმოშობისა (მერე, სეფე, მუნჯა).

ამ მარტივფუძიან ტოპონიმებზე დაკვირვება ერთ მეტად საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ახსნა-აუხსნელობის თვალსაზრისით: თითქმის ყველა აუხსნელი ტოპონიმი მარტივფუძიანია, თუმცა მათი შინაარსის გათვალისწინების შემდეგ შესაძლოა იქაც გამოიყოს რაიმე უცხოური ან ძველი, მკვდარი ქართული აფიქსები. მარტივფუძიანთა ერთი მესამედი აუხსნელია. ტოპონიმებში სწორედ ეს ფენა ჩანს ძველი და ყველაზე მეტად საკვლევი. განსაკუთრებით ბევრია აუხსნელი ო-სა და ე-ზე დაბოლოებულ ტოპონიმთაგან. რ-ზე დაბოლოებული 700-მდე ტოპონიმიდან სულ 2-3 თუ გვხვდება გაუგებარი, ო-ზე დაბოლოებული 100 ტოპონიმიდან ნახევარი გაუგებარია (ახო, წყარო, და სა-ო-თი ნაწარმოებთა გარდა). მათ სავარაუდო ახსნებიც კი არ ეძებნება. შესაძლოა ეს იმავე ნახური ენების კვალია, რაც მეზობელ მთის კილოებში შენიშნა თ. უთურგაიძემ.¹ მან თუშეთის, ფშავის, ხევსურეთის ზოგიერთ ტოპონიმში გამოყო ო-ზე დაბოლოებული ნახური წარმოშობის ფორმანტები -გო,-ლო,-ჩო. მართალია -ლო-ზე დაბოლოებული ტოპონიმები მთიულეთ-გუდამაყარში არა გვხვდება, მაგრამ გვაქვს -გო-ზე (ლემაგო, ხირგო) და ჩო-ზე (ხაჭალიჩო, ჯაქლიჩო, ოლიანჩო, შონჩო, დიქჩო) დაბოლოებული. ამათ გარდა თითქოს ერთგვარ სისტემას ქმნის -თო (ფეთო, მულთო, თეფართო, უორთო, გაგუთო, ერეთო), ასევე -მო (გოდმო, კეტმო, ართხმო, ნალემო), -რო (ჯამაჯარო, წაჯარო, კუგრო, ლორო, შოკრო). სანამ არ გაირკვევა რა ფუნქციისაა ეს გამოყოფილი ფორმანტები (თუ სწორია ასეთი დაყოფა), ან რას ნიშნავს დარჩენილი ძირები, შეუძლებელი იქნება მათი ახსნა. იქნებ მხოლოდ -ო უნდა გამოიყოს, რადგან ეს -ო სხვა ტოპონიმებსაც ერთვის (წიკიბო, აბადო, ხიწლაყო, ჯოჩინო, მენესო).

ჯერჯერობით არ არის შესწავლილი ჩანეთ-ინგუშეთის ტოპონიმია და არა გვაქვს საშუალება შევედაროთ ეს მონაცემები ჩვენს ხელთ არსებულ მასალას, მაგრამ შესწავლილია ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმია,² რომელსაც აგრეთვე, არანაკლები მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ტოპონიმისა და, კერძოდ, მთიულეთის ტოპონიმის შესწავლისათვის. ამ ნაშრომში ა. ცაგაივა კაცკასიურ, ბიზანტიურ-რომაულ, თურქულ-მონღოლურ და სლავურ

¹ თ. უთურგაიძე, ქართული ენის კილოთა ზოგი თავისებურება, თბ., 1966, გვ. 95.

² А. Д. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, I, Ордж., 1971.

ფენებს გარდა გამოჰყოფს „უძველეს ტოპონიმიურ ფენას.“ ავტორის მიაჩნია, რომ ეს არის იმ კავკასიელთა ენობრივი ნაშთი, რომლებიც ამ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ ოსების მოსვლამდე და რომლებიც დაპყრობის შემდეგ ოსებში გაითქვიფნენ. გარდა ამ ენობრივი სუბსტრატებისა და ტოპონიმებისა, ასიმილაციაზე მეტყველებს, — როგორც ა. ცაგავა ამბობს, — ოსური ყოფაცხოვრება, ფსიქიკა და, რაც მთავარია, ოსური ენა. #. . . ოსური ენა — ეს არის კავკასიურ სუბსტრატზე ჩამოყალიბებული ირანული ენა.“¹

ა. ცაგავას მიერ ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიაში გამოყოფილ კავკასიურ ფენაში ცალკეა გამოყოფილი ო-ზე დამთავრებული სახელები, რომელთაგან ყველა აუხსნელია და რომელთა ახსნასაც იგი კავკასიის ტოპონიმის შესწავლის დღევანდელ დონეზე შეუძლებლად მიიჩნევს.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე დადასტურებული ო-ზე დაბოლოებული აუხსნელი ტოპონიმებიც იმავე რიგისაა და ისინიც სწორედ იმავე საერთო კავკასიურის ნაშთად უნდა მივიჩნიოთ.

ჩვენს მოსაზრებას, რომ ჩრდილო ოსეთისა და მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე არსებულ ო ფუძიან ტოპონიმებს შორის რაღაცა კავშირი არსებობს, მხარს უჭერს სხვა ფაქტიც: ჩრდილოეთ ოსეთის ტერიტორიაზე აუხსნელია ე-ზე დაბოლოებული სახელებიც. მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე ო-ზე დაბოლოებულთა მსგავსად ე-ზე დაბოლოებულნიც ცოტაა და ასევე აუხსნელი. მათი საერთო რაოდენობიდან თუ გამოვრიცხავთ სა-ე წარმოებისა და ისეთი ინდიკატორებით ნაწარმოებ ტოპონიმებს, როგორიც არის უ ბ ე, ვ ა კ ე, ლ ე ლ ე, მ ზ ო რ ე, ტ ყ ე, ც ი ხ ე — რჩება 19 ტოპონიმი, რომელთაგან 4-ია მხოლოდ ნათელი (რ ი ყ ე, ს ე ფ ე, მ ე რ ე, ლ ი თ ე ე), დანარჩენი 15 კი აუხსნელია (ლი დ ე, ჩ ი რ ე, მი დ რ ე, წ კ ე რ ე, ს მ ო რ ე, შ ე ლ ე, ტ ე, მ ი რ ი ს ე, წ ი ტ ე, ი ზ უ ქ ე, ღ ა რ ი შ უ მ ე, ი ქ ი ვ ა ნ ე, მ უ ლ უ რ ე, გ ე ი დ ა ქ ე, ე ს ო ქ ე). ამათგან: ტ ე, წ ი ტ ე ტოპონიმებში შესაძლოა ვივარაუდოთ ნახური ენების კვალი. „გეოგრაფიულ სახელებთან ხშირად ეხვდებით ტი, ეხ, მათე დაბოლოებას. ეს დაბოლოებები დამოუკიდებელ სიტყვებად გვხვდება დღესაც ნახურ ენებში... ტე ჰაცებურად ნიშნავს გორაკს, ბორცვს, შეიძლება თავს, ზემო ნაწილსაც (რაიმესას) ნიშნავდეს ნახურ ენებში.“² მართლაც, ტე მთის სახელია ს. ლაკათქევში; წ ი ტ ე გორს ჰქვია ს. წკერეში.

¹ В. И. Абаев, Осетинский язык и фольклор, 1, М., 1949, ст. 11.

² თ. უთურგაიძე, ქართული ენის კილოების ზოგი თავისებურება, თბ., 1966, გვ. 95.

8. რთულფუძიანი ტოპონიმები

მთიულეთ-გულდამაყრის ტოპონიმიაში აფიქსებით ნაწარმოები, რთულ-ფუძიანი ტოპონიმები უფრო მრავალრიცხოვანია, ვიდრე უაფიქსოები, მარტივფუძიანები. დიდი რაოდენობით გვაქვს ბოლოსართიანი და თავ-სართ-ბოლოსართიანი წარმოება, ნაკლებად — ოდენ თავსართიანი. მაწარ-მოებლად გამოყენებულია იგივე აფიქსები, რაც ქართული ენის ზოგადად სიტყვათწარმოებაშიც გვხვდება. ეს აფიქსები ქართულ გეოგრაფიულ სა-ხელებში დაწერილებით გამოყოფა და განიხილა თ. ზურაბიშვილმა.¹ ძირი-თადად იგივე მაწარმოებლები გამოიყოფა მთიულეთ-გულდამაყრის ტოპო-ნიმიაში. ამიტომ უფრო დაწერილებით შევჩერდებით ისეთ მაწარმოებლებ-ზე, რომლებიც რაიმე თავისებურებით გამოირჩევიან.

ა) ბოლოსართიანი ტოპონიმები

საერთო ქართული ტოპონიმის მსგავსად, მთიულეთ-გულდამაყრის ტო-პონიმიაში ყველაზე მრავალრიცხოვანია სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები. ძირითადი, საერთო ფონის შემქმნელია სონანტებზე (რ, ლ, ნ) დაბო-ლოებული სუფიქსები: -ურ(-ულ), -ნ,-იან,-ეულ. ამ სუფიქსთა შორის თავისი გავრცელებულობითა და თავისებური ხმარებით გამოირჩევა-ურ სუ-ფიქსი, ამიტომ ჩვენ აქ ვრცლად მიმოვიხილავთ მას.

-ურ. ქართულ ენაში -ურ სუფიქსი ფართოდ არის გავრცელებული. მისი ძირითადი ფუნქციაა არა-ადამიანთა სადაურობის აღნიშვნა. ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ ვკითხულობთ: „ერთი წყება სუფიქსებისა აღნიშნავს წარმომავლობას: ელ, ურ, იურ, დელ, ეულ.

1. ელ. მაჩვენებელია სადაურობისა ადამიანთათვის: გორ-ელ-ი...

2. ურ (რაც-ნარეუ ფუძეებთან დისიმილაციით: ულ) ელ-ის ბადალია, და აღნიშნავს არა-ადამიანთა სადაურობას: გორ-ულ-ი...

ურ (ულ) ზოგჯერ ადამიანთა სადაურობასაც აღნიშნავს ზოგ-ზოგ კი-ლოში (კახურში, ფშაურში): „აფხუშოური (აფხუშო სოფელია ფშავეში) შე-იძლება ადამიანზედაც ითქვას და არა-ადამიანზედაც (საქონელზე, ნივ-თზე): „სანათაი ვარ მე, შვილო, აფხუშოური ქალია“ (ვაჟა, „ბახტრიონი“)...

აღნიშნული ურ (ულ) სუფიქსი გვარების მაწარმოებლადაც არის გამო-ყენებული ბექა-ურ-ი, ქერა-ულ-ი...

წარმომავლობის სუფიქსი ურ(ულ) გეოგრაფიულ სახელთაგან სადა-ურობას გვიჩვენებს (ხაზგასმა ჩვენია — გ. ხ.), მაგრამ იგივე სუფიქსი სხვა

¹ თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.

სახელთაგან აღნიშნავს თვისებას სათანადო საგანთან მიმართებით: კაც-
ურ-ი, ქალ-ურ-ი...¹

მოყვანილ ციტატაში ურ სუფიქსის ძირითად ფუნქციასთან ერთად აღნიშნულია სხვა დამატებითი ფუნქციებიც. რომლებიც მას დღევანდელ სალიტერატურო ქართულსა თუ დიალექტებში აკისრია.² ამ ფუნქციათაგან ჩვენ ევხებით მხოლოდ ძირითად ფუნქციას — სადაურობის აღნიშვნას და ამ თვალსაზრისით გავაანალიზებთ ზოგიერთ მთიულურ ტოპონიმს.

-ურ სუფიქსის მიერ სადაურობის ფუნქციის წარმოება თუ ნათელია ისეთ მაგალითებში, როგორიც არის კ ა ხ უ რ ი, ო ნ უ რ ი, გ ო რ უ ლ ი და სხვ., რამდენადმე გაუგებარია ტოპონიმებში: ფ ა ს ა ნ ა უ რ ი, ც ი ხ ე - ლ ა უ რ ი, პ ო ვ ლ ე უ რ ი და სხვ., ძნელი ასახსნელია, თუ რის ან ვის სა- დაურობაზე უნდა მიუთითებდეს აქ — ურ სუფიქსი.

მთიულეთის მიკროტოპონიმთა ერთ რიგს, რომელთაც -ურ სუფიქსი ერთვის, აშკარად სხვა გავება აქვს. ვიდრე სადაურობაა. ასეთებია უმეტეა წილად ანთროპონიმები: ა ნ ა ნ ე უ რ ე ბ ი (მთა, ს. ქიმბარიანი), პ ო ვ ლ ე უ რ ა ი (მაჟული, ს. იუხო), ც ი ხ ე ლ ა უ რ ი (მთა, ს. ბელონი), პ ო ვ ლ ე უ რ ი (სოფელი, მთიულეთი), ქ ა ჯ ა უ რ ე ბ ი (მაჟული, ს. ციხი- იანი), ო კ ი მ ა უ რ ი (მაჟული, ს. იუხო), გ უ გ უ ლ ა უ რ ი (მაჟული, ს. მეჯილაურები), გ ი შ ე ლ ა უ რ ი (მაჟული, ს. ჭიკანი), ლ ა ლ ა უ რ ა (მთა, ს. იუხო), გ ო დ ე უ რ ნ ი (მთა, ს. ჭეშმა), ც ი ც ქ ი ნ ა უ რ ე ბ ი (მანუღი- ბი, ს. დარძლანი), ს ი ხ ა უ რ ა (მთა, ს. სეთურები), ა ბ ა ზ უ რ ე ბ ი (მაჟული, ს. სონჩო), ჩ ი ხ ა უ რ ა (ფერდობი, ს. უკანამჭარი), ო ს ა უ რ ი (მაჟული, ს. სონჩო), ვ ა ც უ რ ი (მაჟული, ს. წინკობანი), უ ს ი ბ ა უ რ ი (მთა, ს. წინამჭარი), პ ა პ ი ა უ რ ე ბ ი (მთა, ს. ქიმბარიანი), მ ა ქ ა უ რ ე ბ ი (მთა, ს. ქიმბარიანი), მ ა ნ ა ს ე უ რ ი (სოფელი, მთიულეთი), გ ო გ ნ ა უ რ ე ბ ი (მაჟული, ს. წიფორი) და სხვა.

ამკარაა, რომ ეს ტოპონიმები სადაურობაზე არ მიუთითებენ. თითო- ეული მათგანი ანთროპონიმულია წარმოშობით, ადამიანთა საკუთარი სა- ხელებიდან არის ნაწარმოები-ურ სუფიქსის დართვით, მათგან გამოიყოფა სახელები: ა ნ ა ნ ი ა, პ ა ვ ლ ე, ც ი ხ ე ლ ა, ქ ა ჯ ი ა, ო კ ი მ ა, გ უ - გ უ ლ ა, გ ი შ ე რ ა, ლ ა ლ ი ა, გ ო დ ა, ც ი ც ქ ი ნ ა, ს ი ხ ა, ა ბ ა ზ ა, ჩ ი ხ ა, ო ს ა, ვ ა ც ო, უ ს ი ბ ა, პ ა პ ი ა, მ ა ქ ა, მ ა ნ ა ს ე, გ ო გ -

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 127.

2 საეტიკური ლიტერატურაში აღნიშნულია ურ სუფიქსის კიდევ ერთი საკარადლო ფუნქცია: პროფ. ვ. თოდურობა იზიარებს რა მ. ჭანაშვილის მოსაზრებას (მ. ჭანაშვილი, ქართული გრამატიკა, ტფ., 1906, გვ. 28) სვანურის უქონლობის -ურ სუფიქსთან დაკავ- შირებით, დაასკვნის, რომ „1. ქართველურ ენებში სვანის უქონლობა გადმოიკეზოდა სუფიქსური წარმოებით და 2. უქონლობის გამოხატველი იყო საერთო ბოლოსართი -ურ“ (ვ. თოდურობა, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან: ენიმკის შოამბე, V-VI, 1940).

ნ ე ლ ი.¹ ეს არის იმ ადამიანთა სახელები, ვისაც ეკუთვნოდა ან აშეამადაც ეკუთვნის ტოპონიმებით სახელდებული ადგილ-მამულები, მთები. ამ საკუთარ სახელებს ემატება-ურ სუფიქსი და ეს სუფიქსი მიუთითებს მხოლოდ და მხოლოდ იმაზე, რომ მამული, მთა (სათიბი) ამ კაცის საკუთრებაა, მას ეკუთვნის. მაგალითად, ს ი ხ ა უ რ ა მთის სახელია და ნიშნავს, რომ ეს მთა სიხასია; პ ო ვ ლ ე უ რ ა ი მამულის სახელია და ნიშნავს პავლეს მამულს, პავლესას. ც ი ხ ე ლ ა უ რ ი — ციხელას მთას და ა. შ.

შეიძლებაოდა გვეფიქრა, რომ -ურ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები -ურ-ზე დაბოლოებული გვარებიდან იყოს მიღებული, ე. ი. მეპატრონის -ურ-ზე დაბოლოებული გვარი შეერქვა ადგილს. ამ ვარაუდს გამორიცხავს ჯერ ერთი, ის, რომ მთიულური გვარები -ძე-ზე მთავრდება. ის თითო-ორიოლა -ურ-იანი გვარი, რომლებიც მაინც გვხვდება მთიულეთში (ბუჩქყური, სისაური), წარმოშობით ხევსურულია, ამ გვარის ხალხი ხევსურეთიდან არის გადმოსასვლელი. მეორეც, -ურ სუფიქსით ადგილ-მამულთა კუთვნილების გამოხატვა (რამდენადაც შესაძლებელია ჩვენს დროში მამულების კუთვნილებაზე ლაპარაკი) მოქმედი წესია. მთიულეთის ზოგიერთ სოფელში დღესაც ცოცხალია ზოგიერთი იმათგანი, ვისი სახელიც შეერქვა მათ კუთვნილ ადგილებს. არც იმისი თქმა შეიძლება, თითქოს -ურ სუფიქსი მამულის (მთის) პირველ მესაკუთრეზე მიუთითებდეს. მამულს, ადგილს, როგორც კი ახალი მეპატრონე გაუჩნდება, მაშინვე მისი სახელი შეერქმევა, ძველი მეპატრონის სახელის ნაცვლად. მაშის გარდაცვალების შემდეგ იგი უკვე შვილის სახელს ატარებს. მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ ადგილს, ნაჩუქარს ან ნაყიდს, ახალმა მეპატრონემ ძველი მეპატრონის სახელი შეუნარჩუნა, ე. ი. წარმომავლობა შემოინახა, მაშინ ანთროპონიმი გაფორმდება არა -ურ სუფიქსით, არამედ -ელ-ით. ასეთი ტოპონიმებიც ბევრი გვაქვს მთიულეთში: წვინასელი (მამული, ს. ავენი-სი), ხუციანთელი (მთა, ს. გვიდაქი), ქავთარეულები (მამულები, ს. ლაკათქევი), თათარიანთეულები (მამულები, ს. მელურე), სუართეული (მამული, ს. ნადიბანი) და სხვა.

მარტო ანთროპონიმები არ არის -ურ სუფიქსით ნაწარმოები, გვხვდება ორონიმებიც, განსაკუთრებით — მიმართებითი ტოპონიმები, სადაც კიდევ უფრო ნათლად ჩანს -ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის ფუნქცია ასეთებია: ყ ო ყ ო ნ უ რ ი მთა (მთა, ს. იუზო); ყ ო ყ ო ნ ი და ი უ ხ ო მეზობელი სოფლებია. მათ შუა მოსაზღვრედ მდებარე მთას, რომელიც ყოფონს ეკუთვნის, იუზოს მცხოვრებნი ყოფონურ მთას უწოდებენ, ე. ი. ყოფონის მთას. ასეთივეა ყ ო ყ ო ნ უ რ ი გ ზ ა (ბილიკი, ს. იუზო), ყოფონისავე მიმავალი ბილიკია, ყოფონის გზაა; ს ე ფ უ რ ი ნ ა ქ ო ხ რ ე ბ თ (მთა, ს. ნალორევი), სეფე ნალორევის მეზობელი სოფელია, რომელსაც ნალორევის მთაში სასაძვრე ჰქონდა, ქოხები ედგათ, სეფეს ნაქოხრებია.

¹ ა. ლ. ო. ნ. ტ. ი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1967.

ამავე რიგისაა სახელები: ქ ს ნ უ რ ი გ ზ ა (ბილიკი, ს. უკანამჭარი), ჩ ა - დ ი ს ც ი ს უ რ ე ბ ი (მამულები, ს. ჩაბარუხი), წ ი ფ ო რ უ ლ ი (მთა, ს. ბაჭანი), მ ზ ო რ უ ლ ი კ ლ დ ე ე ზ ი (კლდეები, ს. იუზო), ე ლ ი ა უ რ ი (ყელი, ს. ქიმბარიანი) და სხვა.

-ურ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები სხედასხვა სიხშირით გვხვდება საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე. მოსალოდნელი იყო, რომ ამ ტიპის ტოპონიმები ყველაზე დიდი რაოდენობით გვექნებოდა ხევსურეთში, ფშავეში, გუდამაყარში, სადაც არა მხოლოდ გვარები, არამედ ხშირად პიროვნებათა სახელებიც კი -ურ (-ულ) სუფიქსით იწარმოება. აღმოჩნდა კი პირიქით. სწორედ აქ (ხევსურეთში, ფშავეში, გუდამაყარში), იშვიათი გამოჩენილია გარდა, თითქმის არა გვხვდება -ურ სუფიქსიანი მიკროტოპონიმები. -ურ სუფიქსიანი მიკროტოპონიმთა ნაკლებობის მიზეზი სწორედ -ურ სუფიქსიანი გვარ-სახელების არსებობა უნდა იყოს. ენამ, ჩანს, ერთ-გვარი დიფერენციაცია მოახდინა ადამიანთა საკუთარ სახელებსა და გეოგრაფიულ სახელთა შორის. აქ ორივე რიგის სახელთა ერთი ფორმით წარმოება აღრევას გამოიწვევდა. -ურ სუფიქსი გვარ-სახელთა მწარმოებლად იქცა, ხოლო ტოპონიმებში კუთვნილება ნათესაობითის ფორმას დაეკისრა. -ურ სუფიქსიანი ტოპონიმები ძალზე ხშირია იქ, სადაც -ძე-ზე, -შვილ-ზე და -ია-ზე დაბოლოებული გვარები გვაქვს. ასეა, მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე: ც ი ც ქ ი უ რ ი (სოფელი, ხარაგოული). კ ა ხ ი ა უ რ ი, ო დ ი ლ ა უ რ ი, მ ე ლ ა უ რ ი (სოფლები, ქუთაისი), მ ა ხ ა თ ა უ რ ი, შ ა ლ ა უ რ ი (სოფლები, ჭიათურა), გ უ გ უ ლ ა უ რ ი (გორაკი, ს. თაია, ჩხოროწყუ), ლ ო მ უ რ ი წ ყ უ რ გ ი ლ ი (წყარო, ს. მეორე კოლა, ჩხოროწყუ), ლ ე ლ უ რ ი (სახნავი, ს. ლეხანლე, ჩხოროწყუ), კ ა კ უ შ უ რ ი (ხეობა ს. მონგირი, ჩხოროწყუ), ფ ე ფ უ რ ი (სახნავი, ს. ნაიფუ, წალენჯიხა), გ ა ლ უ რ ი (ფერდობი, ს. ობუჯი, წალენჯიხა) და სხვა.¹

-ურ სუფიქსიანი სახელები ბევრი გვაქვს აჭარაში: კ ო ბ ა ლ ა უ რ ი, კ ა ნ ტ ა უ რ ი, შ ა ე ა ზ უ რ ი, გ ო გ მ ა ჩ ა უ რ ი, გ ო გ ი ნ ა უ რ ი, ლ ო მ ა ნ ა უ რ ი, ჯ უ მ უ შ ა უ რ ი, მ ა ხ ი ნ ჯ ა უ რ ი (სოფლების სახელებია)².

ასევე ბევრია -ურ სუფიქსიანი ტოპონიმები გურიაში: გ ო გ ი ნ ა უ რ ი (ბუჩქნარი, ს. ჭანიეთური), მ ა ნ ი შ ა უ რ ი (სათესი, ს. ახალისოფელი), ჯ ა ნ ა უ რ ი (სათესი, ს. ლეხოური), მ ე გ რ ე ლ ა უ რ ი (უბანი, ს. შაეაგორა), ჭ ე დ ე ლ ა უ რ ი (ფერდობი, ს. ჭაფარეული), გ ა გ უ ა უ რ ი

¹ ტოპონიმის ლაბორატორიის საარქივო მასალები, ჩაწ. პაატა ცხადაიას მიერ, 1970-72 წწ.

² საქართველოს რუკა, 1930.

(უბანი, ს. ხვარბეთი), ხ ი ტ ი ლ ა უ რ ი (ნაეკლესიარი, ს. ოქროს მუხურო).¹

აქაც აშკარაა, რომ თითქმის ყველა მათგანში ადამიანთა საცუთარი სახელები გამოიყოფა. ჩვენი ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ მთიულეთის თითქმის განუყოფელ ნაწილში, გუდამაყარში, სადაც -ურ-ზე დაბოლოებული გვარებია (წ ი კ ლ ა უ რ ი, ა ფ ც ი ა უ რ ი, ბ ე ქ ა უ რ ი), -ურ-ით ნაწარმოები ტოპონიმი თითქმის არა გვხვდება.

ადამიანთა გვარების საწარმოებლად გამოყენებული -ურ სუფიქსიც იგივე უნდა იყოს, რაც ტოპონიმებში გამოყენებული -ურ სუფიქსია და ისევე კუთვნილებას უნდა აღნიშნავდეს, კუთვნილებას შვილისას, შთამომავლისას ამა თუ იმ კაცისადმი. მაგალითად, წ ი კ ლ ა უ რ ი ნიშნავს წ ი კ ლ ა ს შვილს (უფრო ზუსტად — წ ი კ ლ ა ს ი), წიკლას შთამომავალი. პირველი წიკლაურები იყვნენ, რა თქმა უნდა, ისინი, ვინც ამ გვარის სათავის დამდების, წიკლას შვილები იყვნენ, წიკლასები იყვნენ. ასევეა გვარები: გ ო გ ო ჭ უ რ ი (გ ო გ ო ჭ ა ს ი, გოგოჭას შვილი), ა რ ა ბ უ ლ ი (არაბას შვილი, ა რ ა ბ ა ს ი), ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი (ჭ ი ნ ჭ ა რ ა ს ი, ჭინჭარას შვილი) და სხვა.

გვარი ჭინჭარაული რომ მართლაც ჭინჭარასას ნიშნავს, ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ტოპონიმებად ხშირად გვხვდება ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი, რაც ამ ადგილთა ჭინჭარასადმი კუთვნილებაზე მიუთითებს. მაგალითად, ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი (ტყე, ს. ციხის ფერდი, გურია), ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი (გორი, ს. კანეთი, გურია), ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი (ღელისპირი, ს. დაბალი ეწყერი, გურია) და სხვა.

-ურ-ზე დაბოლოებული გვარები რომ შვილის მამისადმი კუთვნილებაზე მიუთითებს, კარგად ჩანს ერთი და იმავე სახელებიდან ნაწარმოები პარალელური გვარების მიხედვითაც. მაგალითად, გვაქვს გვარები ჰ ა ჰ ი ა უ რ ი — ჰ ა ჰ ი ა შ ე ი ლ ი — ჰ ა ჰ ა ძ ე, გ ი გ ა უ რ ი — გ ი გ ა შ ე ი ლ ი — გ ი გ ა ძ ე, გ ო გ ო ლ ა უ რ ი — გ ო გ ო ლ ა შ ე ი ლ ი — გ ო გ ო ლ ა ძ ე და სხვა.

იმის დასამტკიცებლად, რომ ტოპონიმებსა და გვარებში გამოყენებული -ურ სუფიქსი ერთია წარმოშობითაც და ფუნქციითაც, შეიძლება მოგვეშველიებინა აგრეთვე რუსული ენის მაგალითი, სადაც ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. ცნობილი რუსი ტოპონიმისტი — ვ. ა. ნიკონოვი წერს: „სლავური ტოპონიმების ყველაზე გავრცელებული სუფიქსებია -ов (ев) და -ин. ისინი აწარმოებდნენ რა კუთვნილებით ზედსართავებს, ოდესღაც გამოიყენებოდნენ კუთვნილების გამოხატვის ძირითად საშუალებად. ამ ისტორიულმა ფუნქციამ გააბატონა ეს სუფიქსები

¹ ი. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმია), საქ. ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, V, თბ., 1971, გვ. 74.

ტოპონიმიაში, როცა მიწის ფეოდალური კუთვნილება იქცა ადგილის სახელების ძირითად ნიშნად — ვისი საკუთრებაა“.¹

ეს კუთვნილებითი სუფიქსები, ტოპონიმებთან გამოყენებულ, რატომ უნდა იგივე სუფიქსებია, რაც რუსულ გვარებთან გამოყენებული სუფიქსები — *ов* (*-он*), *-иин*.

აქვე გვინდა ერთ გარემოებას მივაქციოთ ყურადღება: — ურ სუფიქსიან ტოპონიმთა უმეტესობა ადამიანთა სახელებიდან არის მიღებული, ანთროპონიმულია. ტოპონიმიაში ყველაზე მოძრავი და ადვილად ცვალებადი კი სწორედ ეს ანთროპონიმული სახელებია (ვიდრე ის ტოპონიმები, რომლებიც გეოგრაფიული ობიექტის ნიშან-თვისებას აღნიშნავენ). ასე მაგალითად, ტოპონიმი, რომელიც მთის ფორმას ასახავს, შესაძლოა მთას შემორჩეს მანამდე, სანამ ამ მთის ფორმა არ შეიცვლება, ანთროპონიმები კი იცვლება მესაკუთრეთა სახელების მიხედვით. არაა გამორიცხული, რომ ზოგიერთი ანთროპონიმი საუკუნეების მანძილზე შემორჩეს, მაგრამ ჩვეულებრივ ორი-სამი თაობის შემდეგ ასეთი ანთროპონიმები უკვე გაუგებარი ხდება, აღარ ახსოვთ ვისი სახელი ჰქვია ამ ადგილს, რატომ ჰქვია. მით უმეტეს, ბუნდოვანი ხდება ისეთი სახელებისაგან მიღებული ანთროპონიმები, რომლებიც უკვე გამოსულია ხმარებიდან. ამიტომ — ურ სუფიქსიან აუხსნელ ტოპონიმებში უმეტესად სწორედ ადამიანთა სახელები უნდა ვეძიოთ. მართლაც, მთიულეთ-გუდამაყარის ბევრ ტოპონიმში, რომლებიც ადგილობრივი მოსახლეობისათვის გაუგებარია, გამოიყო ისეთი სახელები, რომლებიც მთიულეთ-გუდამაყარში და, შესაძლოა, მთელ საქართველოშიც აღარსად იხმარება. შემოგვჩა მხოლოდ ისტორიულ საბუთებში.

— ურ სუფიქსზე სპეციალური წერილი აქვს გამოქვეყნებული ალ. მანჯგალაძეს, სადაც ნაჩვენებია, რომ წარმომავლობის ფუნქცია ამ სუფიქსისათვის მეორეულია, მაგრამ არაფერია ნათქვამი მის პირვანდელ ფუნქციაზე. წერილში ვკითხულობთ: „ძველს ქართულში (მე-11 საუკუნემდის) — ურ სუფიქსი არ გამოიყენება წარმომავლობის ან საგნის თვისების გამოსახატავად. იგი ამ მიზნით მხოლოდ სპორადულად გვხვდება. ამ ფუნქციათა გადმოსაცემად ენა სხვა საშუალებებს მიმართავს... — ურ სუფიქსის მეორეულობა ნათლად ჩანს ძველი ქართულის მონაცემების მიხედვით. იგი ძველს ქართულში ჯერ კიდევ არ არის განმტკიცებული და მაინცდამაინც არც ისაა გარკვეული, თუ როგორი კატეგორიის სახელთა საწარმოებლად უნდა იყოს გამოყენებული „ვინ“ ჯგუფისათვის თუ „რა“ ჯგუფისათვის. ამიტომ, რომ იგი „რა“ ჯგუფის სახელთა გეერლით ზოგჯერ შეიძლება „ვინ“ ჯგუფის სახელთა საწარმოებლადაც მოგვევლინოს.“²

¹ В. А. Никонов, Введение в топонимику, М., 1965, стр. 69.

² ა. მანჯგალაძე, ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში, ივე, V, თბ., 1953, გვ. 510.

-ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის ფუნქცია დღესაც ცოცხალია ზოგიერთი კუთხის მეტყველებაში. მაგალითად, ხევსურულში ხშირია ასეთი გამოთქმები: „ქმალი სხვისა ქვე რაად გვინდაო, ჩენიცი გვაქვ მგელიკაურაიო“ (ხმით ნატირალი). მ გ ე ლ ი კ ა უ რ ა ი ნიშნავს — მ გ ე ლ ი კ ა ს ი, მგელიკას ხმალი.

-ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის დამადასტურებელი ფაქტია, აგრეთვე, იმერული დიალექტის ერთი თავისებურება. პ. გაჩეჩილაძე წერს: „უხრადლებას იქცევს გათხოვილ ქალთა გათხოვებამდე (მშობლების) გვარით მოსახსენებელი სახელების წარმოება -ურ (-ულ) სუფიქსით: კვინიკაძე — კვინიკოური (კვინიკა-ურ-ი).¹ აქ კვინიკაური ნიშნავს — კვინიკაძეების ქალს. კახურში -ურ სუფიქსის განურჩეველი ხმარება ადამიანთა და არაადამიანთა წარმომავლობის სახელებთან იგივე მოვლენაა (მაგ.: ყვარული ქალი და ყვარული ღვინო). ეს ფაქტიც იმას ადასტურებს, რომ -ურ სუფიქსს თავდაპირველად ერთი ფუნქცია ჰქონდა და ეს იყო კუთვნილებითობა — ნივთისა თუ ადამიანისა. შემდეგში წინა პლანზე წამოიწია წარმომავლობის, სადაურობის ფუნქციამ, რაც კუთვნილებას ერთგვარად თან ახლავს.

ზოგიერთი -ურ-ზე დაბოლოებული ტოპონიმი (განსაკუთრებით პიღრონიმები) ბოლოს დაირთავს ა ხმოვანს და ვიღებთ -ურ-ა დაბოლოებას. -ურ სუფიქსს აქაც გამოჰყოფენ და სადაურობის მაწარმოებლად მიიჩნევენ. ზედმეტი იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ ტოპონიმებსა: ს ი ხ ა უ რ ა (ძთა, ს. სეთურები), ჩ ი ხ ა უ რ ა (ფერდობი, ს. უკანამქარი), ქ ა ნ დ ო უ რ ა (მამული, ს. წიწკობანი), ლ ა ღ ა უ რ ა (მთა, ს. ლაუშა), — და პიღრონიმებში: ვ ა ნ ხ ე უ რ ა, კ ი შ ხ ე უ რ ა, კ ა წ ა ლ ხ ე უ რ ა, ყ ო ფ ჩ უ რ ა, მ ა ღ ა რ ო უ ლ ა (მდინარეებია ფშავეში), -ურ-ა სუფიქსი ერთი და იგივეა. პიღრონიმებთანაც კუთვნილების გამომხატველია და მიუთითებს ხეების, მდინარეების, ამა თუ იმ სოფლისადმი, ადგილისადმი კუთვნილებაზე. მაგალითად, ჩ ა რ გ ლ უ რ ა ნიშნავს, რომ ეს ხევი ჩ ა რ გ ლ ი ს ა ა, ჩ ა რ გ ა ლ ს ეკუთვნის. ეს რომ ასეა, ნათლად გვიჩვენებს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის მიხედვით გაფორმებული იგივე სახელწოდებები: ჩ ა რ გ ლ ი ს ხ ე ვ ი, მ ა ღ ა რ ო ს ხ ე ვ ი, კ ა წ ა ლ ხ ე ვ ი ს წყალი, ვ ა ნ ხ ე ვ ი ს წყალი და სხვა.

რაც შეეხება -ურ სუფიქსზე დართულ ბოლო -ას (-ურ-ა), მისი ფუნქცია მეკლევართა მიერ სხვადასხვაგვარად არის ახსნილი. პროფ. ს. ჭანაშია მას მასუბსტანტიველ სუფიქსად მიიჩნევდა ისეთ ტოპონიმებში, როგორიც არის თ ე ლ ო ვ ნ ა, თ ხ ი ლ ო ვ ნ ა;² პროფ. ალ. ლლონტი მაქნინე-

¹ პ. გაჩეჩილაძე, იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნური მეტყველება, იფ. VII, 1956, გვ. 134.

² ს. ჭანაშია, თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი, ენიშის მოამბე, I, 1937, გვ. 218.

ბელ ა-ს უწოდებს, კინობითისად მიიჩნევს.¹ ზოგ შემთხვევაში ეს მართლაც ასე უნდა იყოს (ხევა, წყალა...).

თ. ზურაბიშვილის აზრით, ტოპონიმების ბოლოს დართული -ა ქონებისა უნდა იყოს.² ჩვენი აზრითაც, არა მარტო ტოპონიმებთან, პიდრონიმებთანაც ქონების გამომხატველი უნდა იყოს. ჩანს -ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის ფუნქციის შესუსტებამ მოითხოვა მეორე სუფიქსის დართვა.

ამრიგად, მთიულეთის ტოპონიმთა ჩვენებით შეიძლება ითქვას, რომ -ურ სუფიქსს კუთვნილების გამოხატვის ფუნქცია აქვს. ეს უნდა იყოს -ურ სუფიქსის უძველესი ფუნქცია, რაც მთიულურმა დიალექტმა შემოგვინახა: სადაურობის აღნიშვნა მისი მეორეული, გვიან განვითარებული ფუნქციაა.

-ნ. ნარით ნაწარმოები ტოპონიმები ბევრია. ეს ნ ორნაირია: უფუნქციო და ძველი მრავლობითობის მაწარმოებელი. ორივე თანაბრად გავრცელებულია. ნ უფუნქციოა ისეთ ტოპონიმებში, როგორიც არის: თეთრანი (მთა, ს. წინკობანი), გლუენი (მთა, ს. ბიბილიანი), მაღალნი (მთა. ს. დუმაცხო), რუენი (მამული, ს. უშარნი), წყალნი (წყარო, ს. კიტხი) და სხვა.

მრავლობითობის ფუნქცია აქვს ნ-ს ისეთ ტოპონიმებში, როგორიც არის: ბიბილიანი (სოფელს, მთიულეთი), ჟოჟონი (სოფელი, მთიულეთი), ჭიკანი (სოფელი, მთიულეთი) და სხვ. ამ ტიპის ტოპონიმებში რომ მხოლოდ ნ არის სუფიქსი და არა —'ან (ე. ი. ჭიკანი და არა ჭიკანანი), ამაზე ზემოთ გვქონდა საუბარი. ამასვე უკერძო მხარს ტოპონიმები: ჩოხელნი (სოფელი, მთიულეთი), უშარნი (სოფელი, მთიულეთი), ამირანი (სოფელი, მთიულეთი), ჩირდილნი (მამული, ს. წინამყარი) და სხვა.

-ნ-სთან ერთად, არც ისე დიდი რაოდენობით, მაგრამ მაინც გვხვდება ნართანინი მრავლობითის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმები, -თ დართული ტოპონიმები. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ -თ გვხვდება ყველა ხმოვნიან ვარიანტებად: -ეთ, -ით, -ათ, -უთ, -ოთ, -თა.³ ამათგან -ეთ, როგორც უკვე მიღებულია, გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებელია. სხვა შემთხვევაში კი -თ-სთან ერთად ხმოვნების გამოყოფა არა გვგონია სარწმუნო იყოს. ხმოვნები ფუძისეულნი ჩანან, სუფიქსა მხოლოდ თანია.

მაგალითად, ტოპონიმი ბ ა ლ ი ა თ ი (უბანი, ს. პოვლეური), —აქ ფუძეა ბ ა ლ ი ა. ამიტომ უნდა გამოიყოს მხოლოდ თ (ბალია-თ-ი) და არა -ათ (ბალი-ათ-ი). იგივე შეიძლება ითქვას სხვა ხმოვნით ვარიანტებზეც -თ-სთან. თვით -ეთ სუფიქსთან -თ მრავლობითობის -თ-დ მიიჩნიათ. ბევრ ტოპონიმში, სადაც თითქოს -ეთ დაბოლოება გვაქვს, სრულიად აშკარად გამო-

¹ ა. ლ. ლ. ნ. ტ. ი. ტოპონიმიური ძიებანი, I, თბ., 1971, გვ. 29.

² თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმის შესწავლისათვის, ქართულურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961, გვ. 151.

³ პიკვე, გვ. 141.

იყოფა -თ: კიბეთი (მთა, ს. ქავთარანი), უბეთი (ტყე, ს. მანასეური), კობ-
ლეთი (მამული, ს. დავითურები) და სხვა.

-ებ. მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებში ნართანიანი მრავლობით-
ის პარალელურად ძალზე მომძლავრებულია — ებ-იანი წარმოება. ეს
განსაკუთრებით საგრძნობია მთიულეთის ფასანაურს ქვემო ნაწილში, რაც
აშკარად ბარის, ქართლის გავლენას უნდა მიეწეროს. დღეს უფრო ცოცხა-
ლი, უფრო აქტიურია -ებ სუფიქსი. ის უმთავრესად გამოიყენება ისეთ
შემთხვევებში, როცა გეოგრაფიულ ობიექტთა სიმრავლე, მათი ერთიანობა
უნდა ასახონ: ფიცარკლდეები (კლდე, ს. ზანდუკი), სარნეები (წყარო, ს.
ბოგლეური), სასვილეები (მთა, ს. ცხველიათი), რიყეები (ჭალები, ს. ანანუ-
რი), ველები (ფერდობი, ს. წყერე) და სხვა.

როგორც აქ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, -ებ შეიძლება დაერ-
თოს როგორც სუფთა ფუძეს, ისე აფიქსებით გაფორმებულ ფუძეებსაც
(პანტიანები). ნართანიანი მრავლობითი უფრო ანთროპონიმებშია: მკერ-
ვალნი (უბანი, ს. გვიდაქი), დარძულნი (სოფელი, მთიულეთი), ამირანი
(სოფელი, მთიულეთი), თუმცა ამ ფორმებს პარალელურად უკვე უჩნდება
-ებ-იანი ფორმებიც, რომლებიც ზოგ შემთხვევაში სდევნის კიდევ
ძველს. ასეთებია: დავითურნი||დავითურები (სოფელი, მთიულეთი), ვეშა-
გურნი||ვეშაგურები (სოფელი, მთიულეთი) და სხვ. ნართანიანისა და -ებ-
იანი ფორმების ქიდილში გაჩნდა კომპრომისული ფორმები, ორმაგი წარ-
მოებისა: სიჭანა-ნ-ებ-ი (სოფელი, გუდამაყარი), ქავთარა-ნ-ებ-ი (სოფელი,
მთიულეთი), ბიბილია-ნ-ებ-ი (სოფელი, მთიულეთი) და სხვა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ამ ორგვარი მრავლობითობის წარმოებასთან
დაკავშირებული ერთი თავისებურებაც: ნართანიანი მრავლობითის წარ-
მოებისას გვარებს ჩამოშორდება მაწარმოებელი — ძე (მ კ ე რ ვ ა ლ ნ ი,
დ ა რ ძ უ ლ ნ ი, ნ ა დ ი ბ ა ნ ი, ბ ე გ ო ნ ი, ა მ ი რ ა ნ ი), ხოლო -ებ-ი
დაერთვის მხოლოდ სრულ გვარებს (მ კ ე რ ვ ა ლ ი ძ ე ე ბ ი, დ ა რ ძ უ-
ლ ი ძ ე ე ბ ი, ნ ა დ ი ბ ა ი ძ ე ე ბ ი, ბ ე გ ო ი ძ ე ე ბ ი, ა მ ი რ ი ძ ე-
ე ბ ი).

-იან (ა), -ოვან (ა). ქონების ეს ორი სუფიქსი გვხვდება ტოპო-
ნიმებში, მაგრამ სხვადასხვა რაოდენობით. ძირითადია და გაბატონებული
-იან. ის, როგორც წესი, აწარმოებს მცენარეულ ტოპონიმებს, სახელ-
წოდებაში ამ სუფიქსით მინიშნებულია ამა თუ იმ მცენარის „ქონა“, ამა
თუ იმ ადგილას: იფნიანი (ჭალა, ს. კომშიანა), მურყნიანი (მაძული, ს.
ამირნი), დიდგულიანი (ფერდობი, ს. ზენ უბანი), ლეკიანი (მთა, ს. ჭუ-
ლისი), ესკლიანი (მთა, ს. ბანცური), ნარიანი (მთა, ს. ქოროლო), ღრეიანი
(მთა, ს. ავენისი) და სხვა.

გვხვდება აგრეთვე -იან სუფიქსით გაფორმებული სხვა ტოპონიმე-
ბიც: კლდიანი (გორი, ს. ჩადისციხე), წყალჭაობიანი (ველები, ს. კივილანი),

მეწყრიანი (მთა, ს. მულერე), ღორღიანი (ადგილი, ს. ჩადისციხე), ქვიშ-
იანი (მამული, ს. ავენისი), ნატუსიანი (ფერდობი, ს. სონდა), ნაჰრიანი
(ტყე, ს. ხოზა) და სხვა.

-ოვან სუფიქსიც იმავე ფუნქციით იხმარება, მაგრამ შედარებით იშ-
ვიათად: ქვიშროვანი (ბექობი, ს. საჩალის ქალა), კინჰროვანი (მთა, ს.
ნადიზანი), ვერხოვანი (მამული, ს. მუგუდა), ეკლოვანი (მთა, ს. ხოზა)...
ქონების სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმის მეორე კომპონენტად
ყოველთვის ივარაუდება საზღვრული. მაგალითად, როცა ვამბობთ იფნი-
ანს, მის გვერდით უთუოდ იგულისხმება ან ფერდობი, ან ველი, ან ტყე
და ა. შ. ეს მეორე შემადგენელი, ჩვეულებრივ, ნაგულისხმევი კომპონენტი.
ზოგჯერ წარმოდგენილია მაგალითად: ღ ა წ ვ ი ა ნ ი კ ლ დ ე ა ლ ა წ ვ ე ბ ი
(ფერდობი, ს. საჩალის ქალა), ღ ო რ ღ ი ა ნ ი ქ ე ვ ა ი (ხევი, ს. ბურსაქი-
რი)...
-ოზ-ა. ქართულ ენაში ის ძირითადად აბსტრაქტულ სახელებს აწარ-
მოებს. ერთვის აგრეთვე კონკრეტულ სახელებსაც და კრებითის გაგებას
აძლევს. მთიულეთ-გუდამაყრის ზოგ ტოპონიმს ეს -ოზა-ა სუფიქსი სწო-
რედ კრებითობის გაგებას ანიჭებს. რომელიმე ადგილში თუ შედის ხევიც,
ტყეც, კლდეც, ქალაც და მისთანანი, მათი ერთ სახელწოდებაში გაერთი-
ანების მიზნით დაერთვის — ოზ-ა; მაგალითად: ძიროზა (ვაკე, ს. ავენისი),
კლდისძიროზა (ფერდობი, ს. ქოროლო), თულიანთოზა (ფერდობი, ს. ქვე-
შა), წინათოზა (ქალა, ს. ჩირიკი), გუმეთოზა (მამული, ს. ქვეშა)...

ერთი თავისებურება ახასიათებს მთიულეთ-გუდამაყრის -ოზა-თი
ნაწარმოებ ზოგ ტოპონიმს, იგი ჩვეულებრივ აბსტრაქტული გაგებით იხმა-
რება, ზოგ შემთხვევაში კი — კონკრეტულ რომელიმე ხატს, საკულ-
ტო ადგილს აღნიშნავს. ასეთებია: გიორგოზა (ხატი, ს. ციხისძირი),
მარინეოზა (ხატი, ს. სეფე), აწოზა (ხატი, ს. გუდამაყარი), ჯადიჯვროზა
(ხატი, ს. ბენიანი), პეტრე-პავლოზა (ხატი, ს. ქავთარანი), კვირიაცხოვლოზა
(ხატი, ს. ზ/მღეთა), ეროზა (საფიხენო, ს. გვიდაჭი), კვირიჯვროზა (ხატი,
ს. მუგუდა)...

-ა. ამ სუფიქსის ფუნქციებს შევხებით -ურ (-ურა) ხუფიქსთან
დაკავშირებით (იხ. გვ. 44). დამატებით აღნიშნავთ იმას, რომ მთიულეთ-გუ-
დამაყარში -ა-თი დაბოლოებული ტოპონიმები ძალზე ხშირია. ის შეიძლება
დაერთოს ყოველგვარ ტოპონიმსა თუ ჰიდრონიმს. ამასთან, მხოლოდ ერთი
ფუნქციით კი არა, სხვადასხვა ტოპონიმთან შეიძლება სულ სხვადასხვა
გაგება ჰქონდეს. მთელ რიგ ტოპონიმებთან მას აშკარად კინოზობითის გა-
გება აქვს: ვაკია (ვაკე, ს. ღუმაცხო), უბია (მამული, ს. წიფორი), კლდია
(კლდე, ს. მუგუდა), ქალია (ქალა, ს. მაქართა), ეზა (მთა, ს. ცხველიათი)
და სხვა.

ზოგ შემთხვევაში -ა ქონებისაა და მიუთითებს ამა თუ იმ გეოგრაფიული ობიექტისაგან რაღაცა ფორმის ქონაზე: ნიჩაფაი (მამული, ს. მულურე), კუთხა (მამული, ს. ზ/მლეთა), უნაგირა (გორი, ს. ვეშაგურები), შუბლა (მთა, ს. ხორხი), კირკალა (მამული, ს. ზენუბანი) და სხვა.

ამ ტოპონიმებთან, -თან ქონების სუფიქსით დამთავრებული ტოპონიმების მსგავსად, იგულისხმება საზღვრული, მეორე კომპონენტი (ვთქვათ, მრუდა მამულა, უნაგირა მთა და ა. შ.). -ა-ს დართვით ეს ტოპონიმები გასუბსტანტივდნენ, ისინი გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელებად შეიძლება მივიჩნიოთ.

-ა ხშირად ერთვის სხვა სუფიქსებით გაფორმებულ ტოპონიმებსაც. აქ მისი ფუნქცია გაურკვეველია, იგი უფუნქციო ჩანს: ნაციხვარა (ნაციხარი, ს. სალაჭური), ნასვილარა (მამული, ს. დიჭჩო), ნასაბძლარა (მამული, ს. პოვლეური)... ამ ტოპონიმების პარალელურად იხმარება ფორმები: ნაციხვარი, ნასვილარი... ე. ი. -ა იოლად იცვლება. ასეთი რამ კი არ ხდება მაშინ, როცა -ა კნინობითისა ან ქონებითის მაწარმოებელია.

-ის (ა, ი). სულ 8 შემთხვევა გვაქვს გენეტიკურ სახელთა ხმარებისა: ლომისა (ხატი, ს. მლეთა), ამნისა (ხატი, ს. ნადიბანი), ავენისი (სოფელი, მთიულეთი), ჭულისი (სოფელი, მთიულეთი), ქობისი (მთა, ს. სალაჭური), ბაკისი (ს. ავენისი), კორტოლისი (მთა, ს. ციხისძირი), ცხვირისი (გორი, ს. საქერე).

ბ) თ ა ე ს ა რ თ ბ ო ლ ო ს ა რ თ ი ა ნ ი ტ ო პ ო ნ ი მ ე ბ ი

მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმთა დიდი ნაწილი პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებისაა. პრეფიქსებად ძირითადად გამოყენებულია ნა- და ხა-, ან ორივე ერთად: ნასა-. მათთან სუფიქსებად კი გამოდის ყველა ჩამოთვლილი და ზოგი სხვა სუფიქსი, ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტები. გვაქვს თითო-ოროლა უქონლობის აფიქსებით (უ—ო, უ—არ) ნაწარმოები ტოპონიმი.

ა) ნა- თავსართითა და რომელიმე სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმი წინა ვითარების გამოხმატველია. ნა-თავსართიანთან ყველაზე უფრო ხშირად იხმარება -არ (-ალ), -ურ (-ულ) სუფიქსები.

ნა—არ (-ალ): ნა-გუბ-არ-ი (წყარო, ს. ქავთარანი), ნა-ფუძ-არ-ი (მამული, ს. ჩაბარუხი)... ნა-ფარეხ-ალ-ი (ვაკე, ს. საქერე), ნა-ლორ-ალ-ი (ტყე, ს. ზენუბანი)...

ხანდახან მათ ბოლოში ერთვის -ა: ნა-ფეტვ-არა (მამული, ს. ხორხი) ნა-სვილ-არა (მამულები, ს. დიჭჩო), ნა-ურმ-ალა (მამული, ს. ხორი)...

ხშირად ერთვის მრავლობითის ნიშნები-ორივე რიგისა:

ნა-არა-ებ-ი: ნა-ასლ-არებ-ი (მამულები, ს. ყველანი), დევის ნა-მუხლ-არ-ებ-ი (გორი, ს. ყველანი), ნა-დუქნ-არ-ებ-ი (ჭალა, ს. ბაჭანი)...

ნა-არ-ნ: ნა-ბაკ-არ-ნ-ი (მთა, ს. სულაჭური) ნა-ზეინ-არ-ნ-ი (მამული, ს. ბაკურაძევი)...

ნა-ორ: მიღებული ნა-არ-იდან: ფ-ს მომღევნო ა (-არ სუფიქსისა) ფ-სთან ერთად ვა კომპლექსად იქნა გაგებული და ვა კომპლექსი კი, როგორც ცნობილია, მთიულურ-გულდამაყრულში იძლევა ო-ს. ამ შემთხვევაში კი მხოლოდ ა შეიცვალა ო-დ, ვ შემოინახა: ნა-ციხე-ორ-ა (ნაციხარი, ს. ჟოჟონი), ნა-კალაე-ორ-ნ-ი (მთა, ს. ჟოჟონი)...

ნა-ურ (ა): ნა-ტბე-ურ-ი (ვაკე, ს. საქერე), ნა-ქე-ურ-ი (ხევი, ს. კიტოხი), ნა-ფეტ-ურა (მამული, ს. ჩირიკი)...

ნა-ევ(ა): ნა-ტბე-ევ-ი (მთა, ს. სოღევე), ნა-ქარ-ევ-ი (მთა, ს. ნალორევი), ნა-მარილ-ევ-ი (მამული, ს. ჩაბარუხი), ნა-ჯორ-ევ-ა (მამული, ს. ათნოხი).

ნა-ავ: ნა-ბლალ-ავ-ი (მამულა, ს. დიჭხო)...

ნა-იან: ნა-ყერ-იან-ი (ტყე, ს. ჩაოისციხე)...

ნა-ობ: ნა-შარ-ობ-ი (ნავზევი, ს. უბანი)...

ნა-ა: ნა-ჯაგ-ა (მამული, ს. ჭულისი)...

ნა-ე-ებ: ნა-ნეხე-ე-ებ-ი (მამულეზი, ს. მაქართა)...

ბ) სა — პრეფიქსი და მასთან შეწყვილებული სუფიქსები (-ი, -ელ, -ურ, -ო) ძირითადად დანიშნულებას გამოხატავს მთიულეთ-გულდამაყრის ტოპონიმებშიც. ზოგჯერ სხვაგვარი ნიუანსიც ახლავს.

სა-ე: სა-თიბ-ე (ველი, ს. ბზიყურთა), სა-ქობ-ე (წყარო, ს. უშარნი)...

ერთვის მრავლობითის ნიშნები. სა-ღიკ-ე-ებ-ი (მამული, ს. ბანცური), სა-თავ-ე-ებ-ი (მამულეზი, ს. გოგნაურთა), სა-ზურგ-ე-ნ-ი (მთა, ს. გოგნაურები), სა-თაგვ-ე-ნ-ი (მამულეზი, ს. ჩირიკი)...

სა-ე-ს ხანდახან ერთვის — ა და ახდენს მის დისიმილაციას: სა — ია (<სა-ეა): სა-ქობ-ია (მამული, ს. დოლასქელი), სა-წმინდ-ია (მამული, ს. მაქართა), სა-ჟოლ-ია (გორი, ს. ბანცური)...

სა—ო: სა-ნია-ო (მთა, ს. სონდისველა), სა-მოკლე-ო (გზა, ს. ბურსა-ქირი), სა-მსმელ-ო-ები (მამული, ს. მუგულა), სა-წილ-ო-ები (მთა, ს. კომ-შინა), სა-კვირა-ო-ნი (გორი, ს. ჩოხი) სა-მთიბლ-ო-ნი (მთა, ს. ბაკურაძევი)...

თუ სა—ო მაწარმოებელს ბოლოში ა დაერთო (და ხანდახან — ებ მრავლობითის ნიშნის ე-ს გავლენითაც) ოა, ოე>უა, უე: სა-ტყირთ-უა (მთა, ს. გამსი), სა-გულდამაყრ-უა (გორი, ს. ბაკურაძევი), სა-ალაპ-უ-ები (მამულეზი, ს. ჭალმინი)...

სა—ელ: საგულეზელ-ი (მთა, ს. ჭულისი), სასევენებელ-ი (გორი, ს. გოგნაურები); საქეჩებელ-ა (ფერდობი, ს. გვიდაქი), სათიბელ-ა (ველი, ს. ბოსელი)...

სა—არ (ა): საჯოგარი (მთა, ს. ჩაბარუხი), საბაკარი (მთა, ს. ბიბილიანი), საშულარა (მამული, ს. მუგულა), საკივარა (ფერდობი, ს. ფახვიკი)...

სა—ავ (ა): სახედავი (გორი, ს. ნადიბანი), საგუბავი (გორი, ს. სოღევე), სახარშავი (პანტის ხე, ს. მაქართა)...

სა—ოვან: სამარხილოვანი (მამული, ს. უშარნი)...

სა—ობ: სამალობის ქედი (გორი, ს. კიტონი)...

სა—ურ (-ებ,-ნ): საკიდაურები (მამული, ს. გოგნაურები), საწნაურები (მამული, ს. ჩოხელნი); სათაგურნი (მამულები, ს. დავითურები), საძნაურნი (მამული, ს. უშარნი)...

ზოგ ტოპონიმთან ერთდროულად იხმარება როგორც წინავეითარების თავსართი ნა—, ისე დანიშნულების სა—. ამის გამო ტოპონიმს ერთდროულად აქვს როგორც დანიშნულების, ისე წინა ვითარების გაგება. ამასთან გვხვდება გაორმაგებული ბოლოსართებიც.

ნა-სა—არ: გივიან ნა-სა-დგომ-არ-ი (ნასოფლარი, ს. დიჭჩო)...

ნა— (ა) ლ-არ-ა: ნა-ქარჩ-ლ-არ-ა (ფერდობი, ს. ქავთარანი)...

ნა-სა—ულ-ებ: ნა-სა-ბერ-ულ-ებ-ი (მთა, ს. ცუცქნაურები)...

სა—ო-ელ: სა-ხიზნ-ო-ელ-ი (ველი, ს. პოვლეური)...

სა—ალ-ა-ნ: სა-ბურთვ-ალ-ა-ნ-ი (ვაკე, ს. გვიდაქი)...

სა—ოს- (ა) ნ-ო: სა-ცხენ-ოსნ-ო-ს გორი (გორი, ს. ბურსაჭირი)...

უქონლობის თავსართ-ბოლოსართები:

უ—არ: უ-ქედ-არ-ი (მთა, ს. ჭოზა)...

უ—არ (ა): უ-ჩინ-არ-ა-ი (მამული, ს. ჭუღისი)...

უ—ო: უ-ბურგ-ო (მთა, ს. სონჩო)...

უ—უა (<უ—ო-ა): უ-ბოლ-უ-ა (გორი, ს. ბაკურკვეი)...

გ) თავსართიანი ტოპონიმები

მთიულეთ-გუდამაყარის ტოპონიმებში ოდენარეფიქსიანებად ვხვდებით იმავე ნა- და სა- თავსართებს, რომლებიც ქართულში ვნებითი გვარის მიმღეობის, წინავეითარების, ან დანიშნულების სახელთა საწარმოებლად გამოიყენება.

სა- პრეფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები დანიშნულების გამომხატველი ტოპონიმებია. ამასთან, ამ ტოპონიმებს დაბოლოება მოკლე აქვს, არ ირთავენ ლიტერატურულისა და სხვა დიალექტებისათვის დამახასიათებელ — ელ სუფიქსს: სა-გულებაი (მამული, ს. ცხედიათი), სა-კივლეზა (მამული, ს. დოლასქედი), სა-სვენებაი (გზა, ს. კიტონი), გადა-სა-ქეჩები (გორი, ს. დიდებანი), სა-ჩქეფაი (ჩანჩქერი, ს. ლაკათქევი), სა-წველი (მთა, ს. ბოსელი)...

ნა-: ნა-მბილი (მამული, ს. ჩაბარუხი), ნა-სისხლი (მამული, ს. ჭაღმიანი), ნა-გლეჯი (ფერდობი, ს. პოვლეური)...

დ) თანდებულდართული ტოპონიმები

თანდებულდართული ტოპონიმები მთიულეთ-გუდამაყარში ცოტაა. შედარებით მეტი გვხვდება თანა დართულნი (სულ 26 ტოპონიმი): ვაშლ-

თანა-ი (მამული, ს. თორელანი), კლდე-თანა (ფერდობი, ს. მაქართა), ხე-თანა (გორი, ხატი, ს. ჩოხი), წყალ-თანა (ფერდობი, ს. ჭალის სოფელი)...

თანა თანდებულისანი სახელები პროფ. ა. შანიძეს თუშურის შემონატანად მიაჩნია ქართულში, წოვა-თუშურიდან თარგმნილად.¹ ასეთი ვარაუდი შეიძლებოდა გამართლებულად მიგვეჩნია, თუ თანა დართული ტოპონიმები უმეტესწილად თუშეთის და მის მახლობელ ტერიტორიაზე გვექნებოდა. მაგრამ მსგავსი ტოპონიმები თანაბარი ძალით გვხვდება თუშეთიდან დაშორებულ კუთხეებში, კერძოდ, მთიულეთ-გუდამაყარშიც, რაც მის ზოგად ქართულობაზე მიუთითებს. ან კი რატომ უნდა მივიჩნიოთ თანა თანდებულისანი სახელები არაქართულად, როცა ეს თანდებული ცოცხალია, პროდუქტიულია. თვით ა. შანიძის დაკვირვებით, „ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი შეიძლება მიეკუთვნოს რომელსამე დასახელებულ პუნქტს ან ფიზიკურ გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრად.“²

სხვა თანდებულისანი ტოპონიმებიც გვაქვს: ძედა (<ზედა). ზ-ს აფრიკატიზაციის შედეგად მივიღეთ ძ. ამასთან, თანდებული სრულია, რაც მის სიძველეზე და, შესაბამისად, ტოპონიმის სიძველეზეც მიუთითებს: ღარ-ძედა (წყარო, ს. უკანამჟარი), გორ-ძედა (გორი, ს. წინამჟარი)...

კენა: ჭევთა-კენა-ი (ბექობი, ს. ზანდუკი), ლომისის-კენა (მთა, ს. ქ/მლეთა)...

ჩი (<ში): კარ-ჩი ყანები (მამული, ს. ბეგონი)...

4. ფუძენაერთი ტოპონიმები

ფუძენაერთს — მარტივისა და რთულის საპირისპიროდ — ჩვენ ვუწოდებთ ისეთ ტოპონიმებს, რომელთა შედგენაშიც მონაწილეობს ორი ან მეტი ფუძე თუ სიტყვა. ეს სახელწოდება ერთგვარად პირობითია, რადგან ასეთ ტოპონიმებში ფუძეები ყოველთვის არ არის შეერთებული. სხვა, დღემდე არსებულ სახელწოდებებთან შედარებით („კომპოზიტიური ტოპონიმები“, „სიტყვათშეერთებით მიღებული ტოპონიმები“), ამ სახელწოდების უპირატესობა ის არის, რომ მოკლეა და კონკრეტულადაც შეიძლება ამ რიგის ტოპონიმთა სახელად ვაქციოდ — ფუძენაერთი.

მთიულეთ-გუდამაყარის ტოპონიმიაში, უმეტესობას სწორედ ფუძენაერთი ტოპონიმები წარმოადგენენ. გვხვდება ორ, სამ და მეტფუძიანები. მათი შეერთება-გაფორმება ძირითადად იმავე მორფოლოგიურ-სინტაქსური კანონების მიხედვით ხდება, რაც დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი, მაგრამ შესაძლოა წავაწყდეთ ძველ, გაქვევებულ ფორმებსაც, რომლებიც ცოცხალ მეტყველებაში უკვე აღარ იხმარება.

1 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 140.

2 იქვე, გვ. 139.

ფუძენაერთთაგან ყველაზე მრავალრიცხოვანია ორწევრიანები. ესენი არიან ის ტოპონიმები, რომელთა მეორე ნაწილს საზღვრული ინდიკატორები წარმოადგენენ. მათ მსაზღვრელებად გვხვდება სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი: ზედსართავი, არსებითი, რიცხვითი, მიმღეობა.

მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებში საზღვრულ ინდიკატორებად გამოიყოფა შემდეგი საზოგადო სახელები:

ა რ ს ხ ბ ი მ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

ადგილი, ანგელოზი, არაგვი, ასო, ბანი, ბეგი, ბილიკი, ბოლო, ბოსტანი, გვერდი, გზა, გორა, ვაკე, ვაშლი, ველი; ვეძა, თავი, თხილი, კაკალი, კალო, კარა, კლდე, კუდი, ლითბე, მამული, მეიდან, მერე, მთა, მინდორი, მიწა, მჟარი, ნიში, პირი, სახლი, სოფელი, სხალი, ტბა, ტყე, ტყეშალი, უბანი, უბე, ფერდი, ფეჭი, ქედი, ქვა, ქოხი, ღელე, ყანა, ყელი, შარა, ციხე, ძირი, წვერი, წისქვილი, წიფელი, წყალი, წყარო, ქალა, ჭევი, ჭორი (ჯვარი).

მ ი მ ლ ე ო ბ ე ბ ი

გამოქვაბული, ნაკაფი, ნამტვრევი, ნასახლარი, ნაქოხარი, ნაყვერი, ნაქერი, საბინაო, სათიბი, საჩქეფი.

ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

გლუვი, მზორე|მზვარე, პირდაპირი, შუბლა, ჩირდილი.

ჩამოთვლილი ინდიკატორებიდან ზოგი ძალზე ხშირად გვხვდება, ზოგი — იშვიათად. ხშირად იხმარება ის ინდიკატორები, რომლებიც, გარდა იმისა, რომ საზოგადო სახელებია, გეოგრაფიულ ტერმინებსაც წარმოადგენენ. ასეთებია: ქ ე დ ი|ქ ე დ ა, მ თ ა, ჭ ე ვ ი|ჭ ე ვ ა, წ ყ ა ლ ი|წ ყ ა ლ ა, წ ვ ე რ ი და სხვ. მაგალითად, ქ ე დ ი|ქ ე დ ა ინდიკატორი მთიულეთ-გუდამაყარში აწარმოებს 430 ტოპონიმს, ჭ ე ვ ი|ჭ ე ვ ა — 440 ტოპონიმს და ჰიდრონიმს, მ თ ა — 250 ტოპონიმს, რ უ ვ ი|რ უ ვ ა — 103-ს, გ ო რ ი |გ ო რ ა — 70-ს, კ ლ დ ე — 70-ს, ვ ა კ ე — 46-ს, წ ვ ე რ ი — 30-ს, უ ბ ე — 23-ს და ა. შ.

გარდა გეოგრაფიული ტერმინებისა, ინდიკატორებად გამოყენებულია სხვა საზოგადო სახელები, რომლებიც სხვადასხვა სიხშირით იხმარება: კ ა რ ი|კ ა რ ა — 120, თ ა ვ ი|თ ა ვ ა — 132, მ ა მ უ ლ ი — 110, წ ყ ა ლ ი|წ ყ ა ლ ა — 420, გ ზ ა — 240, ნ ა ს ა ხ ლ ა რ ი — 100, ტ ყ ე — 60, ნ ა წ ი ს ქ ე ვ ი ლ ა რ ი — 144, ფ ე ჭ ი — 6, გ ვ ე რ დ ი — 10 და ა. შ.

ინდიკატორებად გვხვდება აგრეთვე ზედსართავი სახელები (გ ლ უ ვ ი, შ უ ბ ლ ა), მცენარეთა სახელები (თ ხ ი ლ ი, კ ა კ ა ლ ი, ვ ა შ ლ ი, მ ს ხ ა ლ ი) და ა. შ.

ორშემადგენლიან ტოპონიმებს შორის უმრავლესობას შეადგენს ინდიკატორიანი ტოპონიმები. რჩება სულ რამდენიმე ათეული ორშემადგენლიანი ტოპონიმი, რომლებშიც ერთეული საზოგადო სახელებია გამოყენებული: ღრმა ვ ა რ ც ლ ა, მიწის ზ ო ვ ი, დევის პ ი ნ ე ბ ი, ... გვხვდება დანიშნულების სახელები: გვერდა ს ა ძ ე ლ ე, იმედაანთ ს ა ქ ო ხ ე, პატარა ს ა ქ ო ხ ე...

ორ-სამ ათეულს არ აღემატება ისეთი ორშემადგენლიანი ტოპონიმები, რომელთა ერთ-ერთი წევრი აუხსნელია. მაგალითად: ჩ ო რ კ ა ლ ა (ქალა, ს. უკანაქარი), გაღმა ბ უ ტ ყ ი ნ ა (ველი, ს. ქიშპარიანი). დიდი ჟ ა ხ ა (ხევი, ს. ციხისძირი), ზემო ი უ ხ ო (სოფელი, მთიულეთი), უკან-ქ უ გ რ ო (მთა, ს. ლუთხუბი)...

ეს აუხსნელი სიტყვები შესაძლოა უცხო წარმოშობისანი არიან, მაგრამ მათი სტრუქტურული მოდელი ისეთივეა, როგორიც ქართული გამჟღავნებელი ტოპონიმებისა. ორფუძიან ტოპონიმთა მეორე შემადგენელი ნაწილი — ინდიკატორი ყოველთვის სახელობით ბრუნვაშია. სახელობითის ნიშანი ხშირად ერთვის ა-ზე დაბოლოებულ ტოპონიმებსაც: სახლთძირაი (გორი, ს. ხოზა), წინაგორაი (გორი, ს. ფახვიჯი), ქვეისპირაი (მამული, ს. მაქარათა)...

ორშემადგენლიანი ტოპონიმების პირველი ნაწილი, მსაზღვრელი, ძირითადად ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით გვხვდება, ზოგ შემთხვევაში სახელობითის ფორმითაც და ფუძის სახითაც. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ მეტყველების რა ნაწილია გამოყენებული მსაზღვრელად, ან რომელ ადგილზეა მსაზღვრელი, პირველზე თუ მეორეზე.

ცნობილია, რომ ქართულ კომპოზიტურ ტოპონიმებში, ყველა მეტყველების ნაწილი არ იღებს მონაწილეობას. მაგალითად, ჩვენს ტოპონიმებში თითქმის არა გვაქვს შემთხვევა ზმნისა და ნაცვალსახელის მონაწილეობისა, როგორც ეს თურქულ და სხვა ენებშია. ქართულ ტოპონიმებში ძირითადად გვხვდება არსებითი სახელი, ზედსართავი, ზმნიზედა, მიმდებარეობა, რიცხვითი სახელი. დიდი ადგილი უკავია ანთროპონიმებს (აღამიანთა გვარებს, სახელებს, თიკუნებს). ეს სახელები ტოპონიმებში სხვადასხვაგვარად ნაწილდება რაოდენობრივად და ადგილიც სხვადასხვა უკავიათ — პირველი ან მეორე. ადგილის მიხედვით, ფორმასაც სხვადასხვაგვარს უჩვენებენ.

მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიაში, შემადგენელ ნაწილთა ადგილის მიხედვით და შემადგენელ ნაწილთა რაობის მიხედვით გამოიყოფა ფუძე-ხაერთ ტოპონიმთა შემდეგი ძირითადი ტიპები, ძირითადი მოდელები:

ორწევრიანი ტოპონიმის შემადგენელი ორივე წევრი არსებითია. მრავალწევროვნებას კმნის პირველი წევრი, მისი გაფორმება სხვადასხვა აფიქსით. მეორე წევრი კი ყოველთვის სახელობითშია. თუმცა აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ — იან, — ურ და — ოვან სუფიქსებით ნაწარმოები სიტყვები იშვიათად მონაწილეობენ კომპოზიტებში, ისინი უფრო დამოუკიდებლად იხმარებიან.

პირველ ადგილზე მდგომი არსებითი ძირითადად გენეტიური მსაზღვრელია, მხოლობითის ან მრავლობითის ფორმით. სწორედ ეს ფორმა კმნის ფონს ფუძენაერთი ტოპონიმებისას.

ა) მსაზღვრელი (ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით) მხოლობითშია: კ ლ დ ი ს ძ ი რ ბ ა (ფერდობი, ს. ქოროლო), ლ ა რ ი ს წ ყ ა ლ ა (წყარო, ს. ზენუბანი), მ უ ხ ი ა ნ ი ს ქ ე დ ი (მთა, ს. ცხედიანი), ქ ე ი ს წ ყ ა რ ო (წყარო, ს. სეფე), ს ა მ ა რ წ ყ ვ ი ა ი ს გ ზ ა (ბილიკი, ს. წიფარი), ქ ვ ი ს პ ი ნ ე ბ ი (ლოდები, ს. ბაქანი)...

ბ) მსაზღვრელი მრავლობითშია (ძირითადად თანაინი): შ ი რ ი მ თ წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. დოლასქელი), წ ყ ა ლ თ წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. კიტონი), ქ ო ბ თ წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. დავითურები), ლ ე კ თ წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. ეოქონი)...

იშვიათად გვხვდება -ებ-იანი მრავლობითი, რაც თანამედროვე სალიტერატურო ენის გავლენით უნდა აიხსნას: ი რ მ ე ბ ი ს წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. ზუჩანი), რ უ ს ე ბ ი ს წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. წინამჭარი), ბ ე რ ე ბ ი ს წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. ჩოხი)...

თანაინ მრავლობითს ხანდახან ბოლოს დაერთვის -ა: ქ ო ბ თ ა თ ა ვ ა ი (მამული, ს. ზაქანი), წ ყ ა ლ თ ა გ ზ ა (ბილიკი, ს. ბანცური), თ ხ ი ლ თ ა მ გ უ რ გ ა ლ ი (ფერდობი, ს. სოდევე), შ ა ვ თ ა კ ლ დ ე (კლდე, ს. ქევმა)...

ეს -ა იგივე ემფატიკური -ა უნდა იყოს, რაც ძველ ქართულში გვხვდება. მზია მრეელიშვილმა გამოიკვლია, თურმე „...ემფატიკური ხმოვანი ა არც ისე უცხო იყო კომპოზიტებისათვის. ამას ისიც ამტკიცებს, რომ კომპოზიტურად ნაწარმოებ ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელში შემონახულია ემფატიკური -ა.“¹

თანი ზოგ ტოპონიმთან მრავლობითის გაგებისაგან დაცლილი ჩანს. ის უნდა იყოს უფუნქციო ნარის გაგრძელება, რომლის შესახებაც აფიქსებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში აღენიშნეთ: წ ყ ა ლ თ გ ზ ა (ბილიკი, ს. ხოზა), ა ხ ო თ რ უ ე ი (რუ, ს. ხარხეთი), ს ა ნ ა დ ი რ ო თ ქ ე დ ი (ველი, ს. ჭი-

¹ მ. მ რ ე ვ ლ ი შ ვ ი ლ ი, კომპოზიციები ქართულ ენაში, უნივერსიტეტის შრომები, 67, თბ., 1957, გვ. 165.

გილანი), ო რ მ თ ქ ე დ ა ი (გორი, ს. მაქარათა), ს ა ქ უ ხ ა რ ა თ ტ ბ ა (ტბა, ს. საჩალის ქალა)...
...

ორი შემთხვევა გვაქვს, როცა ნაგენეტიკარი სახელები მართული მსაზღვრელის ფუნქციით არიან, ე. ი. ორმაგი გენეტიკის ფორმა გვაქვს: მ უ ხ ი ხ ი ს თ ა ე ი (მთები, ს. მუგულა), ქ ო ბ ი ხ ი ს ჯ ე ე ი (ხევი, ს. სალაჯური)...
...

ამასთან, გვხვდება ისეთებიც, სადაც თანინი მრავლობითის ფორმას (გენეტიკს) ერთეის მხოლობითი ნათესაობითის ნიშანი -იხ. ზოგან ხ იკარგება: გ უ ფ თ ი ს ქ ე ე ი (ხევი, ს. ჯეგშა), ქ ა ვ თ ი კ ლ დ ე (ყლდე, ს. წყარე), ფ შ ა თ ი ხ ე ე ი (ხევი, ს. ავენისი)...
...

გვხვდება ორმაგი მრავლობითით ნაწარმოები მსაზღვრელი: ქ ა რ ე ბ თ ს ა წ ო ლ ი (ველი, ს. ზანდუკი).

გ) მსაზღვრელად გამოყენებული არსებითი სახელი სახელობით ბრუნვაშია. ასეთ შემთხვევაში მსაზღვრელი არსებითი უფრო მეტად დანიშნულების ან ქონების აფიქსებით არის გაფორმებული: დ ო ლ ა ი ქ ე დ ი (გორი, ს. დგნალი), ჩ ხ ა მ ი ა ნ ი ფ ე რ დ ი (ფერდობი, ს. მანასეური), კ ლ დ ი ა ნ ა ი ქ ე დ ი (გორი, ს. მენესო), ს ა ს ა ქ ო ნ ლ ე გ ზ ა (გზა, ს. იუხო), ხ ა მ ა რ ი ლ ე ქ ე დ ა ი (გორი, ს. მანასეური), ხ ა მ თ ო გ ზ ა (ბილიკი, ს. შარშიანი)...

დ) მსაზღვრელად გვხვდება — ა სუფიქსიანი არსებობები. აქ ისინი ან ენობრივობის გაგებით არიან, ან ქონების: კ ე დ ე ლ ა წ ყ ა ლ ა ნ ი (წყარო, ს. ფახვიკი), გ ო დ ო რ ა კ ლ დ ე (ყლდე, ს. მაქარათა), კ ე ნ ჰ ჭ კ ლ დ ე (ყლდე, ს. ლუთხუბი)...

ბ) ა რ ს ე ბ ი თ ი თ ა რ ს ე ბ ი თ ი (ა+ა)

ტოპონიმიში შერწყმულია ორი არსებითი სახელი. პირველი არსებითი მომდევნოს ერწყმის სახელობითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ზოგჯერ მთლიანად ან ნაწილობრივ მოკეცილია:

ა) სახელობითის ფორმით შერწყმულნი. ზოგ შემთხვევაში შესაძლოა ნათესაობითის ბრუნვაც იყოს (ნიშანმოკეცილი): ფ შ ა წ ყ ა ლ ა (წყარო, ს. ჩადისციხე), ქ ე ა კ ა ც ა (მთა, ს. ლუთხუბი), ხ ე კ ა კ ა ლ ა (ყაღლის ხე, ს. ზანდუკი), კ ლ დ ე დ ე დ ა ნ ი (მამული, ს. გვიდაქი), ო ქ რ ო ყ ა ნ ა ნ ი (მამული, ს. ლუთხუბი), მ უ ხ ა წ ყ ა ლ ა (წყარო, ს. ბაქანი), ე. შ მ ა ყ ა ნ ა ნ ი (ფერდობი, ს. სონჩო)...

ბ) გენეტიკის ნიშანი ნაწილობრივ იკვეცება, იკარგება ს. ეს ქართულური დიალექტის გავლენა უნდა იყოს: წ ე ე რ ი ბ ი რ ა (მთა, ს. ჩადისციხე), ჩ ი ტ ი გ ო რ ა (გორი, ს. ჟოჟონი), კ ა ტ ი წ ყ ა რ უ ა (მამული, ს. ზაქანი), ხ ა ტ ი მ ი წ ა (მამული, ს. მანასეური), ს ა ლ ო რ ი კ ლ დ ე (ყლდე,

ს. დავითურები), ბ ა გ ი ხ ე ვ ი (ხევი, ს. ციხისძირი), ლ ე კ ი წ ყ ა რ თ (წყარო, ს. დოლასქელი)...

გ) გენეტიკის ნიშანი - თ ა ნ -ის მთლიანად მოკვეცილია. ქ ა ლ ც ი ხ ე - ნ ი (ფერდობი, ს. ყველანი), ჭ ე ვ ე კ ა რ ა ი (მამული, ს. სვიანანი), ნ ი შ - ქ ე დ ი (გორი, ს. ცუცქნაურები), ნ ი შ წ ყ ა ლ ა ი (მამული, ს. ჭევშა), ჭ ო ჩ ო რ ქ ე დ ა (გორი, ს. ცუცქნაურები), ჭ ო ლ კ ა რ ა (ნასახლარები, ს. ბაყურჯევი)...

დ) გაორმაგებული ფუძეები: გ ე ე რ დ ი გ ე ე რ დ ი (ფერდობი, ს. უკანამჭარი), ქ ე დ ქ ე დ ა ი (გორი, ს. ნაღორევი)...

გ) ა რ ს ე ბ ი თ ი — ა რ ს ე ბ ი თ ი — ა რ ს ე ბ ი თ ი (ა — ა — ა)

ტოპონიმები შედგება სამი არსებითი სახელისაგან, სამი დამოუკიდებელი ფუძისაგან. ამათგან პირველი ორი ნათესაობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, ბოლო — სახელობითის ფორმით. ორი ნათესაობითიდან ხშირ შემთხვევაში პირველი მრავლობითის ფორმით არის, მეორე — მხოლოდობითის (ანდა — პირიქით): ხ ა ტ ი ს ტ ყ ი ს ნ ა ს ა ხ ლ ა რ ე ბ ი (ნასახლარები, ს. დოლასქელი), ლ ო ს თ ა ვ ი ს მ ა მ უ ლ ე ბ ი (მამულები, ს. არაქვეთი), მ ა ლ ლ ი ს ჩ ხ ა ტ ი ს თ ა ვ ი (გორი, ს. ბაყურჯევი), ც ე ც ხ ლ ი ს ჭ ვ რ ი ს წ ვ ე რ ი (მთა, ს. შარშიანი)... ც ი ხ ე თ ქ ე დ ი ს ფ ე რ დ ი (ფერდობი, ს. ვაშლობი), წ ყ ა ლ თ ჭ ე ვ ი ს თ ა ვ ი (ტყე, ს. მუგულა), ქ ო ზ თ კ ლ დ ი ს ძ ი რ ი (ფერდობი, ს. დავითურები), ძ მ ი ა ნ თ ქ ა ლ ი ს მ ა მ უ ლ ე ბ ი (მამული, ს. ზ/მლეთა)... ჩ ი ტ ი ს წ ყ ა ლ თ გ ზ ა (ბილიკი, ს. ჭევშა), კ ა რ ი ს კ უ დ თ წ ყ ა ლ ნ ი (წყარო, ს. გოგნაურები)...

დ) ა რ ს ე ბ ი თ ი + ა რ ს ე ბ ი თ ი — ა რ ს ე ბ ი თ ი (ა + ა — ა)

ქ ო კ ი ბ ე თ ჭ ე ვ ი (ხევი, ს. პოვლეური), ბ ა ლ ა მ ი წ ი ს ბ ე გ ო (მამული, ს. ვეშაგურები), ა რ წ ი ვ ბ უ დ ე თ წ ყ ა ლ ი (წყარო, ს. უშაონი), წ ი ფ ე წ ყ ლ ი ა ნ თ ვ ა კ ე (მამული, ს. გოგნაურები)...

ე) ა ნ თ რ ო პ ო ნ ო მ ი — ა რ ს ე ბ ი თ ი (ანთრ. — ა)

ანთროპონიმი არსებითთან თითქმის ყოველთვის ნათესაობითის ფორმით არის შეწყობილი. იგი ხან მხოლოდობითია, ხან მრავლობითში:

ა) მრავლობითი: გ ო კ ა თ ძ ი რ ო ბ ა (მამული, ს. ქავთარანი), ხ უ - ც ი ა ნ თ მ თ ა (მთა, ს. დავითურები), გ ი ვ ი ა ნ თ მ ა მ უ ლ ე ბ ი (ფერდობი, ს. უბანი), მ წ ა რ ი ა ნ თ მ ა მ უ ლ ე ბ ი (მამულები, ს. მენესო), მ უ რ დ უ ლ თ ძ ი რ ე ბ ი (მამულები, ს. ჭალმანი), ნ ა თ ი ა ნ თ ჭ ე ვ ა ი (ხევი, ს. ზანდუკი)...

ბ) მხოლოდობითი: ბ ა ბ ი უ რ ი ს ღ ე ლ ე (ფერდობი, ს. დავითურები)

ბი), მ გ ე ლ ა ი ს ა ხ ო (მამული, ს. ციხისძირი), შინაის წყალა (წყარო, ს. მანასეური), ნიკუაის მამული (მამული, ს. ჰევმა), წიწაის მთა (მთა, ს. მაქართა)...

ე) ანთროპონიმი + არსებითი (ანთრ. + ა)

ანთროპონიმი შერწყმულია არსებითთან. ასეთ შემთხვევაში გენეტიკის ნიშანი ან ნაწილობრივ არის მოკვეცილი, ან — მთლიანად.

ა) ბრუნვის ნიშანი ნაწილობრივ არის მოკვეცილი: ბერიძეწა (მამული, ს. დავითურები), პაპიძეწა (მამული, ს. პოვლეური), ნანიახუები (მამულები, ს. ციხისძირი)...

ბ) ბრუნვის ნიშანი მთლიანად მოკვეცილია: დათომთა (მთა, ს. ნაღორევი), ქეთოვაშლა (მამული, ს. ჩადისციხე), ხახავაშლები (ვაშლის ხეები, ს. კიკანი), ბეჟანწყალა (წყარო, ს. დუმახო)...

ზ) ანთროპონიმი — მიმღეობა (ანთრ. — მ)

მიმღეობა უმთავრესად ნამყოფ დროის ვნებითი გვარისაა: ივანეს ნაყვერი (ველი, ს. პოვლეური), ლეგაის ნაყვერი (მამული, ს. უბანი), ბეჟანაის ნაჭერი (მამული, ს. დგნალი), შიანთ ნაყოფი (ნასახლარი, ს. ბურსაჭირი)...

თ) ანთროპონიმი + მიმღეობა (ანთრ. + მ)

მგელიანაჭერი (მამულები, ს. მაქართა), შიონაჭერა (გორი, ს. დიჭო), დეკანოზნაქოხარი (ველი, ს. კივილანი), ზარიძენაცხერები (მთა, ს. ბანცური), სოსრუანაჭერი (მამული, ს. ცუცქუნაურები)...

ი) ანთროპონიმი — არსებითი — არსებითი (ანთრ. — ა—ა)

ლაზარიანთახოსგზა (შარა, ს. ციხისძირი), ციგნიათკარისქედი (გორი, ს. უშარნი), ხუციანთმთისღელე (მთა, ს. დავითურები), პაპილუნთკარისპირი (მამულები, ს. ბურსაჭირი)...

კ) ზედსართავი — არსებითი (ზ—ა)

ზედსართავი (მსაზღვრელი) ისევე სახელობით ბრუნვაშია, როგორც საზღვრული, წყვილი ატრიბუტული მსაზღვრელ-საზღვრულია: წითელი ქვა (ლოდი, ს. ბურსაჭირი), გურგალი მიწა (მამული, ს. კივილანი), სწორი გზა (ბილიკი, ს. სიჯანანები), ძველი გზა (ბილიკი, ს. ფახ-

ვიჯი), მაღალი მთები (მთები, ს. ზანდუკი), ღრმა გზა (შარა, ს. ჩიტაურები)...

ლ) ზედსართავი + არსებითი (ზ+ა)

ზედსართავს მოკვეცილი აქვს ზრუნვის ნიშანი და სახელები შერწყმულია: შაეწყალა (წყარო, ს. მენესო), გრძელელა (მამული, ს. აენისი), მრუდრუაი (რუ, ს. ნადიბანი), დიდუბე (მთა, ს. არაქვეთი). დიდმიწა (მამული, ს. მაქართა), მყრალქედაი (გორი, ს. ჩოხელნი)...

მ) არსებითი + ზედსართავი (ა+ზ)

ეს არის პოსტპოზიციური რიგი. არსებითს მოკვეცილი აქვს სახელობითის ნიშანი და შერწყმულია მსაზღვრელთან. ამგვარი წყობა მხოლოდ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან შეიძლება იყოს, გენეტიურთან საერთოდ არა გვხვდება. რაკი მსაზღვრელ-საზღვრულის შებრუნებული რიგი ძველია, ამიტომ ამ რიგის ტომონიმებიც ძირითადად ძველად უნდა მივიჩნიოთ:

გორმაღალა (გორი, ს. დიჩო), ჯევენელაი (ხევი, ს. სალაჭური). გულთეთრა (ველი, ს. ბუჩანი), თიეაწითელი (მთა, ს. უკანამჭარი), ველშეენიერები (მთა, ს. შარმიანი), ორმოზნელა (მამული, ს. არაქვეთი), რუეწერილა (მთა, ს. ჩოხი), კლდეწითელი (მთა, ს. გოგნაურები), კოლმოკლე (მამული, ს. ჩადისციხე)...

ნ) ზედსართავი — არსებითი — არსებითი (ზ—ა—ა)

შავი კლდის ძირი (ფერდობი, ს. დოლასქედი), ძველი ციხის ქედი (გორი, დავითურები), შავი წყლის ღელე (ფერდობი, ს. დავითურები)...

ო) ზედსართავი + არსებითი — არსებითი (ზ+ა—ა)

ზედსართავს ჩამოცილებული აქვს სახელობითის ნიშანი, მასთან მიერთებული სახელი მიცემით ბრუნვაშია (მხოლოდობითში ან მრავლობითში), მეორე არსებითი სახელობითშია: დიდქევის წისქვილები (ჭალა, ს. დგნალი), გრილწყაროს ქედი (გორი, ს. ბაკურჯევი), ციექედაის კლდე (გორი, ს. ბურსაქირი), შავკლდეთთავი (მთა, ს. გოგნაურები)...

პ) მიმღეობა — არსებითი (მ—ა)

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ანთროპონიმებთან მიმღეობა ყოველთვის მეორე ადგილზეა. არსებით სახელებთან კი, პირიქით, მიმღეობა, როგორც წესი, პირველ ადგილზეა, განსაზღვრების როლშია, დგას ცალკე და სახელობითის ნიშანიც არ ეკარგება: ამოჯოფილი ქვა (ლოდი, ს. ბურსა-

ჭირი), მოსაბრუნე გზა (ფერდობი, ს. ბანცური), გამოგლეჯილი მთა (მთა, ს. დავითურები), დახვეტილი კლდეები (კლდე, ს. მეჩილაურები), ჩაღვლილი ქედი (გორი, ს. დავითურები), გამოქობილი კლდე (კლდე, ს. ბანცური), დაწერილი კლდე (კლდე, ს. ზ/მლეთა).

კ) ზმნიზედა + არსებითი (ზმნიზ. + ა)

არის კომპოზიტი ტოპონიმები, რომლებშიც მონაწილეობს ზმნიზედა და არსებითი სახელი. ზმნიზედა ჩვეულებრივ წინ უსწრებს სახელს და უსათუოდ შერწყმულია. ზმნიზედას ვაზობთ, რადგან ფორმა აქვთ ზმნი-ზედისა, თორემ მსაზღვრელის ფუნქციით არიან ნახმარნი. ასეთებია: წინქედაი (გორი, ს. ჯუღისი), წინჭალა (ჭალა, ს. ბეგონი), უკანკუდი (ხევი, ს. მენესო), უკანდონი (მთა, ს. უშარნი), წინ-შუბლაი (გორი, ს. დოლასქედი), იქითმინდორი (ველი, ს. ცხველიათი), ახლობეგი (გორი, ს. იუხო)...

ჩამოთვლილი ტოპონიმები რომ მართლაც ზედსართავის ფუნქციით არის ნახმარი და არა ზმნიზედისა, ამას მოწმობს, ჯერ ერთი, ის, რომ დაესმის ზედსართავის კითხვა „რომელი?“ (და არა ზმნიზედის კითხვა „სად?“). მეორეც, მსგავსი ტოპონიმების პარალელურად იხმარება ადრე-თული ზმნიზედები, რომლებიც უკვე ზედსართავები არიან: უკანაგზა (ბილიკი, ს. ჩოხი), მიღმასაყოლია (ფერდობი, ს. ბაჭანი), დაბლაახო (მამული, ს. ქმლეთა), წინაქედი (გორი, ს. წინამჭარი)...

ტოპონიმებში სხვადასხვა ფორმით გვხვდება ზმნიზედა „ზევით“: ზევითსაყოლიაი (ფერდობი, ს. ბაჭანი), ზევითი გზა (ბილიკი, ს. დუმატხო), ზემომლეთა (სოფელი, მთიულეთი), ზემოთი გზა (გზა, ს. ბზიკურთა), ზევითსოფელი (უბანი, ს. ცხველიათი), ზევითაწყალა (წყარო, ს. დოლასქედი)...

ასევე მრავალფეროვნებას გვიჩვენებს ზმნიზედა „ქვევით“: ქვევით ქოჩორქედაი (გორი, ს. მაქართა), ქვევომლეთა (სოფელი, მთიულეთი), ქვენამთა (მთა, ს. ბურსაჭირი), ქოითამჭარი (მამული, ს. წინკობანი)...

რ) არსებითი + ზმნიზედა (ა + ზმნიზ.)

არსებითს ერთვის ზმნიზედა. ასეთ შემთხვევაში ზმნიზედა თანდებულის როლში გამოდის, რადგან წინმდგომი სახელი ბრუნვაში იმართვის. „თანდებული სახელს მართავს ბრუნვაში: თუკი ასეთი ძალა ზმნისართსაც აღმოაჩნდება, მაშინ მას შეიძლება ეუწოდოთ ზმნისართული თანდებუ-ლი.“¹ ეს ზმნიზედურ თანდებულდართული სახელი მთლიანად მსაზღვრელს

¹ ა. მარტოროსოვი, თანდებული ქართულში, ივე, I, 1946, გვ. 243.

წარმოადგენს, რომლის მომდევნოდ იგულისხმება საზღვრული: მთა, ფერ-
დობი და სხვ.: კ ლ დ ე თ უ ქ ა ნ ა (ფერდობი, ს. დავითურები), ბ ა ნ თ უ-
ქ ა ნ ა (მთა, ს. დგნალი), ა რ ყ თ უ ქ ა ნ ა (ველი, ს. კიტოხი), ვ ე ლ თ-
უ ქ ა ნ ა (მამულები, ს. წყერე), ს ა ყ დ რ ი ს წ ი ნ ა ი (გორი, ს. კიტოხი)...

ს) ზ მ ნ ი ზ ე დ ა + ა რ ს ე ბ ი თ ი — ა რ ს ე ბ ი თ ი (ზმნიზ. + ა—ა)

წ ი ნ ც ხ ე ი რ ი ს ძ ი რ ე ზ ი (მამულები, ს. მენესო), უ ქ ა ნ ა ხ ო ს
მ ზ ო რ ე (ფერდობი, ს. პოვლეური), წ ი ნ ც ხ ე ი რ ი ს ქ ე დ ი (გორი,
ს. ცხედიათი).

ტ) რ ი ც ხ ე ი თ ი + ა რ ს ე ბ ი თ ი (რ + ა)

რიცხვითი სახელი არსებითს აუცილებლად წინ უსწრებს, ეკარგება
სახელობითი ბრუნვის ნიშანი და აუცილებლად შერწყმულია: ე რ თ წ ი-
ფ ე ლ ა ი (წიფლის ხე, ს. გამსი), ო რ წ ი ფ ე ლ ა (წიფლის ხეები,
ს. გამსი), ო რ ხ ე ე ი (მამული, ს. ციხისძირი), ო რ ტ ო ტ ა ი (მამუ-
ლი, ს. გვიდაჭი), ო რ ბ ი ნ ი ს ე ე ლ ი (ველი, ს. წიფორი), ო რ წ ყ ა-
ლ ნ ი (ჭალა, ს. სალაჭური), ო თ ხ ე ა შ ლ ა (ჭალა, ს. სონდა), ც ხ რ ა-
წყ ა რ ო (მთა, ს. ჩიტაურები), ც ხ რ ა წ ყ ა რ ო ე ბ ი (მთა, ს. ნადიბა-
ნი), ს ა მ ხ ე (მთა, ხეები, ს. ლუთხუბი)...

გეოგრაფიკული

ბოლომდებარე ადგილები

გეოგრაფიკული

არაგვი* — მდინარე
ბაკურჯევი — ხეობა
ბაკურჯევის წყალი — მდინარე
გულამაყარი* — კუთხე, ხეობა
გულამაყარის არაგვი (იხ. არაგვი)
გულამაყარის წყალი (იხ. არაგვი)
გულამაყარის ქეობა (იხ. გულამაყარი)
შავი არაგვი (იხ. არაგვი)

ადგილები

აბრამის წყალი* — წყარო
ადგილის დედა — ხატი
აესაქანის წყალი* — წყარო
ათნოხი* — სოფელი
არყოფი* — ფერდობი
არყოფის ქევი — ხევი
ახო — ველი
ბალთანა* — მამული
ბალთქევი — ხევი
ბერის წყალი — წყარო
გიორგის წყალი — წყარო
გორაი — გორა
დიდუბე — მთა
დიდუბის ქევი — ხევი
ეფხომთა* — სათიბი მთა
ევხისკარი* — მთა
თეფართო — მთა
კაკაშეშები — მამულები
კაკაში — ფერდობი
კარის ანგელოზი — ნიში
კუდნი* — ფერდობი
მალალი მთა — მთა
მაშალითი||მაშალიტი — სასაძოვრე მთა

მაშალითის ქევი — ხევი
მზისპირი — ფერდობი
მზორე — მთა
მზორე — მამულები
მულუდი — ფერდობი
ნარიანაი — ფერდობი
ნაფუზარა||ნაფუძარაი* — მამულები
ნაჭრიანაი||ნაჭრიანაი* — მამული
ნაჭორევი* — მამული
ოზანო* — მთა
ოზანოს ძირი — ფერდობი
ოზანოს ქევი — ხევი
ორმოები* — მამულები
საამაღლობის ქედი — გორი
საქიდობნი — გორი, რუე
საქიდობნის ქევი — ხევი
სამელის უბე — სათიბი მთა
სამხლენი — მთა
საპირიტყენი — ფერდობი
სოფლის შარა — გზა
ტყიანი მთა — მთა
ქიბურაი* — მამული
ქოხთანა* — მამულები
ლინჯანთ ნაწისქვილარი — ქალაქი
ქოხოზანოს ქედი — გორი
შირიმნი* — მთა საძოვარი
ჩირდილი* — მთა
ჩირდილაი* — ფერდობი
წვერის ანგელოზი — ხატი
წმინდა დავითის ეკლესია — ეკლესია
წყალთკარა* — ფერდობი
წყალი* — წყარო
ჭარსაწოვთ რუევი — მთა

ახონი — მამული
 ბაკურჭევი* — სოფელი
 ბეჟის თავა — მამულები
 გირიჩკელათ ნაშვარი — მთა
 გოგიაის ახო — მამული
 გორის ყანანი — მამული
 გორული — უბანი
 გორჯაბახა — მთა
 გრილწყარო — მთა, წყარო
 გრილწყაროს ქედი — გორა
 გრილწყაროს ჭევი — ხევი
 დიდგორი — მთა
 დიდჭედი* — ვაკე
 ეშმასამარის ჭევი — ხევი
 ეხთყარი* — ტყე
 ვაკე — მამულები
 ვაკის ჭევი — ხევი
 ვერხვიანანი — მამულები
 ვეშაწყალი* — წყარო
 ზეზეწყალიანი — წყარო, მამუ-
 ლები
 ზეთა საბინაო* — ფერდობი
 ზეთა ჭოფთთავი — მთა
 ზეთა ჭოფი — ვაკე
 თხათ გორანი* — გორი
 იწრონი — ვიწრო რუები
 კისერთ ფერდი — მთა
 კანჩხის წმ. გიორგი — ხატი
 კისერი — მთა
 კლდის თავი — მთა
 კორამნი — მთა
 ლეკიანანი* — ფერდობი
 ლეკიანთ ბოლო — ფერდობი
 ლეკიანთ ჭევი — ხევი
 ლიგანა — მთა
 მაღალ ჩხატი — ჩანჩქერი
 მაღალ ჩხატის თავი — გორი
 მზისპირის გორი — გორი
 მიტალა გორი* — გორი
 მოწყვეტილა — (იხი) ფერდობი
 ნახვინარნი — მამული
 ნამპალიანი* — მამული
 ნანაყანი* — მამული
 ნაოჯარა — მამული
 საამანათო* — მთა
 საბოსტნენი — ხევის პირი

საგულდაყურა* — გორი
 სადათვე ჭედი — ტყე
 სადათვიანის რუვი — რუვი
 საზვინე გორი — მთა
 საზვინე გორის თავი — მთა
 საირმენი — მთა
 საიფქლენი — მამული
 საკერპო* — უბანი
 სალლუმი — ფერდობი
 სალლუმის სათავია — მთა
 საშანი — ქვა
 სამარტო* — მთა
 სამაწმალ ჭედი* — მთა
 სამთბლონი — მთა
 სამთბლოს ჭევი — ხევი
 სანეხო წყალი* — წყარო
 საროპოია — მთა
 სარჩენი* — გორი
 საუქშია* — ვაკე
 საქერია — მამული
 საქვეითოს წერი* — მთა
 საქუხარათ ძირი — ტყე
 საქუხარანი* — მთა
 საშურთხენი — მთა
 საწერთხლენი* — მამულები
 სახუნწრია* — ფერდობი
 საჯოგე* — მთა
 საჯოგის თავი — მთა
 სისკარაის წყალნი — წყარო
 სოფლის ძირი — მამულები
 ტაფთ თავი — მთა
 ტაფნი — ვაკე
 ტილიანანი* — მამულები
 ტირიფნი — მთა
 უბოლოა* — გორი
 ფიცარნი — მთა
 ფიქვთ რუვი — რუვი
 ფუძის ანგელოზთ ნიში* — ნიში
 ფხიტური* — მთა
 ფხიტურის ყელი — უღელტეხილი
 ფხიტურის წყალი (იხ. გრილწყა-
 რის ჭევი)
 ქვეთა საბინაო* — მთა
 ჭიღიჭი — მთა
 ჭიღეჭის ტბა — ტბა
 ჭიღეჭის ღელე||ჭიღეჭის ყელი —
 უღელტეხილი
 ჭიღეჭის წყალი — ხევი

ქიუელანი — ხეული ბილიკი
 ღორლიან მთა — მთა
 შაექვიშანი — მთა
 შალიკაის სასვილენი — მამული
 შეშულა გორა — გორი (შუაშია)
 შუაგორა — გორი
 შუაგორაის სათავე — მთა
 ჩილინი* — მთა
 ჩხატისკარი* — მამულები
 ცირცელთ გორი — გორი
 ჭანჭახი — ჭანჭრობი სათიბი
 ჭოლკარა — ნასახლარები
 ჭოფოკიანა — ვაკე
 ჭანდილაის ჭოლხი — მამულები
 ჭვართ ძირი — ფერდობი
 ჭვარნი — ხატი
 ჭვართ მეედანი — ვაკე
 ჭვარწყალანი — წყარო, მამულები

ბ ა ჯ ა ნ ი

ბნწლიანა — მამული
 ბრყიანი — მთა
 ახო — მამული
 ახოს ჭევი — ხევი, ნაკადული
 ბაჭანი* — სოფელი
 ბაჭნის ძირი — უბანი
 ბაჭნის ჭევი — ხევი
 ბეჟანიანთ ნასახლარები — ჭალა
 ბეჟანიანთ ჭევი — ხევი
 ბოგირის ქედი — გორი
 ბოლოჩი — მამული
 გაღმა საჟოლია — ფერდობი
 გზოვანი — მთა
 გზოვნის მგიდანი — ვაკე
 გზოვნის წვერის ანგელოზი —
 ხატი
 გიგილაის წყალი — წყარო,
 ფერდობი
 გლახაის სახლი — გორი, ნასა-
 ხლარი
 გოგორაის კოდები — კოდე
 გოდერძაის წვერი — გორი
 გუბთა* — ფერდობი
 გუბნი — წყარო
 დამპალაის* წყალი — წყარო,
 ფერდობი
 დევის პინები* — ჭალა

ესკლიაი* — მთა
 ვერაველიანაი — ფერდობი
 ვიწრო კლდეები (იხ. გოგორაის
 კლდეები)
 ზევით საჟოლია — ფერდობი
 ზემო ნაქერაი — ტყე
 თბილიანაი — მამულები
 კეთილაის წყალი* — წყარო
 მართალაის ქედი* — გორი
 მალაღნი — მთის წვერი
 მოსიანის სახლი (იხ. წითელაის
 სახლი)
 მოსიანთ წყალი — წყარო
 მუხაწყალა — წყარო, ფერდობი
 მუხიანაის ქედი — გორი
 ნადუქნარები — ჭალა
 ნამტვრევები* — მამულები
 ნაქარჩაი* — მამული
 ნაყერები* — მამულები
 ნაყერის წყალი — წყარო
 პატაშურ-ბაჭანი — უბანი
 პატაშურ-ბაჭნის ჭევი — ხევი,
 ნაკადული
 სადღეებელაის მთა — მთა
 საკურდღლიაი — ფერდობი
 საკურდღლიაის ძირი — ჭალა
 სალაბანდო — ჭალა
 საჟოლია — მამული
 სასაქუნდრო — ფერდობი
 საყორნე — მთა
 სამროხის გზა — შარა
 სილაღის გზა* — გზა
 ჭეაიბურები — გზის ნაწილი
 ჭეიმო ნაქერაი — მამული
 ჭიის პინები (იხ. დევის პინები)
 ქედის წყალი — წყარო
 ლარის წყლები — წყარო
 ოორლათ ჭივი — ხევი
 შაგი კოდები — კოდე
 შოა ნაქერაი — მამული
 ჩირდილაის წყალი — წყარო
 ჩობალაურები — უბანი
 ჩობალაურთ ჭევი (იხ. ბეჟანთ
 ჭევი)
 წვერი — მთა
 წითელაის სახლი* — მოსახლე,
 გორი
 წინამკრის მზორე — ფერდობი

წიფორული* — მთა
ქალისპირაი — მამული
ქალისპირაის წყალი — წყარო
ქელზეითი — ფერდობი
ჯაბანაის ქოხი — ფერდობი

ბ ო ს ე ლ ი

არუთქელი — გორი
აფჰოღელე||აფჰუღელე — მთა
ახო — ფერდობი
ახოს წყალი|ახოს ჰევი — ხევი
ბასილიანთ მთა — სათიბი მთა
ბეჟანიანთ ნასახლარი — ნასახ-
ლარი
ბეჟანიანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
ბოსელი* — სოფელი
ბოსლის მთები — მთები
ბოსლის ჰევი — მდინარე
ბოჰისკარა — ფერდობი
გამოღმა საწველე — მთა
გაღმა საწველე — მთა
გიორგვიანთ ეკლიანი — მამულები
გუბძირა — წყარო
დამწორტყე — ფერდობი
ევზის მთა — სათიბი მთა
ეკვლინის ჰევი — ხევი
ეკლიანაი||ეკვლინის ქელი — გორი
ეკლიანაის წყალი||ეკვლინის წყა-
რო — წყარო
ვერხვიანაი — ფერდობი
ვეხისკარა* — ველი
თამნიაურთ ნაწისქვილარი — ქა-
ლა
თანოილაის ტყე — ტყე
კაინჩხევი — ხევი
კაინჩხევის გზა — ბილიკი
კოშქილი* — გორი
ლათბი*||ლათე* — წყარო
ლეკიანაი* — მამულები
ლეკიანთ ქილი — მთა. გორი
ლოკიანთ წყარო — წყარო
მჭისპირის ქილი — გორი
მინდორთ მთა — მთა
მინდორთ ქილი — გორი
მინდორთ ჰევი — ხევი
მინდორნი — ველი

მიღმართ ქელი — გორი
მიღმართ ჰევი — ხევი
ნადირაის სახლი — ფერდობი
ნაყორნი — ნასახლარი
ნაყისქვილართ თავი — ფერდობი
ორმო — მამული
ორმოს ჰევი — ხევი
ორჰევი — მთა
საბოსლიაის ქელი — გორი
სადათვია — მთა
სათიბელა — ველი
საირმე — მთა
სამაჩვიაის კლდე — კლდე
სამაჩვიაის ტყე (იხ. სამაჩვიაის
კლდე)
საფსიტე||საფსიტაი — მთა
საძილია — ფერდობი
საწველი||საწველი — მთა
საწველის გზა — შარაგზა
საწველის თერდი — ფერდობი
საწველის წყალი — წყარო
საწველის ჰევი — ხევი
საჯოგია* — ტყე
უჭედარა* — მთა
ქულო — მთა
ქულოს წვერი — მთა
ქულოს წყალი (იხ. ბოსლის ჰევი)
ლართანა — ფერდობი
ლარის წყალი — წყარო
ლატქივი — ხევი
ლატქივის ტბა — ტბა
ღირინიანთ ნაწისქვილარი — ნა-
წისქვილარი, ჰალა
ყორამთავაი — მთა
შირიმთქევი — ხევი
შირიმნი* — მთა
შუბლაი — მთა
ჩირდილი* — მთა
ჩხატე — ჩანჩქერი
ციხის გორაი — გორი
ოუ(ქუ)ნაის ჰევი — ხევი
წიფლიანაი — ფერდობი
ჭლოყგა — მთა, ფერდობი
ჭლოყგის წყალი — ხევი
ხარის მიწა — მამული
ჯამაჯარო||ჯამაჯაროს მთები —
მთები, ხეობა
ჯამაჯაროს გზა — ბილიკი

ბ ზ რ ს ა ბ ი რ ი

ამოჯოფილი ქვა* — ლოდი
 ბადლუნიანი — უბანი
 ბარის კაცის ქელი* — გორაკი
 ბასილიანი — კომლი, კომლის
 ადგილი
 ბატკნიანთ მამულები — მა-
 მულები
 ბეჟანიანი — უბანია
 ბერჟაულთ ჴევი* — ხევი
 ბტყელათ ჴევაი — ხევი
 ბუბუნაურნი — უბანი
 ბურსაჴირი||ბუსარჴილი — სო-
 ფელი
 ბურსაჴირის არაგვი — ხევი
 ბუცნაჴევაი — ხევი
 გაგაის მთა — მთა
 გაგაის მთის ჴევი — ხევი
 გაგანათის ჴევი (იხ. გაგაის მთის
 ჴევი)
 გაგაის ჴევაი — ხევი
 გიორგის წყალი* — წყარო
 გოდორაკლდე — კლდე
 გუჴიანთ ნასახლარი — ნასახლა-
 რი
 დათვეენი — უბანი
 დამლივას ჴევი* — ხევი
 დაუნიურის ჴევი* — ხევი
 ვაიდეგიანთ მამულები* — მა-
 მულები
 ვანის კარი — უბანი
 ვარცლათ ქელი* — გორი
 ვეხისკარი* — ფერდობი
 თამარის წყალი* — წყარო
 თეთრწყალნი* — ხევი
 თხილიანაის რუვი — რუვი
 იალიანთ ქელი* — გორი
 ისაკაის ჴევი* — ხევი
 კალოთჴევაი — ხევი
 კორამთ ჴევაი — რუ
 კუდამთა* — მთა
 ლიგიაის სახლი — უბანია, სა-
 ხლი
 მაირაის მიწა — მამული
 მაკრატელანი* — ფერდობი
 მამუკიანი — ნასახლარები
 მასიანის ჴევი* — ხევი

5. გ. ზორნაული

მთავარანგელოზთ ჴევი — ხევი
 მინდორნი — მთა
 მიწის ზოვი — ხევი
 მტირალი კლდე — კლდე
 მურყუნიან ქალა — ქალა
 მწორთ ჴევი* — ხევი
 ნაბერალი* — მთა
 ნადუჴნარაი — ნანგრევი
 ნაკაზარმულები* — ნანგრევები
 ნაკანუშნარაი — ნანგრევი
 ნაკედლარაი — კედლის ნარჩენი
 ნარიანაი* — მთა
 ნარიანაის გზა — ბილიკი
 ნარიანაის ტბა — ტბა
 ნარიანაის ფერდი — ფერდობი
 ნარიანაის ჴევი — ხევი
 ნარლევენი — ბეჴი
 ნატბევის ქალა — ქალა
 ნაფუძარი* — მამული
 ნაყორთ ქელი — გორი
 ომარათ სახლის მიწები — მა-
 მულები
 პაბილუნთ კარის პირი — მა-
 მულები
 პოლაის ნაქობარი* — მთა
 რეჴიი||რეჴე* — ხევი, ნაკადული
 რუსების ნაგზევი — ნაგზევი
 საგველე მზორე — მთა
 სალალო — ფერდობი, მთა
 სამარტოო მთა* — მთა
 სამოკლეო — გზა
 სასადილოს ჴევი* — ხევი
 სასიპიაი (იხ. სასიპიაის კლდე)
 სასიპიაის კლდე — ნაშალი კლდე
 სასიპიაის ჴევი — ხევი
 სასიპინტლია — კლდე
 საფურე — საძოვარი, ფერდობი
 საფურის გორი — კლდინი გორი
 საფურის ჴევი — ხევი
 საფზოლიავე* — მამული
 საჴარის ჴევი — ხევი
 საჴორე — უბანი
 საჩირდილო — ფერდობი
 საცხენოსნოს გორი — გორი
 საძელეთ თავი* — ფერდობი
 საჴიჴვე* — კლდინი მთა
 საჴიჴვის კლდე (იხ. საჴიჴვე)
 სიტნაის ნასახლარი* — ნასახლარი

ტაფი — ვაკე
 ტიიფიასა — მამული
 ფზლოვასი — მამულეები
 ეაქევი* — უბანი
 ევეჲა მთა* — მთა
 ევეზა მთის ტბა — ტბა
 ქიდაქი — გორი, მთა
 ქოროის ჴევი* (იხ. საფურის ჴევი)
 ქუსტათ ხასახლარი* — ჴალა, ხა-
 სანლარი
 ქუსუოთ ჴევაი (იხ. ისაკაის ჴევაი)
 ღოლოიანი ქოხი — სამთო ქოხი
 ღორღიანაი ჴევაი — რუვი
 შავკლდე — კლდე
 შარაძოჭრილი — საძოვარი მთა
 შიანთ ნაყორი — ნასახლარი
 შივეენთ კლდე — კლდე
 შივეენთ კლდის ძირი — მამული
 შივეენთ ნასახლარები — ვაკე
 შივეენთ ხატიმიწა — მამული
 შიოჲაურთ მამულები — მამულები
 შუაჴევაი — ხევი
 ჩხატის კარი* — ფერდობები
 ციჴქელაის კლდე* — კლდე
 ციჴწყალნი — წყარო
 ცირასევი|ცირასევის ჴევი — ხევი
 წაჴარო — მთა
 წითელთ ჴევი* — ხევი
 წითელი ჴვა — ღოღი
 წითელნი* — მთა
 წითელნი* — უბანი
 წისქვილი — ჴალა, ნაწისქვილარი
 წყაროს ჴელაი — გორი
 ჴაკნიაის ნასახლარი* — ნასახლარი
 ჴულურაის ნაჴოხარი — მთა
 ხარკიმიწა — მამული
 ხიზანიანთ მამულები — მამულები
 ხოსროკლდე — კლდე
 ჴაჴნი — ნახრამიანი ადგილი, ნა-
 მზღლუვი

ზ ა მ ს ი

ადგილის ღელა — ხატი
 ანდრიაის მთა — სათიბი მთა
 ბაიათ მთა — სათიბი მთა
 ბაიანი — უბანი
 ბანთუქენაი — გორი

ბატარაი მთა — სათიბი მთა
 ბერწიფელი — წიფლის ხე
 ბერწიფლის წყალი — წყარო
 ბიგაის წყალი — წყარო
 ბოლოვანა — ფერდობი
 ბურიახაი* — ფერდობი, ტყე
 ბუჩაის ნასახლარი — ნასახლარი
 ბუჩაის წყალი — წყარო
 გაღასახედნელი* — მთა
 გამსი* — სოფელი
 გამსის თავი — მთა, მწვერვალი
 გოგოლაის მთა — სათიბი მთა
 გლახაის მთა — სათიბი მთა
 გლუვი — სათიბი, შიშველი მთა
 დგნალიანი — სათიბი მთა
 დგნალიანაის წყალი — წყარო
 დეკათ ჴევი — ხევი
 დოლობურაის ჴელი — გორი
 ელენაის ნასახლარი — ნასახლარი
 ერთწიფელა — წიფლის ხე
 ეხისკარაი* — წყარო
 ველა — ტყეშია ველი
 ვეძის ჴევი — ხევი
 თეფართო — მთა
 თურჴაის ნაწისქვილარი — ჴალა
 თხილიანაის რუვი — რუვი
 კოჴკის ფერდი — სათიბი მთა
 კოჴკის ჴელი — გორი
 კლდიანი მთა — მთა
 ღომნიაის გზა — ბილიკი
 მალურის ქოხი — მთა
 მინდორი — ვაკე, ველი
 მინდორაის იაშლი — მაჲალო
 მრუდაი — მთა
 მოჴრკუჲალთ ჴელი — გორი
 მყარალა ჴევაი* — ხევი
 ნაჲეთი — ფერდობი
 ნამეხარაი* — გორი, არყის ხე
 ნამთჴნარაი — ფერდობი
 ნასვილარაი — მთა
 ნასვილარაის წყალი — წყარო
 ნაჴუმლარაი (იხ. ბოჩიანაი)
 ნაჲორთ წყალი — წყარო
 ნისლაჲრთა — გორი, ნასახლა-
 რები
 ნიშთ ჴელი — გორი
 ობოლათ წისქვილი — ჴალა
 ოთხწიფელა — წიფლები

ონოფრიანთეული — მამული
 ორწიფელაი — წიფლები
 საბაძლო — მთა
 საბაძლოს ქედი — გორი
 საბურთელო* — ხატია
 საბურთელოს წყალი — წყარო
 საგულეზელაი* — ფერდობი
 საგულეზელაის წყალი — წყარო
 სახვინეთი — მთა
 სათიბეთ ქედი — გორი
 სამწიფელა — გორი
 სარუსე გზა* — ძველი ნაგზევი
 სატეირთუა* — მთა
 სარკიბიაი — მამულები
 საქათმია — გორი
 საქერე — მამული
 საჩალის ჴევი — ხევი
 საჯარია — მთა
 ურთხლიანი — ტყე
 ფაშანთ წისქვილი — წისქვილი
 ფიჭვიანი — ტყე
 ფიჭვიანთ მამულები — ფერდობი
 ღალწეები — კლდინი მთა
 შარვანიანთ წისქვილი — ქალა
 შარვანიანი — უბანი
 შუაველა — ტყეშია ველი
 შუბლაი — წამოწეული მთა
 ჩაჭრილაის წყერი — მთა
 ჩირდილეები* — მთები
 ციხის კისერი — გორი
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წყალქედაი — გორი
 წყაროთ თაი — ტყე
 ჭალივერთ წისქვილი — წისქვი-
 ლი, ჭალა
 ჭალივერნი* — უბანი
 ხაჩის რყი — ტყე
 ხერხაის ქიდი — გორი
 ხიზანაის სათიბი — სათიბი მთა
 ჴევი — ხევი
 ჯოროთ ძირი (იხ. ბანთუენაი)

დ ი ღ ე ბ ა ნ ი

ბალოთჳიოთი — გორი
 ბატარა მინდორა — ვაკობი
 ბაქესი — უბანი
 ბაქესის ჴევი — ხევი

გადასაქეჩები* — კლდეზე გადა-
 სასვლელი
 გადასაიფი — გორი
 დეკიანაი — სათიბი მთა
 დიდებანი* — სოფელი
 დიდრუვი — რუვი
 დიდსაგულეზელი — მთა
 დიდფერდი — ფერდობი
 დიდფერდის ჴევი — ხევი
 ვაკენი — ვაკეები
 ვაკე წვერა — ვაკე მთა
 თეთრა წყალა — ჩქერებიანი ხევი
 თხილთ შუა — მამული
 იალანთ ქედი||იალიანთ ქედი* —
 გორი
 კლდეშუა|კლდეშო — მთა
 კოტორაის ქედი* — მამული
 კოშკი* — ნიში
 კოშკის ძირი — მთა, სათიბი
 ფერდობი
 კოჭათ რუვი — რუვი
 ლეკიანთ ბოლო* — ფერდობი
 მაღალ მთა — სათიბი მთა
 მყარალაის ჴევი* — მთა, ხევი
 ნაკობიტარი — ფერდობი
 ნაქერალი — მამულები
 ნაყვრის ჴევი — ხევი
 ოსავის ჩირდილი — ფერდობი,
 ტყე
 სალოკთ ქედი* — გორი
 სამგლეთ ქედი — გორი
 სამელიაი — ტყე
 საყდართ ქედი — გორი
 საცხაოტრო||საცხაოტროს გორი*
 — გორი
 საჯოგის ქედი — მთა
 უკანა მთა — მთა
 უკინაქოხარი — მთა
 უჩიღარაი* — მთა
 ჭარიანაის ჴევი — ხევი
 ჭოჩორნი — გორი, მთა
 შაღვიანი||შაღვიანთ ნასახლარე-
 ბი — ნასახლარები, ნასოფლა-
 რები
 ჩირდილაი* — რკიანი ფერდობი
 (ხრაწყარო — მთის ფერდობი
 ძველ შარათ ქედი — გორი
 წვრილა რუხევი — რუხევი

წისქვილთ ჰევი — ხევი
წყაროთ გორი — გორა
ხავსიან წყალი — წყარო
ჯლიური||ჯლიურის ქედი — გორი

დ ი ჯ რ

ანწლიანა — მამული
აყაწყალა* — მამული
ახო — მამული
ბატარა შუბლა — გორი
ბერების წყალი — წყარო
ბეწუნანი* — ფერდობი
გაღმანი — ფერდობი
გორგისეული — მამული
გორმაღალა — გორი
დედუფლის წყალი* — წყარო
ღიაკენიანთ მამულები||ღიაკენიანთ
ყანა — მამულები
დიდშუბლა — გორი
დიჯრო* — სოფელი
დიჯროს გორი — გორი
ღუღგუელიანა — ველ-ტყიანი
ვაშლიანა — მამულები
თხილიანა — ფერდობი, ტყე
კალუა — მამულები
კოდის წყალი — წყარო
ლეკიანა* — ფერდობი
ლელიანთ ნაყვარი — ტყე
მალაწალთ წვერის ანგელოზი —
ხატია
მალაწალთ წყალი — წყარო
მალაწალთ ჰევი — ხევი
მალაწალი* — მთა
მიწრუაის ჰევი — ხევი
მუხიანა — ტყე
მყარალი მთა* — სათიბი მთა
ნაბლაღავი* — მამულები
ნა.ოპიტარა — ვაკე
ნამპალა* — მამულები
ნასადგომარა — ნასოფლარი
ნასვილარა — მამულები
ნაფარეხალა — მამულები
ნათერკვარა — მამული
ნაჩახტარა* — მამული
ნიშთგორი — გორი
პირმზითის წყალი — წყარო
სადუცია* — მამული

სათოფენი — მთა
სანსალიანთ ჰევი — ხევი
საულოა — ფერდობი
სარიგო მთა* — მთა
საყდართ ქელა — გორი
საცხორე — მთა
საცხორის ჰევი — ხევი
სამელა* — ფერდობი
საქარავენო (იხ. ბეწუნანი)
ტირიფიანა — გორი
ფიქარნი — კლდე
ფიქარწყალანი — წყარო
ქერათ თავი — ვაკე
ქერათ თავის დედახეთიშობე-
ლი — ხატი
ქერათჰევა — ხევი
ქერანი — ფერდობი
ქოჩორნი — გორი
ყვირილანი — უბანი
შიონაჰერა — ტყიანი გორი
შირიმთჰევა — ხევი
შირიმნი* — კლდე
შულლიათ ნაყვარები — მამულები
ჩირდილის წყალი — წყარო
ციფწყარო — წყარო
წითელი კლდე — კლდე
წინ მინდორი — ვაკე
წისქვილები — ხევი, წისქვილები
წისქვილთ გზა — შარა
ხაჭაჭურა — პანტის ხე
ჩაგვიანა — ფერდობი

დ ზ მ ა ს ხ რ

არყიანა — ტყე
აფციაურების კვირე (იხ. კვირე)
აღებაურა* — სათიბი მთა
ბატარა ნაქუმრალაი — ფერდობი,
მამული
ბეჰანწყალი — წყარო
ბერაულა — მამული
ბიდიხოს ჰედი — გორი
ბროლათ წყალი — წყარო, მთა
ბურჯაულთ ჰევი — ხევი
გივის მთა — სათ. მთა
გრიშაის მთა — სათიბი მთა
გუბთ კარი — გორი, წყარო
გურაბნი* — წყარო, მამულები

დაბალაის სერი — მთა
 დიდნაქუმრალაი* — მამულები
 დუმაცხო* — სოფელი
 ვაკია — ვაკე
 ვაშლათ ქედი — გორი
 ზეგარდა* — ხატი
 ზეგარდის ქედი — გორი
 ზეგითი გზა — ბილიკი
 ზენა სოფელი — ნასოფლარი
 თხორჩალი|თხორჩალე — მთა
 კვირე — ხატი
 კვირიის ქედი — გორი
 კორამნი — ფერდობი
 ლათე* — წყარო
 ლათვის ქედი — გორი
 ლიფო ქვეაი — რუვი
 მაღალნი — მთა
 მაშავო — მამული
 მეწყერი — ბეჭი
 მთაქარანგელოზი — მთა, ხატი
 მომსიკაის წყალი — წყარო
 მრუდაის ქედი — მთა
 მჭედელაის მთა — მთა
 პელაის ნასახლარი — ნასახლარი
 პირიმზე — ხატი
 პირიმზე (იხ. პირიმზე-ფუძის ან-
 გელოზი)
 პირიმზე-ფუძის ანგელოზი* —
 ხატი
 რუსების ნასახლარები* — ველი,
 გორი
 საგვილის მზორი — ფერდობი
 საოამპლია* — მამული
 საზვინია — მთა
 სათოფიის ქიდი — გორი
 სამთო მაღლის ღელე — მთა
 საჭორი — კლდე
 საჭორის თავი — ფერდობი
 საჯარები* — ვაკე
 სინდა წყარო — წყარო
 სოფლის თავი — ფერდობი
 უბენი — ვაკე, სამოვარი
 ფაცირაი — ხევი
 თუთორთ ქიდი — გორი
 ფუძის ანგელოზი|ოუცის ანგე-
 ლოზი (იხ. პირიმზე-ფუძის ან-
 გელოზი)
 ქერაზაულა* — მამულები

ქოთი გზა — ბილიკი
 ქოჩორნი — გორი
 ყიზლარის მთა* — სათიბი მთა
 შუა გზა — ბილიკი
 შუბლანი — მთა
 ციხე — ნაციხვარი
 ციხის ქვეი — ხევი
 წიკლაურების კვირე — ხატი
 ქალა — უბანი
 ხარის მიწა — მამულები
 ხატის უღელი* — წიფელი
 ხთიშობელი — ეკლესია
 ხუილაის კლდე — კლდე
 ხურჯინაის ქედი — ვიწრო გორი
 ჭორჩი — ხატის ვაკე

ზ ა ნ დ უ კ ი

ახოები — მამულები
 ბეჭაურიანთ მამული — მამული
 ბეჭთთავაი — მამული
 ბუთულაის ქედი — გორი
 ბუსნაი — მამული
 განიერ ქვეაი — ხევი
 გოგინათ მამული — მამული
 გუბების თავი — ფერდობი
 გუბების ძირი — მამული
 დათვიანთ მამული — მამულები
 დიდმიწაი — მამული
 დიდსაბინაო — ვაკე
 დიდფერდის რუვი — რუვი
 ეკლესიათ კარი — მამული
 ვარდენაის საწოლი* — ვაკე
 ვეძათთავა — მამულები
 ვეზაი კლდიაი* — კლდე
 ვენის რუვაი — რუვი
 ზანოუკი* — სოფელი
 თუშის საბინაო — მთა
 ირემიანთ წყალი — წყარო
 კალოს ძირაი — მამული
 კარის პირაი — მამული
 კაიილაის წყალი — წყარო
 კენწუხაი — გორი
 კოტორიანთ ქედი* — გორი
 კოტორიანი* — უბანი
 ლაგაზიანი — უბანი
 ლილიანთ ნასახლარი — ნასახ-
 ლარი

ლომიტიანთ რუვი — რუვი
 ბაძესწერიანთეული — ბაძეული
 მამულია* — ბაძეული, ველი
 მაღალი მთა — საა. მთა
 მაღალი მთის რუვი — რუვი
 მახვილეელი — მამულები
 მახვილო — მთა
 მახვილოს წყალი — წყარო
 მზისპირი — ფერდობი
 მთავარანგელოზი — ხატი
 მინდორანი — ვაკე, ჭალა
 მირგოლმინა — მამული
 მიხაისეული — მამული
 მკერეინი* — ტყე
 მწვერთი ქედაი — გორი
 მჭედელაანთ ნასახლარი — ნა-
 სახლარი

მუხიანთ ველაი — ველი
 მუჯათ თავი* — ტყიანი ფერდობი
 ნათიანი (იხ. ზანდუკი)
 ნათიანთ ჭევაი — ხევი
 ნალეწრიანი* — ტყე, მთა
 ნალეწრიანის ჭევი — ხევი
 ნასვილარა — ველი
 ნასოფლარი — ტყე
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნაჰარაი* — ფერდობი
 ნაქერალაი — მამული
 ნაქოხრები — მთა
 ნაყორაი — გორი, ნასოფლარი
 ნიშნი — ხატის ნიშნი
 ორმოთ რუვი — ფერდობი
 ოსავი — ხეობა
 ოსავის ჭევი — ხევი
 პელუაის წყალი — წყარო
 სადათე რუვი — რუვი
 საიდუმლო გორაი (იხ. ფიქრის
 გორა)

სალოთ ქიდი — გორი
 სამალობა* — გორი
 სამარილიაი* || სამარილიაის ქე-
 დი — გორი

საპურიი — მამულები
 საპურიის რუვი — რუვი
 სარჩევები* — მთა
 სატიტიი — ველი
 საქვიშიაის ჭევი* — ხევი, რუვი

საღებწყალი* — წყარო
 საღირახთეული — მამული
 საყდრის წიხაი — ტყიანი გორი
 საჩალიას ჭევი — ხევი
 სამენ გზა — ბილიკი
 საჰინკრიი — ველი
 საჰორაო გორაი* — გორი
 საჰოგე* — მთა
 სიანთ მამული — მამულები
 სოროები — ფერდობი
 ტყემალთ ქედაი (იხ. საჰორაო
 გორაი)

ფიქრის გორაი* — გორი
 ფიცარკლეები — კლდე
 ქვაკაცაი — ქვის სვეტი
 ქცულანი — ხეული ბილიკი
 ღვდლიანთ მამული — მამული
 ღვდლიანთ ნაქოხარი — მთა,
 ფერდობი

შალვიანთ მიწები — მამულები
 შარის კუდი — ხეობის სათავე
 შუა გზა — ბილიკი
 შუა ქედაი — გორი
 ხირდილაი* — ფერდობი
 ხირდილის გზა — ბილიკი
 ხირაის ნასახლარი — ნასახლარი
 ციხეთქედი — გორი
 წერუაი — მამული
 წიბარბაცი — მთა
 წყალთქედი — გორი
 წყალთმირი — ფერდობი
 ჭალის პირაი — მამული
 ხეკაკაო* — ფერდობი
 ხილიანაი — ფერდობი
 ჯარებთ საწოლი — ველი, ვაკე
 ჭივთაქენაი — ბექობი
 ჭრუმფაი — ჩაღრმავებული მა-
 მული

თ ო რ ე ლ ა ნ ე ბ ი

ადგილის დედა — ხატი
 არქიხა — გორი, ნასოფლარი
 ახონი — ველი
 ბაკურჯევის წყალი — ხევი
 ბატარა ჭალაი — მამული
 ბიჭათ მამულები — ფერდობი

გაბრეღლანთ მამულები — ფერ-
 ღობი
 დიდმიწა — მამული
 დუღგულიანი ჳევი — რუ
 ეამლთანაი — მამული
 თეთრაჳევაი — ხევი
 თორელანი||თორელანები* — სო-
 ფელი
 კოჳი — გზა
 ლომიტიანთ ჳიდი — გორი
 მამუღლანთ მამული — მამული
 მზისპირი — ფერღობი
 მუჳანი* — ჳალა
 მჳალა ჳივაი* — ხევი
 მჳეღღლანთ მამული — ფერღობი
 ნაჳირნი — ელოტყიანი
 ნიკუას მამულები — თირღობი
 ორმოები* — მამულები
 ოსაღი — ხიობა
 ოსაღის ოშათაი — ველი
 სამაღი — რჳი
 სანდრაჳის მამულები — ფერღო-
 ბი
 საპირნახლო — მამული
 ჳიჳოლი* — მთა
 ოჳირანიანთ ჳიდი — გორი
 წილო გზა — ბილიკია
 წინოთისი — ჳალა
 წყაროთთაი — ვაჳე
 ჳეხილიანთ მამულები — მამულები
 ჳიმში (იხ. თორელანი)
 ხამხაძიანთ მამულები — ფერ-
 ღობი
 ჳევაი — ხივი, ნაჳათული
 ჳორთუჳანები* — მამულები

ა ბ გ დ ე

ადგილის დიდა — ხატი
 ანტონიანთ მამული — მამული
 არჳუჳანაი — ველი
 არჳიანაი — ფერღობი
 ასაჩენი* — ფერღობი
 ახოთაი — ველი
 ბაჳეცაის მამული — მამული
 ბატარა ვაჳენი — ვაჳე
 ბიბილიანთ ნასახლარები — ნა-
 სახლარები

გუბნი — ვაჳე
 დგნალიანაი — მთა
 დიდვაჳენი — ვაჳე
 დიდსაჳარის ჳედი — მთა
 დიდრუეი — რუეი
 დიდჳიანი — ლოდი
 ეელანი — ფერღობი
 ჳემო კიტობი — უბანი
 ჳმარტლაი — ჳლმარტლის ხე
 თეთრაჳედაი — გორი
 ივანიანთ მამული — მამული
 იოსების ჳანა — მამული
 იოსების ჳანის თაღი — მამული
 კაჳალთ ჳევაი — ხევი
 კაჳალნი — ნასოფლარი
 კარისკარაი* — გზის ნაწილი
 კარის პირაი — მამულები
 კიტობი* — სოფელი
 კიტობის ჳევაი — ხევი
 კლდიანაი — გორი
 კოლეჳტივის ჳობი — საიაღალო
 კოტორაის ჳედი* — გორი
 კუდლ წყალი — წყარო
 კუნონი* — მთა
 • კუნწუხაი — ამწეეტებული გორი
 ლიკიანაი* — მთა
 მაჩაგნის გორი — გორი
 მაჩაგნის გორი — ხატი
 მზისპირის ჳიდი — გორი
 მჳოლთ თაღი — მამული
 ნარინაი* — გორი
 ნარუალი* — ბილიკი
 ნასეილის ჳიდი — რჳიანი გორი
 ნაწისჳიღარი — ჳალა
 ნაჳურღი — მშრალი ხივი
 ნირიანო მამული — მამული
 ნიშო პინდორაი — ვაჳი, ჳალა
 ორმოანი — ჩაჳიკიბული
 ოსების ნასახლარები — გორი
 საჳიდმაჳარო — მამულები
 საგულების ჳედი — მთა, გორი
 სათაგურაი* — ველი
 საიირი — ჳალა
 სამაღობის ჳიდი* — გორი
 სამარილის ჳედი* — გორი
 სამარწევიანის ჳედი — გორი
 სმორე — ჳალა
 სანეთიანის ბანი* — ნანგრევი

სასათრიაის ქელი* — გორი
 სასვენები* — გორი
 საჯოგის ქელი* — მთა
 სხალთანაი — მამული
 უქედარაის რუვი* — მთა
 ფიქვიანაი — ფერდობი
 შარამბალა წყალი — წყარო
 შიოლიანთ მამული — მამული
 ჩირდილაი* — ფერდობი
 ჩირდილაის გზა — ბილიკი
 ცოდვიანაის რუვი — რუვი
 ცხრაწყარონი — მთა
 წყალათ წყალი — წყარო
 წყალნი — წყარო
 წვერნი — მთის წვერი
 ჭიმშოპირდაპირაი* — ფერდობი
 ხთიშობელი — ხატი
 ხისკაცის მამული* — მამული

ლ უ თ ხ უ ბ ი

ადგილის დედა — ხატი
 ამონაის ახო — ველი
 ანთაურთ შუაგორა — გორი
 არყიანაი — ფერდობი
 ახოს თავაი — მამული
 ბაინდურაის წყალი — წყარო
 ბუათ შუაგორა — გორი
 გაგაის ნასახლარები — მამულები
 გალიკინაის ნასახლარი — ნასახ-
 ლარი
 გამბულა კლდეები — კლდეები
 გეჯანთ ახო — მამულები
 გოდორა კლდიაი — კლდე
 გორანაი — გორი
 გორას ქელი — გორი
 გუგუაის საფრინაო — მთა
 გძელმამულები — ფერდობი
 დელახეთიშობელი — ხატი, ეკ-
 ლისია
 დივის წყალი — წყარო
 დიდვაჟი — მამული
 დოლასქელი — გორი
 დოლოზის მინდორი — ვაკე
 ეკოიანა — მთა
 ეშმათჭიაი — ხევი
 ვაიდოგაის ნასახლარი — ნასახ-
 ლარი

ვაენარა — ვაკეობა
 ვაქრანა — კლდე
 ვერხვიანა — ფერდობი
 ზეითი უბანი — უბანი
 თანგულათ საორბე (იხ. საორბე)
 თელიანაის ქელი — გორი
 იფნიანა — ფერდობი
 კაგუკავთ ქელი — გორი
 კეშაის ქელი — სათიბი მთა
 კენწუხაი — მთა
 კენქაკლდე — კლდე
 კლდეთუკვინა — ფერდობი
 კლდეთშუა — მთა
 კლდის თავი — ფერდობი
 კუდნი* — მთა
 კუჭიჭაის ქელი — გორი
 ლიშანაის ქელი — გორი
 ლოთეს სასაფლაო* — გორი
 ლოთის ციხე — ციხე
 ლუთხუბი* — სოფელი
 ლუთხუბის ქევი — ხობა
 ლუთხუბურა — მდინარე
 მაღალმთა — სათიბი მთა
 მგელანი — უბანი
 მიწყერთ ქევა — ხევი
 მზორე — ტყიანი ფერდობი
 მირგოლა ტყიაი — ტყე
 მრუღა მთიაი — მთა
 მუხიანი — მამულები
 ნადირის ახო — ვილი
 ნამტკერიანა — ტყე
 ნამწოვნი — ფერდობი
 ნასვილარაი — მამული
 ნათუძარი* — მამულები
 ნაქარჩები* — მამულები
 ნინაის ქოთაი — გორი
 ოქროყანანი — მამულები
 პირიქით ლეკიანი — მთა
 რუსების მთა — მთა
 საგუდამაყრო — მთა, ქელი
 საგულობელაი* — გორი
 სადათი — მთა
 საკირაოს ქელი — გორი
 საკოოთ ქელი — მამულები
 სამაჩიაი — მთა
 სამაქხრა — ფერდობი
 სამოლობა* — რუვი
 სამხე — სამი ხე, გორი

სანიკიის წყალი — წყარო
 საორავნო* — მთა
 საორბე — მთა
 საორბის წყალი — ხევი
 საუქმის ქელა* — გორი
 საფსიკე — მთა
 საშავარდნო კლდე* — კლდე
 საჩქვეფინი* — ვაკე
 საცხორე — მთა
 საძირხვნის წყალი — წყარო
 საჯარნოს ქელი||საჯარავნოს ქე-
 დი — მთა
 სოფლის თავი — ფერდობი
 სოფლის თავი მთა — სათიბი მთა
 სწორი მთა — სათიბი მთა
 ტაფნი — მამული
 ტირიფთ ლელე — მთა
 უან ჰუგრო — ნასოფლარი
 უნაგირაი — მამული
 უჭედარი* — გორი
 ფერმის ჰოხი — ვაკე
 ფიცრულნი — კლდეები
 ფიჭიანთ ჰევი — ხევი
 ფუნდუკი* — მთა
 ფუნდუკის გორი* — მთა, გორი
 ფშარაველი* — ხატი
 ფშარაო — მთა
 ქეაიაო* — ქვის სვეტი მთაზე
 ქეიშიანა — მთა
 ქოჩორნი — გორი
 ლარას ჰევი — ხევი
 შუას ქელი — გორი
 ჩირდილა* — მთა
 ჩხატორა* — ხევი
 წაწოანთ ნასახლარი — ნასახლარი
 წემინა რუი — ვიწრო რუევი
 წითლა კლდია — კლდე
 წისქვილი ჰევი — ხევი
 წყალთქარაი* — მამული
 წყაროო ჰიდი — გორი
 წყლიანის ჰევი — ხევი
 ჭალის სოფილი — უბანი
 ჭუგრო — ნასოფლარი
 ხატიტაი — ტყე
 ხილიანის ჭალა — ჭალა
 ჭოფა — მამული
 ჭუნჩალია — მთა, ფერდობი

ჯამრულიკის ნასახლარი — ნა-
 სახლარი
 ჯეჯინთ შუაგორა — მამული

მ ა ძ რ თ ა

ალიშურთა — უბანი
 ალიშურთის ჩირდილი — ფერ-
 დობი
 ალიშურთის წყალი — წყარო
 ანწლიანა — მამული
 ახთ ქელი — გორი
 ბანთუქანის ქელი — გორი
 ბეყანიანთ პოვლიანის მთა —
 სათიბი მთა
 ბერიანთ მთა — სათიბი მთა
 ბესუის მთა — სათიბი მთა
 ბოცორიკი* — მამული
 ბუსნაის გზა — ბილიკი
 გაგაის რუევი — რუევი
 გადმოსაჩენი — გორი
 გარსიანის მთა — სათიბი მთა
 გივიანთ სახლები — ნასახლარები
 გიუნაის ნამტკრევი — მამული
 გლუვაი — სათიბი მთა
 გოდერძიანთ ნასახლარი — გორი
 გოდორა კლდე — კლდე
 გუბაის ვაშლი — მაყალო
 გუგუაის საფრინაო — კლდე
 დარეგაის წყარო — წყარო
 დიდბექის ძირი — ფერდობი
 დიდვაი — ვაკე
 დიდი გზა — ბილიკი
 დიდმინა — მამულები
 დიდმინის სხალი — პანტა
 დიდორუევი — ტყიანი რუევი
 ვაქნარაი — ვაკე
 ვასიკაის მთა — სათიბი მთა
 ვიზბეიანაი — ჯევი
 ვიჩა — მკვეთელი
 ვიძათ თაი — მამულები
 ზიითი მინდორი — ვაკე
 ზურზუაი* — პანტის ხე
 თხილიანაი — გორა
 იალიანა — მამული
 კეერაი* — პანტის ხე
 კვირიას ქელი — გორი
 კლდეთანა — ფერდობი

კლდიანაი — სათიბი მთა
 კლდის თავი — მთა
 კუნწუხები — კლდიანი ფერდობი
 ლათბეთ* რუვაი — რუვი
 ლათბეთ* ქედაი — გორი
 ლეკიანაი* — მამულები
 მამუკიანთ მთები — სათიბი
 მთები
 მაჩაგანი — გორი
 მგილია ნაკირაი — მამულები
 მერეზიანთ მთა — სათიბი მთა
 მზისპირელთ ნასახლარი — ნა-
 სახლარი
 მზორე (იხ. კლდითანა)
 მიჩგოლაი — მამულები
 მიცქირის ქედი — გორი
 მიხაის მთა — სათიბი მთა
 მოძახორაის კლდე* — კლდე
 მოხიანი — ტყე
 მწარიი* — პანტის ხე
 ნაკოპიტარაი — ვილი
 ნაშალაი — ვილი
 ნანეხიეები — მამულები
 ნაორმალა* — ლედე
 ნარიანა* — მთა. ოყი
 ნასვილარაი — მამული
 ნასვილარი — მამული
 ნარუსი — ტყე
 ნაფირახალი* — მამულები
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნაყიღარის ქედი — გორი
 ნაყარის რუვი — მამულები
 ნაქოთანაი — მამულები
 ნაწისქილარაი — ჰალა
 ნაპირა* — მამულები
 ორმოთ ქედაი — გორი
 ოხციხოლკიცე — გორი
 ოქციჭოს ჰევი — ხევი
 პაპის ნაქოხარაი — ტყე
 პირქუშათ მთა — სათიბი მთა
 საბუთქიას გზა — ბილიკი
 საგულეგელი* — გორი
 სადათიას ჰევი — ხევი
 საზვიენეთ ქედი — გორი
 საზვიენენი — ფერდობები
 სათიეე შარა — გზა
 სამგლეთ ქედი — გორი
 სამხლიას რუვი — რუვი

სასეენებაის ქედი — გორი
 სალორძლიაი — მამულები
 საყდარი — საყარი
 საყდრის ძირი — ფერდობი
 საძელიაის გზა — ბილიკი
 საწმინდია — მამული
 სახარშავაი — პანტის ხე
 სახლთ ძირი — მამულები
 საჭარის ქედი — მთა, სერი
 სვიმანაის მთა (იხ. გლუვაი)
 სიიანთ მიწა — მამულები
 სხალთანაი — მამული
 სხალტკვილი — პანტის ხე
 ტეფანაის მთა — სათიბი მთა
 ტეფანაიანთ ნასახლარი — გორი
 უწედარაი* — სათიბი მთა
 უჩეღარაის ქედი — გორი
 ფშარაგელის ნაკვეთარი — ნიში
 ფშარაოს ქედი — გორი
 ჩიჩახიანი — კლდიანი ფერდობი
 ჩიჩახიანის წყალი — წყარო
 ჩევერათ რუვი — რუვი
 ჩევითი მინოორი — ვაკე
 ჩევით ქოჩორქედი — გორი
 ჩიჭელის კლდე* — კლდე
 ჩიჭელის კლორის ძირა — სათიბები
 ქიჭელის ძირა (იხ. ქიჭელის
 კლდის ძირა)
 ქობთ მინდორი — უბანი
 ქოჩის წყალი — წყარო
 ქოჩორქიდაი — გორი
 ოორიიანის ქედი — ხევი
 შოქიდაი — გორი
 შოქიქედი — გორი
 შალკიიანთ ნაქოხარაი — მამუ-
 ლები
 შალკიის წყარო — წყარო
 შალკიანთ ნაქოხარაი — მამულები
 ციხე — ციხე
 ცოდიაიანის რუვი — რუვი
 წეირზე ვაკე — ვაკე
 წერიმლიანი — ტყე
 წისქვილები — ნაწისქვილრები
 წიწაის მთა — სათიბი მთა
 წყალთ გზა — ბილიკი
 ჰალიაი — ჰალა
 ჰიმშუაი* — ფერდობი
 ჯაბანიანი — უბანი

ჯაბანიანთ მთა — სათიბი მთა
 ხატის მდიდანი — ვაკე
 ხატის სხალი — პანტის ხე
 ხახაბანი — გორი
 ხერხაის ქედი — გორი
 ხთიშობელი — ხატი, ციხე
 ხორამზიაი* — პანტის ხე
 ხორამზიაის ქედი — გორი
 ხუტაის მთა — სათიბი მთა
 ქუეის პირაი — მამული

ს ა ჩ ა ლ ი ს მ ა ლ ა

აკეენტეულა — მამული
 არყიანაი — მთა
 აზო — მამული
 ბაძიანთ პირდაპირი — ფერდობი
 ბაძიანი — უბანი
 ბერეგინი||ბერიანი — უბანი
 დიდრუვი — მამულები
 დიდსადგომი — მთა
 დიდქევი — ხევი
 ზურაბის ნაშარალი* — შარა
 თეთრა წყალა — ხევი
 იალიანთ ქედი* — გორი
 იანვარაის კლოი* — კლდე, მთა
 კალუა — მამული
 კეირიკეწმინდა — ხატი
 კეირიკე წმინდის უკვინა — ვაკე
 კირწყილაის მთა* — სათიბი მთა
 ლეკიანი* — მამული
 ლოგოურთ ქევი — ხევი
 ლუთხუბი — მთა
 ლუთხუბის ქევი — ხევი
 მამუკიანი — უბანი
 მინოორნი — ვაკე, ჰალა
 მიწრქიანი — ბილიკი
 მურაკიანთ ვაშლი — ვაშლის ხე
 მურაკიანთ მამოლები — მამუ-
 ლები, ფერდობი
 მურაკიანთ მთიბი — მთა
 მღვდლიანთ ნაქობარი — მთა,
 საილალო
 ნანიანთეული — მამული
 ნაფარეხალა — მამული
 ნაქრიანი* — მამულები
 ნაყვრიანა* — მამული

ნაყორთ რუვი — ნასახლარები
 ნაყორნი — ნასახლარები
 ნიორაის კლდე* — კლდე
 სააქოო გორი* — გორი
 სააქოო გორის ქევი — ხევი
 საბუვია — მამული, ფერდობი
 საკირია — მამული
 სალიხენი — მთა
 სამალობაი* — გორი
 სამარწყვიაი — მამული
 სამგზავრო გზა — ბილიკი
 სამეკლე* — მამული
 სასაფქვია მამული* — მამული
 სანოვია — ფერდობი
 საჩიტია — ხევი
 საჩქედნია — გორი
 საქუხარათ ტბა — ტბა
 საქუხარათ ქევი — ხევი
 საქუხარანი* — მთა
 საყარაულო||საყარეულო* — მთა
 საყარაულოს ტბა — ტბა
 საყარაულოს ქევი — ხევი
 საყვირალი — მთა
 საყვირალის ქევი — ხევი
 საჩალდენი* — ხევი
 საჩალის ჰალი* — სოფელი
 საჩალის ჰალის მაღალი — მთა
 სამძახაყაის კლოე — კლდე
 სახაიფიიაი — მთა
 საქარავნო* — მთა
 რათნი — მამული
 ტურხრიაის ნასახლარი — ნასახ-
 ლარი
 ჭეჩხანი — კლიდანი გორი
 ჭეაყაყი* — მწვერვალი
 ქევიშინაი* — მთა
 ლარიანა კლდეები — კლდეები
 ლაწივები||ლაწივანი კლდე — კლდე-
 ანი მთა
 შაღწყალანი — წყარო
 შიბუაის კლდე* — კლდე
 შუას ქედი — მთა
 ჩხატის* რუვი — მამული
 ძროხათ ქევი — ხევი
 ხისძირათ რუვი — მამული
 ხოსიის რუვი — რუვი

ს ი ჯ ა ნ ა ნ ე ბ ი

ადამის მამული — მამული
 ადგილის დედა — ხატი
 აქსვერტიანთ მამული — მამული
 ახოთ ქელი — გორი
 ახოების გზა — ბილიკი
 ახოების თავის გზა — ბილიკი
 ბეწინიანთ მამული — მამული
 ბზიანას ქელი — გორი
 ბოლო მამულები — მამულები
 ბოსნა ქევი — ხევი
 განძაურას ციხე — ნაციხვარი
 გულიამხილები — მამულები
 გძელმამული — მამული
 გძელმამულების გზა — ბილიკი
 ეკლესიის თავი — ტყიანი ფერ-
 დობი
 ეხის კარი* — მთა
 ეხის კარის გზა — ბილიკი
 ვასილიანთ მამული — მამული
 ველაი — ველი
 ველაის გზა — ბილიკი
 ზაქარიანთ მამული — მამული
 თოთიაურთ თავი — ფერდობი
 თოთიაურები — უბანი
 კალუაი — ველი
 კანჩხთ ჯიჟი — ხევი
 კანჩხის წმ. გიორგი — ხატი
 კანჩხნი — მთა
 კორკრაი* — ველი
 კულქიდი — გორის ბოლო
 ლეგუშიანთ მამული — მამული
 ლეკიანა* — მამული
 ლეკიანი* — გორი
 ლოგოურთ გზა — ბილიკი
 ლოგოურთ მთები — მთა
 ლოგოურთ ქიდი — გორი, მთა
 მამასწარიანთ მამულები — მამუ-
 ლობი
 მამასწარიანო მთები — მთა
 მამასწარიანი* — უბანი
 მარიამწმინდის მთები — მთა
 მარიამწმინდის შარა — გზა
 მარიამწმინდის ქალა — ქალა
 მარიამწმინდის მამულები — ფე-
 რდობი
 მექობაურები — უბანი

მუსათანა — გორი
 ნამტერევთ ქევი — ხევი
 ნამტერევენი — მამულები
 ნაქონარი — გორი
 ნიშნი — წმ. სანების ნიში
 ორეველები — ველები
 ორმოები* — ტყე
 რუვეები — რუვეები
 სათოფა* — ფერდობი
 სამარილე ქელი* — გორი
 საქუხარაი* — მთა
 საყდარა — საყდარი
 საყდართ ქევი — ხევი
 საყდარი — საყდარი
 საყროლიას ქევი — ხევი
 საცერციათს ქელი — გორი
 სახლოთ თავი — ფერდობი
 სიჯანანი|სიჯანანები* — სოფელი
 სწორი გზა — ბილიკი
 ფერმის თავი — ფერდობი
 ქავთარიანთ მამული — ფერდობი
 ქოთილიანთ მამული — მამული
 ლამის სათევი* — ვაკე
 ლელინი — ვაკე
 ლერენაის ახოები — მამულები
 ლერენიანთ მამული — მამული
 ლორღანი — მთა
 შარის თავი — მთა
 ჩილაის მამული — მამული
 წისქვილები — ნაწისქვილები,
 ქალა
 წყარუთ ქელი — გორი
 ჭოჭოხი — ნასოფლარი
 ჭოჭოხის ქიდი — გორი
 ჭოჭოხის ჩირდილი — ნასოფლარი
 ჭოჭოხის წყალი — წყარო

ფ ა ხ ე ნ ი

აბიანი* — უბანი
 აოგილის დედა — ხატი
 ანწიმოწაი — ფერდობი
 არყიანაი — თერდობი
 ახონი — ველები
 ბატარა ნაყოჩიდაი — გორი
 ბუთუღიანი — უბანი
 გვერდონი — მთა
 გოგთანთ მამული — მამული

დედაბეთიშობელი — ხატი
დიდქედის რუეი — რუეი
დიდქედი — გორი
ვადეგიანთ ნასახლარი — ნასახ-
ლარი

ველნი — ფერდობი
თათარიანთ მამული — მამული
თხილიანაი — მამული
კედელაწყალანი — წყარო
კოდის წყალი — წყარო
კოტორია კლდიაი — კლდე
კუდნი* — მთა
ლეკიანაი* — მთის ფერდობი
ლიახვი* — ფერდობი
ლიახვის ჰევი — რუეი
მართალჰევი* — ხევი
მახვილოს ციხე — ნანგრევი
მახვილოს წმინდა გიორგი — ხატი
მახვილოს ჰევი — ხევი
ნაგლეჯიანაი — მთა
ნადირიანთ მამული — მამული
ნადირიანთ ნასახლარი — ნასახ-
ლარი

ნაექლესიაგარი — ნანგრევები
ნამკალი — მამული
ნაფუძარაი* — მამულები
ნაყვერაი* — ველი
ნაყორქედაი — ნასახლარებიანი
გორი
ორწყალანი* — ფერდობი
საბერო (იხ. საქობე)
სადუცია* — ფერდობი
საკივარაი* — ფერდობი
საკივარაის ძირი — ველი
სალოცავა ქედაი — გორი
საჟოლიაი — ველი
სატიტის ჰევი* — მთა
საფლავეები — სასაფლაო
საქერეთ წყალი — წყარო
საქერენი — მამული
საქობე* — შენობა, ადგილი
საყორნის ჰევი — ხევი, მდინარე
საქარე* — გზა
საქოვე* — მთა
უკანა ლიახვი — ფერდობი
ურძნიაი — მთა
ფახვიჯი — სოფელი
ფახვიჯის ჰევი (იხ. საყორნის ჰევი)

ფიქვის რუეი — რუეი
ფხაწალნი — კლდიაი ფერდობი
ქლიავთ ძირაი — ფერდობი
შარის კუდაი — კალა
შიბი კლდე — მთა
შიოჟიანთ მამული — მამული
ჩემილიანთ მამული — მამული
ჩირდილაი* — ფერდობი
ძეელი გზა — ბილიკი
წიბარბათი — მთა
წიბარბათის წყალი — წყარო
წითელწვერნი — მწვერვალი
წინა გორაი — გორი
წიწის ნასახლარი — ნასახლარი
წყალკარაი* — წყარო
წყლიან ჰევი — ხევი
ხატის სხალი — პანტის ხე
ხარის რუეი — ტყე
ხატის ტყეშალი — ტყემლის ხე
ჯანგირიანთ მამული — მამული

მ ო ბ ა ლ ა უ რ ე ბ ი

ადვის ჰევი — ხევი
ბეჟანთ წყალი — წყარო
დიდრუეი — რუეი
დიდრუეის ქედი — გორი
იალანი* — ფერდობი
იზას ჰევი — ხევი
კარაქა* — წყარო
კუნწუხა — მწვერვალი
ლეკიანი* — ფერდობი
ლეკიანის ტყე — ტყიანი ხევი
ლიდე||ლიდელნი — უბანი
მგელაურა — მამული
მგელურთ ქედი — გორი
მელიკლდე — კლდე
მთავარანგელოზი — ხატი
ნაზლომთ პირი — მამული
სალავერდო ქედი — გორი
ქუდურთაი — გორი
ჩახრონის ქედი — გორი
ჩობალაურთ კლდენი — კლდე
ჩობალაურები||ჩობალაურნი* —
სოფელი
ცობაცე — მთა
ძიძითი — მთა, ხატი
წერილა მიწიაი — მამული

წყალთა ზედა — მთა
ხთიშობელი — ხატი

ჩ ო ხ ი

ადგილის დედა — ხატი, ნიში
ალაზანი* — წყარო
ბერების ნადგომი — მთა
ბერების წყალი — წყარო
ბიბლას ნაწისქვილარი ჰ ჰ ჰ ჰ
ბუცნაქევი — სათიბი მთა
ბუცნაქევის წყალი — ხევი
გალავანი — გორი
გამოღმა ჩოხი — უბანი
გაღმა ჩოხი — უბანი
გლუვნი — ფერდობი
გუბანი — მთა
დედური||დედურის ქედი — გორი
დიდველი — ველი
დიმეგა — ფერდობი
ეკლესია — ეკლესია
ეფრემიანთ ნასახლარი — ნასახ-
ლარი
ვაკენი — მამული
ვანიაგონი — მთა
ვერხვიანაი — მთა
თამარის წყალი — წყარო
თელათ ქედი — გორი
თეფართო — მთა
თლოჩავთ კლდე — კლდე
კალუაი — ვაკე
კოლმოკლიაი — მამული
მაღალქედი — გორი
მგელურთ ჰევი — ხევი
მზისპირი შარა — ფართი გზა
მზორე — მზიანი ფერდობი
ნაზლობი — დამეწყარილი ფერ-
დობი
ნარეხარათ გზა — ბილიკი
ნათქმარი* — მამულები
ნაქუმლარი*||ნაქრუმალი — მამუ-
ლი
ორჯივი — ხეების
პირიმზის მინდორი — ჰალა
რუქწვრილა — სათიბი მთა
სადედაბრო — ფერდობი
სადიდებრონი — მთა
საკვირაოთ ქედი — გორი

საკვირაონი (იხ. საკვირაოთ ქედი)
საკიდობნიის ქევი — რუვი
სარუის გზა — ბილიკი
სახიზნარი — ტყე, ნასოფლარი,
სვენთა ქედი — გორი
სვენთა ქედაის მთა — მთა
სვიმანის წყალი — წყარო
უკანა გზა — ბილიკი
ფურის წვერა — მამული
ფურტარათ წყალი — წყარო
ფურტარანი — სათიბი მთა
ქორაბი — გორი
შავკლდე — კლდე
ჩირდილი* — ფერდობი
ჩირდილის შარა — გზა
ჩოხი* — სოფელი
ჩოხის წმ. გიორგი — ხატი
ჩოხის თავი — მთა
ჩუხჩუხაის წყალი — წყარო
ციხიის ქედი — გორი
ცხენის გზა — ბილიკი
ქალა — უბანი
ხატის მთა — მთა
ხატის ტყე — ტყე
ხეთანა — გორი
ხეთანის წმ. გიორგი* — ხატი
ხიზნანთ ნაწისქვილარი — ქალა
ჯორნი — ხატი

ც უ ძ ქ ნ ა უ რ ე ბ ი

ასავლის ყელი — მთა
ბოლო მთა — სათიბი მთა
ბოლომთის წყალი — წყარო
გვერდიგზის გზა — ბილიკი
დიდახო — მამული
დემეტრის სხალი — პანტის ხე
ვაკენი — ვაკე
ვეძა — მუავეწყალი
ვეძათ თავი — მამული
ვეძათვევი — ხევი
კაკალთ პირეები — მამული
კვირია — ხატი
კვირიის მიწა — მამული
კოტაის ქედი — სათიბი მთა
კოტაის ქედის გზა — ბილიკი
კლდიანაი — მამული
ნაორმულები (იხ. ორმულები)

ნასაბერულები (იხ. საბერო)
 ნაფარეხალი — გორი
 ნაქრუშალი* — მამული
 ორმუები* — ტყე
 საბერო — ხატი
 სამარწყვიაი* — მამული
 საჟოლიაის ქედი — გორი
 საუფროსო* — მამულია
 სახინართ თაეი — ფერდობი
 სახინარი — ხევის სათავე
 ქედთიქითი — მამული
 ქოჩორქედაი — გორი
 ქოჩორქედის გზა — ბილიკი
 ლილენი — დავაკეცება
 ჩაფარებული* — მამული
 ჩირდილები* — მამულები, ფერ-
 დობი
 ცუცქუნაურები* — სოფელი
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წერილარუეი — მამული
 წიბარბაცი — მთა
 წყალთ ძირი||წყალათ ძირი —
 ფერდობი
 ჭალის პირი — მამული
 ხარის მთა — სათიბი მთა
 ხოსრუა ნაქერი — მამული
 ხოსრუანაქრის გზა — ბილიკი
 ქელზეითი — სოფლის თავზე ფერ-
 დობი
 მელქეითი — სოფლის ბოლოზე
 ფერდობი
 ჭევეთ შარა — გზა
 ჭორთპირაი* — მამული

შ ი ნ ა მ ჯ ა რ ი

ბაქარია მინდორაი — ველი
 ბაჭნის მზორე* — ფერდობი
 გზის პირები — სამოვარი, ვე-
 ლები
 გძელყანები — მამულები
 დედახვთიშობელი — ხატი
 დიდველი — ველი
 ე.აღესიათ გორი — ღორობა
 ელიურას ჭევი — მშრალი ხევი
 ვაშლიანაი — მამული
 ველთაგორაი — ტყე-ველიანი გო-
 რი.

ველები — მამულები
 კალუაი — გორი
 კეირია — ხატი
 კომშაის ვაშლები — მაყალოები
 ლომიას წყალი — წყარო
 მაზიტიანი* — უბანი
 მახარობლიანთ ნასახლარები —
 ნასახლარები
 მზვარეები — ფერდობი
 მთა — სათიბი მთა
 მუხიანთ ქედი — გორი
 ნაფუძერები* — მამულები
 ნაყვერაი* — ველი
 ნიში — ნიში, ხატი
 საკურდღლია — ფერდობი
 სასაფლაოები — გორი, სასაფლაო
 სემდროვეს ქედი — გორი
 ულრანა — ველები
 ფიქვიანი — ჩაყრილი ფიქვნარი
 ქოჩორთა — ტყიანი გორი
 ქოჩორთ წმ. გიორგი — ხატი
 ოვიანი — ფერდობი
 შუბლა — გორი
 იხის ქედი — გორი
 წინამჭარი — სოფელი
 წყაროთვეი — ხევი
 ხარის წყალი — წყარო

ზ ო ზ ა

ათილიანთ ძირაი* — მამული
 ახალი გზა — სამანქანე გზა
 ახობი — მამულები
 გძელაი მინდორაი — ველი
 დაცულის ტყე* — ტყე
 დიდვაშლა — მაყალო
 დიდრეი — სათიბი მთა
 ეკლოვანი — მთა
 თიმის გზა — სოფლის შარა
 თხილიანთ ქედაი — გორი
 კარისპირა — მამული
 კეირია — ხატი
 კვირიის ტყე — ტყე
 ლათბი* — წყარო
 ლიკიანაი* — ფერდობი
 ლიბოთ კარები — მამულები
 ლიქობათ ჭევი — ხევი
 მინდვრის წვერა — მამული

ნაზლომნი — მეწყერიანი მა-
 მული
 ნაქარჩაი* — მამული
 ნაქოხარაი — საილალო მთა
 ნაქრიანი* — ტყე
 ორობე (იხ. თემის გზა)
 პირიმზე — ხატი
 პირიმზის მინდორი — ვაკე
 პირწალმართი — ქალიდან შემო-
 სახვევი
 საზეინია — გორი
 სასეილეთ ქედი — გორი
 საყდრის თავი — სათიბი მთა
 საჩახტონის ქედი* — გორი
 საცხერიათ რუვი — რუვი
 სამირხენიანის ქედი — გორი
 სახლთ ძირაი — ფერდობი
 სახალთ ქედი — გორი
 ტეფანაის ნასახლარი — ვაკობი
 ტირიფთ ქედი — გორი
 უჩქედარი* — მთა
 ფშა* — წყარო
 ლაღანაის ვაშლი — მაჟალო
 შარა — სამარხილი გზა
 შარის თავი — სათიბი მთის ფერ-
 დობი
 შარის ძირი — სათიბი მთის ფერ-
 დობი
 შოებლაი — მთა
 ჩახატაის მთა* — ველი
 ჩირდილი* — ფერდობი
 წყალთ გზა — ბილიკი
 წყალთავაი — წყარო
 ხოზა* — სოფელი
 ჯივი — ხევი
 ჯორთგზა — ბილიკი
 ჯორთპირაი* — მამული
 ჯორთუკანა* — ბილიკი, ფერდობი
 ჯორნი — ხატი

მ თ ი უ ლ ე თ ი

ლიდველი* — ვაკე
 თეთრი არაგვი — მდინარე
 მთიულეთის არაგვი (იხ. თეთრი
 არაგვი)
 ქვეშეთი* — სოფელი

ჰართალი — ხეობა
 ხორხი — ხეობა, სოფელი
 ჯაღა* — ხეობა
 ჯადის ჰეობა (იხ. ჯაღა)
 ჯანდო — ხეობა
 ჯორჯი (იხ. ხორხი)

ა ვ ე ნ ი ს ი

ავენისი* — სოფელი
 ავენისის ხევი — ხევი
 ახოები — მამულები
 ბაქისი — მამული
 ბორშიათი — ვაკე
 ბრაჟულთ ახო — ველი
 გარსევანიანთ ფილუას ახო —
 ველი
 გიგოლაანთ ნამტვრევი — მინ-
 დორი
 გუბთხევი — რუვი, ვაკე
 გძელველა — მამული
 გძელმინდერის ხევი — მშრალი
 ხევი
 გძელმინდორი — მამული
 დიყიანი — მთა
 დუღგულიანთ — მინდორი
 დუღგულიანის გზა — შარა
 ვაკე მიწები — მამულები
 ვაშლიანი — მამული
 ვაშლიანი ხევი||ვაშლიანთ ხევი —
 ნაკადული
 ზემო ავენისი — ძვ. უბანი
 ზემო უბანი — უბანი
 თურქის ვილა* — ფერდობი
 ევრაცხოველი — ხატი, საყდარი
 ლაღაურა* — მთა
 მარტიას ახო — ველი
 მთავარანგილოზი — ნიში
 ნაღაბნიბი* — ფერდობი
 ნაღაბნიბის გზა — შარა
 ნაღენახარი* — ვაკე
 ნაფუძრები* — მამულები
 როსტომიანთ ახო — ველი
 სასირათი — შეეკებული ფერ-
 დობი
 საქორივის გზა — ბილიკი
 საქორივის ქედი — გორი
 სახნაური — მამული

უკანა მთა — ფერდობი
 უროიანის ქედი — გორი
 ფილუას ახოს გზა — ბილიკი
 ფშათი* — მამულები
 ფშათი ხევი — ხევი
 ქედის ახო — ტუიანი გორი
 ქვემოუბანი — უბანი
 ქვიშიანი — მამული
 ქოხების თავი — ფერდობი
 ქურდალი — მამულები
 ყელნობი — მთა
 ჩალათი — მამული
 ჩალათის გორი — გორი
 ციხე — ნაციხარი, ნანგრევი
 ძირობა — ვაკე
 წვინასელი — მამული
 წვინასიულის ქევი — ხევი
 წითელმიწები — ფერდობი
 წმინდა გიორგი — ხატი
 წიფლის წყარო — წყარო
 ჭალა — არაგვის ჭალა
 ხატიჟნახი — მინდორი
 ხეთიშობელი — ხატი, ნიში

ა ბ ი რ ნ ი

ავთა წყალი* — წყარო
 ალაზანი* — წყარო
 ამირნი* — სოფელი
 არეულა* — მამული
 ბადაის ვილი — უბანი
 ბუღუხო მზორი — სათიბი მთა
 ბუჩურები — მამულები
 ბუჩურის ქევი — ხევი
 გალავენი — გალავნიანი ციხე
 გალაუნის წყალი — წყარო
 გვდიმი|გრდომი — მთა
 გრიგოლაის წყალი — წყარო
 გუნგური — მამული
 დარბას კარი* — მამული
 დიდახოთ ქევი — ხევი
 დიდახოები — მამულები
 დიდმინდორნი — სათიბი, ვაკე
 მთა
 ელიის ძირი* — მთის ფერდობი
 ვაჟიკიანი — ფერდობი, ნასახლარები

ვაჟიკიანთ წისქვილები — ნაწის-
 ქვილარები
 ვარცლანი — ვაკე მთა
 ზემო ამირნი — უბანი
 კობნი — მამული
 ლაზარახოს წყალი — წყარო
 მთის გზა — ბილიკი
 მურყინიანი* — ჭალა
 ნაბაკვარი* — მთა
 ნადირეულნი — მამულები
 ნატბევნი — ვაკე მთა
 ნატუსის ქედი — გორი
 ნაქარჩნი* — მამული
 ნახიზნარი||ნახიზნარები — მამული
 პატის კარი — მამულები
 პატის კარის წყალი — წყარო
 პირიქით გლუვები — მთა
 საბზიკის ქედი — მთა
 საქორენი — მამული
 საჯოგარი* — მთა
 საჯლანეთ ქედი* — გორი
 სვიმანიანთ წისქვილი — ნაწის-
 ქვილარი

ტირიფთ წყალი — წყარო
 უბენი — მამულები
 ფოფხი — კლდიანი მთა
 ქვემო ამირნი — უბანი
 შარა — სამარხილე გზა
 შარის თავი — მთა, ფერდობი
 შარის ძირი — მთა, ფერდობი
 ჩირდილი* — ფერდობი, ველი
 ცივთ გამოქვაბული — კლდე
 ციენი — მთა
 წისქვილთ ქევი — ხევი
 ჭაობთ გლუვები — მთა
 ჭაობნი — მამული
 ხრინკულები* — ხეული ბილიკი

ა ნ ა ნ უ რ ი

ანანური* — სოფელი
 ანანურის ხეთიშობელი — ციხე-
 ეკლესია
 ანანურის ხიდი — ხიდი
 არყალა — ხევი
 აუზები*||აუზის ხევი — ხევი
 ბარბარეს ბალები* — ჭალა, ხატი
 ბებრის . ციხეები — ნაციხარები,
 ჭალა

ბედოიანთ მამულები — მამულები
 გუგულაანთ ახოები — მამულები
 ეკლესია — ველები
 ვაკე მიწები — ვაკე
 თათრის სასაფლაო — მაღლობი
 თეთრი გზა — შარა
 თეთრი შიწა — ხრამი
 თიხების თავი — გორა
 აკირაცხოვლობა (იხ. ბარბარეს
 ბალები)
 აკირიკე — ხატი
 აკირიკის ნიში — ხატი, ნიში
 ლაზარაანთ ახო — ველი
 ნაფუძარი* — ვაკე
 ნაკალოარი — ვაკე
 ნახიზორა||ნახიზნორა — ფერდო-
 ბი, ველი
 ოფი* — ქალა
 პანტიანი — ვაკე
 რიყეები — ქალა
 როსტიანთ ახოები — ველები
 საკრამიტე — ვაკე
 სამგლე — ველი
 სამგლე ქედი — გორი
 სასაფლაოები — სასაფლაო, ვაკე
 სერგუას წისკვილები — ქალა
 ტალიხევი||ტალის ხევი — კლდია-
 ნი ხევი
 ფიტავი — ნასოფლარი
 ფიტავის ქედი — გორი
 ფიტავის ხეები — ხევი
 ფუძნარი* — მამულები
 ფუძნარის მინდორი — მამულები
 ღვთიშობლის მიწა — ვაკე
 შაქრუას მამული — ვაკე
 შაქრუას წყალი — წყარო
 შავებუარა||შაუპოვარი — გორი
 შვინდინანის ქედი — გორობა
 შვინდინანის ხევი — ხევი
 ჩიბუხიანი* — წიფლის ხე
 ჩიბუხიანის ხევი — ხევი
 ციფწყარო — წყარო
 წითელი კლდე — კლდოვანი მთა
 წმინდა აკირიკე (იხ. აკირიკე)
 ხომიზურის ხევი — ხევი
 ხუშკიანი — მამულები
 ჯახა — ხევი
 ჯოთირები — მამულები

ჯოთირის წყალი — წყარო
 ჯოთირის ხევი — ხევი

ა რ ა ჯ ე მ ე თ ი

არახვეთი||არაქვეთი* — სოფელი
 ახალბანის — უბანი
 ახოები — მამულები
 ახოები — ველი
 ბეგის თავი (იხ. მელაგური)
 ბედნიანთ მთა — სათიბი მთა
 ბედნიანთ მთის წყალი — წყარო
 ბიანაკაფი — გორი
 ბუქურთ მთები — მთა
 გაზაპრავოდი* — ვაკე
 გზისთავ-გზისძირები — მთა
 გზის თავები — მამულები
 გზის ძირები — მამულები
 გივიანთ მთა — მთა
 გუბი — მთა
 დებალევარკლანი — ველი
 დამპალა* — ტყიანი გორი
 დიდმინდორი — ვაკე
 დიდრუვი — რუ
 დიდრუბე — მთა
 ელიაის ქედი* — მთა
 ელიაის ქედის ქევი — ხევი
 ელოზიანთ მთა — სათიბი მთა
 ესიანთ ღოს თავი — სათიბი მთა
 ვაშლის ძირაი — ვაკე
 თავაზისკრები — ველები
 თოლაის მთა — სათიბი მთა
 იანტალოს ქევი — ხევი
 კარჩი ყანა — მამულები, კარის
 პირები
 აკირია — ხატი, ეკლესია
 აკირია — ხატი
 კოტორა — ველი
 კურკუტო* — მთა
 მაღალვარკლი — ველი
 მელაგურები* — მამულები
 მერე — ვაკე
 მზვარე — მთის ფერდობი
 მზერის კუდები — მთის ფერდო-
 ბები
 მილის თავი||მილთავა — ფერდობი
 მონაური* — მამული
 მონაურის ქედი — მთა
 მოქელიანთ მთის ქევი — ხევი

მოქელისნთ ნაყვრები — მთა
 მკაველა ძირი — მამულები
 მურყნები — მამული
 ნადირიანთ მთები — სათიბი მთა
 ნალემო — ვაკე
 ნასახლარები — ნასოფლარი
 ნატუსი||ნატუსები — ფერდობი
 ნიშთ ყელი — უღელტეხილი
 ნიშთ წყალი — წყარო
 ნიში — მთა
 ორმობნელები — მამულები
 ორლობე — მამული
 ოქროყანები — მამულები
 პაპიანთ ხატის მთა — სათიბი მთა
 პაპიანი — უბანი
 რიყე — მამული
 საბზიკარაის ტყე — ტყე
 საბზიკარები — მთა
 საგულებლის ქედი — მთა, გორი
 საკოდელა — მამული
 სალომისო ყელი — უღელტეხილი
 სამარილე ქედი* — გორი
 სამასიაი — სათიბი მთა
 სამასიაის წყალი — წყარო
 სამთო გზა — ბილიკი
 სანება — ხატი
 სანების ძირი — მამული
 უკანქევი — ხევი
 უნაგირაის ქედი — გორი
 ფეჭისები* — მამულები
 ქეჩახის კვირიაი — ხატი
 ქონანაურთ თავი — ფერდობი
 ქონანაურები* — ვაკე
 ღორღშუა — მამული
 ღოს თავი* — სათიბი მთა
 ღოს თავის მამულები — მამულები
 ღოს თავის წყალი — წყარო
 ღრმავარცლაი — ჩაღლილი
 ყელი — უღელტეხილი
 შირაგლები — უბანი
 შირიმთ ქევი* — ხევი
 შუა ქედაი — გორი
 ჩარახა* — მთა
 ჩინჩხები — მამულები
 ჩიტიანთ ნაყვრები — მთა
 ჩორღმანი — მთა
 ჩორღმნის ქევი — ხევი
 ცივწყარო — წყარო, ველი

ციხისკრის ბეგი — ბეჭობი
 წალკოტი — მამულები
 ჭანჭახი — ჭაობიანი მამული
 ჭაობიანი — მამული
 ჭინჭველათ გორი — მთა
 ხატის მთა — ტყე
 ხატის ტყე — ტყე
 ხახიანთ მთა — სათიბი მთა
 ხახიანთ ღოს თავი — სათიბი მთა
 ხახიანთ ჩარეხაი — (იხ. ჩარეხა)
 ჭოფები* — მამულები
 ჭეჭიანთ ჩარეხა — სათიბი მთა
 ჭეჭიანთ ჩარეხაის წყალი||ჭეჭიანთ
 წყალაი — წყარო

ბ ა ნ დ უ რ ი

ადგილის დედა — ხატი
 ალაზანი* — წყარო
 ახო — ველი
 ბანტური* — სოფელი
 ბანტურის გზა — გზა, შარა
 ბანტურთ ქევი — ხევი
 გამოქობილი კლდე — გამოქევა-
 ბული
 გვირილიანი — ველი
 გვირილიანის ხატი — ხატი, ნიში
 დიდი გუბე — წყარო
 ესკლიანი* — მთა
 ვაკე — ჭალა
 ვაკეები — მამულები
 ვეშაგურას ახო — ველი
 ზეგით ნაჭერი — ფერდობი
 ზარიძე ნაცხერევი||ზარიძე ნაცხე-
 რები — ფერდობი
 ზარიძე ნაცხერების წყალი —
 წყარო
 თუშთან მამული* — მამული
 კვირია — ხატი
 კვირიის გორი — გორი
 კვირიის მზორე — ფერდობი
 კრიახი — ფერდობი
 მზორეები — ფერდობი
 მოსაბრუნე გზა — ფერდობი
 მოცხრიანი — მთა
 ნაჭოხვარები — ფერდობი
 ნაყვრიანი* — ტყე
 ნაჩალურები — გორი
 ნაჭილურები — ჭალა

ნიკუას მთა (იხ. მოცხრიანა)
 პანტები — მამულები
 პაპუხას ნასახლარი — ფერდობი
 პაპუნას წყალი — წყარო
 პატარა გუბე — წყარო
 სადიკეები — მამულები
 საზოის ლელე — რუვი
 სამარილის ქედი* — გორი
 საჟოლიანი — ფერდობი
 საჟოლიას ჭევი — ხევი
 საძელიას ჭევი — ხევი
 ზუთაჯვარი — ხატი, მთა
 ჭევიტნაჭერი — ფერდობი
 ჩირდილწყალი — წყარო
 ჩულაურის ველი — ველი
 ციხის ქედი — გორი
 ცხველიათის ჭევი — ხევი
 წელთა გზა — ბილიკი
 წინქედა — გორი
 წყალთ ლელი — ხევი
 ჭალა — უბანი
 ჭრავი — გორი

ბ ე დ ე ნ ი

აბიკის ჭევი — ხევი
 აბიკის ჭევის გზა — ბილიკი
 ადგილის დელა — —ხატი
 არყიანაი — მთა
 ახო — ველი
 ბალთკრები — მამული
 ბატარა ტყენი — ტყე
 ბატარა ჭევი — ხევი
 ბედოთ ჭალა — ჭალა
 ბედონი* — სოფელი
 ბლენრაჟი — რუვი
 ბოსტნები — მამულები
 გვერდო ყანები — მამულები
 გორნი — მამული
 გრძილები — მამულები
 გოგნის უბე||გუგნის უბე — მთა
 დანეწური — მამულები
 დაცოლი რყე* — ტყე
 დიდრუგები — მთა
 დიდყანები — მამულები
 ელოზიანთ მთა — სათიბი მთა
 ვაკეები — ჭალა
 ვარდაშიანთ მთა — სათიბი მთა

ვარცლანი* — სათიბი მთა
 ვეძათ თავი — მამული
 ზარმაცა* — წყარო
 ზეით სოფელი — ნასოფლარი
 კარჩი ყანები — მამულები
 კვირიაცხოველი — ხატი
 კვირიის ქედი — გორი
 კლდიანაი — სათიბი მთა
 კლდიანაი — ფერდობი
 ლამიანები — ჭალის მამულები
 ლომისის ნიში — ნიში
 მელთჭევი — —ხევი
 მზორეთთავეები — ფერდობი
 მიტეხელთ მთის გზა — ბილიკი
 მიტეხელთ წყალი — წყარო
 მიტეხურთ||მიტეხელნი — მთა
 მურყნიანაი — ჭალა
 მუხიანები — მთა, ფერდობი
 ნაბალარაი — მოღობილები ჭა-
 ლაზე
 ნაღრიანთ მთები — სათიბი მთა
 ნატუსი — მთა
 ნაციხვარები — მამულები
 ნიკოლიანთ ნასახლარი — ფერ-
 დობი
 ნიკოლიანი — ფერდობი
 რუენი — მამული
 საგულებელი — მთა, გორი
 სამგლეთ ქვევი — ხევი
 სარიგო* — მთა
 საღეთო — ხატი
 საჭყვიარაის ქედი — გორი
 სერი — მთა, გორი
 უკანაველები — მამულები
 უძირო — სათიბი მთა
 ფიქვიანაის ქედი — გორი
 ჭალაქეთი* — მთა
 ჭვეით სოფელი — უბანი
 ქეშის თაღები — ფერდობი
 ლუდაურაი* — მამული
 ყამირები — მამულები
 ყანის თავები — სათიბი მთა
 ჩარეხაი* — მთა
 ჩარეხაის წყალი — წყარო
 ციხე — ციხის ნანგრევი
 ციხელაური* — სათიბი მთა
 წყალთა მთა — მთა
 წყალთთავეები — სათიბი მთა

წყალთძირები — მამულები
წინჰალა — არავეის ჰალა
წისქვილთთავამუღი — ფერდობი

წულოს ქელი — გორი
ჰიაწყარო — წყარო
ხარის ტყე — ტყე
ჰადათ ვაჟე — ვაჟე
ჰალდაშთ გზა — ბილიკი
ჰალდაშნი — სათიბი მთა
ჰეჟშუები — მამულები
ჰაბური||ჰაბურები* — სათიბი მთა

ბ ბ ბ ო ნ ი, ბ ბ ნ ი ა ნ ი

ბაყიანი — ტყე
ბაჟორათკარი — მამული
ბასილიანთ წისქვილი — ნაწისქვილარი

ბეგოთ საღმრთო — ხატი
ბეგონი||ბეგოთ კარი* — სოფელი
ბენიანი* (იხ. ბეგონი)
ბოვეები* — მამულები

ბუსო* — მამული
გელიანთ მთები — საძოვარი მთა
გზაშუები — მამულები

გორები — გორაკები
გუზა — წყარო, ჰა
გუზის ჰევი — ხევი

გძელები — მამულები
ვაჩაღლიანთ ნაწისქვილარი — ჰალა

ვაჩაღლიანთ ციხე — ციხე
ვერხვები — მამულები
ზაზიანთ ნაწისქვილარი — ნაწისქვილარი

ზაზიანთ ციხე — ციხე
ზაჰარიანთ ნაწისქვილარი — ნაწისქვილარი

კარზიდები — მამულები
კეტმო — მთა

კეტმოს ციხე — ციხე
კეტმოს ჰევი — ხევი
კლდიანაი — მთა

კლდიანაის წყალი — წყარო
მთის გზა — ბილიკი

მილიენის ჰევი — ხევი
მინდორი — ვაჟე
მირისე — ფერდობი
ნაცელიანები — მამულები
სამარათ კარი — მამული
სამახარაჯოები — მამული
სამერცხლის კლდე — კლდე
სამერცხლის კლდის ძირი — ფერდობი

სარჩევის ჰევი — ხევი
სოფლის უკანები — მამულები
სუროს წყალი — წყარო
უბეები — მამულები
ფილიები — მამულები
ლილაის წყარობი* — მამულები
ლოისლო* — მთა

ლოისლოს ჰევი — ხევი
წისქვილთ გზა — ბილიკი
ჰადის გზა — შარა, სამანქანე
ჰადის თორმეწამი* — ხატი
ჰადის კარი — მამულები
ჰადის კრის ძირები — მამულები
ჰადიჯერობა (იხ. ჰადის თორმეწამი)

ჰევის პირები — მამულები
ჰოფას წყალი — წყარო
ჰოფები* — საძოვარი
ჰაჰეიანთკარი — მამულები
ჰაჰეიანთ კრის ციხე — ნაციხვარი
ჰეიდელინ გზა — გზების გადაკვეთა ვაჟე

ბ ზ ი კ უ რ თ ა

აღვილის ღელა — ხატი
ბაძიანთ ჰევი — ხევი
ბზიკურთა* — სოფელი
ბზიკურთის ჰალა — ჰალა
ბრძაძიანთ გორი* — გორი
გაგუთო — ფერდობი
გძელმამულები — მამულები
ღაბალყელები — უღელტეხილები
ღელახეთიშობელი (იხ. აღვილის ღელა)

დიღგზა — შარა
დიდთხილიანი — ტყე
ეკალდამა — აკლდამა
ვაჟეები — ვაჟე

ზემოთი გზა — შარა
 თეგრიანი* — ტყიანი ფერდობი
 კალთა წმ. გიორგი — ხატი
 შეიღნები — მამულები
 მიწის ქვეი||მიწის ქვეი — ხევი
 მუხათანა — მამული
 ნასვილართ გორი — გორი
 ნასიმინდრები — მამულები
 ნათერვები — ველები
 სათიბე — ველი
 საკეცეები — გორაკი
 სასათლაოები — გორი
 სასათლაოების ქვეი — ხევი
 საუქმოები* — ივლები
 სალორეები — მამულები
 საქორჭო — გზაა
 ყურეები — მამულები
 შალმათა ყელები — უღელტეხი-
 ლები
 შირმის* წყალი — წყარო
 წყაროები — მამულები, წყარო-
 ები
 ჰრილიანთ ბოლო — ფარდობი
 ქუჭათმამულები — ველები
 ჭართგორი — გორი

ბ ი ბ ი ლ ი ა ნ ი

ახოები — მამულები
 ახოთქევი — ხევი
 ახოს წყალი — წყარო
 ბალეზის ქედი — გორი
 ბიბილიანი||ბიბილანი* — სოფელი
 ბიბილიანთ ქევი (იხ. ახოთქევი)
 ბულვარდი — ვაკე
 გაღმათ ნასახლარები — ნასოფ-
 ლარი
 გვირდიმი — მთა
 გოდერძიანთ მამული — მამული
 გოდერძიანთ წყალი — წყარო
 გლოვნი — მთა
 დუმაჩხაური* — ფერდობი
 დუმაჩხაურის ქევი — ხევი
 ვაკეთუქანაი — მამული
 ვაკის წყალნი — წყარო
 ვანოს ნაწისქვილარი — ნაწის-
 ქვილარი
 ივანიათ ნასახლარი — ნასახლარი

იმედლიანთ ნასახლარი — ფერდო-
 ბი
 კაკალთწყალი — წყარო
 კაპიტონათ ნასახლარები — ნა-
 სახლარი
 კეირიაი — ხატი
 ლამები — ქალა
 ლატოკი*||ლატოკის პირის მამუ-
 ლები — ქალა
 მამიათ ჭიდი — გორი
 მამიათ ქედის გზა — შარა
 მზვარე — ტყიანი ფერდობი
 მღელლიანთ ნასახლარები — ნა-
 სახლარი
 ორმოთ ქევი — ხევი
 ორმოთ ქევის გზა — ბილიკი
 ორმუაი* — ფერდობი
 საბაკარი — სასაძოვრე მთა
 სათივის ქედი — გორი
 სამხედრო წყარო — წყარო
 საჟოლიაი — ფერდობი
 საქორეთი||საქორეთ კლდე—კლდე
 საჩადუნიაი* — ტყე
 საწოლიაის კალა — ველი
 სახადი — მამული
 საჯოგარი* — მთა
 ქობთ კლოე — კლდე
 ყველაწმინდა — ხატი
 ჩირდილთ ქევი (იხ. ორმოთ ქევი)
 ჩირდილი* — ფერდობი, სათიბი
 ჩირდილის ქედი — გორი
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წინქედაი — გორი
 წმინდა გიორგი — ხატი
 ხრახენი — მთა
 ჯაქიათ გზა — ბილიკი

ბ უ ზ ა ა ნ ი

ბუთულაანთ მამულები — მამუ-
 ლები
 ბუთურაის ახო — მამული
 ბუჩაანთ კარი* — სოფელი
 გვერდო მიწა — მამული
 გულთეთრა — ველი
 გძელი მიწები — მამულები
 დიდკაჭალლობი — ფერდობი
 ვაკემიწა — მამული
 ვაკეტაფი — მამულები

ზევითნამტკრევიანი — მამულები
 ზევითბირიჭითი — ველი
 ირმების წყალი — წყარო
 კაპალობის ჭევი — ხევი
 კოლოტაის ჭევი — ხევი
 კოლოტები — სასაფლაო
 ლაშარის გორი* — გორი
 ლაშარის ნიში — ხატი, ნიში
 ლოტი მზორე — ტყიანი ფერდობი
 მგლების კალო — ველი
 მერის ციხე* — ციხე
 მთავარანგელოზი — ხატი
 მთავართ. გორი — გორი
 მუჯანი* — ქალა
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნაცვრცალი — მამული
 სვიანთ ჭევი||სვიანთ ჭევი — ხევი
 საკიცია — გორი
 სამაჩვიას ქედი — გორი
 საღირაის ახო — ფერდობი
 საყდარაი — საყდარი
 საყდრის ქედი — გორი
 სიბათ მამულები — მამულები
 სიბაო ჭევი — ხევი
 ტყეშუა — მამული
 ტყეშუაის ჭევი — ხევი
 უკანმერა* — არაგვის ქალა
 ჭევით ნამკერვეიანი — მამული
 ჭევითბირიჭილი — მამულები
 ჭიმბარიანთ მამულები — მამუ-
 ლები
 ორუანი — მამული
 შირიმთ* თავი — ფერდობი
 შირიმთ* წყალი — წყარო
 ჩირდილი* — მამული
 ციხელაანთ მამულები — მამუ-
 ლები
 ციხის ჭევი — ხევი
 წინმერა* — ქალა
 წყლიანთ ჭევი — ხევი
 ჭინჭრიანთ ვაკე — ვაკე

გ ვ ი ღ ა ძ ი

ამბერნი* — სათიბი რუვი
 ალაზანთ* ქედი — გორი
 ალაზანთ ქედის წყალი — წყარო
 ართხმო — კლდე

ახო — მამული
 ახოთ წყალი — წყარო
 ახოლა — მამული
 ბათურაის მთა — სათიბი მთა
 ბაქაის ყანები — მამულები
 ბერიანთ საწისქვილო — ქალა
 ბერუანი — მამული
 ბილიაის რუვი — სათიბი რუვი
 ბიჭუნანთ კოკო — მთა
 ბიჭუნაის ჭევი — სათიბი რუვი
 ბოკეურაი* — მამული
 ბუსონი* — ვაკე
 ბურჯკურიანთ ქოხები — მთა,
 საიალალო
 ბუნნი — კლდინი ფერდობი
 გეჯის წყალი — წყარო
 გვიდაქე||გვიდაქი* — სოფელი
 გვიდაქის ჭევი — ხევი
 გლუვაი — მთა
 გმელკოლაი — მამული
 დიდრუენი — სათიბი მთა
 ელიაის ქედი* — გორი
 ერობა — მოედანი, საფიხნანი
 ექარიანთ წისქვილი — ქალა,
 წისქვი.
 ეშმაკიანაის ტყე — ტყე
 ჯალაგის ყელი* — გადასასვლელი
 ვარდანი — მამული
 ვარდანეულა — სათიბი მთა
 ზაქარათ ჭევი — ხევი
 ზიარა — მამულები
 ზმარკლიჩო — მთა
 ზოზაის საგულბედი — გორი,
 მთა
 თანითანაი გზა — საცალფეხო
 ბილიკი
 თეგდორეს მთა — სათიბი მთა
 თუნისკარი* — ქალა
 იზუქე — მამული
 ინჯილიას წყალი* — წყარო
 კვირია — ხატი
 კლდედენი — მამული
 კობიანთ კარი — მამული
 კოკო — მთა
 კოტორა* — მამული
 კოდები* — მთა
 ლაოიანი — მამული
 ლემავო — გორი

ლითბე||ლითვე* — საძოვარი მთა
 ლითვის ჰევი — ხევი
 ლომიმთანი — მთა
 მანგიაის რუვაი — რუვი
 მარცოლათ კლდე — კლდე
 მზორენი — გორი
 მიწრონი — ხევი
 ნავლოთ კარი — მამული
 ნათხარ ჰევი — ხევი
 ნაკალოვარნი — მამულები
 ნარნი* — სათიბი მთა
 ნასახლართ ქედი — გორი
 ნაჰინგარი* — ლოდი
 ნაჰოხართ წყალი — წყარო
 ნაჰოხარანი — სათიბი მთა
 ნაცერცალაი — მამული
 ობოლათ ნაწისქვილარი — ჰალა
 ოსურაის ყელი — გორი
 უორთო — ფერდობი
 საბუეთი — გორი
 საბურთაღლანი* — ვაყე, ჰალა
 საგულეხელი* — მთა, გორი
 სადამპლე* — ტყე, ადგილი
 სადროშეთ ქედი* — გორი
 საკირიაი რუაი — რუვი
 სალოკის კლდე* — კლდე
 სამეწყერაის გზა — ბილიკი
 სამეწყერაის ქიდი — გორი
 სამრეგლო — მთა
 სამყინგარი* — კლდე
 სამქედლოს რუვი* — რუვი
 სანილოს ქედი — გორი
 საჟორთოულა — მთა
 სარკინენი — კლდე
 სატიტე* — მთა
 საფუტკრის კლდე — კლდე
 საქეჩებელაი* — ფერდობი, ბი-
 ლიკი
 საქუმლიაი — მამული
 საჟორნენი — ფერდობი
 საშალი კლდე — კლდე
 საჩიტიაი — მამული
 საცხენის ქედი — გორი, მთა
 სახთო რუვი — რუვი
 საჯარი* — მთა
 საჭლანინი* — ტყიანი გორი, მთა
 საფურქოხები* — მთა
 სრელანი — მამულები

ტემათაი — მთა
 უბენი — მამულები
 უკანა სოფელი — ნაუბნარი
 უნაგირაი — მთა
 ურძნოვანი — მთა
 უტეხო — მთა
 უტეხოს წყალი — წყარო
 ფარდაგა — მთა
 ფშა* — წყარო
 ჰალაქეთა* — ხევი
 ჰაშუეთა — ხატი
 ჰეთიის ქვა — ლოდი
 ჰოჩინთ წისქვილები — ნაწის-
 ქვილარი
 ჰოჩინი (იხ. უკანსოფელი)
 ჰოდონი — მთა
 ჰოდოს წმ. გიორგი — ხატი
 ლარნი — მთა
 ლორლნი — ჰალა
 შაშვინთ კოკო — სათიბი მთა
 შუაგორი — მთა
 შურდულის ქვა — კლდე
 ჩირილი — ფერდობი
 ჩუხჩუხაის წყალი — წყარო
 ჩხამიანი* — მთა
 ციხენი — ნაციხვარი
 წინა სოფელი — უბანი
 წინა ყანები — მამულები
 წისქვილთუკანა — მამულები
 წიფთვა,ე — ვაკე
 წყალთრუვი — რუვი
 ხუციანთეული — სათიბი მთა
 ხუციანი — ჰალა
 ჰაქლიჩო — სათიბი მთა
 ჰეგრი — მთა
 ჰეგრის აქათა — სათიბი მთა
 პინდათ ჰევაი — მამული ხევის
 პირზე
 ჰიდთ წყალი — წყარო
 ჰილნი — მთა
 ჰონთრუაი — ტყიანი რუვი
 ჰაქა გორაი — გორი

გ Ⴣ� ნ ა უ რ ე ბ ი

ადგვის კრები||ადგვის სკრები —
 მამულები
 ასადებელი* — ჰალა

ბატარაი ჯევი — ხევი
 ბებრულთ ქელი — გორი, ნასოფ-
 ლარი
 ბიჭიანთ კაკალი — კაკლის ხე
 ბიჭიანთ ნაწისქვილარი — ნაწის-
 ქვილარი
 გამხარდიანთ ნაწისქვილარი —
 ნაწისქვილარი
 გივიანთ კაკალი — კაკლის ხე
 გირგოლიანთ კაკალი — კაკლის ხე
 გირგოლიანთ წისქვილი — ნაწის-
 ქვილარი
 გოგნაურები* — სოფელი
 გოგნაურთ ასადებელი (იხ. ასადე-
 ბელი)
 გოგნაურთ შარა — შარაგზა
 გორაის თავები — სათიბი მთა
 გორაის ყელნი — მამული
 გუგუნთ კალო — მამული
 ეკლოვანთ ბანი — სათიბი მთა
 ერდოთხილიანი — მამულები
 ვაჟეები — მამულები
 ვაჭიშრეულები — მთა
 თადლიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 თამაზიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 აედელათ კალო — კაკლის ხე
 ანებელიანები — მამული
 ანებელიანთ გზა — ბილიკი
 ავირიის ქელი — გორი
 ავირიის ციხე — ნაციხვარი, ხატი
 კლდეწითელი — სათიბი მთა
 კოკანეური — მთა
 ლომნიას კალუაი — ვაკე
 მაურეული — მამულები
 მელის ყანანი — მამული
 მიქეგრიათ ქელი* — გორი
 მზერის ჯევი — რუკი
 მზორეები — სათიბი ფერდობი
 მიქიწყარო — წყარო, მთა
 მოკოდვილის წყალი — წყარო
 მოსახსრის გზა — ბილიკი
 ნაციხვარანი — გორი
 ნაყორნი* — გორი
 ნანიანთ კაკალი — ნასახლარები
 ნასისხლი* — მამული
 ორწყალნი — ქალა
 პარეხის კლდე — კლდე

პარეხნი* — მამულები, ფერდობი
 რუგთაპირები — მთა
 საბატკნე — მთა
 საბატკნის წყალი — წყარო
 სადღოზბელნი* — მთა
 საზურგენი||საზურგონი* — მთა
 საზურგოთ კლდეები — კლდე
 სათავეები — მამულები
 სათივის გზა — ბილიკი
 სათავის წყალი — წყარო
 სათავის ჯევი — ხევი
 საყიდურები — მამულები
 საყომოს გზა — ბილიკი
 საყომუები||საყომო — მამულები
 სალოცავეები — მამულები
 სალოცავთ კალუაი — ვაკე
 სამოსევეები — სათიბი მთა
 საჟოლენი — მამული
 სასადილო ქელი — გორი
 სასვენებელი* — გორი
 საქადე ქელი — გორი, ხატი
 სალმო ქელი — გორი
 საჩქეფთ კლდე — კლდე
 საწისქვილო გზა — ბილიკი
 სახეთო თხილნი* — თხილის ბუ-
 ჩქი
 საჯარის კუდთ წყალნი — წყარო
 საჯარის კუდნი — მთა
 საჯოგარი* — მთა
 საჯღანეთი||საჯღანეთ ქელი* —
 გორი
 სოლიმენიაი — მამული
 ტოტეურის ჯევი — ხევი
 ფიცართ გზა — ბილიკი
 ფიცარნი — მამული
 ქასურნი — მთა
 ქესრულთ პირდაპირი — ფერ-
 დობი
 ჭურთულის ქელი — მთა
 ჭუჩი რუე — რუე
 ლავიშნი — არაგვის ქალა
 ლამის სათვენი* — ვაკე
 ლილეები — მამულები
 ლორლიანთ რუეები — რუეები
 ყორათ თავნი — გორი
 შაჟკლდეთ ბოლო — ფერდობი
 შაჟკლდეთ თავი — მთა
 შაჟკლდენი — მთა

შიგნივები — მთა
 შილონი — მამული
 შიოლაის მამულები — მამულები
 შიოლაის წყალი — წყარო
 შოქრო — მთა
 შუბლაი — მთა
 ჩაუტევრები — მამულები
 ჩირდილი* — მამული
 ციხის ქედი — გორი
 წიფეწყლიანთ ვაკე — მამული
 წიფეწყლიანი — ტყიანი ფერდობი
 წყაროთ ჯევი — რუვი, მთა
 წყაროთ ჯევის წყალი — წყარო
 ჭიჭახი — მამული
 ხაბაშური — მამულია
 ხატუყენები — მამული
 ხურდოეთი — მთა
 ჯეგბნელო||ჯებნელო — ხევი
 ჯეგდაურანი — მამულებია
 ჯოჩინო||ჯოჩინოს წყალი — წყარო
 ჯებირი — ქალა, ადგილი

დავით ურბი

აღმასათწყალი — წყარო
 არაჯი — გორი
 არაჯის ქედის წყალი — წყარო
 არაჯის ძირი — გორი
 ახოთ ქედი — გორი
 ბაბიური* — მამული
 ბაბიურის ღელე — ფერდობი
 ბათთ ჯევი — ხევი
 ბაკანა — მამული
 ბალიათი — მამულები
 ბალიათის წყალი — წყარო
 ბალიათის რუვი — რუვი
 ბალთ ქედი — გორი
 ბატარა გლუვაი — მთა
 ბატარა ვაკე — მთა
 ბატარა წვერი — მთა
 ბატარა წვერის საგულები — გორი
 ბატარა რუვი — ტყე
 ბერა მოის ღელე — მთა
 ბერას მამულაი — მამული
 ბერიმიწა — მამული
 ბრყილი კლდე — კლდე
 ბოსხლები — მამული
 გამოგლეჯილი — მთა

გაჭვრეტილი კლდე — კლდე
 გაქლა — მამულები
 დავითურები||დავითურნი* — სო-
 ფელი
 დავითურთ ჯევი — ხევი
 დალმართი — გზა
 დაცული ტყე* — ტყე
 დეენამუქლარი — ფერდობი
 დიდგზები — ბილიკი
 დიდგლუვაი — მთა
 დიდვაკე — ვაკე
 დიდმთა — მთა
 დიდრუვი — რუვი
 ვარდანტრელი* — ფერდობი
 ვარტატენი — მამული
 ვარტატეთ გზა — ბილიკი
 ვაშლიათქედი — გორი
 ვეშაგურთ სამარლევ — გორი
 ზიდვაკე — მამული
 თხელმუხიანი — ტყე
 ივრია — ხატი
 ივრტავი — ქედი
 კლდეთთავი — ფერდობი
 კლდეთუკანა — ფერდობი
 კლდეთუკანას წყალი — წყარო
 კლოთძირი — ფერდობი
 კოშკოდენი* — კლდე, გორი
 კურდოილანთ ბეგი — ბეჭობი
 ლომისის ნიში — ხატი
 მალოა ყორიათჯივი — მთა, რუვი
 მირაი* — მამული
 მერის კლდე* — კლდე
 მიწროჯივი — ხევი
 მოსიკანთ ნასახლარი — ნასახლარი
 მოხათთავი — გორი
 მყრალი გზები — ბილიკები
 ნაასლარი — მამული
 ნაკალოები — გორი, ვაკე
 ნაილოები — ვაკე
 ნამრკრევი — მამულები
 ნაშალი კლდე — კლდე
 ნაცვირცალა — მამული
 ნაჭერნი — გორი
 როსტიანთ ახო — მამული
 საბოლოკენი* — მამული
 სადგომკლდის თავი — მამული
 სადროქედი — მამული

სადროქედის ქალა — ქალა
 სათაგურნი* — მამული
 სათოფარნი* — კლდე
 სალაბე* — ფერდობი
 სამარიანო სხალი — პანტის ხე
 სამარილე* — გორი
 სამარჯილო — ფერდობი
 სანაგვეთქედი — გორი
 სასვენებელა ქედი* — გორი
 საქერე — მთა
 საქერის წყალი — წყარო
 სალინოქევი — ხევი
 საღმთოძალა — ხატი
 საღმთოქედი — გორი
 საღორიკლდე — კლდე
 საღორიკლდის წყალი — წყარო
 საყანოს ღელე — მთის ფერდობი
 საყანოს წყალი — წყარო
 საჩქეფი — ჩანჩქერი
 საცოვო — გორი
 საწველეთთავი — მთა
 საწველეთ ქედი — გორი
 საწველენი — გორი
 საჰამანდას წისქვილი — წისქვილა
 საჰარეთწყალი — წყარო
 საჰარეთქევი — ხევი
 საჰარენი — მთა
 სელიური — მამული
 სიხანთქევი — ხევი
 სკინტლიანი კლდე — კლდე
 სკინტლიან კლდის ძირი — მთა,
 ფერდობი
 ტორიურქალა — ქალა
 ტყეჩური ქედი* — გორი
 ფიცართძირი — ფერდობი
 ფიცარნი — მთა
 ფშანი* — მამული
 ქვაკიბურნი — კლდე, გზა
 ქობთკლდე — კლდე
 ქობთკლდის ძირი — მთა, ფერ-
 დობი
 ქობთსაგულეხელი — გორი
 ქობთწყალი — წყარო
 ქობთქალა — მამულები
 ქუჩიტყე — ტყე
 ქუჩიტყის ძირი — ფერდობი
 ყანათთავი — მამული

ყანობირა — მამული
 ყოვთახო — ველი
 შავი წყლის ღელე — ფერდობი
 შიბების კლდე — მთა
 შიოს გაკეთებული გზა — ბილიყა
 შუალელე — რუვი
 ჩანჩხნი — ფერდობი
 ჩაღელილი ქედი — გორი
 ჩირდილა* — ფერდობი, მთა
 ჩირდილას წყალი — წყარო
 ჩირდილას ქევი — ხევი
 ძველი ციხის ქედი — გორი
 ძველნაწისქვილარი — ქალა
 წვერის ანგელოზი — ხატი, მთა
 წინალელე — რუვი
 წისქვილთა — მამული
 წმინდა გიორგი — ხატი
 წყალიათის ქალა — ქალა, ხევი
 წყაროთწყალი — წყარო
 ქალა — მამული
 ქალის ბევი — მამული
 ქალის თავი — ფერდობი
 ქანქახი — მამული
 ქანქახის წყალი — წყარო
 ქალარანთ ქევი — ხევი
 ხაბანთ წისქვილი — წისქვილი
 ხატიმიწა — მამული
 ხატიმიწის გზა — ბილიყა
 ხატის მთები — მთა, ფერდობი
 ხთისულანთ ნასახლარი — ნასახ-
 ლარი
 ხრინკულები — გზა, ბილიყა
 ხუციანთ მთა — მთა
 ხუციანთ მთის ღელე — მთა
 ხუციანთ მთის ღელის წყალი —
 წყარო
 ჰევის გზა — შარა
 ჯორიმიწა — მამული
 ჯუხარათ საბოლოკენი — ველები
 ჯუხარათ ქედი — გორი
 ჯუხარათ ქალა — მამული
 ჯღანათ თავი — ფერდობი

დ ა რ ძ უ ლ ნ ი

ადგილის ღელა — ხატი
 ალავერდა — ნიში

არაგვის პირები — ჭალა
ბადრიჯანის სხალი — პანტის ხე
ბეუუაის წყალი — წყარო
ბოთიანთ კვირა — ხატი
ბოთიანთ ნასახლარები — ნასახ-

ლარები
ბოთიანთ ნათუძარი — მამული
ბოთიანთ ტყე — ტყე
ბოთიანთ წყალი — წყარო
გლუენი — მთა
გორდისები — ფერდობი, მამულები
გურაბები* — მამულები
გორთამიანთ ნასახლარი — ნასახ-

ლარი
დარძლნი* — სოფელი
დარძლთ ნაწისქვილარები — ჭალა
დარძლთ წყალი — წყარო
დიდბერეულები — მამულები
ეკლესიის კრები — მამულები
ვაჰიშრეული — სათიბი მთა
თხილთძირი — მამული
კარის ყანები — მამულები
კვირიის ქელი — გორი
კიოკიტიანები — მამულები
კლდეწითელი — კლდე, მამული
კობლეთი — მამული
კოკოლიანთ წყალი — წყარო
კორტლაი — მამული
მეჰეგრიათები* — მამულები
მეჰეგრიათის გზა — ბილიკი
მთის გზა — ბილიკი
ნათუძრის სხალი — პანტა
ნაყანევი — მთა
ოთხტოტაი სხალი — პანტის ხე
პოვროტი* — გზის მოსახვევი
საგულეებლნი* — მთა
სადამპლე* — ფერდობი
სადამპლიაის წყალი — წყარო
საყდარაი — საყდარი
სოღინი* — კლდე
სხლოვანთ გზა — ბილიკი
სხლოვანი — ველი
ტყემალთკარი — მამული
უბინი — მამული
ფერეულები — მამულები
ქოთილიანთ მამული — მამული
ყამიროვანი — მამული
ყურძენა — ტყემლის ხე

შეინდაძირი — მამული
შუშხაის წყალი — წყარო
ჩიხანთ მთა — სათიბი მთა
ციკქინაურები — მამულები
ციხე — ციხე
წითელი ბოსელი — კოლექტივის
გომური
წინჭალა — არაგვის ჭალა
წისქვილთ სხალი — პანტის ხე
ჭაოპიანა — ვაკე
ჭოფაი* — მამული
ჭოფაის ტყემალი — ტყემლის ხე
ჩილაი ვაკე — მამული

დ გ ნ ა ლ ი

ბანთუქანა* — მთა
ბეჟანაის ნაჭერი — მამული
გოდორეთი — ფერდობი
გოდორეთის ჯევი — ხევი
დგნალი* — სოფელი
დგნალის ჯევი — ხევი
დიდვაკე — შევავებული ფერ-
დობი
დიდმთა — მთა
დიდჯევი (იხ. გოდორეთის ჯევი)
დიდჯევის წისქვილები — ჭალა,
ნაწისქვილარები
დოლაიქელი — გორი
ველი — მთა
თეთრი კლდე — მთა
კორტოლისი||კორტოლისის ქელი
— მთა
მაღალგოდორეთი — ველი
მზორე — ფერდობი
ნადირა წყალი* — წყარო, მამული
ნადირა წყლის გზა — გზა
ნასოფლარი — ფერდობი
ნაყვერა* — ფერდობი
პანტიანი — უბანია
სარნა — მთა
სასაფლაოები — გორაკი
რეხრაფი — გორი, ხატი
ტიხრაფის გზა||ტყის გზა — სა-
მარხილე გზა
უკანციხის ქიდი — გორი
უკანციხის ქედის გზა — ბილიკი
ფშა* — წყარო

ყორღანი — სანიშნოა
ჩირდილი* — ტყე, ფერდობი
ციხის სოფელი — უბანი
ციხის ქვეი — ხევი
წითელი კლდის ქვეი — ხევი
წმინდაგიორგი — ხატი

დო ლ ა ს ქ ე დ ი

ადგილის დედა — ხატი
აქაის ორმუები — მამული
ახო — მამულები
ახოები — მამულები
ბებერახალნატეხა — მამული
ბეჭისთავი — ვაკე
გაქმარ კირცხილა — მამული
გიეანთ ახალნატეხა — ველი
გლუვი — მთა
გოგოლაურის გზა — ბილიკი
გოგოლაურის ეელი — მამული
გოგოლაურ ნაჭრიანი — ფერ-
დობი
გუბნი — ჩაგაკება
დამპალა* — მთა
დიდჯაე — მამულები
დიდნაჭრიანი — მამული
დიდი რუვი — რუვი
დიდი ჩირდილი — ფერდობი
დოლასქედი* — სოფელი
დოლასქედის მზორე — ფერდობი
ვაშლობის ქვეი — ხევი
ველი — ტყეშია მამული
ზეითა წყალი — წყარო
ზეით დოლასქედი — უბანი
ზეითფშა — წყარო
თეთრი წყალი — წყარო
თელიანვაე — მინდორი
იალიანი* — გორი
კეზორის გზა — ბილიკი
კვირეთული* — ხეობა, მთა
კვირეთულის ქვეი — ხევი
კლდიანი მთა — მთის ფერდობი
კლდის გზა — ბილიკი
კლდის თავი — ფერდობი
კლდის ძირი — ტყიანი ფერდობი

კოდაის წყალი — წყარო
კოდაის ქვეი — ხევი
კოლმოკლე — მამული
კურდღელიანთ ქედი — გორი
ლეიწყარო* — წყარო
ლეიწყაროთ მიწები — ფერდო-
ბი
მზის წვერის ანგელოზი — ხატი,
ნიში
მზორული — ფერდობი
მზორული კლდეები — კლდეები
მზორული ქვეი — ხევი
მთის გზა — ბილიკი
ნაგლეჩის თავი — ფერდობი
ნაჟანაფარაი — მამული
ნასვილარაი — ტყიანი ფერდობი
ნასვილარაის ქვეი — ხევი
ნაფუძრები* — მამულები
ნაფუძრები* — მამულები
ნაქონარაი — მამული
ნაქონარები — ველები
ნაყერი* — ფერდობი
ნაყერები* — ფერდობი
ნაყერის ქვეი — ხევი
ნაყორა* — ნასახლარები
ნაყორის გორი — გორი
ნაჩხატი — ფერდობი
ნაჭრიანი — მამული
ნიშნი — ნიში, მამული
ორტოტაი — მამული
პატარა ნაჭრიანი — მამული
პატარა რუვი — რუვი
ეიფიის წყალი — წყარო
ქონელიანი — ფერდობი
საგრილობელი* — მთა
სადათვია — მთა
სადათვიის წყალი — წყარო
საკილეზა — ფერდობი
საკირე — ფერდობი
სამარილე* — გორი
სამარილე* — გორი, მამული
სამარილის ქედი — გორი
სამქედლო — ნანგრევები
სარეცხავის ქვეი* — ხევი
სართაულაი — ფერდობი
საფაცხერე — კლდიანი
საფსვლიკია — ფერდობი

საქერე — მამული
 საქობია* — მამული
 სალორიაი — ფერდობი
 საყდარი — საყდარი, სასაფლაო
 საჩქევფთ წყალი — წყარო
 საჩქეფი* — მამული
 საქარე* — ფერდობი
 ტეფანა მამული — მამული
 ტირიფიანთ ჴევი — ხევი
 ტირიფიანი — ტყე
 ტყემლიანაი — მამული
 ფმათჴევაი — ხევი
 ჴევით დოლას ჴედი — უბანი
 ყორნის ჴედი — გორი
 შავი კლდის ძირი — ფერდობი
 შავი კლდე — კლდე
 შვინდიანი — ფერდობი
 შირიმათ წყალი — წყარო
 შიუკას მამული — ველი
 შუასოფელი — უბანი
 შუბლა — გორი, მთა
 ჩირდილაი* — ფერდობი
 ჩირდილაის გზა — ბილიკი
 ჩირდილაის მთა — მთა
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წინჴედი — გორი
 წინშუბლაი — გორი
 წინშუბლაის ჴევი — ხევი
 წიწიანი||წიწიანი — უბანი
 წმინდაგიორგი (იხ. ადგილის დე-
 და)
 წყალი — წყარო
 წყლის თავი — მამული
 ხატთუქანის ტყე — ტყე
 ხატის ტყე — ტყე
 ხატის ტყის ნასახლარები — ნა-
 სახლარები
 ხილიანაი — მამულები
 ხორხის ყელი — გადასასვლელი
 ხრინკული გზები* — ბილიკი
 ხუციანიძეები (იხ. ნაქობრები)
 ჴმალა (იხ. წვერისანგელოზი)
 ჴმალაის ჴედი — გორი
 ჴმალა წმინდაგიორგი (იხ. წვერის
 ანგელოზი)

ადგილის დედა — ხატი
 ადგილის დედა — ხატი
 ბელკვერათ ვაკე — სათიბი მთა
 ბელკვერათ თავი — მწვერვალი
 ბელკვერათ ძირი — ფერდობი
 გლოუვი — ფერდობი
 დაწუნებული — მთა
 დიდგორი — (იხ. ესკლიანი)
 დიდვაკე — მთა
 დიდრუვი — მთა
 ელიზბარიათ ჩირდილი — ფერ-
 დობი
 ესკლიანი — მთა, გორი
 ვაშლობი* — სოფელი
 ვაშლობის ჴევი — ხევი
 ზემოთ ჴალა — ჴალა
 კვირია — ხატი
 კვირიის ჴედი — გორი
 კოდა — გორი
 კოდაის თავი — ვაკე
 ლეკიანი* — მთა
 ლეკიანის ჴევი — ხევი
 მამუქიანთ მთა — ფერდობი
 მამუქიანთ მთის წყალი —, წყარო
 მზორე — ფერდობი
 ნამზლობი — ბეჭობი
 ნასუხი — მამულები
 ნასუხის კლდეები — კლდე
 ნაყვერი* — ფერდობი
 ნაყვრის გზა — ბილიკი
 ნაფუძრები* — მამულები
 ოთიას მთა — სათიბი მთა
 ოთიას მთის წყალი — წყარო
 პატარა ნაყვერჴედაი. — გორი
 პატაშურიანთ ნასახლარი — ჴალა
 პატაშურიანთ ნაწისქვილარი —
 ჴალა
 პიტნიანის ჴევი — ხევი
 სალალა — გორი
 სალილაურთკარი (იხ. სუბატინი)
 საჴდართ ჴედი — გორი
 სუბატკიანი* — უბანი
 სუბატკიანთ ნაწისქვილარი — ჴალა
 უკანა მთა — მთა
 უკანელი — ველი
 ჴუტურის წყალი — წყარო

შარაგზა — გზა
 ჩირდილი* — ფერდობი
 ჩირდილის მთები — სათიბი მთე-
 ბი
 ჩირდილის წყალი — წყარო
 ცხეთქელი — გორი
 ცხეთქელის ფერდი — ფერდობი
 ცხეთქელის წყალი — წყარო
 ცოდვიანთ რუვი — რუვი
 წინცხერი — გორი
 წისქვილთქელი — გორი
 წყალთსათავე — წყარო
 წყაროთათავეები — მამულები
 ჯარის კუდაი — მამული

მ ე შ ა გ უ რ ა ბ ი

ადგილის დედა — ხატი
 აძივნი — გორი
 ბაზარქევი — ხევი
 ბალაშიწის ბეგი — მამული
 ბოჩეთის ქევი — ხევი
 ბოჩეთი* — ფერდობი
 გორატყე — გორი
 დობერთ ქევი — ხევი
 ვეშაგურთ მთა — სათიბი მთა
 ვეშაგურთ მთის ღელე — მთა
 ვეშაგურები||ვეშაგურნი* — სო-
 ფელი
 ზალიკიანთ წისქვილი — ქალა
 კვირიის მოედანი — ვაკე
 კიბურნი — გორი
 მჭედლიანთ წისქვილი — ქალა
 ნაყორნი* — ნასოფლარი
 საქარეთ ქედი — ფერდობი
 ტირიფთ ღელე — მთა
 უნაგირა — გორი
 ჭუხილის ქევი — ხევი
 წყალთქარი* — მამული
 წყალთღელე — მთა
 ხიზანთ წყალი — წყარო
 ხურსალი* — მთა

ზ ა მ თ რ ე უ ლ ი

ახო — მამული
 ახოთ გზა — ბილიკი
 ახოთ მსხალი — პანტის ხე

ახოს რუვი — რუვი
 ბანთუქეხუი* — მამული
 ბებრის თხილი — ფერდობი
 ბულანაის მთა — სათიბი მთა
 გოგიას უბე — მთა
 გოგიას უბის წყალი — წყარო
 გონტკარი — მთა
 გონტკარის წყალი — წყარო
 გორა — გორაკი
 გორაის მსხალი — პანტის ხე
 გულამზვარე — მთა
 დაცული ტყე* — ტყე
 დიდღრმანი — ტყე
 ეკლესია — ხატი, ეკლესია
 ელუაის კლდე — კლდე
 ვერხვიანაი — ტყე
 ზამთრეულნი* — სოფელი
 თითაყანა — მამული
 თითაყანაის რუვი — რუვი
 კახურაის ვაშლი — მამული
 კლდეძანი — მთა
 კლდიანაი — ფერდობი
 კლდიანაის მსხალი — პანტის ხე
 კუდე* — მთა
 კურკუტო* — მთა
 მეწყერთ მსხალი — პანტის ხე
 მეწყერი — ველი
 მეხრიეთი — მთა
 მზორე — ფერდობი
 მჟაველაის მსხალი — პანტის ხე
 მჟაველაის წყალი — წყარო
 მჭედლეური — სათიბი მთა
 ნაღკარები — მამული
 ნარუსა — მთა
 ნატუსის წყალი — წყარო
 ნაყერის მსხალი — პანტა
 ნაყორთანა — მამული
 ნიგოართ ლანა — მამული
 პატარა ღრმანი — ტყე
 საერბოე ჭიდი — გორი
 სათფოი სახლი* — ნასახლარი
 საყვერეთი — მთა
 სახიდაი* — ადგილი
 სახიდავის გზა — ბილიკი
 სახეთო — მთა
 სახითოს წყალი — წყარო
 სახლოძირი — ფერდობი
 სიდუაის მსხალი — პანტის ხე

უბეები — მამულები
 ფანიათი — მთა
 ფანიათის წყალი — წყარო
 ღართი — სათიბი მთა
 ჩირდილაის მსხალი — პანტის ხე
 ციხე — ციხე
 ძაღლის ენა — მამული
 ძაღლის ენის გზა — ბილიკი
 წყალთ გაღმა — მამული
 წყალთკარა* — ფერდობი
 წიფლიანი — ფერდობი
 წიფლიანის გზა — ბილიკი
 ხატთ ძირი — ფერდობი

ზ ა ძ ა ნ ი

ბარტალი* — მამული, ფერდობი
 ბეგოძაურაი* — მამული
 ბეგოძაურაის სხალი — პანტის ხე
 ბურიან ძირი — მამული
 გველაის ტბა — მამული
 გველაის ტბის სხალი — პანტის ხე
 გორი — ბორცვი
 გორსუკანაი — მამული
 დიდელაურთ ქედი — გორი
 დიდველის ციხე — ციხე
 დიდყანები — მამული
 დუქათკარაი — მამული
 დუქათკარაის სხალი — პანტის ხე
 ვაკელი — ტყე
 ვაჟლის წყალი — წყარო
 ვაჟლის წყლის გზა — ბილიკი
 ზაქანი* — სოფელი
 იალიანთ ქედი* — ბორი, ბორცვი
 კარცწყარუა — მამულები
 კვირა(ცხოველი — ხატი, ციხე
 ლალავენები||ლაღვანეები — მამუ-
 ლები
 მამაურკრები — მამულები, ფერ-
 დობი
 მაძლარაი — მამული
 მზორე — ფერდობი
 მიღმა — ფერდობი
 ნაალაურაი — მამული
 ნამაურკრები (იხ. მამაურტკრები)
 ნარეხაი — მამული
 ნაყერები — ნასოფლარი, ბორცვი
 ნაყერების გზა — შარა

სამოქეო გზა* — შარა
 სანებაი — ხატი, ციხის ნაშალი
 სრელი — მამული
 სუმთძირები — მამულები
 სუმთციხე* — ციხე
 ტალახიანი გზა — შარა
 უბენი — მამულები
 ქობთთავი* — მამული
 ჩაქიდებულაი* — მამული
 ჩირდილაი* — ფერდობი
 ციხის ველი — მამული
 წინა მზორე — მამული, ფერდობი
 წიქორულაი||წიქორელაი — მა-
 მული
 ხალიკები* — ველი
 ხალიკების გზა — შარა
 ხატიტყე — ტყე
 ჰევი — ხევი
 ჭორი — მამული

ზ ე მ ო მ ლ ე თ ა

აბოშალები — ფერდობები
 არაგვის თავი* — მთა
 არჩიას ჰევი — ხევი
 ახალმთები* — მთები
 გაგაძენი — ნასოფლარი
 გაგაძეთ სვიმანაის მამულები —
 მამულები
 გაგაძეთ ყანები — მამულები
 გაგაძეთ წყალი — წყარო
 გოგვიანთ ციხე — ციხე
 დაბონიანი — საძოვარი მთა
 დაწერილი კლდე* — კლდე
 დიდწევი — ხევი
 ელიაის წვერი — მთა
 ერევანი* — მთა
 ეალიკობა* — ნიში
 ვასიკიანთ ნასახლარები (იხ. ჭა-
 ბანიანთ ნასახლარები)
 ზარეტას მთა — მთა
 ზემო მღეთა* — სოფელი
 თათულაის ყელი — მთა
 თათოლიანთ ვასუაის წყალი —
 წყარო
 თხილგონები — მთის ფერდობი
 ირემიანთ მთები — სათიბი მთა
 იფნის ძირი — მამული

კვირაცხოვლის ეკლესია — ეკ-
 ლესია
 კვირაცხოვლობა (იხ. ვალიკობა)
 კუთხა — მამული
 ლაბაის ქოხი — ფერდობი
 ლაზარიანთ ჳევი — ხევი
 ლეკანაურები — მთა
 ლომისის მთა — მთა
 ნამწვეაეები — ფერდობი
 ხარიანთ ვაკე — ფერდობზე შე-
 ვაკება
 ნასისხლა* — მამული
 ნალეარეა — ხეობა
 ნინიათ მთები — სათიბი მთა
 ნინიათ წყარო — წყარო
 სამარჯილოს გზა — შარა
 საპურის ქედი — გორი
 საჟამურა* — მთა
 საჩიანთ მთები — მთა
 სახჩოები* — გზა
 უბეიბი — მამულები
 უკანა შავჯორი — მთა
 ფეფოს მამულები — მამულები
 ჭიბოჭაის მამულები — მამულები
 ჭიბოჭაის მთა — მთა
 ღორღიანაი — მთა
 ყელის ტბა — მთა
 შაჟი კლდე — კლდე
 შადრეჟანი — ჩანჩქერი
 შაქრიანთ მთები — მთები
 შილე — მწვერვალი
 შუბლის ჳევი — ხევი, საძოვარი
 შუბლის ჳევის გზა — ბილიკი
 ჩირთილები* — ფერდობი
 ციეწყარო — წყარო
 ციეწყაროს კლდე — კლდე
 ძმიანთ ქალის მამულები — მამუ-
 ლები
 წინა ყანები — მამულები
 წინა შავჯორი — მთა
 წისქვილები — ნაწისქვილარები,
 ქალა
 წმინდაგიორგის ნიში — ნიში,
 ხარი
 ხარის კლდე — კლდე
 ხთიშობლის ეკლესია — ეკლესია
 ჩათები — ფერდობი
 ჳვირაულები — მამულები

7. გ. ზორნულა

ჳაბანიანთ მამულები — ფერდობი
 ჳაბანიანთ ნასახლარები — ნასო-
 ფლარი
 ჳაბანიანთ ქედი — გორი
 ჳარიანთ ციხე* — ეაკე

ზ ე ნ უ ბ ა ნ ი

ადგილის დედა — ხატი
 ახოები — ფერდობი
 ბაჳათკარი — მამულები
 გვიათები — ვაკეები
 გლუვი — სათიბი მთა, ფერდობი
 დიდმიწები — მამულები
 დიდწევი — ხევი
 დელფინური — მთა
 დელფინურის გზა — შარა
 დუდგულიანი — ფერდობი
 ეელის გზა — შარა
 ჳენუბანი* — სოფელი
 ჳმარტლიანთ ვაკე — ტყე
 ჳრობის ახო — მამული
 ჳრობის ახოთთავი — ფერდობი
 კვირიანის ჳორნი — ხატი
 კირკალა — მამულები
 კოლმოკლე — მამული
 კოჭობა — მამული
 მზორე — ფერდობი
 ნაფარეხალი — ფერდობი
 ნაღორალი — ტყე
 ნაღორლის გზა — შარა
 ნაყარის ჳევი — ხევი
 ნაიხვრევი — ფერდობი
 ნაწისქვილარები — ქალა
 ოსების ქედი — გორი
 რწყილათკარი — ფერდობი
 სალაფიები — მამულები
 სამგლე ჳევი — ხევი
 სარნივაი — მამულები, ეაკე
 სარნივაის წყალნი — წყარო
 სისხლის ტბა — რაფობი
 ჳეიტკირის წყალნი — წყარო
 ღარის წყალა — წყარო
 ყიზილიანთ კარი — ფერდობი
 ციეწყალი — წყარო
 ციხე — ციხე
 წისქვილთ უკანა — მამულები
 წმინდა სანება — ხატი

კანკახიანი — მამულები
კიხკრობი — მამულები
კინკრობის გზა — ძარა
ხატისკარი — მამულები
ხეთიმობელი — ხატი, ეკლესია

ი უ ს ო

აბონი — ტყე, ნასახლარები
ალაზანთკარი — მამული
ალაზანი* — წყარო
ალაზნის ქევი — ხევი
აფორათ წყალი — წყარო
აფორანი — მამული
აქორათ ქედი — გორი
ახლო ბეგი (იხ. მზორე)
ახო — მამული
ბარკალა — მთა
ბებრის კლდიანა — მთა
გამახარიანთ ტყე — ტყე
გლუვები — მთა
გომორნი* — უბანი
გუზი — მთა
დიდუბე — ვაკე
დირეულები — მამულები
დუესკარი — მამული
ზემოთ იუხო — უბანი
თაგვიანები — მთა
იჩიულთ ციხე* — ციხე
იუხო* — სოფელი
კვირიის წყალი — წყარო, მთა
კლდიანები — მთა
კლდიანები — მამული
კურენი — ტყე
ლაღაურაი* — მამული
მეწყარები — მთა
მზორე — ფერდობი
მთის გზა — ბილიკი
მინდორაი — მამული
მძელურთ ტყე* — ტყე
ნადირეული — მამული
ნასისხლი* — მამული
ნიშაის ქედი — გორი
ობოლთ ტყე — ტყე
ოკიშაური* — მამული
პოვლეურაი* — მამული
ჟოჟონის ყელი — უღელტეხილი
ჟოჟონური გზა — ბილიკი
ჟოჟონური მთა — მთა

რუვები* — მთა
რუშაბის ქევი — რუვი
საბურთალო* — მამული, ვაკე
საბურთალოს წყალი — წყარო
საკირე — ვაკე
სამარწყვე||სამარწყვოს ტყე — ტყე
სამარწყვის ქედი — გორი
სამარჯილე გზა — შარა
სამჭედლოს ქედი — მთა, გორი
სასაქონლე გზა — ბილიკი
საქუმლე — მამული
სალეთი* — ხატი
სალეთის ძირი — მთა
სახალავანთ ქედი — გორი
სახალიკე* — მამული
სისაურთ სალეთი* — საყდარი,
ხატი
სორიჩოქეები — მთა
ტილიფონაი — მთა
ტირიფე კარი — მამული
უბიები||უბია — მამული
ქალაქეთი* — მთა, ფერდობი
ქვიმოთ იუხო — უბანია
ლინაის წყალი — წყარო, მამული
შავკლდე — კლდე
შარეულა საყდარაი (იხ. სისაურთ,
სალეთი)
შიგიანთ ნასახლარები — ნასახლა-
რები, ფერდობი
შიგიანთ ტყე — ტყე
შონჩოს ყელი — უღელტეხილი
შორჩოქი — მთა
ჩიხთწყალი — წყარო
ჩხენაბეგი — მთა
წიფლოვანთ წყალი — წყარო
წიფლოვანი||წიფლოვანები — მა-
მულები
წიფლოვანის ქივი — ხევი
წყერულა* — მამული
წყერულა გზაი — ბილიკი
წმინდა ნინო — ხატი
წყალთა მთა — მთა
ჭიაურაი — მამული
ხატიტყე — ტყე
ხულათ ბეგები — ფერდობები
ჭარეული — მამული
ჭორჭია — მთა
ჭოფი* — ჩავეკება ადგილი

კო მ ზ ი ა ნ ა

აჩაქელის ნიში — ნიში
 აჩაქველთ ჭევი — ხევი
 ახო — მამული
 გძელყოლები — მამულები
 ეკალთგორი — მთა
 ეკლიანა — მთა
 ეშმაკთჭევაი — მთა
 ზემო ჯორჭი — ნასოფლარი
 თადიანაჭერი — მამული
 თადიას ნასახლარი — ნასახლარი
 იფნიანა — ჭალა
 კეირია — ხატი
 კომშიანა* — სოფელი
 კუნლიანი — ჭალა
 ლალისთავი — მთა, მწვერვალი
 მეიდანს — ვაკე მამული
 მალალა მამულაი — ფერდობი
 მზორე — ფერდობი
 ნაჭირალი — მამული
 ნაჭირლის წყალი — წყარო
 პირმზითი — ფერდობი
 სამთიბლო წყალი — წყარო
 სამგლიათ ჭევა — ჭალა
 საონავრო* — მთა
 სასიგევანა — მთა
 საჩქვეფი* — მამული
 საწილობი — მთა
 საჭარაენო* — მთა
 საჭარაენოს წყალი — წყარო
 საჭენეშელაი — აღმართი გზა
 უკანკლდი — მთა
 უკანკლდის წყალი — წყარო
 ურძნიანა* — მთა
 ფშაურა* — ხევი
 ღარალიანი — მთა
 ღარაოიანის წყალი — წყარო
 შირიმი* — მამული
 ჩირდილის წყალი — ხევი
 ჩიხე-ჩაფეები — ფერდობი
 წიფრანის გზა* — ბილიკი

ლ ა ა ა ტ ე მ ე ი

აღგილის ღედის ქედი — გორი
 აღგილის ღედის ძირი — მამული
 ათალაის ქედი* — გორი

ალაზანთ წყალი* — წყარო
 ალაზანი* — წყარო
 ბატონის წყალი — წყარო
 ბეგნი — ბეჭობი
 ბერიკიანთ ნაწისქვილარი — მამული
 ბეძაურთ გზა — ბილიკი
 ბეძაურები — ჭალის პირი
 ბიდელთ წყალი — წყარო
 ბიდელულები — მამულები
 ბუთოები — მამული
 ბუთოს წყალი — წყარო
 ბუსოთავი — მამული
 გმგლაი — მამული
 დანა ლაკათჭევი — უბანი
 დედაბრიჩილთ გზა — გზა
 დედაბრიჩილი — ფერდობი
 დიდკლდე — მთა
 დიდმზორე — მთა
 დიდრუვი — ფერდობი
 დუდგულიანი რუვი — რუვი
 ვაკე ყანა — მამული
 ვიძა — მკვე წყალი
 ვიწრო რუვი — რუვი
 ზაქარაის ნასახლარი — ნასახლარი
 თავლეს უბე — გორი
 თათიკის ჭევი — სათიბი მთა
 თოშა* — მდინარე
 ივანეკლდის ზურგი — მთა
 იოშაჭყრები — ფერდობი
 კარები — მთა
 კერახორები — მთა
 კეირიის ქედი — გორი
 კიმიჩხო — ტყე
 კირკიმწყალი — წყარო
 კლდით ძირები — ფერდობი
 კოლოტაი|კოლოტები — მამულები
 ლაკათჭევი* — სოფელი
 ლაკათჭევის ჭევი — მდინარე
 ლეწილი — ტყე
 ლოლძირი — მამულები
 მელის უბე — მამული
 მზორე — ფერდობი
 მთავარანგელოზი — ხატი
 მთის გზა — ბილიკი
 მიგრის ელები — ჭალა
 მილმთ წყალი — წყარო

მულთო — მთა
 ნაგომარი — მთა
 ნაკალავარი — ვაკე, ფერდობზე
 ნალიკი — ქალის პირი
 ნასისხლი* — მამული
 ნაშალი ციხე — ხაციხარი
 ნიგრის ევლები — მამულები
 ნიფხოვნები — მამული
 ოლიანჩო — მთა
 ორმუანი* — მამული
 ორწყალნი — ხევების შესართავი
 ოსურაის ყელი — გადასასვლელი
 ჟორთო||ჟორთუები — გორი
 საბატკნე — მთა
 საზვიხე — მთა
 საზვინის ყელი — გადასასვლელი
 სამაზაურო — მთა
 სასადილო — მთა
 სასვილეთ ძირი — ფერდობი
 სასვილენი — მთა
 საქთ წისქვილი — წისქვილი, ქალა
 საქნი* — უბანია
 სალთო — ხატი
 სალთოს ძირი — ფერდობი
 საჩქეფაი* — ჩანჩქერი
 საჩხირიაი — მთა
 სახედავთ ქელი* — გორი
 სახლთანები — მამულები
 საჯოგარი* — მთა
 სონთ წისქვილი* — ნაწისქვილარი
 ტბა — ტბა
 ტე — მთა
 ტოტნი — მთა
 ფიადო — მამული
 უშართ კვირია — ხატი, ნაცისვარი
 ქავთარეულები — მამულები
 ქარჩათ კვირია ცხოველი — ხატი
 ქარჩათ ნაწისქვილარი — ქალა
 ქარჩანი — უბანი
 ქორჯანა||ქორჯანები — ფერდობი
 ლანეში — მთა
 ყველა წმინდა ხთიშობელი — ხატი
 შიანთ ნასახლარი — ადგილი
 შორჩოკო — მთა
 შუბლაი — ადგილი
 ჩირდილაი* — ადგილი
 წაქანიტები — ადგილი
 წყალთ ველი — ადგილი

წყალთ თავი — მთა
 წყალთკარი||წყალკარჩი — წყარო
 წყარუთ ნაქობრები — ადგილი
 წყარუთ ნაწისქვილარი — ადგილი
 წყარუანი* — უბანი
 წიკვი — მამული
 წიკიბო||წიკიბოები — მთა
 წიფლოვნები — მამულები
 წიქრის ჰევი — ხევი
 წმინდაგიორგი — ხატი
 ჰიაწყალი — წყარო
 ხიზანაი — პანტის ხე
 ხიწყლაკო — მთა
 ჯაღალაის კრები — ადგილი
 ჯაღალაის კრის გზა — შარაა
 ჯაქლიჩოს ყელი — ქელი
 ჯეუშუა — ხევი
 ჯაუხართ ნასახლარები* — გორი
 ჯაუნართ ნაწისქვილარი — ქალა
 ჯაუნართ ციხე — ციხე

ლ ა უ შ ა

ასკილიანთ ველი — ველი
 ახოები — მამულები
 დიდთხილიანი — ფერდობი
 დუდგულიანაი — მამული
 ვერხვიანი — მამული
 ვერხვიანაის გზა — ბილიკი
 თინიბექთ გორი — გორი, მამული
 იობას ახო — მამული
 იორამის ნასახლარი — ნასახლარი
 იფნიანი — მამული
 კვირაცხოველი — ხატი
 ლაუშა* — სოფელი
 ლალაური||ლალაურა* — მთა, ხატი
 მზორე — ფერდობი
 მშრალქევი — ხევი
 ნაგლეჩები — ფერდობი
 ნაგლეჩები — დამეწყარილი ფერ-
 დობი
 ნაგლეჩების გზა — ბილიკი
 ნაკალავარი — ველი
 ნალობიორი — მამული
 ნაფუძრები* — მამულები
 საყარაულო — გორი
 საყარაულოს წყალი — წყარო
 საყარაულოს ჰევი — ხევი

საჩქევფები* — მამულები
 საჯნაურები — ველები
 ფიქეთ თავი — მამული
 ქვენამთა — ფერდობი
 ქვენამთის გზა — ბილიცი
 ქუჩიანაი — ფერდობი
 ყიდაანთ ჭალა — ჭალა
 ყიდაანთ ჭალის გზა — მანქანის
 გზა
 წიფლისწყალის გზა — ბილიცი
 წიფლის წყალი — წყარო
 წიწყელის ნასახლარები — ნა-
 სახლარია
 ხეთიშობელი — ხატი

მ ა ნ ა ს ე უ რ ი

ასადებელი* — ჭალა
 ბეერსოდინი* — ტყე, კლდეები
 ბზათქელი — გორი
 გლუვაი — ეელი
 გოდორათ ძირაი — მამული
 გურგალაი — მამული
 დიდრუვი — მამული
 დიდუბი — ტყე
 დევის ნამუჭლარები — ეაკეები
 ვეძა — მეჰეეწყალი
 ვეძათქევი — ხევი
 ზემოთყარი — მამული
 ზმარტლიანი — ეელი
 თამოვანი — ეელი
 თბილწყალანი — წყარო
 თელავანი — მამული
 თელათქელი — გორი
 კალო — ეაკი
 კეკიანთ მალღები — სათიბი მთა
 კეკიანთ შიგნითები — სათიბი მთა
 კვირის უკანა — ეელი
 კოდრითთავი — ფერდობი
 კოდის ქევი — ხევი
 კორკრა* — ეელი
 მანასეური* — სოფელი
 მალღობი — მთები
 მეჰავანა — პანტის ხე
 მწარია — პანტის ხე
 ნაბაკარნი — საივალალო მთა
 ნაფუძარი* — მამული
 ნაქარჩნის თავი — ტყე

ნაქარჩნი* — მამული
 ნინაის წყალი — წყარო
 პაპის ახლები — მამული
 საბატკენ — მთა
 საბატკენის წყალი — წყარო
 საგულეგელი* — გორი
 სადამპლეები* — სათიბი მთები
 საჰარტობილე ქელი — გორი
 სამარილე ქელი — გორი
 სამწიქველნი — მთა
 საშინაო კლდე* — კლდე
 სხლოვანი — ფერდობი
 უბეთი — ტყე
 უნაგირაის ქელი — გორი
 თიჩიანი — ტყე
 ჭისრეულობი — ფერდობი
 ჭეჰადაის* წვერი — მწვერვალი
 ჭობისაი — მთა
 ჭობთქელაი — გორი
 ღაჭნი — მთა
 სარიკნაო — მამული
 საქადე ქელი — გორი
 სოფლის პირაი — მამული
 შაეკლდენი — მთა
 შარა — გზა
 შარის კუდი — ფერდობი
 შარის თავი — ტყიანი ფერდობი
 შარის ძირი — ხევი
 შარის ქევი — ხევი
 შიგნითები — სათიბი მთები
 ჩალაქეური — მამული
 ჩალაქეურის წყალი — წყარო
 ჩოქურთ უკანები* — მამულები
 ჩოხელთ მალღები — სათიბი მთე-
 ბი
 ჩოხელთ შიგნითები — სათიბი
 მთები
 ჩხამიანი თერდი — მთა
 წამალეურაი* — რუვი, ხევი
 წითელი ბოსელი — კოლექტივის
 გომური
 წიკლაურთ მალღები — სათ. მთა
 წიკლაურთ შიგნითები — სათ. მთა
 წისქვილა — პანტის ხე
 წყალთქევი — ხევი
 ხატიმწა — მამული
 ქევის პირა — პანტის ხე

ქშირი ტყე — ტყე
ჯორიტყე — ტყე
მ ე ნ ე ს ო (ა რ ა მ ე ნ ს)

აკლდამის ქედი — გორი
ბანთუკანა — სათიბი მთა
ბატარეაქე — მამული
ბატარეაქის წყალი — წყარო
ბეკურაის მამულები — მამული
ბოლონაჭერი — მამული
დელიფინი — ხატი
დიდმთა — სათიბი მთა
ვაქეკლდე — კლდე
ვერხვიანები — მამულები
ზმარტლიანაი — ფერდობი
თაენაჭერი — მამული
თეთრაწყალაი — წყარო, მამული
თეთრიკლდე — კლდე
თხილიანაი — მამული
ისაკაის მამული — მამული
კლდიანაი ქიდი — გორი
ლაშები — ჭალა
ლომიანთ მამულები — მამულები
მალაღაიჭური — მამულები, ვაკე
მალაღაიჭურის გზა — ბილიკი
მენესო* — სოფელი
მენესოს ჭალა — უბანი, ჭალა
მენესოს ჯევი — ხევი
მწარიანთ მამულები — მამული
ნაზოვრუვი — ხევი
ნასოფლარა — მამულები, ფერ-
დობი
ნატუსის ქედი — გორი
ნაფიკრები — მამულები
ნაყრები* — მამულები
ნაჭრიანთ ქედი — მთა
პანტიანა — ნასოფლარი
პაჭიჭური* — უბანი
სასვენა — ველი
სასვენანთ ჯევი — ხევი
სასოფლო მთა* — სათიბი მთა
საჭერდიკია — მამულები
საქერე — მამულები
საქერის წყალი — წყარო
საყდარაი — ფერდობი, საყდარი
საჩქეფი* — მამულის
საჯარა ვაკე — შევაკ, ფერდობი

სიაბერი — ხატი, ფერდობი
სიპის კარი — კლდე
სონდის გზა — ბილიკი
სონდის ქედი — გორი
სოფლის გზა — სამანქანე
ტყიშლიანთ ვაკე — მამული
ლრმა გზა — მამული, გზა
ყოიჯორი — ვაკე, მთა
შავწყალა — წყარო
შირიში* — კლდე
შირიშის რუვი — რუვი
შიუჯაის სათიბი — სათიბი მთა
ჩაუდეგები — მამულები
ცივწყალა — წყარო
ციხის რუვი — რუვი
ციხის ქედი — გორი
წვრილა რუვები — რუვები
წინცხვირის ქიდი — გორი
წინცხვირის ძირები — მამულები
წისქვილობი — ჭალა
წიფლიან ჭალა — ჭალა
ხატის ქედი — გორი

მ ე ნ ე ს ო (ხ ო რ ხ ი ს)

არყიანი — ხევი
აჩაქველი — ხატი, მთა
აჩაქველთ წმ. გიორგი — ხატი
ბასილიანთ ნასახლარი — ნასახ-
ლარი
გლუვი — მთის ფერდობი
ღაბალგორი — გორი
ღავითაის ნასახლარი — ნასახლარი
ეკალთგორი — გორი
ეშმათქევაი — ხევი
ქერიკა — ხატი
კობათ ნასახლარი — გორი, ნასახ-
ლარი
მენესო* — სოფელი
მენესოს ციხე — ციხე
მოწჯაი* — ფერდობი
მოხიანაი — ფერდობი
ნაზოვარაის ჯევი — ხევი
ნარიყალას ხევი — ხევი
ორსაგულბებლაი — გორი
საჯარაენო* — მთა
სიპიანა — მთა
სოფლინაჭერი — მამულები

ტუისწყალი — წყარო, მთა
უკანკული — ხევი
უველაწმინდა — ხატი
ხირდილაი* — მთა
ოლდეიანა რბილი* — ხევი
წეწეაის ნასახლარი — ნასახლარი

მ მ ჯ ი ლ ა უ რ ბ ი

ადგილის დედა — ხატი
ასხრეპილი — მთა
ასხრეპილთ გზა — ბილიკი
ბანთუბე — ფერდობი
ბეგნი — მამული
ბერაანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
გეუას წყალი — წყარო
გოგეას ახო — მამული
დარბაიძირი — ფერდობი
დაჭერაილი კლდეები — კლდე
ელაგან წყარო — წყარო
ელის ქიდიელიანთ ქიდი — გორი
ელის ქიდის გზა — ბილიკი
ეშლთქიდი — მთა
ეშლთქიდი — ხევი
ილიან ქიდი — გორი
კალიანეთი — ხევი
კალუა — ვაკე
კაციანთ წისქვილი — წისქვილი,
ქალა
კვირია — ხატი
კობალა ტყე — ტყე
ლომისის ნიში — ნიში
მართალქიდი* — გორი
მიჯიოლაურები* — სოფელი
მზორე — ფერდობი
მწონიათ თავი — ფერდობი
ნარეიანა — მთა
ნასყიდას მთა — სათიბი მთა
ნაწისქვილარო ქევი — ხევი
საგულებილი* — ვაკე
საგულების ქიდი — გორი
საგულებილთ გზა — ბილიკი
საჰირი — გორი
საჰირის გზა — ბილიკი
საჩინჩხლე კოლი — კლდე
საიხორე არაბი* — არყის ხე
სეხნიანთ წისქვილი — წისქვილი

ტიტველა ქედი — გორი
ყოლაწმინდის ტყე — ტყე
ჩიბასველი — მამულები
ჩიბასველის გზა — შარა
ჩირდილი* — ფერდობი
ჩირდილის გზა — ბილიკი
წინა ქედი — გორი
ქალას ქედი — გორი
ქანქახუა — გორი

მ მ გ უ ლ ა

არყიანი — მთა
არყიანთ ძირი — საძოვარი ფერ-
დობი
ახო||ახონი — მამული
ახოთგზა — გზა
გუგულაურთ გზა — შარა
გუგულაური* — მამული
დედთქალი — მთა
დოშხალა* — მამული
დოშხალათ წყალი — წყარო
ეთიბერი||ეთბერი — მთა
ეთიბერის გზა (იხ. წყალთქევის
გზა)
ეთიბერის ქევი — ხევი
ეკლესია — ეკლესია
ვაკეები — მიჯაჭებული მთა
ვაკეშიწა — მამული
ვერხოვანი — მამული
ვერხოვნის გზა — შარა
ზედვაკეები — მამული
ზედვაკის გზა — გზა
ზიდვაკის რყე — რყე
ირიმაის ახო — მამული
კაიშზორე — ფერდობი
კედელანი — ფერდობი
კედელათ გზა — ბილიკი
კვირიის ქიდი — გორი
კვირიჯვრბა — ხატი
კლდეთავის გზა — ბილიკი
კლდეთავი — გორი
კოშურთქარი — ფერდობი
კურკუროს წვერი — მთა
ლეისართ ქევი — ხევი
ლეისარნი — მამული
ლეივსები* — ფერდობი
მამეეთი — ფერდობი

მამეთის გზა — შარა
 მამეთის ქედი — გორი
 მანიის წყალი — ხევი
 მელიანი — ვაჟე
 მზორეები||მუგულის მზორეები —
 ფერდობი
 მთის ფშა (იხ. ფშა)
 მუგულა* — სოფელი
 მუგულის მზორეები (იხ. მზორე-
 ები)
 მუგულის ქედი — გორი
 მუგულის წმინდაგიორგი — ხატი
 მუგულის ქალა — ქალა
 მუგულის ჰევი — ხევი
 მუხრიანი — ფერდობი
 მუხისები — მამული
 მუხისის თავი — მთა
 ნასანგლართ წმინდაგიორგი — ხა-
 ტი
 ნასანგლარი — მთა
 ნარიანი* — მთა
 ნაფუძრები* — მამული
 ნაოიხიარი — (იხის) ნანგრევი
 ნაქრიანი* — მამული
 პირიქითი — ფერდობი
 საბოლოკე* — ფერდობი, მამუ-
 ლი
 საბოროლაჟე — ფერდობი
 საგულეები* — გორი
 საგულოები* — გორი
 სათიბწალი — წყარო, მთა
 საკრფწყალი* — წყარო
 სამოლაი — სამოლარი. ფერდობი
 სამსელოები — მამული
 სანაშირის ჰევი — ხევი
 საონაჯრო* — მთა
 სასაოლაჟეები — სასაფლაო
 საჰარილი — გორი
 საჰობი* — წყარო
 სალორიაის ჰევი — ხევი
 სალორიაის ქალა — ქალა
 საშოლარა — მამული
 საჰარეთ ქედი — ვაჟე; გორი
 რბა — მთა
 ურიათ რყემალი — გზის პირი
 ფშა||მთის ფშა — წყარო
 ფშათავი — ტყე
 ფშათგზა — გზა

ქობთ კლდე — კლდე
 ლორლიანთ ჰევი — რუევი
 შუაქედი — გორი
 ჩირდილეები* — მამული
 ციფწყარო — წყარო
 წვერის ძირი — მთა
 წისქვილთავი — ფერდობი
 წისქვილთ ჰევი — ხევი
 წყალთქევის გზა||ეთიბერის გზა—
 შარა
 წყალთქევის თავი — მთა
 წყალთქევი — ხევი
 წყალთქევის ძირი — ტყე
 ხამულა* — უბანი
 ხამუშის ქალა — ქალა
 ჯორის რყე — რყე
 ჯორის ძირი — ტყე, გორი

მ უ ლ უ რ ე

აეწიათ წისქვილი — აღგილი
 ალაზანთ ჰევი — ხევი
 ალაზანა* — წყარო
 არყები — მთა
 არყის წყალი — წყარო
 ახოები — მამულები
 ბარაბა კოხიანა — მთა
 ბეგოთ თაურები — მთები
 ბენიათ ნაწისქვილარი — აღგილი
 ბერდიშინთ წისქვილი — აღგილი,
 ნაწისქვილარი
 ბოები — მამულები
 გაღმა მამულები — მამულები
 გაღმა რყე — აოგილი. რყე
 გლახიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 დარჩიულები — მამულები
 ეთურთ ჰევი — მამული
 ელიაის წვერი* — მთა
 ელოვნები — მამულები
 ზაფხულის წყალაი — წყარო
 ზაქარიანთ წისქვილი — წისქვილი
 ზეითი წყარო — წყარო
 თათარიანთიულები — მამულები
 თაფლაურები — მამულები
 კარყიანთ წისქვილი — აღგილი,
 ნაწისქვილარი

კატუიანთ ჭევი||კატუიანთ ჭე-
 ვი — ხევი
 კერიი — ხატი
 კერიიის წყალი — წყარო
 კერის მთა — მთა
 კლიიანი წყალი — წყარო
 კოწაურები — მამულები
 კუწამთა — მთა
 მგელთყანანი — ადგილი
 მეწყრიანი — მთა
 მზორიები — მამული
 მთის გზა — ბილიკი
 მირისე — ტყე
 მიტაშები — მამულები
 მიშორთ,არები — მამულები
 მურანეულები — მთა
 მულურე* — სოფელი
 ნარიანი* — ადგილი
 ნასისხლარი* — მამული
 ნაყარები* — მამულები
 ნიჩაფი — მამული
 რკინულაი — მთა
 საგოლებლიბი* — ადგილი
 საკოხი — მთა
 საკოხის გზა — ბილიკი
 საკოხის ჭევი||კოხიანი წყალი —
 ხევი
 საფურთაი — წყარო
 საცხენე ბიკი — ადგილი
 საჭარე თეჭი — გორები
 საჭარე ქელი — გორი
 უძირო — მთა
 ფეთო — ადგილი
 თეთოს ჭევი — ხევი
 ფიცარაის ჭევი||ფიცარათ ჭევი —
 ხევი
 ფიცართ გზა — ბილიკი
 ფიცართ ციხე — ციხე
 ფიცარიები — გორი
 ჩოითი წყარო — წყარო
 ჩუჩაობები — მთა
 ლეიანთ რკი — რკი
 ლო* — გორი, მამული
 ლოთ ბოლო — ადგილი
 ყაზბაგიანთ წისქვილი — ადგილი,
 ნაწისქვილარი
 ყოლაწმინდა — ხატი
 ჩირდილის ჭევეები — რუვი

ჩირდილები* — მთა
 ჩხამიანები* — მთა
 ცივწყარო — წყარო
 ცოდვიანაი რუვი* — რუვი
 წითელნი — მთა
 წმინდაგიორგი — ხატი
 ჭანჭახთ წყალი — წყარო
 ჭურაის ქვა* — ლოდი
 ხარის ტყე — ტყე
 ხარის ყანები* — მამული
 ხირგო — მამული
 ხირხოები — მამულები
 ჯადის ჭევი — ხევი
 ჯოფები* — მამული
 ჯაბიანთ ნაწისქვილარი — ადგილი

ნ ა დ ი ბ ა ნ ი

ადგილის ღელა — ხატი
 ამნისა — ხატი
 არყუენის რუვი — რუვი
 არყუშის წყალი — წყარო
 ახოგზის რუვი — რუვი
 ახოები — მამულები
 ახოს წყალი — წყარო
 ბაგანი — მთა
 ბანთუქანები* — მამულები
 ბანწინები* — მამულები
 ბაჩონის წყალი — წყარო
 ბერეხის რუვი — რუვი
 ბოთიანთ წყალი — წყარო
 ბოთიანი — მამული
 გამხეთქელაის წყალი* — წყარო
 გზათ შუები — ადგილი
 გზის ძირები — მამული
 გონთარი — მამული
 გულამზარაი — მთა
 გულამზარის ჭევი — რუვი
 გორაბები* — ადგილი
 გძოლის იალი — მამული
 გრძელმიწები — მამული
 დარძულთ წყალი — წყარო
 დეზობელნი — გორი
 დიდიაი — მთა
 დიქა||ნადიბათ დიქა—მეჯე წყალი
 ზამთრეულთ წისქვილი — ადგილი
 ოხილიანთ რუვი — რუვი
 იალანი* — ველი

კვირია ცხოველი — ხატი
 კოკოლიანთ წყალი — წყარო
 კოლგრძელები — მამული
 კორტინას ჰევი — ხევი
 კოულები — მამული
 ლომიანთ რუვი — რუვი
 ლაფიანთ რუვი — რუვი
 ლაშარი — ხატი
 ლაშარის ნიში — ნიში
 ლაშარის ჰევი (იხ. მლაშის ჰევი)
 მაჩხანთან რუვი — რუვი
 მაჰარაანთ ნაბინაყარი — მთა
 მექეგრიათები* — მამული
 მზორები — ადგილი
 მთის გზა — გზა
 მთის გზის წყალი — წყარო
 მიღმა მთის წყალი — წყარო
 მიწროთ რუვი — რუვი
 მლაშის ჰევი* — ხევი
 მრუო რუი — რუვი
 ნალიბანი* — სოფელი
 ნასვილარის რუვი — რუვი
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნაივერიალები — მამულები
 საბარკნი — მთა
 საგულბილი* — გორი, ადგილი
 საიკოვის წყალი — წყარო
 საზორგოს ჰევი — ხევი
 საირმეთ წყალი — წყარო
 საირმანი — მთა
 საკურთხეველი — ხატი
 სამარიანო — ეკე ქალა
 სასიპის რუი — რუვი
 სუართელი* — მამული
 სალმთო — ხატი
 სალმთოს მამულები — ადგილი
 საჩქიდი — ადგილი, ჩანჩქერი
 სახედაი* — გორი
 საჰარანი* — ადგილი
 საჰლანაის წყალი — წყარო
 საჰლანეთი* — გორი
 ურთხლიანები — მამული
 ურძნოვანი* — ადგილი
 ურძნოვანთ რუვი — რუვი
 თანათი — ხევი
 ქალაის სამარხი* — მამული
 ქვაკიბენი — მთა

ქოხების წყალი — წყარო
 ქოხთქელი — გორი
 ლურათკრები — მამული
 ლურათკრის წყალი — წყარო
 ჩხამანთ გორი — მთა
 ცეცხლის ჰეარი — ხატი
 ცივთ წყალი — წყარო
 ცივნი — მთა
 ცხრა წყაროები — თერლოზი
 წაწიკის წყალი — წყარო
 წმინდაგიორგი — ხატი
 წყაროთანები — მამული
 ქილოენის ქიდი — მთა
 ჰინჰროვანთ წყალი — წყარო
 ჰინჰროვანი — ადგილი
 ხავსიანი წყალი — წყარო
 ხარის ძირი — მამული
 ჰვინდრაული — მთა
 ჯორის მთა* — მთა

ნ ა ლ ო რ ე ვ ი

ახოები — მამული
 ბერი წმ. გიორგი — ხატი
 გამბული ტყე — ტყე
 გარდიგარმო — მთა
 გოგაის უბე — ეკე
 გოგირდიანი წყალი — წყარო
 გონთკარი — გორი
 გრძელი მთა — სათიბი მთა
 გულამზორე — მთა
 დათომთა — საოზი მთა
 ელიაის წვერი* — მთა
 ზეით გოგაის უბე — ეკეობი
 თეთრაწყალაი — წყარო
 თინიბგის მთა — სათიბი მთა
 კვირთუბი||ვირთუბე* — ეკე
 კორტინაის წყალი — წყარო
 კუდე* — მთა
 კურკუტო* — მთა
 მარკიის წყალი — წყარო
 მგინებელიანთ ქიდი — გორი
 მქელლეური* — სათიბი მთა
 ნაბაკარო წყალი — წყარო
 ნაბაკარნი — მთა
 ნაკაფნი — მთა
 ნაომარი — მთა
 ნასახლარები. — ნასოფლარი

ნალორევი* — სოფელი
 ნალორევის წმ. გიორგი — ხატი,
 ეკლესია
 ნალორევის ჭევი — ხევი
 ნალორევის ჭევის ტყე — ტყე
 ნაყვერი||ნაყვრები — ფერდობი
 ნაწისქვილარი — ქალა
 ნაწარევი — მთა
 საერპოეს ქედი — გორი
 საირპო წვერი — მწვერვალი, მთა
 საირპინი — მთა
 სასეგნებთ ქედი* — გორი
 საქორე — ტყიანი გორი
 საღმთოს ქედი — გორი
 საღმთოს ქედის ტყე — ტყე
 საძეგელა — მთა
 საჩარის გზა — ბილიკი
 საჩარის ჭევი — ხევი
 სეფური ნაქობრები — მთა
 ჭაქოვანი* — ფერდობი
 ჭევით გოგაის უბე — ვაკე
 ჭეიანი მთა — სათიბი მთა
 ჭიდჭიდაი — გორი
 ჭიხტჭიოი — მთა
 შასაყარნი — ხეივანის შისართავი
 ჩირდილაი* — ფერდობი
 ჩირდილაის გზა — ბილიკი
 ჩირდილაის ჭევი — ხევი
 ციეთ წყალნი — წყარო
 ციენი||ცივთ წვერნი — მთა
 ძაღლის ენა — ველი
 ჭაღები — მამულები
 ჭაობთანა — ვაკე
 ჭილოვანთ ქედი — მთა
 ჭინჭროვანი — მთა
 ჭინდრელი — მთა
 ჭოსაის წყალი* — წყარო

ა ო ვ ლ ე უ რ ი ა ა ვ ლ ე უ რ ი

ალაში* — ალდე
 ახო — ველი
 ახოს თავი — ველი
 ბალიათ ახო — მამული
 ბატონიანთ ქედი — გორი
 ბალიანთ ახოს წყალი — წყარო
 ბალიათკარი* — უბანი
 ბოლო ახო — ველი

ბოლონაზოვარი — ხევი
 ბოლოუკანაქო — ველი
 ბორშიეთი — მინდორი
 ბორშიათის ჭევი — ხევი
 გახტათ მიწა — მამული
 გოგოთურას წყალი — წყარო
 გუბთ ჭევი — ხევი
 გუბი — მინდორის
 გულბათათ ძირები — ფერდობი
 გულბათანი — უბანი
 გურაბი* — წყარო
 გძელკოლი — მამული
 დოლათ გორი — გორი
 ელიზბარას ახო — ველი
 ეერხვიანი — ელი
 ზეითუკანაჭოს წვერი — მთა
 ზეით ქედის ახო — ველი
 ზეითქლონკუნაყვერი — მთის
 ფერდობი
 ზემო სოფელი — ვაკე, ნასოფ-
 ლარი
 თავნაზოიარი — ხევი
 თოლიათნასადგომარი — მამული
 ივანის ნაყვერი — ველი
 ივანეს ნაყვერი ხევი — ხევი
 კეიცანთკარი — ველი
 კლდეთთავი — ველი
 კლდეთთავის ჭევი — ხევი
 კლდეთძირი — ველი
 კლოთწვერი — სათიბი ელი
 ლაშარის მუხა* — ქაოის პირი
 ლოკების წყარო — წყარო
 მამუკაის სახიზნოელი — ელი
 მამუკელანთ ახო — მამული
 მამუკელანთ ჭევი — ხევი
 მაყველიანძირობა — ველი
 მარუხრაღას ქედი — გორაკი
 მარუხრაღა — ელი
 მთა — სათიბი მთა
 მთაუკანაქო — ველები
 მუნნიმწისქელი — მამული, გორი
 მუნჯა* — მინიარალი წყარო
 ნაგლეგი — მეწყერიანი ფერდობი
 ნაღორაწყალი — წყარო
 ნაზოვარი — ფერდობი
 ნაზოვრის რბა — რბა
 ნაზოვრის ჭევი — ხევი
 ნასაბძლარა — მამულები

ნატეხი — ველი
 ნაქალაქარი — ველი, ნასახლარი
 ნაქალაქარის ვერხვიანი — ტყე
 ნაქერალი — მამული
 ნახიდვარი — ქალა
 პაპათეულები — მამულები
 პაპათსაგულელები — ვაკე
 პაპათწყალქოპიანი — ფერდობი
 პაპიმიწა — მამული
 პატარა ძირობა — ველი
 პეტრიანთ ნაქალაქარი — მამული
 პეტრიანი — უბანი
 პირიქით ქურდალი — ველი
 პოვლეური||პავლეური — სოფელი
 საბას წყალი — წყარო
 სალოკი — ველი
 სარნის ქედი — გორი
 სარნის კევი — ხევი
 სარნეები — წყაროები
 საყდართ ქედი — გორი
 საყდართ ქედი — გორი
 საჩხუბარა — ველი
 საჩხუკის კევი||საჩხუკის კევი||სა-
 ჩხუკელაანთ კევი — ხევი
 სახიზნოელი (იხ. მამუქაის სახიზ-
 ნოელი)
 საჯარია ვაკე — ველი
 სვიანას ველი — ველი
 ტეგიაშის ძირი — ველი
 უკანაჯოს მზორე — ფერდობი
 უკანაჯოს ჩევი — ხევი
 ფართქნალქედი — გორი
 ფოცხვერანი — უბანი
 ქედის ახო — ველი
 ქვეით უკანაჯოს წიერი — ველი
 ქოიბეთ კევი — ხევი
 ქურდალი — ველი
 ქურდლის წვერი — ველი
 ლიჭარული — ნასახლარები, ტყე
 ყიონობი — ვაკე
 ჩირდილი* — მამულები
 ჩიტას კაკლიანი — ფერდობი
 ჩოლიანთ ნაქალაქარი — ვაკე
 ჩოლიანი* — უბანი
 ცივწყარო — წყარო
 ძერიანთ ქედი — მამული, გორი
 ძირობა — ველი
 წიწიანთ ხილები — ველი

ჯაბანანი — უბანი
 ჯაგიანი — ფერდობი
 ჯანაანთქარი* — ველი
 ჯოთპირი — ფერდობი
 ჯლონკუნაყვერი||ჯლონკი ნაყვე-
 რი — ველი
 ხანდოვანა — ვაკე
 ხატის მუდიანი — ველი
 ხატის მიწა (იხ. ჩირდილი)
 ხოსიანი — უბანი
 ხოსიას პანტები — ველი
 ჩიეთაშუა — ველი
 ჯმალახითშობელი — ხატი, ნიში

შ მ შ მ ნ ი

ახო — მამული
 ბერის კევი — ხევი
 ბუშლოვანი — მამული
 გვერდა ყანები — მამულები
 გიჩენი — ფერდობი, წყარო
 გოგიაანთ ნაწისქვილარი — ნაწის-
 ქვილარი
 გულაურთქარისკარაი — ვაკე, კი-
 შკარი
 გუზაური* — მამული
 ვაკეყანანი — მამული
 ვილას წმ.გიორგი* — ხატი
 თეთრიანთ ნასახლარი—ფერდობი
 თხილოვანა — მთა
 იტივანი — მამული
 ლეკთწყალი* — წყარო
 ლითბე* — საძოვარი მთა
 მამულანი* — უბანი
 მჭადანი — გორი
 ნაკალავორნი — მთა
 ნაიხვორა — ციხის ნაშალი
 ნიში — ლომისის ნიშია
 ოოჟონი* — სოფელი
 საბარდია — ფერდობი
 საკიდელა — მამული
 საკიდელაის ქედი — გორი
 სამარჯილო — მამული
 სამსვენაის წყალი — წყარო
 სანიოა ქედი — გორი
 საქუხარანი* — კლდეა
 საყოფელათ ქედი — გორი

სნოურთ ყელი* — მთა
 სრელი — მამულები
 ტყეშალანი — ფერდობი; ტყემ-
 ლის ხე
 ტყის პირი — მამული
 ულეგოთ ქედი — გორი
 უშართ გორა — გორი
 ფეტალაური* — მამული
 ქალთაყანა — მამული
 ქვითკირნი — მამულები
 ქიჩენი (იხ. გიჩენი)
 ღერალიანთ ნაწისქვილარი —
 ქალა
 შავწყალი — წყარო
 შონჩოვას ქვეი||შონჩოკია — ხევი
 შონჩოს თავი — მთა
 ჩალიანაი — ხევი
 ჩიტიგორა — გორი
 ცხრაწყარო — ფერდობი, წყარო-
 ები
 წითლათკარი — მთა
 წყალთკარა* — ფერდობი
 ხატის ქედი — გორი
 ჯაჭმარის ქედი — გორი
 ჯორის ვაკენი — მამულები

რ ო ს ტ ი ა ნ ი

აგაიბეგი — ფერდობი
 აფორათ ტყე — ტყე
 ბატარა ბუარიანაი — ხევის პირი
 ბატარიანთ წისქვილი — ნაწის-
 ქვილარი
 ბრუტაწყალა* — წყარო
 ბუქურთ ნასახლარები — ნასოფ-
 ლარები
 ბუხაი — მამული
 გორი — გორი
 თევდორეს კარი — ფერდობი
 კვესტარანი||კოსტარანი — ფერ-
 დობი
 კლდიანები — ფერდობი
 კლდის თავი — ფერდობი
 კომშანი — ფერდობი
 კოტორა წყლები — მამულები
 მაძლარანი — მამულები

მიდელაურთ ნასახლარები — ნა-
 სოფლარი
 მიდელაურთ წყალი — წყარო
 მირისე — ფერდობი
 მიღმა ყანები — მამულები
 მოლობეილაი — მამულები
 მუხჯანი — ფერდობი
 მურყხიანი — ქალა
 ნათერძები — მამულები
 ნატუსი — ტყე
 ნატუსის პირი — ფერდობი
 ობოლათ ალექსას წისქვილი —
 წისქვილი. ქალა
 როსტიათ ქევი — ხევი
 როსტიათ წყალი — წყარო
 როსტიანი* — სოფელი
 საგულეებელი* — ვაკე
 საკირე* — მამულები
 საკირის ქევი — ხევი
 სამარკილო — მამული
 სამაცხრიანი — ხევის პირი
 სამახარაჯო — ფერდობი
 საჩქეთი* — ჩანჩქერი
 ტყეთშუები — მამულები
 თშა* — წყარო
 ქალაქეთი* — გორი, მთა
 ჭიბორჯაის წიერი — გორი
 ქობთა — გამოქვაბული
 ღორთ შუები — მამულები
 ოღდას ყილა წმინდა — ნიში
 შივიანთ წისქვილი — წისქვილი,
 ქალა
 ჩირდილაი* — მამული
 წყალთავი — მამული
 ზირმოშანი — ფერდობი
 ჯოფაი* — მამული

ს ა ლ ა ჯ უ რ ი

ასადებელთ წყალი — წყარო
 ასადებელი* — ხეობის სათავე
 აქიმიანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
 ლარი
 ბერიბიანთ წისქვილი — ნაწის-
 ქვილარი
 ბერუბე — ფერდობი
 ბერუბის რუვი — რუვი

გოგოიანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
დაცული|დაცულნი* — ფერდობი
დიდუბე — მთა
დიდუბეთ წყალი — წყარო
ვეძა — მეჯე წყალი
თომუაი|თომუანი — გორი
თომუანთ წყალი — წყარო
თომუანთ ჰევი — ხევი
კახათკარა — ფერდობი
კმელათ წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
კიბენი — კლდინი გზა
ლაღურები — მამულგობა
მარჯვენო — ქალის პირი
მარჯვენოს წმ. გიორგი — ხატია
მარჯვენოს წყალი — წყარო
ნაბაკარნი — მთა
ნაფუძარი* — მამული
ნაიხვარა — ეკე
ორწყალნი — ჭალა
საღამპლე* — სათიბი მთა
საკანაფი — ქალის პირი
საოაჯური* — სოფელი
სამწიქელთ წყალი — წყარო
სამწიქელო ჰევი — ხევი
სამწიქელები — მთა
საყდართ ქედი — გორი
საყდარი — საყდარი, სასაფლაო
საჩქეფის წყალი — ხევი
საჩქეფნი* — ჩანჩქერი
სოსრიანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
ტყემლიანთ — ფერდობი
ფშარები — მამულები
ფშარის ჰევი — ხევი
ფშვენის ჰევი — ხევი
ფშვინის ჰევის წყალი — წყარო
ჭობისი* — სათიბი მთა
ჭობისის ჰევი — ხევი
ლაჟარნი* — ბეჭობი
ლაჭთჰევი — ხევი
ლაჭნი — მთა
ლორები — ქვიანი მამულები
შიგნითი — მთა
შიგნითის წყალი — წყარო
ჩოჭორა წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი

ჩოჩოლიანთ წისქვილი — ნაწის-
ქვილარი
ჩოხელთ წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
ძალაურთ წისქვილი* — ნაწის-
ქვილარი
წიკლაურთ წისქვილი — ნაწის-
ქვილარი
წიფელწყლიანი — წყარო
წყაროთკარი — ფერდობი
ხატიმინდორი — ეკე
ქეგზნელი — ხევი

ს ა მ რ ე

ადგილის დედა — ხატი
ათილიანთ მთა — მთა
არყიანის წყლები — წყარო
ასავალი — გორი
გადაკოდეილის ქედი — გორი
გიგუის ნასახლარი — მამული
გიგუის წისქვილი — ნაწისქვი-
ლარი
გორგის მამულები — მამული
გლუვი* — ფერდობი
გურგალა მიწაი — მამული
დიდუაე — მთა
ვაიდგვიანთ მთა — მთა
ვაე — მამული
ვაის გზა — გზა
ვაის ჰევი — ხევი
ვაშლიანის ქედი — გორი
ზემოთი მზორე — ფერდობი
ილაიანი ქედი* — გორი
კალუა — ეკე, ხატი
კოლანთ სახლთთავი — ფერდობი
კუნწუხაი — ხატი; მთის წვერი
კუნწუხაის გვირდი — მამული
ლეიანი* — გორი
ლეიქედი — გორი
მაზირიანთ ადგილი — უბანი
მაღაწალი* — ხატი, მთა
მაღაწალთ წყალი — წყარო
მატხრიანის ჰევი — ხევი
მზორე — ფერდობი
მუხიანი — ფერდობი
მუხიანის ქედი — გორი
ნამტკრევი — ფერდობი

წასვილარი — ფერდობი, საძოვარი
 წასვილარი — გორი, მამულები
 წასუხის ქედი — მთა
 ნატბეური — ვაკე
 ნაფარეხალი — ვაკე
 ნაფარეხალი — მამული
 ნაფარეხალთ თავი — საძოვარი
 ნაქერალი — მამული
 ნაქერალის ჰევი — ხევი
 ნიშთქედი — გორი
 ოთიანის მთა — ფერდობი
 პაპიანთ მამულები — მამული
 პაპუნათ ნაყვერი — მამული
 პირდაპირი — მთა
 საასლიაი — მამული
 საგულებელი* — გორი
 საგულებლის თავი — მთა
 საგულებლის ქედი — გორი
 სადიკე მამულიაი — მამული
 სათხიაი — ფერდობი
 საკანაფია — მამული
 სალალა — მთა
 სამარქილე გზა — გზა
 სამძღორთ ქედი — გორი
 სარნაის რუვი — რუვი
 სარნაის წყალი — წყარო
 სასოფლო ვაკე — მამული
 სატირთაის ჰევი — ხევი
 საქერის ჰევი — ხევი
 საქერე* — სოფელი
 საჭარაფნო ქიდი — გორი
 სოლომანის წისქვილი — წისქვილი
 სოფლოოკე (იხ. სასოფლო ვაკე)
 სოფლოოკის ძირი — მამული
 სოფლოოკის წყალი — წყარო
 ტირიფთ ჰევი — ხევი
 უკანაწო — ველი
 უკანაწოსთავი — ფერდობი
 ფუთაფორი — ხატი
 თუთაფორის ჰევი — ხევი
 ჭალამაზიანის წყალი — წყარო
 ჭედობი — გორი
 ჭეიშათ ჰევი* — ხევი
 ქეიშანი* — მთა
 ყორული — მინდორი
 შარისთავი — მთა
 შამშიანთ მთა — მთა
 ჩირილი* — ტყიანი ფერდობი

ციციწყარო — წყარო
 ციხია — გორი, ნაციხვარი
 ციხიანის ჰევი — რუვი
 ცოდვიანთ რუვი — ხევი, რუვი
 ძეილი ნაქობრები — მთა
 წენვრიაანი — მამული, ფერდობი
 წენვრიაანის ქედი — გორი
 წინცხეირი — გორი
 წყალქედა — გორი
 წყარუის თავი — მამული
 წყლიანი მთა — მთა
 ქალელები — უბანი

ს მ თ უ რ ე ბ ი

ახოთ ქედი — გორი
 ბიდარა* — მთა
 ბოსლისკარი — მამული
 ბოსლისკარის წყალი — წყარო
 ბუხები — ადგილი
 ბუხთ წყალი — წყარო
 გაღმა ფერდი — ფერდობი
 გურათბირი — მამული
 დიდყანები — მამული
 ზეითნოთელი — უბანი
 თახეილო||თახელო — მთა
 კვირიაცხოველი — ხატი
 კვირიათ რყის ძირი — მამული
 კოლა — წყარო
 ლეჩხაური — თარდობი
 მამოარები — მამული
 მინდვრები — ადგილი
 ნარიაანა* — ადგილი
 ნატეხაი — მამული
 საკოხე — მთა
 სამარილო* — ქედი
 სანახირო გზა — გზა
 სანილო გვერდო — გორი
 საქუმლია — ადგილი
 საწმინდე მამულები — მამული
 საჯამია* — ფერდობი
 საჯამიას წყალი — წყარო
 სეთურები* — სოფელი
 სიხაურა* — მთა
 სიხაურაის მთა — მთა
 უძირო — მთა
 ფალიანთ ნასახლარები — ადგილი
 ქედი — გორი

ქენახი (იხ. ლეჩხაური)
 ქვეით სოფელი — უბანი
 ლეღები — მთა
 ლირზაულა||ლილდაურა — მამული
 შამბიანი — სათიბი
 შარმიანთ გზა — ბილიკი
 შარმიანთ მთა — მთა
 ჩირდილი* — მთა
 ცეცხლის ჭოჩი — ხატი
 ცხრაწყარო — წყარო, მთა
 ცხრაწყაროს წყარო — წყარო
 ცხრაწყაროს ჰევი — ხევი
 წინამზერის მამულეები — მამული
 წმინდაგიორგი — ხატი
 წყარუები — მამული
 ჭოპები — მამული
 ჭავთარიალა* — მთა
 ჭევის პირი — მამული
 ჭევეშები — მამული

ს ვ ფ ზ

აბრამიანი — უბანი
 ახო — ველი
 ბატონის წყალი — წყარო
 ბედოსკარი — გორი
 ბერის წმ. გიორგი — ხატი
 ბეშალურაი — მამული
 გორნი — მამული
 დიდი მთა — სათიბი მთა
 თათიკის ჰევი — ხევი
 კარებნი — მამულეები
 კვირთუკანაი — მამული
 კვირნი* — უბანი
 კუქა — მამული
 მარინეობა — ხატი
 მიყორანი* — უბანი
 ნაკალოვარი — გორი
 პატარა ტყია — ტყე
 საკირეთ ჰევი — რუვი
 სასელილები — მთა
 საცუერტია — მამული
 სახეთოს ძირი — ფერდობი
 სეფი* — სოფელი
 ტაჩიანი — უბანი
 თინთკარი — მამული
 ჭალთ გორი — გორა, მთა
 ჭეის წყარო — წყარო

ქლივიავთ ძირაი — მამული
 ქრისტიანეთა — მამული
 ლობის ძირა — მამული
 შუა საქევეი — მამული
 ჩხიდაკარი — მამული
 წყალთ ქელი — გორი
 წყალთ ჰევი — ხევი
 ჭაჭნი — მამული
 ხუნდაურები — გორი
 ჭევეშუა — მამული
 ჭოფნი* — მამული
 ჭალამთები — სათიბი მთა

ს ვ ი ა ნ ა ნ ი

აღამათ ნასახლარი — ნასახლარი
 ახო — მამული
 ბატონის წყალი — წყარო
 ბურდაწყალი — წყარო
 გივიანთ ნასახლარი — აღგილი
 გძელაი — მამული
 დოლობის თავი — ფერდობი
 თხილთკარაი — მამული
 კარხედაი — მამულეები
 კვირიაცხოველი — ხატი
 მზორი — ფერდობი
 ნახიზნარი — ტყე
 საგულეებელი* — გორი
 სალმთო — ხატი
 სვიანაო ნაწისქვილარი — ქალა
 სვიანანი* — სოფელი
 სირმათ წყალი — ხევი
 ჩირდილაი* — მამული
 ჭალის ყანაი — მამული
 ჭევეპირაი — მამული

ს ო დ ე ე ე

აბუა* — ხატი
 ახოები — მამულეები
 ბეებერას წყალი — წყარო
 ბეჭანის საქერე — მამული
 ბეჭთშუა — ტყე
 ბოსელაურთ ჰევი — ხევი
 ბოჩეთი* — მთა
 გლუგვი* — ფერდობი, მთა
 გორამიკი — მამული
 გძელეები — მამულეები

დათვის წყალი — წყარო
 დევის გამოქვამული — კლდე
 დევის ნამუჭლარი ქვა — ლოდი
 დიდლოგოური — მამული
 დიდღელე — მამული
 ელია* — ხატი
 ვერკეთილი — ხატი
 ზურაბის ნაყაფი — ტყე
 თხილთამგურგალი — ფერდობი
 კალუა — მამული
 კიბური — მთა
 კლდეთავა — ფერდობი
 კოხოჭური* — კალა
 კუნწას ქედი — გორი
 კურკუტოს წვერი — მთა, მწვერ-
 ვალი
 კუჭულეები — მამულები
 ლაჭირათპირი — მამული
 ლოგურები — მამულები
 ლომისის ნიში — ნიში, ხატი
 ლომისის ქედი — გორი
 ლორუა — ფერდობი
 მართალქედი* — გორი
 მაჩხარათ ქევი — ხევი
 მზორე — ფერდობი
 მთავარანგელოზი — ხატი
 მუხები — მამული
 ნაბინაერები — მამულები
 ნასყიდას წყალი — წყარო
 ნატბერი — მთა
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნახიზნარი — მამული
 ორმოხილი — მთა
 ორმოხილის გზა — შარა
 ორმოხილის გზის ძირი — ფერ-
 დობი
 ორმოხილის წყალი — წყარო
 ოსების ყიოი — უღელტეხილი
 ოთლო — მამული
 პირიქით ლოგურები — მამულები
 საბზიკაო რყე — რყე
 საგუბავი* — გორი
 საგუბავის გზა — შარა
 საკიდელა — ფერდობი
 საკურდღლე — მამულები
 სამოსლები — გორი
 სარნა — წყარო

საქერე — ველი
 სამერიას ქედი — გორი
 საპირას წყალი — წყარო
 სოდევე* — სოფელი
 ტირიფა — მთა
 უკანა გლევი — მთა
 ქსნის ყელი (იხ. ოსების ყელი)
 ღარისზურგულები — გორები
 ყორიანი — ფერდობი
 შუბლაის ქედი — ვაკეა გორზე
 ციხისბოლო — ფერდობი
 წერილმუხიანი — ფერდობი
 წმინდა სანება — ხატი
 წორონალი — ფერდობი
 ხამლეები — მამულები
 ხატის მთა — მთის ფერდობი
 ხურსალი* — ფერდობი
 ხურსლის გზა — ბილიკი
 ჟოფა* — მამული
 ჟოფის თავი — ხევი

ს ო ნ დ ა

ადგილის დედა — ხატი
 არყიანი კლდეები — ფერდობი
 გვერდაის ქედი — ველი
 დიდქევი (იხ. სონდის ქევი)
 დელფინის წმ. გიორგი — ხატი
 დელფინური — მთა
 ველი — ფერდობი
 თათრის ახო — მამული
 კვირაცხოველი — ხატი
 კულოები|კულო — მამული
 მარანი — ხატი
 ნატუსიანი — ფერდობი
 ნაფეტყარი — მამული
 ნაფუძრები* — მამული
 ნაქარჩნაი* — ველი
 ნაქარჩნაის გზა — გზა
 ნაქერალი — ვილი
 ოთხეშლა — კალა
 ორმუხები* — ველები
 ოსების ნალაგობი — მამული
 პანტიანები — ფერდობი
 პანტიანის გზა — შარა
 პაჭიჭური* — მამული
 პირდაპირები — ფერდობი
 სონდა* — სოფელი

სონდის მთა — მთა
 სონდის წყალი — წყარო
 სონდის ციხე — ციხე
 სონდის ქვეილიდებევი — ხევი
 ფუცის ახგლოზი — ნიში
 ფშები* — წყარო
 ციხის ქედი — გორი
 წისქვილები — ქალა
 ხატიტყე — ტყე
 ხთიშობელი — ხატი
 ჯიქურთ საჩქეფი — ველი

ს ო ნ დ ი ს ვ ა ლ ა

ადინანანი — მინდორი
 აკაანები — უბანი
 ამოსაჩენი — მამული
 გალმა სათიბი — ფერდობი
 გალმა სათიბის წყალი — წყარო
 გლახაის ვაკე — მამული
 გოგლაის წყარო — წყარო
 გურამაანთ წყარო — წყარო
 გძელმამულები — მამული
 დათვის სორო — ფერდობი
 დუდგუელიანი — მამული
 ვერხვიახგორი — გორი
 ზაქარაის ნაქობარი — მამული
 ზემო სონდისველა (იხ. აკაანები)
 თელიანაი — მამული
 თორღაის ნაყვერი — ფერდობი
 თხილიანა — მამული
 კარაზანაი — ფერდობი
 კარაზანაის წყალი — წყარო
 კარაზანაის ქევი — ხევი
 კლდის ძირი — ფერდობი
 კლდისწყალა — წყარო
 კუნჭუხაი — კლდე
 კუნჭუხაის წყალი — წყარო
 ლაზარიანთ წყალი — წყარო
 ლალაურობა* — ხატი
 მამუკას ნაყვერი — მამული
 მარწყვიანა — მამული
 მაყელიანა — მამული
 მაყელიანაი — მამული
 მზექალაის წყალი — წყარო
 მზვარე — მამული
 მოკმაზულაი — მამული
 მოსიას მამულაი — მამული

მსხლები — ფერდობი
 მუხიანი — ფერდობი
 ნაბაქრები — ველი
 ნაკერჩხლიანი — ძამული
 ნასელიარა — მამული
 ნაკაფრის წყალი — წყარო
 ნაფეტვარა — მამული
 ნაფუძარი* — ვაკე
 ნაქარაი* — მამული
 ნაქობარი — ფერდობი
 ნაყვრები* — მამული
 ნაცვერცალა — მამული
 ნაწისქვილარი — ქალა
 ნაწისქვილები — ხევი
 ნაქერაი* — მამული
 სათვალავგორი* — გორი
 საკიდელა* — ფერდობი
 სამამულე — მამული
 საქათმია — ფერდობი
 სონდისველა* — სოფელი
 სონდისველას ქევი — ხევი
 სანილო — მთა
 სანიგრია — ტყე
 საქერებები — მამული
 სახთთავი — მამული
 ტბები — მამული
 ტყემლიან ვაკე — მამული
 ქუჩიანა — ველი
 ლერენას ვაკე — მამული
 ლორლიანა — მამული
 შავი კლდის ძირი — კლდე
 შვინდიანაი — მამული
 ძველნასახლარი — მამული
 წვნიკიან ვაკე — მამული
 ჭრელფოთლიანა — ვაკე
 ჭულურიანი — უბანი
 ჭყანტიანა — მამული
 ხარაჩოები — ფერდობი
 ხატიგორი — გორი
 ხატიტყანა — მამული
 ხირაუშა — უბანი
 ხირაუშულა — ხევი
 ქევთაშუაი — მამული
 ქევთაშუაის წყალი — წყარო
 ჭანგირაანთ ვაკე — მამული

ადგილის დედა — ხატი
 ათილიანთ ხაყვერი — მამული
 ახალნაჭერი — მამული
 ბატარა მზორია — ფერდობი
 ბატარა მზორიას გზა — ბილიკი
 ბატარა მზორიას წყალი — წყარო
 ბეჟანიანთ წყალი — წყარო, მამული
 გივიანთ მამულები — ფერდობი
 დაბალყელი — უღელტეხილი
 დაბალყელის გზა — ბილიკი
 დიდვაკე — მამულები
 დიდმთულები — მამულები
 ვაშლათახა — მამული
 ილიკას მამულები — მამულები
 იძედაანთ საქოხე — ქედი
 კალთის წმინდაგიორგი — ხატი
 კლდისძირაი — მამული
 ლევას ნაყვერი — მამული
 მაგარა გორაი — გორი
 მეიდნები — საძოვარი
 მიხაანთ საქოხე — ქედი
 მურღეის წყალი — წყალი
 ნაგლეჩები — ფერდობი
 ნაეგრხლიანის წყალი||ნაეგრხ-
 ლიანი — წყარო
 ნატუსები — მზორე
 ნაფეტერის გორი — გორაკი
 ნაქარჩნაი* — ველი
 ნაყვრები* — მამულები
 ნაყვრების გზა — შარა
 ნაშარობი — ნაგზევი
 ნაჯაგები — სახნავ-სათესი მიწა
 ნინიკურის ნატეხი — მამული
 საეცის თავი — მამული
 საქერებები||საქერის გორი — მთა
 საყდარაი — ვაკე
 საყვირალი — მთა, ხატი
 საყვირლის წმ. გიორგი — ხატი
 სახთთაეები — მამულები, ფერ-
 დობი
 საჭარიაი (საჭარიას ჰევი) — ველი
 სეთურიანთ სათიბები — მამულები
 სეთურიანთ წყალი — წყარო
 სოფლის გზა — გზა
 სხლიანა — მამული

უბანი* — სოფელი
 უბნის წყალი — წყარო
 ლერენიანთ მამული — მამული
 ღრმა კლდიაი — აკლდამა
 ლუღიანთ სათიბები — ფერდობი,
 მამულები
 ლუღიანთ საქოხე — მამული
 ლუღიანთ წყალი — წყარო
 ყელები — მამულები, უღელტე-
 ხილი
 შაქრუანთ წყალი — წყარო
 ჩირილის წყალი — წყარო
 წითელაგორაი — გორი, სასაფლაო
 წუწრიის მამული — მამული
 ქალის გზა — შარა გზა
 ქყანტიანა — მამული
 ხთიმობელი||ღვთისშობელი —
 სამლოცველო
 ხუტურაულ ბიქუნაის ნაყვერი —
 მამული
 ჰევი — ხევი
 ჰევთაშუაი — მამული
 ჰოფაი* — ველი
 ჰოქობიანთ გორა — გორი
 ჰოქობიანთ გორაის გზა — შარა
 ჰეჯიანთ გიორგის ნაყვერი — მა-
 მული

შ ბ ა ნ ა მ კ ა რ ი

ადგილის დედა — ნიში, ხატი
 ახო — მამულები
 ბადრიანთ მთა — მთა
 ბაქკანთ წისქვილი — წისქვილი
 ბნელაქევა — ხევი
 ბოლონიათი* — მამული
 ბოჩეთის ჰევი — ხევი
 გამახარეს მთა — ფერდობია მთის
 გელანთ ნასახლარი — ფერდობი
 გვერდიგვერდი — ფერდობი
 გვერდიგვერდის გზა||ქსნური გზა
 — ბილიკი
 დათვინაყვერი — მამული
 დათვინაყვრის წყარო — წყარო
 დათვინაყვრის წისქვილი — ქა-
 ლის პირია
 დიკვნიანთ ციხე — ციხე
 დიდველი. — მთა

ელიის ქედი — მთა
 ეშმაკთქევა — ხევი
 ვაკე თხილიანა — ვაკე
 ვაჩიმა — საძოვარი
 ვაჩიმის წყალი — წყარო
 ველთაშუა — მთა სათიბი
 ვეფხინიათი||ეფხინიეთი — ხევი
 ზელვაკე — ვაკე
 ზელვაკის ქევი — ხევი
 ზემოჯორნი — ხატი
 ზღურდალი* — ვაკე
 თივაწითელი — მთა
 იალანი* — საძოვარი, მთა
 კვლიავთ ქედი — გორი
 კონცხთა — გორი
 კულენი* — მთა
 ლეკთ ქედი* — მთა
 ლესარი — მთა
 ლომნი — მთა
 ლორო — ფერდობი
 ლორწობანი — ფერდობი მთის
 მართალთ ქედი* — გორი
 მალრანი — ჭალა, ვაკე
 მზორე — ფერდობი
 მოჩეთარი — მთა
 მუშტარანთ ქევი — ხევი
 ნადირიანთ ჭალა — ჭალა, მამუ-
 ლები
 ნარკანა* — მთა, მთის ფერდობი
 ნარკანას ქევი — ხევი
 ნაქირალა — ფერდობი, მამულები
 პანკების ქედი — გორი, ბორცვი
 პოპოჩიანთ ნასახლარები — ნა-
 სახლარები, ჭალა
 საბეროსკარი — ვაკე, ნანგრევები
 საბოლოკე* — ვაკე
 სალოცავთ ქედი — გორი
 სასვიანთ ქედი — გორი
 საყოარი — საყოარი
 საჩქიფი* — ჩანჩქერი
 საციკრიათი — მამული
 საჭარენი — მთა
 საჭარის ჩიდი — გორი
 ტიფანთან ნაწისქვილარი — ჭა-
 ლის პირი
 უკანამჭარი* — სოფელი
 ურთხილი — რყე
 ფიჭვიანის ქედი — გორი

ქომოჯორნი — ხატი, ნიში
 ქსნური გზა (იხ. გვერდიგვერდის
 გზა)
 ლალიათ ქევი (იხ. ჭუხარათ ქევი)
 ლამისათევი* — ვაკე
 ლამისათევის სხალი — პანტის ხე
 ლარძელა — წყარო
 ლარძელა — მთა
 ლორღნელი — ჭალა
 ყორიული — მთა
 ყორიულის ქევი — ხევი
 ჩიხაურა* — ფერდობი, მამული
 ჩორჭალა — ჭალა, მამულები
 ციკაპი — ფერდობი
 ციკაპის გზა — ბილიკი
 ცქეიტანთ წისქვილი — წისქვილი
 ცხვირის ქედი — გორი
 წვერისანგელოზთ ნიში — ნიში,
 ხატი
 წვერისანგელოზი — ხატი
 წყარო — მამულები
 წყარონი — წყარო
 ჭირნახულას ჩიდი — გორი, ქედი
 ხაბულაანთ ნაწისქვილარი — ნა-
 წისქვილარი
 ხატის მთა — მთა
 ხუციანთკარი — გორზეა ნასოფ-
 ლარი
 ჩაჩაგულა — მთა, ფერდობი
 ჩორთა — გორი
 ჭუხარათ ადგილი — გორი, ფერ-
 დობები
 ჭუხარათ გზა — გზა
 ჭუხარათ ქევი — ხევი

უ შ ა რ ნ ი

ალაზანთ სხალი — პანტის ხე
 ალაზანთ წყალი* — წყარო
 ამირაის ახო — მამული
 არსენაის წყალი — წყარო
 არყიანა — მთა
 არწიბუდღით წყალი — წყარო
 არწიბუდენი — მთა
 ახალნარეხები — მამულები
 ბატარა ლითბე — მთა
 ბატარა ლითბეს ქევი — ხევი
 ბერის ქევი — ხევი

გელაის ქალები — ადგილი
 გიჩეთ ქვეი — ხევი
 გოძინი — მთა
 გძელი — მამული
 დიდლითბე — მთა
 დიდყანა — მამულები
 ეელისაური — მთა
 ეელისაურის ქვეი — ხევი
 ზევით ახო — მამული
 ზევით ახოს წყალი — წყარო
 ზემო ქალები — მამულები
 თათარიანი — უბანი
 თომას წყალი — წყარო
 თოშა* — ხევი, მდინარე
 თუზარაის წყალი — წყარო
 თუზრის სახლი — ადგილი
 თხილოვანები — ადგილი
 თხილოვანის ქვეი — ხევი
 კანცხნი — ტყიანი ფერდობი
 კემახტყრები — მამულები
 კოჭობები — მამულები
 ლაქუმარა* — მამული
 ლეწილი — მამული
 ლითბე* — მთა
 ლითბის ქვეი — ხევი
 მაგადა — მამული
 მაღალ ჩირდილი — მთა
 მახარაის წყალი — წყარო
 მზორე — ადგილი
 მირაშები — მთა
 მუჭათ წყალი (იხ. სათხეთ წყალი)
 ნაკლოვარი — მთა
 ორწყალნი — ადგილი
 რუანი* — მამული
 რუჩი — მამული
 სადლობელათ ქვეი — ხევი
 სადლობელანი* — მთა
 სათხეთ წყალი — წყარო
 სათხეები — მთა
 სამარჯილე გზა — გზა
 სამარხილოვანი — მამული
 სასადილონი — მთა
 საფარაქო||საფოროქო* — მთა
 საფარაქოს წყალი — წყარო
 საქერე — მამულები
 საქობე* — წყარო, ადგილი
 სალთოს ფერდი — მთა

საცალფეხო გზა — ბილიკი
 სამნაური — მამული
 ტატჩურები — მთა
 უკანლონი* — მთა
 უშართ კვირია (იხ. უშართ ციხე)
 უშართ ციხე — ადგილი, ნაციხვარ-
 რი
 უშართ ხატის ყანა — მამული
 უშარნი* — სოფელი
 ფიედლები (ფიედო) — მამულები
 ფო — მთა
 ფოს ქვეი — ხევი
 ქეითყირი — ნასახლარი ადგილი
 ღვდლის სხალი — პანტის ხე
 ლოთაქები* — მთა
 ლოთ წყალი — წყარო
 ლონი* — მთა
 ყელთ წყალი (იხ. მახარაის წყალი)
 ჩალიანის ქვეი — ხევი
 ჩირდილა* — ადგილი
 ციგნიათყარი — ადგილი
 ციგნიათყარის ქელი — გორი
 წინლონი — მთა
 წყალთყარა* — მამული
 წყალთაჯი — ფერდობი
 ხახაჯაშლოები — ფერდობი
 ხახაის ნასახლარი — ვაკე
 ხაჭალიჩო — მთა
 ჯადილაის კარნი — მამულები

ფ ა ს ა ნ ა შ რ ი

ბაზარი — ბაზარი, არაგვის სანა-
 პირო, რიყე
 ბაზრის უბანი — უბანი
 ბოლო ფასანაური — უბანი
 ბნელჭევა — ხევი
 დავით ჭონქაძის ქუჩა — ქუჩა
 ღუმახაურის ქვეი — ხევი
 ეკლესია — ეკლესია
 ეკლესიის ქვეი (იხ. ღუმახაურის
 ქვეი)
 ვაჟა-ფშაველას ქუჩა — ქუჩა
 ზასტაო — უბანი
 ლენინის ქუჩა — ქუჩა
 მურყენიანა — ჭალა
 ნაორმალა* — მამულები
 ნაციხვარა — ციხის ნანგრევი

ორჯონიკიძის ქუჩა — ქუჩა
 ოშპიტელი* — უბანი
 რუსთაველის ქუჩა — ქუჩა
 რუსთაველის შესახვევი — ქუჩა
 სასაფლაოს ჯევი (იხ. დუმახაუ-
 რის ხევი)
 სტალინის ქუჩა — ქუჩა
 ტყემლიანა — უბანი
 ტყემლიანთ რუეი — რუეი
 ფასანაურის||ფასანური* — დაბა
 ფასანაურის თაღი — ფერდობი
 ყორული — ქალა
 წყაროს უბანი — უბანი
 წყლიანა რუეა — ხევი

მ ა მ თ ა რ ა ნ ი

ახო — მამული
 ათილიანთ ჩანაყვრებული — ნა-
 სახლარი
 ბატონის წყალი — წყარო
 ბიბილიანთ კაცლები — კაკლის
 ხეები
 ბრონაი* — ტყე, ადგილი
 ბრონაის ჯევი* — ხევი
 ბრუნაი* — (იხ. ბრონაის ჯევი)
 გზოვანი* — მთა, ხატი
 გოჭიანთ მამულები — მამულები
 გოჭათ ძირობა — მამულები, ადგი-
 ლი
 გოჭიანი — უბანი
 გოგის წყალი — წყარო
 გოდორაის კლდე — კლდე
 გოდერძიანთ ძირობა — ადგილი
 გოდარძაის წყერი — მთა
 გოდარძაის წყალი — წყარო
 ოდიჭიოთი — გორი
 დათუნიათი — უბანი
 დიდჭიოთის გზა — გზა
 ოიმიტრიანი — უბანი
 ისკლია — მთა
 იაშლიან მზიარე — ადგილი
 ივრთაულოიანთ კაკლიბი — ადგილი
 ივრთაულოიანი — უბანი
 ზიითი სოფელი — უბანი
 ზულაგინი||ზულაგინთი* — მთა
 ოადილათ ჩიდი — გორი
 იალათ* ქედი — გორი

კვირია ცხოველი — ხატი
 კიბეთი — მთა
 ლამუანი — მთა
 ლომისის ნიში — ნიში, ჯვარი
 მაღალნი — ადგილი, მთის წვერი
 მაჩხაანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 მახმადის ბოსტანი — მამული
 მზორე — ადგილი
 მუხათ გვერდი — მთა
 ნაგუბარი — წყარო
 ნაკალოვარი — ადგილი
 ნაფუძარი* — მამულები
 ნაქარჩლარაი* — ადგილი
 ორხევი — ადგილი
 პაპიანთ მამულები — მამულები
 პაპიანი — უბანი
 პეტრე-პავლობა — ხატი
 პირიქითა — მთა
 სამაჩვეთ ჭედი — გორი
 საყდართ ჭედი — გორი
 სეხნიანთ მამულები — მამულები
 სეხნიანი — უბანი
 ტირეველი — ველი
 ფაცხვერის ქედი — გორი
 ფიცრული კლდე — კლდე
 ჭავთარანი* — სოფელი
 ჭვეითი სოფელი — უბანი
 ჭოჩორიანი — უბანი
 ჭოხები — ადგილი
 ჭურციკის ახო — ველი
 ქუჩი თხილიანი — ფერდობი
 ლელე — მამულები
 ლორიანაის ჯევი — რუეი
 ციხეთ ქედი — გორი
 ძმიის ბოსტანი — მამული
 წერილმანი — ტყე
 წითელათ კაკლები — კაკლის ხე-
 ები
 წითელანი — ფერდობი
 წითელი მამული — მამული
 წირიეთი — ქალა, ვაკე
 წკანწკარა — წყარო
 ხაჩის მიწა — მამულები
 ჯაბანიანთ ნასახლარები — გორი
 ჯაბრიალის ჯევი — ხევი
 ჯალაის კარი — გორი
 ჯვარადინა — ველები

მ ე ნ ი მ ი მ ლ ე თ ა

ადგილის დედა — საყდარი
 ათიანთ ნასახლარები — ნასახლარი
 ათიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 ათიანთ ციხე — ვაკე
 ბეჟანიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 ბერიანთ ნასახლარები — ნასახ-
 ლარი
 ბერძნის წყარო* — გზის პირი
 გაღმა მთა — სათიბი მთა
 გიჟა ნასადგომარი||გიეის ნასად-
 გომარი — გორი
 გინგლის ახო — მამული
 გორა — მიწყარილი
 დაბლა ახო — მამულები
 დიდკლდე — კლდე
 დიდი ხატიტყე — ტყე
 დიდუბი — მთა
 დიდუბის წყალი — წყარო
 ელიას ჭიდი — გორი
 ეშმათ ჭიდი — ხივი
 ეზრდანიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 ეშვიანთ ნასახლარი — ნასახლარი
 თაფლიანთ ციხე — ვაკე
 თუშარულა — ფერდობი
 კალთ ჭიდი* — ხევი
 კირაკცხოველი — ხატი
 ლომისა* — ხატი, ეკლესია
 ლომისისკენა — მთები
 მანასკორთ ქედა — გორი
 მალაოახო — მამული
 მზვარი — ფერდობი
 მღეთის ვაკეები — რიყე
 მღეთის ჭიდი — ხიდი
 მონაჟრა* — სათიბი მთა, მამული
 მურყენები — ჰალა, რიყე
 მჟღელიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 ნაჯათოქანა||ნაჯათოანა — რყე
 ნალემოაბი||ნალემოთ ყანები —
 ვაკე, ქალა
 ნამწოვი — ფერდობი
 ნაპირის ხატიტყე — რყე
 ნარბიანთ ჭიდი — სათიბი მთა
 ნაღვარიგაის წყალი — წყარო
 ნაოორიგა||ნაოორიგე — ხევი
 ნიშთვაკი — მთა
 ნაციხვარი — მამული

პოვლიანთ ნაციხვარი — ვაკე
 პოვლიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 საყირის ჭიდი — ხევი
 სამთო გზა — შარა
 სატრის უბე — ფერდობი
 საჭართლო* — მთა
 სტანციის წყალი — წყარო
 ტირიფიანა — ხევი
 ტყის თავები — სამოვარი
 უკანჭევი — ხევი
 ურჩელი — ფერდობი
 ქვემო მღეთა* — სოფელი
 ქუმსიანთ ეკლესია — (იხ. კვირა-
 ცხოველი)
 ქურთავლიანთ ნასახლარი — ნა-
 სახლარი
 ქურთავლიანთ ნაწისქვილარი —
 ქალა
 ლორათ გორაი — გორი
 ლოს თავი — რყე
 შიუკიანთ ნაციხვარი — ვაკე
 შუა ხატიტყე — ბუჩქნარი
 ჩადონიანა* — ფერდობი
 ჩარება* — მამული
 ჩარებაის წყალი — წყარო
 ცივეწყარო — წყარო
 წლოურა — რყე
 წლოურაის წყალი — წყარო
 წულაურები* — ფერდობი
 ჭაბუკიანთ ნაციხვარი — ვაკე
 ჭიჭოლიანთ ნასახლარი — ნასახ-
 ლარი
 ხატის რყე — რყე
 ხატი ძირაი — მთა
 ხუციანთ ნასახლარები — ნასახ-
 ლარი
 ჯორიტყის ძირი — ფერდობი

მ ი მ ბ ა რ ი ა ნ ი

აბრამიანთ ნაწისქვილარი — ქალა
 ალაზანთ წყალი — წყარო
 ალაზანი* — ველი
 ანანუქრები* — მთის ფერდობე-
 ბი
 ახალი გზა — გზა
 ახოები — მამულები
 ახოთ თავები — მთა

ბებიას წყალი — წყარო
 გამოღმა ბუტყინა — ადგილი
 გაღმა ბუტყინა — ადგილი
 გახუანთ ხაწისქვილარი — ადგი-
 ლი
 გიორგიანთ ციხე — ციხე
 დათვიანი — ადგილი
 დამწოროთ ქედი — გორი
 დაცული ტყე* — ტყე
 დევნიდარბანი — მთა
 დიდვაყე — მთა
 დიდშიწები — მამულები
 დიდსამასიანი — მთა
 ელიაური — ადგილი
 ვათარიანთ ნაწისქვილარი — ად-
 გილი
 თადიანთ ნასახლარი — ადგილი
 თადიანთ ნაწისქვილარი — ადგილი
 იანტალოს ჰევი — ხევი
 იაულები — მთა
 კვირეძალნი — მამულები
 კვირიის ტყე — ტყე
 კინკიბო — მთა
 კოლგძელები — მამულები
 კურკუტო* — მთა
 კახიანთ წყალი — წყარო
 კახიანთ ჰევი — ხევი
 კახიანი — ვაკეები
 ლაგაზიანთ კვირიანი — ხატი
 ლაგაზიანი — უბანი
 მამაგულის ახოები — მამულები
 მამაგულის ახოს წყალი — წყარო
 მაქაურები* — მთები
 მიწყერია — მთა, ადგილი
 მზორეები — მთები
 მზორეების გზა — სამარხილე გზა
 ნათელაის სათლავი — მამული
 ნინიანთ ნაწისქვილარი — ადგილი
 ნიში — ნიში, ადგილი
 ორმოთ ყელი — ადგილი
 ორმოთ ყელის წმინდა გიორგი —
 ხატი
 პაპიანთ ნაწისქვილარი — ადგილი
 პაპიურები — მთა
 პაპის ჰევი — ხევი
 პაპარა სამასიანი — მთა
 საბარკნი — მთა
 საგულებელი* — მთა

საკნები — მთა
 სამარილე ქედი* — გორი
 სამგლე ჰევი — ხევი
 სანადირო გზა — ბილიკი
 სარძევე წყლები — წყარო, ადგი-
 ლი
 სასულენი — ადგილი
 საფერქისონი — მთა
 საქერია — მამული
 საყდარი — საყდარი
 საყდრის ძირები — მამულები
 სეიმანიანთ ნაწისქვილარი — ად-
 გილი
 სეიმონიანთ ჰევი (იხ. ჰეშინარი)
 სრელები — მამულები
 ტბანი — ადგილი
 ტოტი — მამული
 ტყის პირები — ადგილი
 უძლორა — ხევი
 ფოქოლები — მთა
 ფოს წყალი — წყარო
 ქველიანთ კარაი — ადგილი
 ჰიმბარიანი* — სოფელი
 ჰორციკიანთ ჰევი (იხ. უძლორა)
 ჰეშინარი (იხ. სეიმონიანთ ჰევი)
 შაჩიანთ ნაწისქვილარი — ადგილი
 ჩოჩიანთ ნასახლარები — ადგილი,
 ნასახლარი
 ცივთ გაკე — მთა
 ციცნა მთები — მთა
 ძველი ნაქოხარი — მთა
 წყაროები — მამულები
 წყაროთ თაღები — ადგილი
 წიკოო წყალი — წყარო
 წიკონი — ადგილი
 ჭალა — არაგვის ჭალა
 ხალიჯიკა* — მამული
 ხეთისიანთ ციხე — ციხე
 ხიზანიანთ ნაწისქვილარი — ჭალა
 ჯარის საგორავები — მთა

მ ო რ ო ლ ო

ალაზანი* — წყარო
 გვირდო მთა — მთა
 გუბთ კარაი — მამული
 დედალეთიშობელი* — ხატი, ეკ-
 ლესია

დედახელოშობლის გორი — გორი
 დეკანი — მთა
 დიდელაუნი — მამული
 დიდუანი — მამულები
 დიდუნი — ხევი
 თაუაშობი — ფერდობი
 კარხედაის ქევი — ხევი
 კარხედები — მამულები
 კლდის ძირობა — ფერდობი
 შაგარციხე — ციხე
 შარილაური — მამული
 შარილაურაის გზა — ბილიკი
 მთაქარანგელოზნი — მთა
 მთის გზა — ბილიკი
 მიდოლაური — ნასოფლარი
 მიწდობა — მამული
 მრეკლიანი* — გორი
 ნათერძები* — მამულები
 ნარიანი* — მთა
 ნასვილარი — მამული
 ნარეხი — მამული
 ნაქონარი — მამული
 ნაქონარი — მამული
 ორციხე — გორი
 ოქროწყალანი — წყარო
 საგულეებელი* — მთა
 სასმელქევი — ხევი
 საღმთოს ტყე — ტყე
 სოფლის ციხე — ციხე
 ქოროლო* — სოფელი
 ყამიროქანი — მამული
 ყანათ ბოლო — მამულები, ადგილი
 ყანათ თაუი — მამულები
 შუათ ქევი — ხევი
 ჩაკიდული* — ფერდობი
 ჩიბაის ახო — ველი
 ჩიბაის ახოთ გზა — ბილიკი
 ციხელო — გორი
 ცხრაწყარო — წყარო
 ძელო ნასოფლარი — ადგილი
 წვერთციხე — ციხე
 წიკვაი — ხევი
 წიკვების გზა — ბილიკი
 წყალოთ თაუები — მამულები
 ჭარბოლი — მთა
 ჭოთები* — მამულები
 ჭოფების გზა — ბილიკი

ანგურაგიძეთ ნასახლარები — გორი
 ბეგეთები — ბეჭები
 ბოთიანთ გზი — ბილიკი
 ბაყილანი — პანტის ხე
 გლახაის წყალანი — წყარო
 გლუენი* — მთა
 გორდისები — მამულები
 გუბთთაუი — ადგილი
 დევის ნამუქლარები — ადგილი
 დიდახონი — მამული
 დიდბერაულები — მამულები
 დიდმთები — მთები
 დიდმიწები — მამულები
 დიდმოსაბრუნის გზა — გზა
 დიდშარი — გზა — შარაგზა
 ესკალათ წყალანი — წყარო
 ესკალანი — მთა
 ვაჭიშკრიული — მთა
 ზემოს ქედაი — გორი
 ზმარაანა — მამული
 კარაქაის ქედი — გორი
 კეჭარანი||კეჭარანთ სხალი — პან-
 ტის ხე
 კეჩიანი — ხატი
 კოდე წითელნი — ადგილი
 მახალეთი — მამული
 მგურგალანი — მამული
 მოსაქსრის ყელი — მთა
 მუხათ უბენი — მთა
 ნასლარები — მამულები
 ნაბარაი — მამული
 ნანმთები — მთები
 ნაფარეარი — მამული
 ნაყანგი — მთა
 ნაყანგის წყალანი — წყარო
 ორკათ გზანი — ბილიკი
 პერკიანთ ნაწისქელოარი — ქალო
 სადამპოლი წყალანი — წყარო
 სადამპოლენი* — ჩრდილიანი ფერ-
 დობი
 სადომოლოანი* — მთა
 საკომოს პირაი — მამული
 საქოანენი* — ადგილი
 კორთის ეოლი — ადგილი
 უბენი — მამული
 ქალციხენი — ადგილი

ქაშვეთის ქედაი — გორი
 ქობათ რუვაი — რუვი
 ქოჩორანი — პანტის ხე
 ყველანი* — სოფელი
 შარმანათ წყალი — წყარო
 შუბლანი — მთა
 ციხენი — ნაციხვარი
 წერილა გზიანი — ბილიკი
 წერილუბი — მთა, ადგილი
 წითაურები — მამული
 წვეურები — მთა
 ხატის მამულები — მამულები
 ხატის სხლიბი — პანტის ხეები
 ხატის ტყენი — ტყე
 ჯილა ვაკე — მამულები

შ ა რ მ ი ა ნ ი

ბატარა მთები — მთები
 ბეზერაის წყალი — წყარო
 ბოვები* — მთები
 ბოვის წყალი — წყარო
 ბუქურთ წყალი — წყარო
 გეგეტარები — მამულები, ადგილი
 გივიანთეული — მთა
 დიდმთები — მთები
 დიდყანები — მამულები
 ელაის წვერი — მთა
 ეელშენივრები — მთა
 თელაუთკრები — მამულები
 თითიგორნი — ადგილი
 იაის ვაკე — ადგილი
 იალები* — ადგილი
 კვირაცხოველი — ხატი
 კლდიანები — მთები
 კოდის წყალი — წყარო
 მამაუთკარი — ადგილი
 მაკხატკრები — მამულები
 მზორე — ფერდობი
 მიაოლაურთ გზა — ბილიკი
 მიწდორა — ვაკე
 ნაკალოარები — ვაკე
 ნატიჩიბი — მამულები
 ნაჭუმოარი* — ადგილი
 ნაცვირკოლები — მამულები
 ნაყორჩირები — მამულები
 რუჩუები* — მთები

საბატონო — მამული
 საბატონო სახლი — ადგილი
 სამთო გზა — ბილიკი
 სანადვლე — მთა
 საუფროსო* — მამული
 საფარაქოები* — მთა
 სვიმანიანთ ქედი — გორი
 ტყეთშუები — ადგილი
 ლოს ქვეები — ხეები
 შარუმანი||შარმანი* — სოფელი
 ცეცხლის ჯვარი — ხატი
 ცეცხლის ჯვრის წვერი — მთა
 ციფწყარო — წყარო, ადგილი
 ცხრა წყარო—წყაროები, ადგილი
 ძეკიანები — ადგილი, ნასახლარი
 ძეკიანთ მთები — მთები
 წითელ ციხის ქედი — გორი
 ჭურჭლო* — გორი
 ხატის ყანები — მამულები
 ჩივთ პირები — მამულები
 ჩივი — ხევი
 ქვეის გზა — ბილიკი

შ ო ნ ა ო

აბაზურები* — მამულები
 ახალი გზა — ბილიკი
 ბალეურა — მამული
 ბარისახო — მამული
 ბალთა — მამული
 ბალთის ქვეაი — ხევი
 ბუხთგზა — გზა
 ბუხთქვეი — ხევი
 გიორგიანთ ქვეაი — ხევი
 გიორგიანი — უბანი
 გოგოთურიანთ ქვეაი — ხევი
 გოგოთურიანი — უბანი
 გძელა — მამული
 დიდობე — მთა
 დუჩაურნი — მთა
 ელია* — მთა
 ელიბაგურები — მამულები
 ეშმაყანანი — ადგილი
 ვაკემთა — მთა
 თხილთანები — მამულები
 კალონი — მთა
 კარის ყანები — მამულები

კლდეკარნი — მთა
 კლდიანები — მთა
 კირკიმანი — წყარო
 კოტორები* — მამულები
 კობთქევაი — ხევი
 მაჩვიჭერელათ ქევაი — ხევი
 მზორე — მამულები, ადგილი
 მთავარანგელოზთ ციხე||მთავარ-
 ანგელოზი — ციხე, ხატი
 მთის გზა — ბილიკი
 ნაკოლოვარი — მთა
 ნინიანთ ქევი — ხევი
 ოსაურაი* — მამული
 ოჭროყანანი — მამულები
 სასიარო ფერდი — ადგილი
 სამიწე ძირი||სამიწეთ ძირი — მა-
 მულები, ადგილი
 სარემელელი — მამული
 საფსიტიაი — მთა
 სალთოს ფერდი — ფერდობი
 სალთოს ჭიდი — ადგილი
 საიურავეანი — ადგილი
 სახალიკინი* — ადგილი
 სვიმონის გორი — გორი
 სხალოყანები — მამულები
 ტირაჩურნი — მთა
 უბენი — მამულები
 უბურგო — მთა
 უძრონი — მთა
 ყაშირო ქევაი — ხევი
 ყამირანი — მამული
 შონჩო*||სონჩო||ჰონჩო — სოფელი
 შიანი — ადგილი, ხევი
 ჩირდილა* — მამული
 ჩირი — მამული
 ჩირის ჭივი — ხაიი
 ჩიჩაწყალანი — წყარო
 ჩონჩო (იხ. შონჩო)
 ძიგლი — ადგილი
 წითლაოკარნი — მთა
 წყარობი — მამულები
 ჭაჭის ჭიდი — მამულები
 ჭახტკარი — მამული, კორი
 ხატის მთა — მთა
 ჭადის გზა — ბილიკი
 ჭეოგონი — ადგილი

ბალიანთ მამული — მამული
 გუბაი — წყარო, მამული
 გვირდომი — მთა
 გრძელი მიწა — მამული
 ვერთაულიანთ კალო — ადგილი
 თელათქევი — ხევი
 თულიანთ ნასახლარი* — ადგილი
 თულიანთ წისქვილი — ადგილი
 თულიანთ წყალი — წყარო
 ქალუაი — ადგილი
 ქალუაის წყალი — წყარო
 ლეკიანაი* — მთა
 მამსიკაის წყალი — წყარო
 მელორიანთ ნასახლარი — ადგილი
 მელორიანთ წყალი — წყარო
 მზუარე — ადგილი
 მზერის ქევი — ხევი
 ნაბაკარი — მთა
 ნაბაკრის ქევი — ხევი
 ნამბილები — მამულები
 ნაფურეკრა — მამული
 ნაფურეკრა* — მამული
 ნაიხიკარი — ადგილი
 საწრემბი — მამული
 საჯოგარი* — მთა
 საჯოგრის ქევი — ხევი
 სვიანი — მამული
 შალდაყიანი — მამული
 ჩაბარუხი* — სოფელი
 ჩაბარუხის გზა — გზა
 ჩაბარუხის ქევი — მდინარე, ხე-
 ობა
 ჩადისციხურები* — მამულები
 ჩანჩხერი — ჩანჩქერი
 ჩანჩხერის გზა — გზა
 ჩირდილი* — მამული
 ციხეთ ქიდი — გორი
 ჭიდილიანთ ნასახლარი — ადგილი
 ჭარბაის წყალი — წყარო

აკლდამოები — ადგილი
 ამანათ ქევი — ხევი

ამოსავალა — ფერდობი, მამულე-
 ბი
 ამუნიანთ ნასახლარი — ადგილი
 ანაანთ ნასახლარი — ადგილი
 ახო — მამული
 ბეგორიანთ მთა||ბეგურიანი* —
 მთა
 ბოლათყარი||ბულათყარი — ადგი-
 ლი, მამულები
 ბულათ კარის წყალი — წყარო
 გაბრიელაის წყალი — წყარო
 გიორგაანთ ახო — მამული
 გუბაი — წყარო
 გუბთქელი — გორი
 გუბნი — მამულები
 დიდი მამული — მამული
 ელიაი — ხატი, ნიში
 ელიაის მამულები — ადგილი
 ელიის გზა — ბილიკი
 ელიის ძირი — ადგილი
 ვაკე — მამულები
 ვერხვიანაი — ადგილი
 ზარიშანაის მთა — მთა
 ზარიშანაის ქევი — ხევი, მთა
 ზეითველა — მამული
 თელათ კარი||თელა- წმინდაგი-
 ორგი — ხატი, ადგილი
 თელათ ძირა — მამული
 თელათ წმინდაგიორგი (იხ. თელათ
 კარი)
 თხილიანი — მამულები
 იალიანი* — გორი
 კედელათ კარი — ადგილი
 კვირია — ხატი
 კვირის ტყე — ტყე
 კვირის ქიდი — გორი
 კლდეთ ძირი — ადგილი
 კლდიანაი — ადგილი
 კლდიანაის სხალი — პანტის ხე
 კოდნი — ადგილი
 კოლმოკოე — მამული
 კოთინაანთ ნასახლარი — ადგილი
 ლაბიანთიული — მამულები
 ლეკიანი* — სამოყარი, ადგილი
 ლომიანთ ახო — მინდორი
 მამოსკაის წყალი — წყარო
 მიწყართთავი — მთა
 მზორე — ადგილი

მოფინაურნი — მამულები
 ნადინაყერები||ნადირნაყერები —
 ველები
 ნაკალოვარი — მამული, ადგილი
 ნამარილევა — მამული
 ნარიანი* — მთა
 ნატბევი — მთა
 ნაფეტვარა — მამული
 ნაქერალი — მამული
 ნაქუმრალაი* — მამული
 ნალომარ-სადგომარი — მამულები
 ნაყვრიანი* — ადგილი
 ნაჭრიანი* — ადგილი
 ნაჭრიანის წყალი — წყარო
 ნიკუაის ბულათყარი — მამული
 ორმოთ ძირი||ორმოძირი — ტყე
 ოცაურბევი||ორცაორბევი — ფერ-
 დობი
 პირიქითი — ადგილი
 რუის სხლების წყალი — წყარო
 საგულობელი* — გორი, მთა
 სათუნგე — მთა
 სათუნგე წყალი||სათუნგეთ წყა-
 ლი — წყარო
 საყეტი* — ბეჭი, მეწყერი
 საყიტრიაი* — ადგილი
 საყიტრიას ჯევი — ხევი
 სასეინების ქედი — გორი, ადგილი
 სასეილია — მამული
 საქანულათ ქედი — გორი
 საქარე — მამული
 საქორენი — მთა
 საყდართ ძირი — ადგილი, მთა
 სხაისხარტი||სხაისხარტე* — მა-
 მული
 ტყითშუა — მამული
 თშაწყალა — წყარო
 ქეთოვამლა — მამულები, ადგილი
 ქვაწყალა — წყარო
 ოორლიანი — ადგილი
 შავლიაის გუბი — მამული
 ჩადისციხე* — სოფელი
 ჩადის ციხის ქევი — ხევი
 ჩაღუნაიანი* — მამული
 ჩაკიდებულა* — მამული
 ჩასაგალთ რუკი — რუკი
 ჩედი* — ადგილი
 ჩედის გზა — გზა

ჩირდილი* — მთა, ფერდობი
 ცვერცათ კარი — მამული
 წვერიპირაი — მთა
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წისქვილთ ჭევი — ხევი
 წუწრიანთ ახო — მამული
 წყალთ ძირი — მამულები
 წყაროთ კარი — ადგილი
 ხატის მთა — მთა
 ხეეთა გაღმა — ადგილი
 ხუნანათ კარი||ხონანათ კარი —
 მამულები

ჩ ი რ ი კ ი

აბრეშუმა — მთა
 აკანაის კლდე* — კლდე
 ბებიის წყალი — წყარო
 გამბაჩაის ჭევი — ხევი
 გუბანი — ადგილი
 გუგუანი (იხ. ქვრივიანი)
 დამალწნეხე — მთა
 დიდი მთა — სათიბი მთა
 დიდრუვი — სათიბი მთა
 ელიაის გორი* — გორი
 ვასთაგორი — სათიბი მთა
 ვერხენი — მამული
 ვეძა — მინერალური წყარო
 ვირის საფსმურაი — წყარო
 თეთრათ კლდე — კლდე
 თეთრათ კდის თავი — ფერდობი
 თეთრათ კდის ძირი — ფერდობი
 თეთრანი — მამულები
 თილილიანთ წისქვილი (იხ. წინა
 წისქვილი)
 აწალიანთ ტყე* — გორი
 კენჭაი* — ხატი
 კვირია ცხოველი — ხატი
 კვირიის ტყე* — ტყე
 კობათაკე გადასავალი — ადგილი
 ლობცა — მთა
 ლომიანთ ნასახლარი — ადგილი
 მარტოკაკალა — ადგილი
 მელატურა — მთა
 მზორე — ფერდობი
 მჭედაის ჭევი — ხევი, რუვი
 ნასვილარი — რუვი
 ნაფეტურა — მამული

ნაქარჩი* — საქონლის საძოვარი
 ნაციხვარი — ადგილი
 საბადლო||საბაძლო — მთა
 საბადლოს ჭევი — ხევი
 სათაგვენი — მთა
 სამარილე* — მამულები, ადგილი
 სამიწენი — მამულები
 საომარნი — მთა
 საღმთო — ხატი
 საჩალენი — მთა
 საწველენი — მთა
 საჯორენი — ველი
 საქლანიაის ქედი* — გორი
 სოდინი* — კლდე
 ტალიათი — მამულები
 ტირიფთანა — მთა
 ტყეთშუა — მამული
 ტყიანი — მთა
 უნაგირაის გორი — გორი
 ქაბანის ქედი — გორი
 ქვრივიანის||გუგუანი — უბანი
 ქობთაკარი — მთა
 ლედლიანთ წისქვილი — ჰალა
 ლენაის ნაფრენი — კლდე
 ლოლუანთ წისქვილი — ჰალა
 ყოლოწმინდა — ეკლესია, ხატი
 შუაჭეურნი — ადგილი
 ჩირდილაის გორი — გორი
 ჩირიკი* — სოფელი
 ჩირიკის ჭევი — ხევი, მდინარე
 წითელა კლდით წყალი — წყარო
 წითელა კლდით — კლდე
 წითეთის წყალი — წყარო
 წინათობა — წინა ჰალა
 წინა წისქვილი||თილილიანთ წის-
 ქვილი — ადგილი
 წნენის ჭევი — ხევი, რუვი
 წყაროთანა — ადგილი
 ჭიდათ ჭევაი — ხევი
 ჭიოხანი — მთა
 ჭაბანიანი — უბანი

ჩ ი ტ ა უ რ ე ბ ი

ბატონნაქოხარი — ფერდობი
 ბერთა||ბერნი — მთა
 ბუსალას ახო — მამული
 გვერდა საძელე — ტყე

დარიბული* — სათიბი მთა
 ვაკე — ვაკე მთა
 ვაკე საძეღე — ტყე
 კვირიაკორი — ხატი
 კლდის თავი — ფერდობი
 კოტორაქევი — ხევი
 ლაშარის ნიში — ნიში
 ნასვილარი — მამული
 ნაშოლტაეის ქედი — მამულები,
 გორი
 ნაჭრიანი* — მამულები
 ნიკოლაანთ კარი — მამულები,
 ფერდობი
 ნიშთა — მამული
 ორკა — მამულები
 პარაშორთკარი — ვაკეები, მამუ-
 ლები
 სალათია — ჯბანი
 სალომისო — გორი, ნიში
 საჩორე ჩედი — გორი
 საჩრია მზორე — მთა
 ღრმა გზა — გზა
 ჩირდილის მთა — მთა
 ჩირაურები* — სოფელი
 ციხის კარი — მამული
 ცხრაწყარო — მთა
 წვერი თაჯარანგოლოზი — ხატი
 წყალთრუი — რუკი
 ჰაშორას წყალი — წყარო
 ჰინჭვილაწყარო — მამულები,
 ვაკე

ჩ ო ხ ე ლ ნ ი

ადგილის დედასაყდარი — ადგი-
 ლი, ხატი
 ანწლიანები — მამულები
 ახო — მამული
 ბარონის წყალი — წყარო
 ბერიოქევი — ხევი
 გორის ანგელოზი — ხატი
 გულის კარი — სათიბი მთა
 დათვიანის ახოები — მამულები
 დამალ წყლის წყარო — წყარო
 ელიზბარაის რუკი — მთა
 თაფართო — მთა
 თეთრი კლდე — კლდე
 თუქნურა — სათიბი მთა

კობრიანის ქოხი — ადგილი, მამუ-
 ლები
 კურკუტო* — მთა
 ლომისის ნიში — ნიში
 მთის ძირის წყალი — წყარო
 მყარალქედაი* — გორი
 მყარალქედანის წყალი — წყარო
 მყარალქევაი* — ხევი
 მშრალი ჭევი — ხევი
 ნაბინავერები — ადგილი
 ნაგზევეები — ადგილი, მამულები
 ნადიბათ მამულები — მამულები
 ნასყენაყორი — მამულები
 ნათეტურაი — მამული
 ორჩევი — ადგილი
 საჩნაურები — მამულები
 ჩალათავი — მამული
 ჩალათავის წყალი — წყარო
 ჩოხელთ ექდა — ადგილი
 ჩოხელთ წისკვილები — ჰალა
 ჩოხელთ ჭევი — ხევი, მღრნარე
 ჩოხელნი* — სოფელი
 ცოდვიანის ჭევი — რუკი, ხევი
 ძმიანთ ახო — მამული
 წერიმიანი — რუკი, ადგილი
 წიკლაურთ ახო — მამული
 წინჭალები — ადგილი
 წისკვილები — ჰალა

ც ი ხ ი ა ნ ი

ბანთუქანაი* — მამული
 ელგუქას გამოქებაული* — გამო-
 ქებაული
 ვაკე ყანები — ადგილი, მამულები
 ვეფა — მქავეწყალი
 თამაზის ნიაფი — ადგილი
 მამაუტკრები — ადგილი
 მელთაქევი — ხევი
 ნათეტრები — მამულები
 საყდარა — საყდარი, ადგილი
 სახალიკა* — ადგილი, ადგილი
 ჭაჭაურები* — მამულები
 ქობნილელგუქას გამოქებაული —
 გამოქებაული
 ლურბელასეული — მამულები
 შავკლოო წყალი — წყარო
 შავკლდენი — კლდე

ციხით წყალი — წყარო
 ციხიანი* — სოფელი
 ციხის კარები — მამული
 წერილაჟანი — ადგილი
 ჭალის ყანები — მამულები
 ჭაობი — მამულები
 ხათხთ გზა — გზა
 ხაფხნი — ადგილი
 ჭორედინი გზა — ადგილი

ციხისძირი

ალიზევი — მამულები
 ალიზევის გზა — შარა
 ალიზევის წყალი — წყარო
 ახო — მამული
 ახოები — მამულები
 ბაბალოს ახო — ველი, მამული
 ბაგიზევი — ხევი
 ბარბარე* — ხატი, საყდარი
 გავგავი — მამული, ფერდობი
 გავგავის ხევი — ხევი
 გავგავის გზა — გზა
 განი* — ხატი, ნაციხვარი
 გვერდა ალიზევი — მამული
 გიორგობა — ხატი, ნიში
 გულას ნაწისქვილარი — ნაწის-
 ქვილარი
 გძღმინევი — მამულები
 დამპალწყალი — წყარო
 დიდი ჯახა (იხ. საუღდანო)
 ესოჯე||შოჯი — მამული
 ესოჯის გზა||ესოჯის გზა — გზა
 ეშმაკის ხევი — ხევი
 ვაკი — ტყე
 ვაკისთავი — მამული
 ზემო ფაკი (იხ. ფაკები)
 ზემო თხაქია (იხ. თხაქიები)
 ზემოთბანი — ჯბანი
 ზემო ჯახა (იხ. საუღდანო)
 თაგვიჯორა||თაგვისჯორა — მამული
 თხილობი ჰაღა — ჰაღა, მამოლები
 იასეს ნაწისქვილარი — ნაწისქვი-
 ლარი
 იოჯიმის ნაწისქვილარი — ნაწის-
 ქვილარი
 ირონეთი — მამული
 კარახტინი — მამული

კვირაცხოველი — ხატი
 კოთახა — წყარო
 კორეენწყალი — წყარო
 კორტოლისი — მთა
 ლაბლაბური — მამული, წყარო
 ლაზარაანთ ახოს გზა — შარა
 მგელიას ახო — მამულები
 მეიდნის ციხე — ნაციხვარი
 მთის გზა — გზა
 მილის წყალი — წყარო
 მირზიანთ წყალი — წყარო
 მიხას ახო — ველი, მამული
 მწენიკიანი||წენიკიანი — ველი,
 მამული
 მჭიდლიანთ ახო — ველი, მამული
 ნანიახევი — მიწები, მამულები
 ნაოსრები — მამული
 ნაფერაზალი* — მამულები
 ნაფერაზლის ხევი — ხევი
 ნაყვერი* — მამული
 ნაყვრის გზა — გზა
 ნაყვრიწყარო — წყარო
 ნახიზორა — ხეობა
 ნახიზორის გზა — შარა
 ნახშირალელი — მამული, ველი
 ორშაურეები — მამული, ველი
 ორხევი — მამული
 პირიქითი — ფერდობი
 სამძიერი — მამული
 სანანაჟი — წყარო
 საუღდანო||ზემო ჯახა||დიდი ჯა-
 ხა — ხევი, ხეობა
 სალორეები — ველები
 სალორეობის გზა — შარა
 სწორმინდორი — ვაკე, ჰაღა
 ტიხრები — გორი, ხატი
 ტიხრების გზა — შარა
 უნაყროს ახო — მამული
 ფაკები — ველები, მამულები
 ფაკის გზა — გზა
 ფოჯარაული — მამულები, ფერ-
 დობი
 ფოჯარაულის გზა — შარა
 ფოქნარი* — მამული
 თხაბიები — ვილები
 ჰაჯის ახო — ტყე
 ჰეიმოუბანი — უბანი
 ქვემო ფაკი (იხ. ფაკები)

ქვემო ფხაქია (იხ. ფხაქიები)
 ქვემო ჭახა — ხევი
 უარანეთი — მამული
 ყვავის საყდარი* — კლდე
 შვინდიანის ქედი — გორი
 შიუანთ ალიზევი — ველი, მამული
 ჩაგულური — მამული
 ციფწყარო — წყარო
 ციხე — ციხე
 ციხისძირი* — სოფელი
 ცხვირისი — მამული, გორი
 ცხვირისის გზა — შარა გზა
 წვერები — გორის კუნწუხები
 წვნიკიანი (იხ. მწვნიკიანი)
 წყარონა — ფერდობები
 წყარონის ქედი — გორი
 ჭყანტიანი ველი — ველი, მამული

ც ხ ვ ე დ ი ა თ ი

ბატარა ნაყვრის ქედი — გორი
 გვიანაჭრიანთ ქედი — გორი
 გვიანაჭრიანთ წყალი — წყარო
 გზები — ჰალა
 დიდნაყვრის ქედაი — გორი, მა-
 მული
 დიდრუვი — რუვი
 დიდქედი — მთა
 დუდგულიანის ჯევი — ხევი
 უხა — მთა
 უხის ქედი||ეხთ ქედი — მთა
 ველი — მამული
 ზევითმინდორაი — მინდორი, ვაკე
 ზევითსოფელი — უბანი
 თხილიანაი — ვაკე
 იქით მინდორი — ველი
 კვირიის ქედი — გორი
 კობრაის წყალი — ჰალის პირი
 კურდოლაანთ მამული — მამული
 ლათბე* — წყარო
 ლეთქედი — მთა
 ლეკთა ქედი — ქედი
 ლეკიანი* — ფერდობი
 ლომიანთ ნაჭირი — იელი
 მართალქედი* — გორი
 მაღაწალთ წყალი — წყარო
 მაღაწალთ ჯევი — ხევი
 მაღაწალნი* — მთა, ხატი

მზორე — ფერდობი
 მთავარანგელოზი — ხატი, ვაკე
 მინდორაი — ველი, მამული
 მკერივი* — მთა
 მოსაბრუნე — ფერდობი
 მუხიანას ქედი — მთა
 ნამპალაი* — მამულები
 ნასვირაღაი — მაფული
 ნაფეტვარა — ვაკე
 ნაფეტვარაის ქედი — გორი
 ნაფეტვარაღაი — მამული
 ნაქარჩაი* — მამული
 ნაქოხრები — ველი
 ნაქარაი||ნაქერაი* — ვაკე
 ნიოლაანთ კაკლები — კაკლის
 ხეები, ჰალა
 ნიშქედი — გორი
 საგულეზაი* — მამული
 სამძლვართ ქედი — გორი, მთა
 სასვილეები — მთა
 სასრეველიაი* — მამული
 სატიტის ჯევი — მთა
 საფასანაუროს ქედი — გორი
 საქერეები — მამულები
 საჭვეითო — ველები, ფერდობი
 საჩქვეფთ ქედი — გორი
 საჩქვეფნი* — მამული
 საძირხენიაი — ველი
 საწმინდრები* — მამულები
 საწოლის წყალი — წყარო
 საწოლის ჯევი — მთა
 საჯარე* — ხეობა, შარაგზა
 სოფელთაფი — ფერდობი
 სოფნაჭერი — მამული
 სწორა გზა — გზა
 ტირიფნი — მთა
 უღელთ ქვა* — ჰალა
 უორანაი||ულრანაის ჯევი — ხევი
 თმაწყალაი — ხევი
 ქვისკარაი* — მთა
 ყოლაწმინდა — ხატი
 ყოლაწმინდის ქედი — გორი
 ყორული — ჰალა
 შალკათ წყალი — ხევი
 შალიკიანთ წისქვილი — წისქვილი
 შიანთ მამული — მამული
 შობლნი — გორის ნაწილი
 ჩირდილი — მთა, ფერდობი

ციხე — ციხე
 ციხის ქიდი — გორი
 ცოდვიანის რუვი* — რუვი
 ცხველიათი* — სოფელი
 ცხველიათ ჰევი — ხევი
 წვერი — მთა
 წითელმამული — მამული
 წინცხვირის ქედი — გორი
 წმინდაგიორგი — ხატი
 წყალთ ქედაი — გორი
 წყლიანის ქივი — მთა
 ჰალა — უბანია
 ხატის რუვი — რუვი
 ხახაბანი* — მთა

ქ მ ი ა ნ ი

აკლდამოები — აღგილი
 ბლალოს ბოსტანი* — მამული
 გურგალაი — მამული
 დიდმინდორანი — ველი
 თოკნელაი — მთა
 იფნაურაის გზა — ბილიკი
 კობათ ჰევი — ხევი
 მზორიკი — ფერდობი
 მთის გზა — შარა
 ნაქარდენაი — მამული
 ნასისხლარაი* — ბალი
 ნარქუაის ბოსტანი — მამული
 ნიშთქედი — გორი
 საალაჟმე გზა* — გზა
 საუფროსო* — მამული
 საყდრის პირაი — მამული
 სინაის მიწა — მამული
 ფარა — მამული
 ქორაგინთ კარი — მამული
 ყარტამაის სახლი — აღგილი
 ყრუაო წყალი — წყარო
 ყრუანი — რყიანი
 ძმიანი* — სოფელი
 წყალთკარი* — მთა

ყ ი თ ლ ი ა ნ ი

ამონლის ჰევი* — ხევი
 ამონლის ჰიდი — ხიდი, ბოგირი
 არსენანთ თავი — ტყე, ფერდობი
 გაგვანი — გორი

9. გ. ზორნაულა

გამარჯვების წყალი — წყარო
 გეჯები — წყარო
 გვერდალაი — ფერდობი
 გულრიტველა — ველი
 დაბალქედი — მთა
 მკითხავის მსხალი* — პანტის ხე
 მკითხავის წყალი* — წყარო
 მუნჯათ ჰევი — ხევი
 მუსტარანთ წყალი — წყარო
 მუსტარანი — მამული
 ნაფეტვარა — მამული
 ნიში — ხატი
 პაპუნიათ ველი — ველი
 ტარტლას ახო — მამული
 ქედი — გორი
 ლრომის წყალი — წყარო, ხევი
 ჩირდილის ქედი — გორი
 წითლიანთკარი||წითლიანი* — სო-
 ფელი
 ჯანდოს ჰიდი — ხიდი
 ჯამარიაი — მთა

წ ი ნ ა მ ქ ა რ ი

აბრამის ახო — მამული
 ასხრეპილი — მთა
 ბაბრის ახო — აღგილი, ველი
 ბატუნიაი* — ფერდობი
 ბოჩეთი* — ფერდობი
 ბულიაჰალა* — ჰალა
 გორძედა — გორი
 დობერთ წყალი — წყარო
 დობერნი — მთა
 ელია — ხატი
 ელიის ქედი* — გორი
 ვაკე თხილიანი — ფერდობი
 ველეები — ველეები
 ვერკეთილი — ვაკე
 ვეფხიანთ ჰევი — ხევი
 ზემოწინამქარი — უბანი, სოფელი
 კვირია — ხატი
 მამუკაანთ ველეები — ველეები
 მა(ხ)რიაი — საყანე
 მზორე — ფერდობი
 მეჭილაურთ ქიდი — გორი
 მთავარანგელოზი — ხატი
 მუხიანი — მამულები
 ნადირიანი — უბანი

ნასანგლარი — მთა
 ნახიზიარი — ფერდობი
 ოქრუანთ ველები — მამულები,
 გორი
 რუსების წყალი — წყარო
 სათივის ქედი — მთა
 სათივის ქედის გზა — ბილიკი
 საქარცხულთ ვაე — მთა
 სახაჭშირის ჰევი — ხევი
 სასამხრო — მთა
 სასამხროს ნიში — ნიში
 საფიქარი — ვაე
 საჰოხდრის ჰევი — ხევი
 სოთიკის წყალი — წყარო
 უნაგრის ჰევი (იხ. ქვემოწინამჭა-
 რი) — ხევი, უბანი
 უსიბაურთ წყალი — წყარო
 უსიბაური — მთა
 ფილიპას ნაჰერი — მამული
 ფიქვიანი — ფერდობი
 ქვემოწინამჭარი||უნაგრის ჰევი —
 უბანი, სოფელი
 ლელენი — მამულები
 ყოლაწმინდა — ხატი
 ყოლაწმინდის ტყე — ტყე
 შვილდოეთი — უბანი
 ჩირდოლნი — მამულები, ფერ-
 დობი
 ჰიშანთ ველები — ფერდობი
 ჰიშანთ ჰევი — ხევი
 ჰოხმათი — გორი
 წიკო ცხვირის ქედი — გორი
 წინამჭარი — სოფელი
 წმინდა სანება — ხატი
 წყალთაევი — ფერდობი
 ხატის ქედი — გორი
 ჯაეითი — მამულები
 ჯაეითის გზა — შარა

შ ი ნ კ ო ბ ა ნ ი

ალაზანი — ველი, წყარო
 ბატონის ყანები — მამულები
 ბიანთ ნაწისქვილარი — ხევი
 ბურდულიანთ რუევი — რუევი
 გამბაჩი — მთა
 გალმა ხილები — ადგილი
 გედები (იხ. გედეთი)
 გედეთი||გედები — მთა

გოდინთ მთა — მთა
 გორის ყანაი — მამული
 გუბათ ბილიკი — ბილიკი
 გუბიათ წყალაი — წყარო
 გურგალაი — მამული
 გძელი — მამული
 დამპალაი* (იხ. ლამპანაი)
 დიდრუვის წყალი — წყარო
 დრაგუნთან ნაწისქვილარი —
 ნაწისქვილარი
 ვაე მთა — მთა
 ვაცური — მამული
 ველაი — ველი
 ვემათ თაეები — მამულები
 თეთრათ კლდე — კლდე
 თეთრანი — მთა
 კალუანი — მამული
 კენჭაი — ხატი
 კვირია — ხატი
 კვირიაის ჰევი — ხევი
 კვირიშორე — ადგილი
 კირკალაურაი — მამული
 კირკიტათ ქედი — გორი
 კობანი (იხ. ყინკობასი)
 ლაბიანთ წისქვილი — წისქვილი
 ლამპანაი||დამპალაი* — მამული
 მაზიანის სახლქედი — გორი, ად-
 გილი
 მარიამულა — მამული
 მახარობლიანთ კაკალი — ადგილი
 მახარობლიანთ კაკლის გზა — ბი-
 ლიკი
 მთა წმინდაგიორგი — ხატი
 მჭადის ჰევი — მთა
 ნაკარები — მამული
 ნინაის ბოსტანი — მამული
 ნიორაი — მთა
 ორმონები* — მამულები
 პარიანთკრები — მამულები
 პარიანთ კრების გზა — ბილიკი
 საგულეხელაი* — ადგილი
 საღმთომადალი — ხატი
 საღმთოს კლდე — კლდე
 საღმთოს რუევი — რუევი
 საღმთოს წყალი — წყარო
 საუფროსოები* — მამულები
 სხალტკბილები — ადგილი
 ფისუეთი — მამული

ფიჭვების ქედი — გორი
 ფიჭვთ რუვი — რუვი
 ქოჩორნი — გორი
 ქოითა მქარი — მამული
 ღამის სათევი* — ადგილი
 ლოლუანთ ნაწისქვილარი — ად-
 გილი
 ყახაურები — მამულები
 ყველაურები||ყველაური — ად-
 გილი
 ყოლაწმინდა — ხატი
 შარაგზა — გზა
 შირიმთკარი — ხევი
 შიუყასი ნასახლარი — ადგილი
 შუათ ყანები — მამულები
 შუას ქედი — გორი
 ჩირდილი* — ადგილი
 ცურცლათ სხალი* — პანტის ხე
 ცურცლათ წყალი* — წყარო
 ძერეული* — მამულები
 ძმიანთ რყე — ტყე, ადგილი
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წვერის ანგელოზის კლდე—კლდე
 წინკობანი||კობანი* — სოფელი
 ჭახრანკიული — მთა
 ჭოჭოთ წყალი — წყარო
 ხარის მიწა — მამული
 ჭანდოურა — მამული
 ჭებენელაი — მამული
 ჭევი — ხევი
 ჭევის ყანა — მამული
 ჭაბანთან ნასახლარები — ადგილი
 ჭორის ყანაი — მამული

ზ ი ფ ო რ ი

ახთუყანები — მთა
 ბაურები — მამულები
 ბეეიანთ ნასახლარები — ნასახ-
 ლარი
 ბერიანთ ნასახლარები — ნასახ-
 ლარი
 ბერიანთ წისქვილი — ჰალა
 ბიძურაის ნამკვრევი — მამული
 ბოქო ჩირდილთ გზა — ბილიკი
 ბოქო ჩირდილნი — ფერდობი
 ბრინიათ ქედი — გორი
 ბრინიათ ჭევი — ხევი

ბრინიანები — მთა
 გლუვაი* — მთა
 გლუვაის რუვი — რუვი, მთა
 გოგხაურაის გზა — ბილიკი
 გოგხაურების წყალი — წყარო
 გოგხაურები — მამულები
 გუბაი — წყარო
 გუბნი — მთა
 გუმბარაის კლდე — კლდე
 გუმბარაის ფერდი — ფერდობი
 გურჯალაღიანთ ნაწისქვილარი —
 ჰალა
 გძელები — მამულები
 ღათუნთან ნასახლარები — ად-
 გილი
 დიდმირუვი — რუვი
 დიდმიწები — მამულები
 დიდმიწების რუვი — რუვი
 დიდსახოს წყალი — ხევი
 დიდმელიანთ ნაწისქვილარი —
 ადგილი
 ელია წმინდები||ელაწმინდი —
 მამულები
 ეამლიანა — ადგილი
 ეეძათ თავი — მამულები
 ზოყდრები — მამულები
 ზღმარტლიანთ რუვი — რუვი
 თამაზიანთ ნაწისქვილარი — ხევი
 კვირა(ხოველი — ხატი
 კოდაი||კოდაის წყალი — წყარო
 კოდალაურები — მთა
 კოდსიჭითები — მთა
 ლაგაზიანთეულები — მთა
 ლათბე* — წყარო
 ლამუანები — მამულები
 ლამუანთ ჭევი — რუვი
 მაღალთ კვირია — ხატი
 მაღალნი — მთა
 მაღხრიანის რუვი — რუვი
 მელიაის ჭევი — ხევი
 მეფურიანთ ჭევი — ხევი
 მეგრეალთაჟი. გზა — ბილიკი
 მოხა — ადგილი
 მწიფილი — ადგილი
 ნათიგის გზა — შარა
 ნამპალანი* — მამულები
 ნასვილრები — მთა
 ნაფეტვარაი — მამული

ნაფეტვარაის გზა — ბილიკი
 ნაფეტვარაის რუკი — რუკი
 ნაფეტვარაის ტყე — ტყე
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნიშთგორი — გორი
 ნაციხვარები — გორი
 ორბინის ველი — ფერდობი
 ოჩაგანთ ქელი — გორი
 ოჩაგნები — მთა
 პატარასახუა — ადგილი
 პატარასახუას წყალი — წყარო
 პირქვეშაის რუკი — რუკი
 ჟიჟიანი* — უბანი
 რორო||რორუები — მამულები
 საბჰანაის ქელი — გორი
 სამარწყვიანის გზა — ბილიკი
 სამარწყვია ტყე — ტყე
 საყორნე — მთა
 სანთიეთ წყალი — წყარო
 სოფლის წყალი — წყარო
 უბია — მამულები
 უნაგირაი — გორი
 ფუძის კარი — მამულები
 ქავთარიანთ ნაწისქვილარი — ხევი
 ლარილთ ქელი — ქელი
 შარათ შუაი — მთა
 შიშანურები — მამულები /
 ჩელხიანის ახო — მამულები
 ცოდვიანთ ახო — ადგილი
 ძერიკაის ნაწისქვილარი — ადგილი
 წიათი — წყარო
 წიფორი* — სოფელი
 წიფორის მთა — მთა
 წიფორის წმინდაგიორგი — ხატი
 წიფორის ჰევი — ხევი
 წნორთ ჰევაი — ხევი, ხეობა
 წყალთ გზა — ბილიკი
 წყალთ ძირი — მამულები
 ხატიმიწები — მამულები
 ხოდაბუნები — მამულები
 ჰევის გზა — გზა
 ჯორმიწის სხალი — პანტის ხე

შ კ ე რ ე

ალავერდაის საჩქეფები — ჩან-
 ჩქერი
 ალავერდაის წყალი — წყარო

ალავერდი — ხატი
 არიკალები — მთა
 ბატარა ფეკი — მთა
 ბაცური* — წყარო
 ბეგის ძირა — მამული
 ბროლის წყალი — წყარო
 გაღმური გზა — გზა
 გიგვიანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
 ლარი, ადგილი
 გიორგის წყალნი — მთა, წყარო
 გლუეთ იქით ფეკები — ადგილი
 გლუეები* — მთა
 გლუეების წყალი — წყარო
 გოდმო||გოდმუები — მთა
 გორდმუების წყალი — წყარო
 გუბთკრები — მამულები
 გურგუჩული* — წყარო
 გძილა — მამული
 დამიანის ყანა — მამული
 დიდრუკი — რუკი
 დიდფეკის თავი — ადგილი
 დირაულები||დირეულები — მა-
 მულები
 იაშლომთა — მთა
 იაშლომთის ფეკები — მთა, ად-
 გილი
 ეელთუკანა — მამულები
 ველები — ადგილი
 ვეძა — ჭეჟეწყალი
 ზარიბეგაის ფეკი — მთა
 თორელაი კლდე — ლოდი
 თხილავეანი — ადგილი
 კაკაბათ ქელი — გორი
 კარზედები — მამულები
 კვირიანის წყალი — წყარო
 კვირიცხოვლის ციხე — ციხე
 კლოვნები — მამულები
 კურდღელიანთ ყანები — მამუ-
 ლები
 ლალოვეანი — მამული
 ლეთკარა — მამული
 მზორექ||მზორები — მთები
 მიდრე — მთა
 მიდრის ძირი — ადგილი
 მილიონი — მთა
 მილივნის საჩქეფები — ჩანჩქერი
 ნადირთ სათრევი — მთა

ნარათ ციხე* — ციხე
 ნარათ წისქვილი* — ქალა
 ნასისხლი* — მამული
 პაპის მთა — მთა
 პირაქათ მილიონი — მთა
 პირიქით მილიონი — მთა
 საბოროლავე — ფერდობი
 საბზიკარი — მთა
 სათარა გზიანის თავი — ფერდობი
 სათარა გზიანი — გზა
 სამერცხლე კლდე||სამერცხლის
 კლდე — კლდე
 სასაფლაოები — გორი
 სასხდომები — ვაკე
 საღეთოს ციხე — ციხე
 საფოვრები — ფერდობი
 სახლთ გორი — გორი
 სეიანთ მთა — მთა
 სიპიანა — მთა
 სურო — მთა
 ტიუხობეგები — ადგილი
 ტორები — მამულები
 ტყის ძირთი — ფერდობი
 ფეჭები* — გორები
 ქალღნაი — მამული
 ქაფთიკლდე — კლდე
 ქართის კლდე — კლდე
 ქარჩიანები — მთები
 ქარჩინიწყალი — წყარო
 ლოაი — მამული
 ყანანი — მთა
 ყანას ვაკე — ადგილი
 ყელადები — მამულები
 ჩაბალახის ფეჭი — მთა
 ჩონჩხები — მთა
 ცოდვიანა რუეი* — რუეი
 ძაგანთ ციხე — ციხე
 ძაგანთ წისქვილი — ნაწისქვილა-
 რი, ადგილები
 წამალათეულები — მამულები
 წამალთ მთა — მთა
 წითელნი — გორი
 წიკუაი — მამული
 წისქვილთ კარი — ადგილი
 წირე — მამული
 წიერე* — სოფელი
 წიერის გვერდა — მამულები
 ჭალიები — მამულები

ქალის გზა — გზა
 ქანჭახნი — ადგილი
 ხატის მთა — მთა
 ხატის ყანა — მამული
 ხირბა — მამული
 ჯანდას ჭევი — ხევი
 ჯარის საგორაო — მთა
 ჭალოები — მთები
 ჭემზიანთ ციხე — ნაციხვარი, ად-
 გილი
 ჭემზიანთ წისქვილი — ნაწისქვი-
 ლარი ადგილი

მ ა ლ ი ს ს ო ფ ე ლ ი

აბრამულა* — მამული
 ადგილისდღედახეთიშობელი — ნი-
 ში
 ბადალთკარი — ფერდობი
 ბათირასეული — მამულები
 გორა — გორი, მამული
 გუბეთევი — ხევი
 გულდანი* — ფერდობი
 გძელა — მამულები
 ლადიანთ ნასახლარები — გორი
 მამულაანთ თავი — მამულები
 მამულაშვილები — უბანი
 მეიდანი — ვაკე
 მეიდნის ჭევი — ხევი
 მზორე — ფერდობი
 მთის გზა — ბილიკი
 ნალოთქევა — ხევი
 ნარეხია — მამულები
 ნარეხია — ხევი
 ნაუფლარი — მამული
 ნაფუძრები* — მამულები
 ნაფუძრის ჭევი — ხევი
 ნაოიხვარი — ციხის ნაშალი, გორი
 ნაპრიანები — მამულები
 ნიკოლაანთ ნასახლარები — ვაკე
 ოსიანთ კრები — მამულები
 პირდაპირები — მამულები
 საბოლოკე* — მამულები
 სასაფლაოები — ქალის პირი
 საქანელი — მთა
 საყდრის ძირი — ფერდობი
 თეთურთკარი — მამულები
 ჭვიშროვანი — ბეჭობი

ქვიშროვნის ჯევი — ხევი
 ყახნიანთ კარი — ფერდობი
 წითელი კლდე — კლდე
 წმინდაგიორგი — ხატი
 წყალთანა — წყარო
 ჭალა — ჭალა
 ჭალის სოფელი* — სოფელი
 ქართლის ძირი — ხეობის ქვემო
 ადგილები
 ჭაჭურაის წყალი — წყარო
 ხატისჩევა — ხევი
 ხუციანთ კარი — მამულები

ბ ი ვ ი ლ ა ნ ი

ახო — მამულები
 ბაგათანა — მთა
 ბასილის წყარო — წყარო
 ბერიკათ კალოები — ველი
 ბოლო ქარცაქალო — ველი
 გურგალი მიწა — მამული
 დეკანოზნაქოხარი — ველი
 დიდსაქობე* — მამულები
 ზეით ქარცაქალო — ველი
 თელიანთეაქი — ველი
 იაქსარი — ხატი
 ისაკასეელი — ველი
 იფნიანეაქი — ველი
 იევზორაი — ველები, ადგილი
 იევზორის ახო — ველი
 იევზორის წყალი — წყარო
 იევზორის ქევი — ხევი
 კოხელთ ახო — მამული
 მელორეების ნაქოხარი — ველი
 მიჯნა — გორი
 ნაიენაქობი* — მამულები
 ნამრგრევიანი — მამულები
 ნაქერალი — მამული
 ნაყვირი* — ეელი
 პატარა საქობე* — მამული
 საგულეხელი* — ფერდობი
 სანადიროთქედი — ველი
 სანიოთქედი — მთა
 სასვილეები — მამულები
 ფშენაქოხარი — ველები, ნასახ-
 ლარები
 ქარცაქალო — მინდვრები

ქარცაქალოს მზორე — ტყე, ფერ-
 დობი
 ქარცაქალოს ჯევი — ხევი
 ყუნთგძელათ რუვი — რუვი
 წოწინოვლდე — კლდე
 წყალჭაოპიანი — ველები
 წყლიანიაქი — მინდორი, ველი
 ჭიჭილანი* — სოფელი
 ხოსიას ველი — ველი
 ხოსიანეელის წყალი — წყარო
 ჯმალას წვერი — ხატი, მთა

ბ ი კ ა ნ ი

ახოთ თავები — მამულები
 ბალაენები — მამული
 ბალიანთ ქედი — გორი
 ბატატიანთ მამული (იხ. გურგალა)
 ბაშაროვის წყალი* — წყარო
 ბერის წყალი — წყარო
 გიშელაურბი* — ადგილი, მამული
 გიშელაურთ ქედი — გორი
 გუბანი — წყარო
 გურგალა||გურგალა მამული||ბა-
 ტატიანთ მამული — მამული
 დათვიანთ ქევი — რუვი
 ვეშა წყარო* — წყარო
 თორელიანთ ბოლოები — მამული
 იფნაურები — მამულები
 იფნაურთ წიფელი — წიფლის ხე
 იერიია-ლიტანია — ხატი
 ნაგოგევი — მამული
 ნაკაფი — ადგილი
 ნაკიხეარანი — ტყე, გორი
 ნიშნი — ნიში
 ორთნიკორთ ქედი* — გორი
 სალამაურბი* — მთა
 სახალიკე* — გორი
 სახალიკის წყალი — წყარო
 უბეები — მამული
 ქერაულები* — მამული
 ჭობთ კარი — მთა
 შობაის ჭევი — ხევი
 ჩირდილის ახო — ადგილი
 ჩიჭილანი — მთა
 ციხე* — ციხე, ადგილი
 ციხე||ნაციხვარი — ადგილი
 ციხის რუვი — რუვი

ციხელაის ნაბაკეარი — მთა
 წვერის ანგელოზი — ხატი
 წმინდაგიორგი — ხატი
 ჭახრაქელი — მთა
 ჭიკანი* — სოფელი
 ხაბაი* — ადგილი
 ხაბიანთ ბოლო — მამული
 ხაჩის ჯბეები (იხ. უბეები)
 ხეჩაისკრები — მამული
 ხუციცი ჩახათიანი* — ადგილი
 ჯაჭვა — მამული

ხ ა რ ხ მ თ ი

ადგილის დედა — ხატი
 ალაზანი* — წყარო
 ამოსაველნი — ადგილი
 ახოთ რუეი — რუეი
 ახონი — ადგილი
 ბადრიას მთა — მთა
 ბანთოკენაი* — მამული
 ბარბალაის წვერი — გორი
 ბატონის წყალი — წყარო
 ბაწიას მზორე — მთა
 ბუასკარი* — მთა, მამული
 ბუასკართ ჭევი — ხევი
 გადაკორილაი — ადგილი, გზა
 გლეჯი* — მთა
 გორაის ძირი — მამული
 დაცული ტყე* — ტყე
 დიდრუეი — რუეი
 ეშმათქევა — ხევი
 ვაქენი — ადგილი
 ზაალიანთ ნასახლარები — ადგილი
 თუქრუნაი — მთა
 თუქრუნაის ტყე — ტყე
 თხილიანაი — ადგილი
 კვირია ცხოველი — ხატი
 კლდის ძირი — მთა
 კოტორაი* — მამული
 კოტორაის წყალი — წყარო
 ლალოვანი||ლალოვნები* — მამუ-
 ლი
 ლამიანთ რუეი — რუეი
 ლაშარის ჭვარი* — ხატი
 მზორე||მზვარი — მთა
 მთის გზა — ბილიკი
 მიქცეულები — გზა

მიღმა მთები — მთა
 მურყნიანთ ჭევი — ხევი
 მუსაგვერდა — მამული
 ნაფეტყვარაი — მამული
 ნაფეტყვარაის წყალი — წყარო
 ნაფეტყვარაის ჭევი — ხევი
 ნაჭარჩნი* — მამული
 ნაჭარჩნის წყალი — წყარო
 ნიგოზთანაი — ადგილი
 ნიკოსთანები — მამული
 ორმონი* — მამული
 პირდაპირაი — მამული
 რუეგალმართი — მამული
 საგულებელი* — ადგილი
 სარიგო მზორე* — მთა
 საქირე — მამული
 სიპნი — მთა
 ტუსიოი — მამული
 ტუსიოის ჭევი — ხევი
 ტყიანა — მამული
 ტყის პირები — მამული
 უკანა გელი — მამული
 უჭმარისძარი — მამული
 ჭეაკიბინი — ადგილი
 ჭეითიკირი — ადგილი
 ლარიშუმე — მთა
 ოორჭეჯი — ხევი
 ჩალათავი — მამული
 ჩალათავის ჭევი — ხევი
 ჩირდილა* — მთა
 ჩოქორთიული* — მთა
 ციფწყალნი — წყარო
 ციფნი — მთა
 ციხე* — ვაკობი
 ციხეთანაი — ადგილი
 წინა ყანანი — მამული
 წისქვილთ მინდორაი — ქალის
 პირი
 წმინდაგიორგი — ხატი
 წმინდაგიორგის ნიში — ნიში
 ქალა — არაგვის რიყე
 ჭილოვანი — მთა
 ჭინჭრიანთ რუეი — რუეი
 ხარხეთი* — სოფელი
 ჭეენი — წყარო, ხევი
 ჭევთ თავნი — ხევის სათავე

აკანთ მამული — მამული
აკანთ ნაწისქვილარი — ხევის
ნაწილი
ბუარიაი — ტყიანი ხევი
ბუბუნაურთ ნაქობარი — მთა
გლახას მამული — მამული
გულამაყრელები — უბანი
დიდველი — ველი
დიდველთ ჰევი — ხევი
დიდილაიანი* — ფერდობი
დიდრუვი — რუვი
დიდქვა — ფერდობი
დიდლელე — ფერდობი
დიდლელის ჰევი — ხევი
ვლადიმერაის მამული — მამული
ვლადიმერაის ქოხი — ქოხი
ზევით ნარიყალა — ხევი
ზემოქორკი (იხ. ქორკი)
თემურაზიანთ ნასახლარი — ნა-
სახლარი
თხილიანა — ფერდობი
კვირია — ხატი
კლდის წყალაი — წყარო
ქოდა — მთა
კოჭას ჰედი — გორი
კრიხიანა გორაი — გორი
ლაზარეს ნაქერი — მამული
ლომისა — ხატის ნიში
მოლობილა — ველი
მუნიაანა ხატა — ხატი
ნაორმალა* — მამული
ნარიყალაის ჰევი — ხევი
ნასვილარაის გორი — გორი
ნაფეტყარა — მამული
ნაჭეგარა — ფერდობი
ნიწუაის მამული — მამული
ნიჩი — ფერდობი
პანტიანა — მამული
პეტრიაანთ ნაქობარი — ფერდობი
პირიშზე ფუძის ანგელოზი — ნიში
პოვლიანთ ნაქობარი — ფერდობი
სასაფლაო — სასაფლაო
სასოფლო — ვაკე
სასოფლოს წყალი — წყარო
საონაგრო* — მთა
საყდარაი — საყდარი

საცხენია — ჭალა
საჯარე* — ვაკე
სესიანთ მამულები — მამული
სეიმანიანთ ნაქობარი — მამული
სოლომანიანთ ნაქობარი — ნაქო-
ბარი, გორი
ტაფა — მამული
ტეფანიანთ ნაქობარი — ნაქობა-
რი, გორი
ტყემლიანა — ფერდობი
უკედავების წყალი — წყარო
ჭარხათ ჰევი — ხევი
ქეკელიანი||ქანდოვლიანი—უბანი
ლელლიანთ ნაქობარი — ველი
ორმაქევა — ხევი
შუბლა — მთა
ძმიანთ ნაწისქვილარი — ხევი
წვირის ანგელოზი — ხატი
წინგორი — გორი
წიფლიანა — ფერდობი
ჭაოპიანა — მამული
ხორხი (იხ. ქორკი)
ხოსროს წყალაი — წყარო
ქანდოვლიანი (იხ. ქეკელიანი)
ქორკი*||ზემო ქორკი||ხორხი —
სოფელი
ქორკის ჭალა — უბანი
ჯანნიანთ ნაქობარი — ველი
ჯლანიანთ ნასახლარი — ნასახლარი

კ ე ტ ზ ა

ათილიანთელი — მამული
არყუანთ წყალი — წყარო
არყუანი — მთა
ბარათიანი* — უბანი
ბაჭიაქევი — ხევი
ბეჭანი — მთა
ბეჭას წყალი — წყარო
ბიბილიანთ ციხე — ციხე
ბოსტანა — მამული
ბრინიათ ჰედი — გორი
გეგი||გეგის წყალი — წყარო
გვრიტიანთელები — მამულები
გვრიტიანთ ნასახლარები — ნა-
სახლარი

გოგოურები — მამულები, ადგილი
 გოდურთ წვერი — მთა
 გოდურნი — მთა
 გრუზიენები||გრუზიანი — უბანი
 გუბთი — მთა
 გუბთის ქევი — ხევი, რუვი
 გულიაის ნასახლარები — ადგილი
 გუმეთობა — მამულები
 გუმეთ უბე — მამულები
 დიდმამულები — მამულები
 დიდქელი — გორი
 ვაკე — ვაკე
 ვაკნარები — შევაკება
 ვართავნის წყალი||ვართავნის წყა-
 ლი — წყარო
 ვარკლანი* — მთა
 ზიგნაკორა* — ველი
 თიგაბიანი||თიბიგიანი — უბანი
 თოკნელა — მთა
 თოკნილანი — მამულები
 თორმეწამია||თორმეწია* — ხატი
 თულიანთობა* — ადგილი
 თულიათ ნასახლარები* — ადგილი
 თხილთა კარები — ადგილი
 იჭითობა — ადგილი
 იჭითობის შარა — შარაგზა
 კვირიანი — ხატი
 კვირიის ქილი — გორი
 კიბეჩი||კიბენი — მთა
 კლდეთაღვი — ადგილი, მთა
 კონცხები* — ლოდები, ადგილი
 კუტურა* — მამული
 ლეკნი* — მთა
 მარჯილთქევა-რუვი — რუვი
 მზორე — ადგილი
 მთავარ ანგელოზი — ხატი
 მიწრონი — მამული
 მკერვალნი — უბანი
 მუხათქილი — მთა
 მუხათქილის გზა — ბილიკი
 ნაკარბოსტანა — მამული
 ნაციხვარანი — გორი, მთა
 ნარწყალა — მამული
 ნაქოხაარიბი — ადგილი
 ნაშალწისჩილი — ადგილი
 ნიკოაის მამული — მამული
 ოჩავნის წმინდაგიორგი — ხატი

პატაშურნი||პატაშურთ სოფელი —
 უბანი
 რიკნი — მთა
 საგველია — გორი
 საგულებელი* — გორი
 სადგისეულები* — მთა
 საზეინენი — მთა
 სალალა — მთა
 სასელე — მამული
 საყდარაი — ადგილი
 საჩადუნავენი* — ადგილი
 სახალიკეთ ქელი — გორი
 საჭარის ქელი — გორი
 სიპთქელი — გორი, მთა
 სისხლის ფასები* — მამულები
 სონთაო წყალი — წყარო
 სონთიანი — მთა
 სრიალა — მამული
 რირიფიანები — ადგილი
 რყიანები — აოვილი. მთა
 ულილრაზილთ წყალნი — წყარო
 ულელრაზილები — ადგილი
 ქავთარანი — ადგილი
 ქათქვილა — მამული
 ქიხთანები — მამულები
 ქუმუშარაი — გორი
 ქუმუშარაის ფირდი — ფერდობი
 ღარიალი — მამული
 ღარივლები — მამულები
 ღვინა — მამული
 ღორლონი||ღორლოვნები — მამუ-
 ლი
 ყვირილანი — ნამოსახლი
 ყოლოწმინდაი — ხატი
 შავთაკლდი — კლდი
 შალკის წყალი — წყარო
 ჩორიათ ზევი — ხევი
 ჩიპის წყალი||ჩიტთ წყალნი —
 წყარო
 ჩიპის წყალთ გზა — ბილიკი
 ჩაპრიოაის წვერი* — მთა
 ჩახაურები* — მამული
 ციხე — ციხე
 ცინიო ქილი — გორი
 ცხორარაი — მამული
 წითორის გზა — გზა
 წინყანა||წინაყანები — მამული
 წყაროთ კარაი — წყარო

წყაროს პირისა — მამული
 ჭალნი — მამული
 ჭაობო ჭიდაი — გორი
 ჭიდილიანთ ნასახლარები — აღ-
 ლი
 ხეშა (იხ. ჭეშა)
 ჯეშთაშუა — მინდორი
 ჯევი — ხევი, მდინარე
 ჯეშა* — სოფელი
 ჯორისკარაი — მამული

ჯ ა ზ მ დ ა ნ ი

ალაზანი* — ფერდობი
 ახოები — მამულები
 ბატარა მინდორაი — მინდორი
 ბატარა მინდორაის ბილიკი — ბი-
 ლიკი
 ბატონის წყალი — წყარო
 ბოვი* — მამულები
 ბოვის ბილიკი — ბილიკი
 ბოვის წყალი — წყარო
 გაღმა ყანები — მამულები
 გოგოთარები — მამული
 გულაურები* — მამული
 დიდყანები — მამული
 ეკლისია* — ეკლესია
 ვაკენი — მამული
 თოოლუზიანი — ვაკე, მამული
 ივანიანთ წისქვილი — მინდორი
 კაბილის ჭიდი — გორი, ბორცვი
 კაიშაურების ტბა — ტბა
 კაიშაურების ციხი/ციხი — ციხე
 კარის ყანები — მამულები
 კოდამაჟოობი — წყარო
 ლაღაურები* — მამულები, სა-
 ძოვრები
 მახარობლიანთ წისქვილი — გილი
 მზორი — საძოვარი, თარდობი
 მუროოლო ძირები — მამულები
 მურკოლნი — უბანი
 ნადოჟნარი — მამული
 ნალელები — მამულები
 ნალიობის წყალი — წყარო
 ნასისხლობი* — მამულები
 ნაგოზაურები — მამულები
 ნიში — ნიში
 პაპაის სახლი — ვაკე

პირიქითი — ფერდობები, მამუ-
 ლი
 საალაპუები — მანულები
 საპიტალო — ფერდობი
 საპიტალოს ბილიკი — ბილიკი
 საყდარი — საყდარი
 სუსტიანი* — უბანი
 ტაფნი — საძოვარი
 ქობაწყარო — მამული, წყარო
 ქორდის ქედი — გორი
 ქუშისანი/ქუშისები* — უბანი
 ქუშისიშვილების სასაფლაო —
 ძეგლი სასაფლაო
 ყველაწმინდის ქედი — გორი,
 ბორცვი
 შიოლიანთ წისქვილი — მინდორი
 ჩიტრულები — მამულები
 ჩიტრულების წყალი — წყარო
 ციხის გვერდი — მამული
 ჭევი — ხევი
 ჭალმიანთ აღგილი — ფერდობი
 ჭლმიანი/ჭალუმიანი* — სოფელი
 ჭალმიანთ საყდარი — საყდარი
 ჭალმიანთ წისქვილები — წისქვი-
 ლები

ჯ ზ ლ ი ს ი

აბადო — ველები, ფერდობი
 აბადოს ვაკე — ვაკე
 აბადოს ჭევი — ხევი
 ახოები — მამულები
 ახოს ჭევი — ხევი
 გაქვერგილი კლდე — კლდე
 გივას წყალი — წყარო
 დიდველები — ველები
 დიდი ქვა — ჭალა, ლოდები
 ერეთი — უბანი
 ვაკეები — მამულები
 ვაქნარაი — მამულები
 ვალორის წისქვილი — წისქვილი
 იალიანთ ჭიდი* — გორი
 კვირეთული* — ველი
 კვირიანი — ბატი
 ლათვია* — წყარო
 ლეკიანი* — მთა
 მაღალი მთა — მთა
 მრულა ჭევი — ხევი

მუხიანა — მამულები
 მუხიანაის ქედი — გორი
 ნაბოსტნარაი — მამული
 ნაკალური — მამული
 ნასანლარები — ფერდობი
 ნაფერეხალა — მამულები
 ნაქარჩაი* — მამული
 ნაძირალაი — ფერდობი
 ნაჯაგა — მამული
 ნინოწმინდა — ხატი
 პაპუნიათ მამულაი — მამული
 საგულეებელი* — მთა, გორი
 სათოფიაი* — ხევი
 საკირეები — ქალა
 სამძღვართ სხალი — პანტის ხე
 სასკიას ქევი — ხევი
 საფსელიკია — ფერდობი
 საფსელიკიას ქევი — ხევი
 საყდარაი — საყდარი
 საჩქეფაი* — ხევი
 უნაგირაის ქედი — გორი
 უჩინარაი — მამული
 ფშარაო — ხატი, ნიში
 ფშის წყალაი* — წყარო

ქეიშინაი — მამული
 ქუჩილიანა — მამული
 ქუჩი ტყე — ტყე
 ქუჩიტყის ქედი — გორი
 ლაქაურაი — მამული
 ლელე — რუვი, ტყე
 ლოლიანი — მთა
 ლოლნოშოენი — ფერდობი
 ყვირილაის წყალი — წყარო
 შავნა ქევაი — ხევი
 შამოსაბრუნაი — გორი
 შარა — მამული, გზა
 შუაქედი — გორი
 ჩოხელთ ქევაი — ხევი, რუვი
 წინაქო — უბანი
 წინქედაი — გორი
 წყარუაი — ქალა
 წყლიანაქერე — ხევი
 ჭორადინეები — მამულები
 ჭულითა — ფერდობი
 ჭულისი* — სოფელი
 ხახარიანთ ქევაი — ხევი
 ხახარიანი — ფერდობი

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

აბაზურები (ს. შონჩო) — მამულის სახელია. უნდა მოდიოდეს კაცის სახელიდან. აბაზა (აღ. ღღ.) ერთვის კუთვნილების სუფიქსი -ურ, რაც მიუთითებს მამულების აბაზასადმი კუთვნილებაზე. ასევეა მეტი წილი -ურ სუფიქსიანი ტოპონიმებისა (ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. გვ. 38).

აბიანი (ს. ფახვიფი) უბანია. აღრე რქმევია თხილიანი. ჩვესურს კაცი შამო-ჩვედომია, გადმოსულა აქა, ჩვენ სოფელს შახიზნებია, ერთი წელი აქა ყოფილა. მამრე, ამ ზეით, გორაზე თხილიანსა ძახნილან, იქ მიუციათ ადგილი; თხილი და ქაგი ყოფილა, ის ადგილი გაურჩევია და იქ აღმდგარა. ესლა ეგენიც წიკლარობაზე იწერებთან. წინაე ჭიშ-ქარაულები ყოფილან. იმ კაცს აბაზა რქმევია. იმის გაგდება მაუფიქრებიათ, რაკი კარგი ცხოვრება დაუწყია. ქვეისბერის გასჩვენებია ხატი და უთქომ: ეგ კაცი ჩემია, არ გააგდოთ, შამინახეთო. სოფელს, ყველას ცოცობა ჩამოუქრია ადგილები და მიუციათ — აღმთა, ქვეისბერთან კარგა თუ იყო ის ქვესურთ, ხატი კი არაა (აღუქსი წიკლარე).

აბრაამის წუალი — (ს. ათნოხი) აბრაამი იყო ერთი უძირო კაცი, იმან გააყეთა (აფციაური დიმიტრი).

აბრაწულა (ს. ქალის სოფელი) — აბრაამის მამული (იხ. გვ. 38).

აბუა (ს. სოდევე) — ხატი. აღარ იტიან დღეობა, საქონლის ხატი იყოო, ის იტიან (ქანიაშვილი კოლა).

ავენახი — სოფელია ანანურს პირდაპირ, არაგვს გაღმა. ავეი კაცი ყოფილა ჩვენი წინაპარი და ავე ენისაო თუ ამზობდნენ (ზაქრო კრელოშვილი).

ათაწყალი (ს. ამირნი) — ეს წყარო მთაზე გადმოდის, თხილი, სასმელად უფარგისი წყალია, არა სვამენ. იქ ომი ყოფილა ოსებთანა და ვიღაცა გაქცეულ ოსს დასდევნებია. იმ წყაროსთან დასწევია და მოუკლავ. ოსს დაუძახნია: ოი, ავთა! ოსური სიტყვაა და რასა ნიშნავს, არ ვიცი! (მოსე ამირიძე).

აბაქანას წუალი (ს. ათნოხი) — სათიბი ფერდობი, სადაც ეს წყარო გაჰოდის, ავ-საქანასი ყოფილა.

ათაღაის ქედი (ს. ლაკათვევი) — ათაღაი ექვეინა მაგ ქედის მამულის პატრონსა (ვანო საქიძე).

ათილიანთ ძირაი (ს. ხოზა) — ათილა კაცის სახელია, კომლს ჰქვია ათილიანო მათი სახლის ბოლოზეა ეს მამული.

ათნოხი — სოფელია გუდამაყარში, შავი არაგვის სათავეში, მარჯვენა მხარეს, ცხოვრობს 5 კომლი, აფციაურები.

ავენაის კლდე (ს. ჩირიცი) — კლდის სახელია. აკლდეა გამოქვაბული. წინათ იქ ოთახები ჰქონიათ, შიგ ავენებია, ვარცლები დაკეთებული. გზა გვიან ჩამაიშალა, ესლა ევრაჟინ ვადადის. ვადადილით, წეროს ფრთები ჩამოგვქონდა — არჩივები იქა სვამდენ (სვიმონ კობაძე).

ალაზანი, ალაზანა, ალაზანთ წუალი — მთოულეთ-გუდამაყარში ძალზე გავრცელებულია წყაროთა სახელებად. ზოგან წყარო აღმშრალია და სახელი ფერდობს, ველს, ქედს შემორჩენია. ალაზანი მონაწილეობს სხვა ტოპონიმების შედგენაშიც: ალაზანთ კარი, ალაზანთ ქედი, ალაზანთ ქევი და მისთ.

ალან სახელწოდების ახსნა მოცემული აქვს ივ. ჯავახიშვილს. იგი წერს: „უკვე ის გარემოება, რომ ძველ ქართულში ღიღი და მცირე ალანის სახელები არსებობდა, რომელთაგან მეორე სათაითა და ღიღ მანძილზე პირველისაგან სრულებით დამოუკიდებელი მდინარე იყო და თავისი საკუთარი სახელით იორი ჰქონდა, ალანის სახელს ოდინდელს ზოგადს მნიშვნელობას აქლავნებს. ამრიგად, ალანა, საფიქრებელია, წინათ ზოგადად მდინარის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდგომი ჩამოყვარით პარალელური მმდინარეობის მქონელები ზემოდასახლებული წყლების, ხოლო შემდეგ უკვე საკუთრივ მართო ერთად-ერთიდა მდინარის სახელად ქცეული. ზემოთაღნიშნულ მოსაზრება რომ სრულ კემარიტებად მისაჩნევი გახდეს, უნდა თვით ამ სახელს ალანა-ში ან მთლიანად, ან ნაწილობრივ მაინც მდინარის ანდა წყლის, გინდ სასმელის ოდინდელი აღმნიშვნელობის რამე კვალი მაინც ჩანდეს. აღიღუერს, ჩერქეზულ-ყაზაროულს ენოვან ჩვეუთს ეს სიტყვა მართო სასმელის მნიშვნელობით — იო არ აქვს დატული, არამედ წყაროს წყლის სახელებდაც მოეპოვება. უკვე ავ. კლაპროთმა განმარტა, რომ ჩრდილო კავკასიის განთქმული ვეძას სახელი ნარზანი წარმოდგარია ნართზანი-საგან და ორი ცალკეული ნაწილისაგან ნართ-ისა და ზან-ისაგან არის შემდგარი. ზან ხასმელს, წყაროსა ნიშნავს, ხოლო ნართ აღიღუევლთა წარმართული პანთეონის გმირების სახელია.

საქმარისა ამის შემდეგ ჩენი ანალიზის საგანდ კვლავ ალანა ვაქციოთ, რომ მდინარის ამ სახელის აგებულების ორნაწილეობის ეკვი თავისთავად აღგვეძრას: საფიქრებელია, რომ იგიც ალან-სა და ზანის-გან იყოს შემდგარი და, რაკი ბუნებრივია, რომ ზანი აქაც ხასმელის, წყაროს და წყლის აღმნიშვნელად მივიჩნიოთ, ამიტომ, ნართის მსგავსად ალა ეგების ამ წყლის ან განკუთვნილობის ან კუთვნილების გამოყვანება იყოს“.¹

ალან სიტყვის ეტიმოლოგიას ძღვევა რუსი ტოპონიმისტი ვ. ა. ნიკონოვი:

«А.тазани—р. в Грузинской ССР (Исахтия). Из грузин. ала — «сырой», «влажный», и зани «место».²

ალამი (ს. პოლუური) — კლდე. „ამ კლდეზე მიწის მზომელებმა ალამი დაქიდიან“ (ქანო ფოცხვერაშვილი).

ამბერნი (ს. გვიდაქი) — რუეი, ფერდობი, „ამბერი — კაცის სახელი“ (ალ. ლლორტი).

ამირნი — სოფელია თეთრი არაგვის ხეობაში, არაგვის შარქენა მხარეს, მთის ველ-ტყიან ფერდობზე. ფასანაურიდან 5 კმ-ზე. ცხოვრობენ ამირნიძეები. ამირნი იმიტრმა ჰქვიან, რომ ძველ დროს, თათების შემოსელების დროს ჩვენს მუდეს ჩამოუყვანია იქაური კაცი ამირა და აქ დარჩენილა. ამის ჩამომავალი — ამირის ძე და — ამირიძე.

რაკი ამირის ჩამომავლები ვიყავით, სულ ღვდელ-ღაიკენები ყოფილან ჩვენები. ზოლოს ცხრანი ყოფილან ღვდელ-ღაიკენებად. ჰანოვლებს უთქვიათ მოლი ესენი დავ-ჰოკოთ, მოვიჰოროთო. როგორა, რანაირადა და ყველიარი მოდის, ღვდმარხვა რომ ღვება, მაშინ, ალბის ხუთშაბათსა გროვდებიან ეგენი შინა, თორემ ერთად, სხვა დროს სად მოვიყროთო.

იმ ღამეს, როცა მოქჩლა ზალხი სრელა, აღგენ, შენი ჰირიზე, მისცეს ცეცხლო მთელს სახლსა, დაუღგენ ირგვლივა და ჩაბუგეს. ერთი ღვდაკაცილა გამოქცეულა ფეხ-შიშველია თოვლში და იმ ღამეს ჰიკათას მისულა. დილაზე ჰანოვლებმა ნახეს კვალი და გამოუღდგენ. მივიდენ ჰიკათ კარზე. გამოვიდა ოჯახის უფროსი:

¹ ივ. ჯავახიშვილი, „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები“, ნაწილი I, 1950, გვ. 54.

² В. А. Никитин, Краткий топонимический словарь, М., 1966.

— რა გინდათ?

— უნდა მოველათო!

შაყარა სოფელი, არ მაკელევენეს. ქალი იმ დროს პატიმრად იყო, ორსულადა. დემადა ორი შვილი, ტუტუები. ერთს დაარქვეს ქურციკი, მეორეს ამირიძე. პაპამ დაზარა, 7 წლისები იმან მოყარა. მაგრე წასხა პაპამ დიომბეგეთანა, საღ იქნებოდა არ ეიკი. ანანურსა თუ სადა, და უთხრა: ეს ბალები ამა და ამ ხალხისა არი და ეხლა თქვენთვის ჩამიბარებმაო. დიომბეგმა უთხრა: კარგი, იყენე ჩემთანაო. დაზარადა. დიომბეგი საცა მდიოდა, ერთს წინ გაიმძღვარებდა, მეორე უკან მიჰყუებოდა.

ამ ბიჭებს შაყვერდა ელდაცამ: თუ კი ბიჭები ხართ, თქვენი მამაპაა ჯანდოლებმა ამობუგეს და ჯავრი იყარეთო.

ერთ დროსაც დიომბეგი აღმა წამოვიდა ანანურიდან. წინ რომელიც ამირიძე მოდის, ჩამდგნიც კაცი შეხედება, კითხავს, საიდანა ხარო? ვინც ერევის ჯანდოელი ვარო, შამპარავს ჯმალსა და თავს გაავდებიანებს. ბატონი ვერა ხელავს. ვიდრე ჯანდოს ჯეგზე მოვიდოდა, 12 კაცს მოშტრა თავი. ფასანაურში რო მივიდნენ, ბატონმა კითხა, რა იყო ის გზახეო?

— ჩემი მამა-პაპანი შავათ გაუწყვეტათო.

— კარგო, ეგ მიპარებიაო, ამის შემდეგ ეგ აღარ გააკეთოო.

ერთხელაც შამესიგენე ამ მთიულეთს ოსები. ლომისის უღელს გადმოვიდნენ. წავიდა ქარი. ეს ბატონიც იქ არი და ეს ბიჭებიცა დიწყო ომი. ბატონი უყურებს. დაუძახა:

— ამირიძე, ცხენი გამოეცალეო!

— არა, ბატონო, აქ ომია, ბატონ-უმობა არ არიო! ეხლა ვერა და, ომი რომ დამთავრდება, ჩემი თავი გენაცვალსო.

გაიშარქვეს ომში. რო ჩამოვიდნენ, ბატონმა უთხრა:

— ამირიძეებო, ბევრნაირად მასახლეთ თქვენაო. ეხლა დრო არი გაგათავისუფლოთო. საღ გინდათ, ადგილი მთხოვეთო. იმათაცა, არ ეიკი იმ საწყლებსაც, რაში მეფრონა ეს ადგილი -- ეს ადგილი მოგვეციო.

— ვერა, მაგ ადგილს ვერ მოგცემთო.

— რატომაო?

— აფციაური ცხოვრობს მანდაო, მაგის გაყვანა მანდლან ძნელიაო.

— მაგას ჩვენ გასწყალითო, — ამირიძეებმა უთხრეს, — აფციაური ღორს არა შეჰამსო. თქვენ უბრძანეთ, სადორე ადგილია, ღორი იყოლიეთ. ღორს კი არ იყოლებს და ცხრა მთას გადავაო. ადგა ბატონი და უთხრა.

— ვერა, ბატონო, ღორს კი ვერ ეიყოლებ და სხვაგან წავალო. ადგა ის აფციაური გაღასახლდა, ის ორნი ძმანი აქ დასახლდნენ. იმათზე მოვიდვართ, იმათი ყოფილა, ჩვენა რა, ჩოხელთ ჭევიდან ბიბილანთამდე. აქ მეც მაქსოვს კიდევა, სამნები ისხდა, მერე გზა რო გაიყვანეს, გადმოყარეს" (ამირიძე მისა).

ამონლის ჭევი (ს. წითლიანი) პატარა ხევია წითლიანის ზემო მხარეს, ფასანაურისავე. გაზის გაყვანის დროს იმ ხევითა ა მონალის საწყობი იყო.

ამოჭოფილი ჭვა (ს. ბურსაქი) — ამოღრეტნული ლოდა, შიგ წყალი დგება.

ანანურები (ს. ჭიმბარიანი) — მთის ფერდობებია. მის შემპარონეს ანანოა ერქვა. ანანასები იყო (იხ. გვ. 38).

ანანური — სოფელია ღუშეთთან ახლოს, მთიულეთის არაგვის მარჯვენა ნაპირზე. დგას გალავნიანი ციხესიმაგრე (XVI—XVII), რომელიც არაგვის ერისთავთა რეზიდენცია იყო.

გადმოცემის თანახმად ანანური იმდრომ ჰქვია, რომ „ლეკიანობის დროს ზოტიკიანთ ჭალს ანას გაუცია ჩვენები: ციხეში წყალი ზევით ტყიდან მოდენილა და ის უსწყალები, მტრისათვის. მაშინ დაურქმევიათ: ანა (ქალის სახელი) — ნურა" (თათრ. ლალატა) წაურადაშვილი გიორგი).

ანანური სოფელი და ძველი ციხე-სიმაგრეა არავეის ხეობაში, სიქართველოს სამხედრო გზაზე. ის იყო არავეის ერისთავთა რეზიდენცია ანუ მუდმივი ადგილსამყოფელი.

ეს გეოგრაფიული სახელწოდება ნაწარმოებია ჟრ სუფიქსით, რომელიც ჩვენს ტოპონიმიში არაიშვიათად გვხვდება (მისი მეშვეობით არის წარმოქმნილი, მაგალითად: ბაღიაური, კურდღელაური, ოსიაური, ფასანაური და სხვანი). ჟრ სუფიქსის ჩამოცილების შედეგად ფუძედ გამოიყოფა ანან (ანანა), რომელიც პიროვნული სახელია. ეს სახელი დღეს იშვიათად გვხვდება, მაგრამ წინათ კი საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა. მისგან ნაწარმოები გვარია ანანიაშვილი¹.

არავეი (მთიულეთი, გუდამაყარი) — „არავეი რამდენიმე მდინარის სახელია: დასაწაურთან ერთმანეთს ერთვის თეთრი და წავეი არავეი, ქვემოთ კი მას უერთდება ეშაგხევსურეთის არავეი, რომელიც თავის მხრივ კიდევ ორი მდინარისაგან შედგება — ფშავისა და ხევსურეთის არავეისაგან. წინათ არავეი ერქვა აგრეთვე მდინარე თერგს. ამიტომ ღიჯრობენ რომ შესაძლოა არავეი ძველად საერთოდ „მდინარეს“ ნიშნავდა.“²

არავეის თავი (ს. ზ/მღეთა) — მთა. თეთრი არავეის სულ სათავეშია, ღუდის ხეობას უკან.

არახვეთი ქარაქვეთი — სოფელი მთიულეთის ზემო ნაწილში, მღეთის ქვემო მხარეს, თბილისიდან 107 კმ-ზე. ცხოვრობს 66 კომლა, უმთავრესად ბურღულები. „ლეკიანობის“ დროს ეს სოფელი მაგარი ყოფილა. ყველგან მოდენიდან და აქ — ვერა. შეხვედრია ვილაყა ლეკებს და უკითხია:

— იქ არ ახვედითო? — და ამაზე დაერქვა არახვეთი“ (ლექსო ბურღული).

არეულაი (ს. ამირნი) — „ქვიანი, ფინთი საწნავია“ (მოსე ამირიძე).

არუფი (ს. ათნოხი) — ძველი ნასოფლარია ამ ადგილას. ჩრდილის მხარე ფერდობია, არყიანი. შესაძლოა მოდიოდეს არყობიდან, თუმცა საუკეთესო, რადგან მეცნარეთა სახელებიდან — ობი სუფიქსით წარმოება ძალზე იშვიათია.

ასადებელი — ზოგადი სახელია იმ ადგილისა, ჭალისა, სადაც მთრიან თრევით ჩამოტანილ „თივას“ მარხილზე უდებენ — აუღებენ. საიდანაც უკვე მარხილით შეიძლება წამოღება.

ასაჩენი — ზოგადი სახელია იმ ადგილისა სოფლის ბოლოებზე, საიდანაც პირველად გამოჩნდება სოფელი, სოფელში აჩნდება.

აუზები (ს. ანანური) — წყალი გამოყვანილია მაღლა ტყიდან, ხეიდან, სადაც აუზია. გაეთხებულა.

აღებაურა (ს. ღუმატხო) — ალბათ კაცს ერქვა აღება, ვისაც ეს მთა ეკუთვნოდა. (იხ. გვ. 38).

აუაწყალა (ს. დიჭიო) — შამული. შესაძლოა არყაწყალადან მომდინარეობდეს, რადგან იმ ხეობაზე მართლაც არყნარია.

ახალშთები (ს. ზ/მღეთა) — ადრე სათიბები იყო, კოლმეურნეობამ გაასაოკრა.

ბაბაური (ს. დავითურები) ბ ა ბ უ ა ს ა ნ ბ ა ბ ო ს შამული (იხ. გვ. 38).

ბაკურქვეი — სოფელი. დიდი სოფელია გუდამაყარის ხეობის ერთ-ერთ სათავეში. ბაკურქვეის ხეობაში, ხევსურები ცხოვრობენ, ფიცხელაურები. შედგება ორი უბნისაგან: გორული და საყერპო.

ბალთანა (ს. ათნოხი) — თანა თანდებულდართული ტოპონიმი. ფუძეა ბალი (იხ. გვ. 50).

ბალიათყარი (ს. პაელერი) — უბანია. ადრე იქ ბალიაშვილებს უცხოვრიათ. ამჟამად კი ორი ოჯახი ცხოვრობს: ფიცხერაშვილი და აფთიაური.

¹ ს. ჭეშხუაძე, რა გქვია შენ?, „ნაყადელი“, თბ., 1971, გვ. 144.

² იქვე.

ბანთუყანა, ბანთუყენაი, ბანთუყანები — მამულების სახელმად არის გავრცელებული, აღნიშნავს სოფლის უყან, ბანიანი სახლების უყან მღებარე ადგილ-მამულებს. მართალია, ამჟამად თითქმის აღარსად გვხვდება ბანიანი სახლები, მაგრამ სახილოები შემორჩა.

ბანცური — სოფელია ხანდოს ხევის პირდაპირ, არაგვის მარცხენა მხარეს, მალა სერზე. ცხოვრობენ ევშაგურები, 18 კომლი, რომლებიც გვიან გამოსულან ხანდოს ხეობიდან. თვით ბანცურები (გვირია) კი აქედან ქაისხევეში (დუშეთთან) გადასულან.

ბანწინები (ს. ნადიბანი) — მამულებია ძველი ნასოფლარის შინ, სადაც ბანიანი სახლები იყო.

ბარათიანი — უბანია ს. ქვეშაში, ბარათაშვილები ცხოვრობენ. „მოსულები საითვე არიან“ (ეასილ პატაშური).

ბარბაყ (ს. ტიხისძირი) — ხატია. „ბავშვები სახადს რო იხდიან, ვისაც როგორა აქე შეთქმული, ისე დაიხარჯება. ბავშვი როგორც კი შორდება, შოვლენ, მამალს მიიყვანენ, ზოგი დაქალავს, ზოგი ცოცხალს გაუშვებს, იქიფებენ“ (არჩილ ყაჩაყანაშვილი).

ბარბარეს ბალები (ს. ანანური) — ხევის პირია, ეკე. „წინათ იქ ჭარი იყო ბარბარე, ჭვარი იდგა, მამულები გაქყავდათ კვრაცხოლობას“ (თელა რისტიაშვილი).

ბარის კაცთა ქედები (ს. ბურსაქირი) — პატარა გორაკია. „ჩვენებსა ჰყოლიათ ბარის კაცები მუშები — აქ დადილიდან ბარიდანა ყველ-გზობზე სამუშაოდ. ყანის მკის მუშებო ყოფილან. ჩვენებს გაუკეთებიათ ხაფიზი, მუტანიათ. იმ გორაკზე მსხდარან. ჩემ მამამთილს პქვივებია გიორგი, ზედმეტ სახელად თავად დურქომ ტიყისპირა; ეშმაკი კაცი ყოფილა, არაყის მოყვარული. ზოდა, მაუტანიათ ქამებით ი ხაფიზი. გამდნარი ერბო ყოფილა ცხელი. იმ ჩემ მამამთილს ამოუსმ კოვზი ერბოსთვი და უთქომ: კაცო, ეს ზო გაციხებდაო, ორთქლიც აღარ ახდისო! — ერბოს ორთქლი ვინა ნახა!

ამოუსვია ამ ბარის კაცსაც, მართლა ცივი ჰგონებია, გადუშვია ერთი კოვზი ერბო და დაუწყვია:

— ოოოოოოო — გადარქუნებულა და მამყვდარა.

იქვე დაუშარბათი! (მარო წიკლაური).

ბარტალი — პატარა ფერდობის სახელწოდებაა სოფ. ზაქანში, მთიულეთში. სახელწოდება უნდა მომდინარეობდეს სიტყვიდან ბარცაქალი. ეს სიტყვა ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ასეა ახსნილი: „ხის საწოლის ნაწილი, თავთან ყარდო გარდმო გვხად დაუწევბული ფიცარი, თავის მისადებად (ბაღშიშის მისადებად), სასთუმალი“. ასეთივე მნიშვნელობით იხმარება ეს სიტყვა ქაზახურში (სტ. მენთ.). ჩანს, ოდესღაც ასეთივე მნიშვნელობით იხმარებოდა ეს სიტყვა მთიულეთშიც.

ის ადგილი, რომელსაც ბარტალი პქვია, ფორმითა და მღებარეობით, მართლაც, ტაბის შემადგენელ თავს მოგვაგონებს: წინ ეკე მინდორია („ლიდეელი“) ტაბის მსგავსად. აქეთ-იქით გვერდებშიაოქრილი, ზემოთ მხარეს ბარტალი მოპყვება, პატარა შემადგენელი, მოგვძო ფერდობი (დაახლ. 100-200 მ. სიმაღლისა), ბარტალის თაყიდან კვლავ ეკე მინდორია. ბარცაქალიდან ბარტალის მიღება ფუნქციურადაც არ აწყდებია წინააღმდეგობას: ალ სუფიქსის გავლენით რედუქცია მოუვიდა ფუნქციულ ა-ს (ბარცაქალი). ც აფრიკატი აღმოჩნდა მკვეთრი-ხშულის კ-ს მეზობლობაში, რის შედეგადაც კ-მ მოახლოვდა ასიმილაციას და ც-მ მოკვეცა ტ. ამგვარი ასიმილაციისათვის ხელი უნდა შეეწყო აგრეთვე ტ ბუნებრივი კომპლექსის არსებობას ქართულში.

ბატონიანი (ს. წინაშარი, ხანდო) — აღრე სახნავ-სათესი ფერდობის სახელია. მიღებული უნდა იყოს ბატონიანიდან, ბატონ სიტყვიდან. სხვა სოფლებში გვხვდება „ბატონ“ სიტყვის შემცველი სახელწოდებები: ბატონიანთ ყანები (ფერდობი, ს. წინაშარი), ბატონის წყალი (წყარო, ს. ჭეოთარანი) და სხვ.

ბაშაროვხ წუხლი (ს. კიკანი) — წყაროა. „ბაშაროვი ზედმეტ სახელად ერქვა აქაურ კაცს, სიმონა პიკაიძეს, იმან გააქეთა ის წყარო“ (გიორგი პიკაიძე).

ბაყური (ს. წყერე) — წყაროს სახელი. გამოაყოფა კაცის სახელი ბაყა (იხ. გვ. 38).

ბაქანი — სოფლის სახელია გუდამაყარში ხეობის ქვემო ნაწილში, მარჯვენა, ტყიან გორაზე. მოღის კაცის სახელიდან **ბ ა კ ა**.

ბაქნის შორე (ს. წინამჟარი — გუდამაყარი) — ტყიანი ფერდობია ბახანსა და წინამხარს შუა. „ჩვენ ბაქნის შორეს ვეძახით, რაკი იმათ მხარეზეა, ასენი წინამჟარისას ეძახიან“ (მუთულა აფთიუარი).

ბეგონი||**ბეგოთ კარი**, **ბენიანი** — სოფლებია ქაღის ხეობაში, გვარების მიხედვით არის სახელები (ბეგოიძე, ბენიანი). სოფლები თითქმის ერთდროულად გადაბმული, ახლო-ახლოა და ამიტომ აღვივებო ერთი აქეთ. ბეგოიძეები 15 კომლია, ბენიანიძეები — 10.

ბეგოძაურ-ი (ს. ზაქანი), — მამული. კაცის სახელიდან — **ბ ე გ ო ძ ა** (იხ. გვ. 38).

ბეგურია (ს. ჩადისციხე) — შთა. „ქიანქელების გორებია ბეერი, ბეგურები“ (უშანგი ქაუთარაძე).

ბედონი — ბედოიძეების სოფელია. ქვეშეთის გაღმა ფერდობზე. უფრო სწორედ, წასოფლარია. ერთი კომლია ცხოვრობს, ისიც წყერედან ჩამოსული ზაქაიძე. თვითონ ბედოიძეები 26 კომლი ჩამოსახლდა ქალაზე არაგვისა და ქაღის ხევის შესართავში.

ბევრხილინი (ს. მანასაური) (იხ. სოლონი).

ბერაულთ ქვე (ს. ბურსაკირი) — შესაძლოა ამ პილარონიმის ამოსავლად იყოს რკინის აღმნიშვნელი სიტყვა **ბ ე რ ე ჯ**, რაც სვანურში გვხვდება. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ, გადმოცემის თანახმად, ამ ხეზე მკვდლებს სამკვდლო ჰქონათ. ხევის მალა მთაზე — ნაბერალში კი ბერები მდგარან. ზამთარში მკვდლები უგზავნიდნენ, თურმე გაეკურებებოდა რკინას — ხელები მოითბეთო. ისეთი წმინდანები ყოფილან ის ბერები, რომ რკინა იქ ატანამდე არა ცივდებოდა. ზაფხულში სანაცლოდ ბერები ცივ წყალს უგზავნიდნენ კალათით — გული გაიგრილებოდა და კალათს წვეთი არ გაეარდებოდაო (მარი წიკლაური).

ბერძნის წყარო (ს. კ/მლეთა) — გზის პირი, სოფლის ბოლო. „ადრე აქ წყარო იყო, ბერძენმა გრიშამ გააყეთა, მაჰანდობულოება, ჯიღებს ბერძნები აშენებდნენ, ეკლესიაც იმათი აშენებელია. ის წყარო ნიაღვარმა გამოიყუა“ (მაქრო ბურდული).

ბეწუნანი (ს. ღიჭი) ფერდობია სოფლის გაღმა მხარეს. წინათ საქარაენო რქმევია.

„ჰადელ ქვესურს, ბეწუნას კაცი შემოჰკედომია თავის სოფელში, გამოქცეულა და ჩვენ სოფელს შამაკედლობია. სოფელს მეჭარაენედ დაუყენებია. ის ადგილი საჭარაენედ აქონათ. აქაც კაცი შამაკედომია, ათლია. გამახდომიან მოსაყლადა და ისე აქაურს რასმე დაემალა გოდორში. როგორღაც შურიგვმათ. გასულა იმ გაღმა დასახლებულა. ხოლოთ სოფელს პირიშვეში (მთავარი სალოცავია გუდამაყარელებისა ს. ღუმ-ცხოში) სამანი ჩაუსვით: ბეწუნას ყოველ წელს თითო ქოზი არაყი უნდა მიეტანა ათილას შესანდობრად: ათილა უშვილ-ძირი კაცი ყოფილა და შანდობას არავინ ეტყოდა. ეს ამბავი 1933 წლამდე გრძელდებოდა, მენ თვითონ შევესწარი საკლავი რო დაეცეს, იმათ მისამპირაო კაცი რამ იყო.

ბეწუნანი გამარჯვებულან და იმ გაღმა აქაურების ქარებს თუ აღარ უშვებენ. შაყრილა სოფელი და იმათი ამოწვევება დაუპირებიათ. ვაქცეულან მანდლანა, გაუსწერიათ და ფშავს გადასულან. იმათი სახლ-კარი დაუწვიათ. ის ნასახლარები იმათია“ (სოლომონ წიკლაური).

ბზიყურთა — სოფელია ხორხის ხეობაზე, ხეობის მარცხენა ფერდობზე. ცხოვრობს 5 კომლი. სახელწოდება უნდა მოდიოდეს კაცის სახელიდან **ბ ზ ი კ ა** (ბეეს.) ან **ბ ზ ი კ უ რ ი** (თუშეთი) (აღ. ღლ.) (იხ. გვ. 38).

ბიბილიანი — სოფელია ფასანურს ქვემოთ 1 კმ-ზე, სამხედრო გზაზე. ცხოვრობენ **ბ ი ბ ი ლ ა შ ე ი ლ ბ ი**, სოფელი გვიანობამდე მალა ყოფილა, ფერდობზე. აქ რამდენიმე წლის წინ ჩამოსახლდნენ.

ბიღარა (ს. სეთურები) — შთა, ქვრის უღელტეხილი. ეს სახელი მთას შერქმევია ოსუ კაცის **ბ ი ღ ა რ ა** ბოცოევის სახელის მიხედვით. „ბიღარა ბოცოევის ადრე თრუსოს ხეობაში უცხოვრია. ქვრის უღელტეხილის ჩრდილოეთ ფერდობზე დაუსახლებია მეფე 10. გ. ხორანული

ერეკლეს თავისი ოქახით. ბიღარასი და მისი შთამომავლობის მოვალეობას შეადგენდა მგზავრებისათვის უსაფრთხოების შექმნა გზის ამ ყველაზე მალალსა და სახიფათო ზოლ-ში, რისთვისაც მეფეს ქამაგარი დაუწესებია... ქვრის უღელტეხილზე ბიღარას დასახლე-ბის შემდეგ მოხვედრებმა და მათ მებზობლად მცხოვრებმა ისეებმა მთელ ამ მონდამოს (ქვრის გადსაყალს) უწოდეს ბიღარა¹.

ბლადოს ბოსტანის (ს. მშინი) — ნაბული. „ბ ლ ა ლ ო ზედმეტი სახელია კაცისა, მან ტყეში კარტობილი დათესა, ბოსტანი გააყეთა“ (მატარა ქეთარაძე).

ბოვი (ს. ქალმონი), ბოვები (ს. ს. ბენიანი, შარშინი) — ფერდობი. „ბოვი — მ-ღელქროს პირველად გამოსადნობელი“ (საბა). ლითონის გამოსადნობელი ღუმელი“ (ქეგლ). ხადის ხეობაში, სადაც ეს ტომონიმი გვხვდება, მდემიე ქარს შესაძლოა რკინის სადნობიე კქონოდა (იბ. ქალაქეთი).

ბოხელი — სოფელია გუდამაყრის სათავეში, ღუმაცხოთან. ცხოვრობს 7 კომლი, წიყლაურებმა. წინათ აქ ღუმაცხოვლებს მხოლოდ ბოსლებიე კქონიათ, ზამთარში საქონელს აქა კვებადენენ, მერე მდემიედაც დასახლებულან.

ბოდონათი (ს. უკანაშქარი) — მამულის სახელია. ბ ო დ ო ლ ა კაცის სახელია (ილ. ღლ.).

ბოჩეთი (ს. სოდვე, უკანაშქარი) — მთა, ფერდობი.

ამ სახელწოდებაში აშქარად გამოიყოფა ბოჩი. ივანე ქავახიშვილი ქართულ-თა უსველესი რელიგიის მიმოხილვისას ეხება ერთ წარმართულ ღმთაებას, რომლის სახელიც ბ ო ჩ ი უოფილა. იგტორი იმრწმებს ეფთვიმე მთაწმინდელს, რომელთანაც პირველად იხსენიება ბ ო ჩ ი. „სახელის დებანი იგი საწარმართოთა კერატანი, რნი მათ ღმთად შერატხნეს რლნიმე მამათა და რლნიმე დედათა სრულიად მოისვენ — დიოს, ანუ აპოლოს, ანუ არტემოს, ანუ ბ ო ჩ ი და გააცი და ბადაგონ და არმაზ ანუ რომელ იგი წნებასა ყურძნისასა ბილწისა მის დიონისეს სახელს იტყვიან.. ესე ყოველი საეშმაკო არს და მოისვენ ქარისტიანეთაგან“².

ივ. ქავახიშვილი ბოჩის მიიჩნევს კანური წარმომადგენლის სახელად, სადაც ის მამალ ცხარას აღნიშნავს. ეს ბოჩი იგივე უნდა იყოს, რაც მეგრული ო ჩ ი „ვაიცი“, რომელიც შედის ქართული წარმართული ნაღირობის ღმთაების სახელწოდებაში — ო ჩ ო ბ ი ნ ტ რ ე.

ამ ორივე სახელისათვის — მეგრულისთვისაც და კანურისთვისაც (ოჩი, ბოჩი), ამო-სავლად მიხინუელია მეცნიერის მიერ ქართული სიტყვა ვაიცი. „ოჩი“ წარმომდგარია ვა-ცისაგან „ვა“ ბარცლის ქართული ფონეტიკის კანონების მიხედვით „ო“-ნად ქცევის წყალობითა და „ც“-ანის „ჩ“-ინად შენაცვლებით“³. ჩანს, საერთო ქართულში გვქონდა სიტყვა ვაიცი, რომელიც უცვლელად დარჩა ქართულში, ხოლო შემდეგში ქართულისაგან გამოყოფილ დილაქტებში კანურში და მეგრულში ფონეტიკური შესატყვისობების თანახმად მოგვეცა ოჩი და ბოჩი. ამით გამოირიცხება ბ ო ჩ ი-ის საერთო ქართულურად მიხინუელის შესაძლებლობა (რაც შეეხება ბოჩოლას, სხვა წარმომადგენლისა უნდა იყოს). ბოჩი კანურიდან, დასავლური ტომებიდან აღმოსავლურში გვიან უნდა შემოქრილიყო, როცა იქ უკვე ჩამოყალიბებული იყო კანური დილაქტი და როცა უკვე ვაიცი მოგვეცა ბ ო ჩ ი.

ივ. ქავახიშვილი დაასკვნის: „...ძველი ქართული ღმთაების „ბოჩი“-ს არსებობის შესახები ეფთვიმე მთაწმინდელ რს ცნობა სრულ კეშმარტებას უნდა შეიცავდეს. ამ ღმთაების სახელს, თადაპირველად მაინც, მამალი თხის, ან ცხვრის, ე. ო. ვაიკს ან ბოტის მნიშვნელობა უნდა კქონოდა. ამიტომ შესაძლებელია, რომ „ბოჩი“ ან იმავე

1 ე. ოთონიშვილი, ზევის ტომონიმი, 1971, გვ. 45.

2 ივ. ქავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, I, 1960, გვ. 86.

3 იქვე, გვ. 87.

ნადირთა მფარველი ღვთაების, ან მისი მსგავსი ღვთაების სახელი იყოს, როგორც იყო და ესლაც ბალხის აზრით არის „ნადირთ მწყემსი“, ანუ ანგელოზი „ოჩოპინტრე“.¹

ენივალის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის რამზინ ჩამიშვილის მოსაზრებით, ადგილი უნდა ჰქონოდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ზანური სუბსტრატის შემოჭრას: „ჩერ სკივთების, ხოლო შემდეგ კი ჩრდილოეთ კავკასიაში მოთარგმნე სხვა ტომების დაწოლით ხოლო საბოლოოდ კი ენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე აღანური მოსახლეობის შემოჭრით, გვიანყოფანური მოსახლეობის (რომლებსაც ზოგი მკვლევარი ზანებად მიიჩნევს. გ. ხ.) ნაწილი ისპომა ან მომხედურებს ერევიან, ხოლო ნაწილი კი, ჩანს, კვლავ სამხრეთ კავკასიონის ფერდობებს უბრუნდებოდა. ზევის (და შემდგომ „არაგვისხეობის“) წანარული მოსახლეობაც ჩვენ აღმოსავლეთ საქართველოში ამ გზით შემოჭრილ ყველაზე გვიანდელ დასავლურ ქართულ ეთნიკურ ნაჲდად მიგვაჩნია“.² ყოფიანური, უმაღლესი კულტურის მქონე ბალხის შემოსელებს, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომებში არ შეიძლებოდა უკუაღივრ ჩაეღვრა არ შეიძლებოდა თავის არ მოეხებია მათთვის ბევრი რამ. მთის მონადირე ბალხი განსაკუთრებით ადვილად მიიღებდა მათგან ნადირობის ღვთაებებს. გარდა ბოჩისა, რომელიც ტომონიში დასტურდება, ქართულ მთიულეებში და, კერძოდ ხევსურეთში, შემონახულია კიდევ ორი ნადირობის ღვთაების სახელი — ანატოჩი და ოჩოპინტრე — რომლებიც აგრეთვე მეგრულ ღვთაებებთან — ანთათანა და ოჩოკოჩთან აბამენ კავშირს.³

ბოცურაა (ს. გვიდაქი) — მიღებული ზანს კაცის სახელიდან ბოცა (ალ. ლ.) (იხ. გვ. 38).

ბოცორიკია — მამულის სახელია სოფელ მაქართაში (გუდამაყარი). უნდა მომდინარეობდეს სვილის (კვაეის) ერთგვარი სახეობის სახელწოდებიდან: ბოცოჩაგა, რომელიც ხევსურეთში გვხვდება. „სვილიც (კვაეი) ორგვარია: სთელის სვილი (ორი წლის სვილი) და ბოცორაი. სთელის სვილი სთველში, შემოდგომაზე ითვისება, ხოლო ბოცორაი — გაზაფხულზე.“⁴ ფშავეში ამ პურელს ბაოჩაგა ეწოდება. მთიულეთ-გუდამაყარში მსგავსი სახელწოდება არსად შეგხვედრია. ამ პურელსაც, ჩანს, სვილად იცნობდნენ, რადგან სასივლეები და ნასივლიარები ბევრია. მაქართაში, ალბათ, ეინმემ მოედანა ფშაველიდან ან ხევსურეთიდან ბოცორაგად სახელდებული თესლი და ღვთესა. მამულსაც მისი სახელი შეერქმეოდა; მაგრამ, როგორც უცნაური სახელი, ადვილი მოსალოდნელია, სხვა ფორმით გამოეთქვათ — ბოცორიკა, ბოცორიკია.

ბრუნაი||ბრონაი (ს. ქავთარანი) — ხეცია, მდინარე, უნდა უკავშირდებოდეს სიტყვა ბრონაი-ს, რაც ხევსურულში „მღვდს“, „მზნელის“ ნიშნავს. ეს სიტყვა მოხეუტშიცაა გვაქვს — „ბრონაი“ — თავის გუნება. იტყვიან ისეთ კაცზე ან ცხენზე, რომელიც ზან კარგია, ზან ცუდი.⁵ მართლაც ეს მდინარე კლდიან ოდრო-ჩოდრო ხეზე მოედინება.

ბრუტაწყალა (ს. როსტიანი) — წყაროს სახელია. შესაძლოა უკავშირდებოდეს ძველ ქართულ სიტყვას ბრუტო. „ბრუტო — ჭე. შეეცე, თიხის ქუჩქლის მკეთებელი“ (საბა). თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მთაში პურის გამოსაცხობად კეცები ჰქონდათ და ტომონიშებადაც ბევრგან არის შემონახული საყეცეები, ალბათ, იქნებოდნენ შეეცეებიც (ბრუტები). ასეთი ბელისნის სახლის სიახლოვეს თუ იქნებოდა წყარო, შეერქმეოდა ბრუტაწყალა (მღრ: დათოშთა და მისთ.).

¹ ივ. ქავთარანი, ქართული ენის ისტორია, I, 1960, გვ. 87.

² რ. ჩამიშვილი, ენივალის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1972 წელი, „მატენ“ I. 1973.

³ ივ. ქავთარანი, დას. ნაშრომი, გვ. 83—84.

⁴ ალ. კინკარაული, ხევსურულის თვისებებზე, 1960, გვ. 200.

⁵ ო. ქაჭაია, მოხუტური დიალექტი (საქანდ. დისერტაცია, მანქანაზე ნაბეჭდი), თბ., 1953.

ბრძანით გორი (ს. ბზიურთა) — ტუიანი გორია, სადაც გავრცელებულია ქუჩის მსგავსი ბალახი ბ რ ძ ა მ ი. ეს ბალახი თოვლის ქვეშაც მწვანედ რჩება და საქონელს ადრე გაზაფხულზე იქ აბალახებენ.

ბუასკარი — სასაძოვრე მთის სახელია სოფელ ხარხეთში (მთიულეთი). ძველად იქ საზაფხულო ქოხები, სახნავ-საუესი მამულები ჰქონიათ.

ტოპონიმი საფუძვლად უნდა ედოს კაცის სახელი ბ უ ა (აღ. ლ.). მართალია, ასეთი სახელი მთიულეთ-გუდამაყარში არსად გვხვდება დღეს, მაგრამ ადრე გავრცელებული უნდა ყოფილიყო. ამაზე მიუთითებს გუდამაყარში, ს. ლუთხუბში, დადასტურებული ტოპონიმი ბ უ ა თ შ უ ა გ ო რ ა. ეთნოგრაფებს რ. ხარაძესა და ალ. რომაქიძეს ბუასკარი მიაჩნიათ სამთო საძოვრების აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად მთიულეთში.¹ სინამდვილეში კი ბუასკარი ერთი ჩვეულებრივი მიკროტოპონიმია, რომელიც სოფელ ხარხეთის გარდა სხვაგან არსად გვხვდება.

ბურაიანა — ზოგადი სახელწოდებაა ბ უ ე რ ი ა ნ ი (ბუარიანი, როგორც ადგილობრივი უწოდებენ) ხევსუეებისა ტყეებში.

ბურხაჭორი — სოფელია გუდამაყარის ხეობის სათავეში, ხევისკენ გადასასვლელი ზღის ძირას, ფერდობზე. სოფელში 1969 წელს 5 კომლი ცხოვრობდა. დანარჩენები ფასანაურსა და ქვემოთ სოფლებში ჩამოსახლდნენ, მაგრამ ზაფხულობით იქვე აღიან. ადგილობრივთა გამოთქმით: ბ უ ს ა რ კ ი ლ ი.

ბუხი (ს. ბეგონი) — ვაკეა. უნდა მოდიოდეს სიტყვიდან ბ უ ს ნ ო.

ბულიაქალა (ს. წინამკარი) — ქალა. „მანდ ერთი კაცი მოდენილა, ჩენი, მელიქიშვილი, ბაბრიანთ ეძახიან, იმათა ყოფილა; ღვინო მაქონებია კახეთიდანა. შახვედრია სოდეველი კაცი გონია, ღონიერი კაცი ყოფილა. უფიქრია დაზღვაჲს რუშბსა და ღვინოა დაძალევიანბსო. იმას არ დაუდგია. მაშინ გონიას ბრაზი მოსვლია და უთქომ:

— ღვინოს დაღვეს გონიაო!

ახლა ამ ჩვენს უთქომ:

— მე კი არა მგონიაო!

ხვედრიდან ერთუროს. ჩვენსას წამოუქცევია და ზედ რუშში დაუქირებია.

რა არი ესა, ბაბრიანო?! — უთქვია. მას მერე იმის ჩამომაღლებს ბაბრიანი შეარქვეს. რაჲ იქ ი ბ უ ღ რ ა ე ე ს ა დ გიღს ბულია დაუძახეს“ (ივანე მელიქიშვილი).

ბურჩანთ კარი — სოფელია ფასანაურის ქვემოთ 8 კმ-ზე, არაგვის მარცხენა ნაპირზე. ცხოვრობს 10 კომლი. „ჩვენ მოსულები ვართ ბაყურაქვიდანა, სიყანანოდან. წინათ სიყანაშვილობაზე ვიწერებოდით, სიყანაი ქვენილა კაცსა“ (ბესო გიგაური).

გადახაქჩებები (ს. დიდებანი) — ვიწრო გადასასვლელია კლდეზე, სადაც ცხვარი გაუძეკებლად, წინ გაუძღოლად არ გაივლის. „ისეთი ვიწრო გადასასვლელია, სუ ცალფეწზე უნდა გაიაროს ცხორმა“ (ალექსი ბეჭაური).

გადახახუნდელაი (ს. გამსი) — კარგი გადასახედი მთაა, კარგად მოჩანს აქედან მთელი გუდამაყარის ხეობა.

გაზაპარაული (ს. არაქვეთი) — ვაკე. ზღის გაყვანის სამუშაოებთან დაკავშირებით აქ ააშენეს კანტორა, მუშების საცხოვრებელი ბინები.

გამსი — სოფელია შავი არაგვის მარჯვენა მხარეს, ფასანაურიდან 12 კმ-ზე. ცხოვრობს 36 კომლი, ბეჭაურები. უცნობი სახელწოდებაა, ფორმაც უცნაურად ეწარმოება — იტყვიან: გამსის მივდივარ, გამსიველი ვარ.

გამხუთქელაის წყალი (ს. ნადობანი) — წყარო. მთაზეა ცივი წყარო. „ქსნელებსა და ჩვენებს დავა ჰქონიათ მთაზე, აქედან გაქცეულან საჩხუბრად, ნარბენს დაუღევია ვიღაცას ის წყალი და მუჟღავ, გაუხეთქია“ (ნოდარ ნადიჩაიძე).

¹ რ. ხარაძე, ალ. რომაქიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

განძი (ს. ციხისძირი) — ხატი. ნაცივარია შუა სოფელში. ხატობა იციან იქ. როცა გინებს დამიზეზაეს, მაშინ იციან მისელა.

გვიდაქი||გვიდაქი — სოფელია მთიულეთში, ქვეშეთთან, გაღმა მხარეს ხეობაში, დიდი სოფელია. ცხოვრობენ ბერეკურები.

„ეს ხეობა ყოფილა დაუსახლებელი.

ჭვესურეთში ცხრა ძმანი ყოფილან ბერეკურები, თურმე ზურაბ ერისთავს არ ემორჩილებოდნენ. ააშენეს თურმე ციხე, შავიღენ შიგა და ზურაბი ევლარაფერს აცლებდა. ზურაბს მამიდა შეუსყიდია იმითი. უთხრა, ოღონდ გვენი ქელში ჩამაყარინე და დადექი, დაგყარი ფულა და ფულა ჩაგმალაო. ამ ბებერმა უთხრა ზურაბს, რო შენმა ქარმა ცხენებს უფელმა დააყარა ნალბიო. გააკეთეს ისე, წავიდა ქარი, ციხესთან გაიარა.

ბერეკურებმა ერთ ძმას უთხრეს, გადი ნახე ნაგალი, გავლილები არიან თუ არაო. გამოერა და ნახა გაუელიაო.

— გაუელიათო, — მოუტანა ამბავი. გამოვიდენ, ნახეს იმათაც. წამოწნენ მზეზე უიარალოდ. ამ დროს დაეცა ქარი და დაიჭირეს. მიიყვანეს ზურაბთან. ექვსს თავები დააჭრეს, სამი იყოსო, იქნებ სადმე გამოდგენ, კიო ჩიშის ხალხიაო. მოხარშეს ამ თავდაპირილი ძმების ხორცი და ძმებს აქაძეს. ეუბნება:

— არ არი გემრიელიო?

ამ ძმებმა უთხრეს:

— ესე გემრიელად შენ დაბერდი, როგორც ეს გემრიელიაო.

— ეს ძაღლები, სიყვდილის წინ არიან და კიდეც არ შეპებებიანო.

მერე უთხრა:

— წადით ეხლა თქვენ და ერთად არ დასახლდეთო.

ერთი წასულა ჭვესურეთში ბერეკურთას დასახლებულა. ორნი აქეთ წამოსულან. ერთი აქ შემობრუნვილა, გვიდაქის ქვეზე, კოკლა ყოფილა: გავალ აქ კორციო, ნადირით ხეარცა გაეკეცებებო. დასახლებულა აქ, უკანა სოფელში, იმისი აშენებული სახლი ეხლაც კიდევა დგა.

მესამე წასულა და ახალციხეში მისულა, ხევში. იქ სულ ბერეკურები ცხოვრობენ ეხლაც.

ზურაბ ერისთავს უკითხია: სად დასახლდენო? უთქვიათ აქა და აქაო. ეთქვა: ერთი უყურე იმ ძაღლებს ზურგი ზურგისთუი არ მიუციათო! რო ახვიდე მთაზე, ის ბერეკურთის მთა, ზევიდან ბერეკურებდა და ჩვენი, ერთად იყრის თავსა (ალექსი ბერეკური).

გზოვანი (ს. ქავთარანი) — მთის ნაწილია, გორი. ხატობაც იციან იმ ადგილას, წმინდაგიორგის სალოცავია. ლომისის ნიშიც არის, სპარსეთიდან წამოსულ ხარს, ლომისას ერთიც იქ დაუსვენია.

გოორგის წყალი (ს. ბურსაქირი) — წყარო. ბურსაქირის ქალაზე, სოფლის ქვემოთ, ხევის მარჯვენა მხარეს. მის მოპირდაპირედ ხევის მარცხენა მხარეს გამოდის წყარო, რომელსაც თამარის წყალი ჰქვია.

„ღა-ძმანი ყოფილან გიორგი და თამარი. გაღმა-გამოღმა წყაროები დაუღუევით და დახსოცილან. დედას უტრიაა შვილები და ის წყაროები დაუწყველია:

— თქვენამც დაშრებით, წყაროო,

მარიანობის თევზიაო!

მას მერე მარიანობის თვე როგორც კი მატანას, ორივე წყარო შრება“ (მარო წიკლაური).
გოშელაური (ს. კიკანი) — მაჟელი. კაცის სახელიდან გიშელა||გიარიშელა (იხ. გვ. 38).

გლუფი, გლუვაი, გლუენი, გლუეები — ზოგადი სახელია უკლდო, ეტყუო, კარგი სათბი მთების.

გოგანურები — სოფელია ფასანაურის ზემოთ 5 კმ-ზე, არაგვის მარცხენა მხარეს. მაღლა გორაზე მიტოვებული ციხე-სახლენია, ძველებური მთიულური ნაგებობა. ხალხა არაგვთან ახლოს ჩამოსახლდა.

სახელწოდება მოდის კაცის სახელიდან, გოგნა (იხ. გვ. 38).

გამურნი (ს. იუხო) — უბნის სახელია. სახელწოდება მიღებულია გვარადან გომური. ამჟამადაც ამ გვარის ხალხი ცხოვრობს. ეს გვარი გვიანდელია, ადრე სისაურები უფილან.

გუბთა (ს. ბაქანი) — ფერდობი. გუბე ღვას იქ, წყარო გამოდის.

გუგულაური (ს. მეგულა) — მამული მიღებულია კაცის სახელიდან გუგულა (იხ. გვ. 38).

გულანა (ს. კალის სოფელი) — ფერდობი. ამ ფერდობზე ადრე გულანაშენი ღებულა ცხოვრობა.

გულამაყარი — ხეობა, კუთხე. აქაურ კაცს, საღაცა ქორწილში წასულს, გულადარჩენია. როცა წამოსულან, დაუძახიათ: — „გულა, მაყარო!“ (გიორგი წილაური). ხალხური ეტიმოლოგია; მის ასახსნელად ჭერაქრობით არაფერი მასალა არ მოგვეპოვება. აქაც იგივე „გულა“ უნდა გვქონდეს, რაც სახელწოდებებში — გულარეხი, გულრუხი, გულანი და სხვა მისთ.

გუზაური (ს. უოენი) — მამული. კაცის სახელიდან გუზა (იხ. გვ. 38).

გულაურები (ს. ქალშიანი) — მამულები. სახელიდან გულა (იხ. გვ. 38).

გურაბები — მამულების, ფერდობის სახელია დარბულთას და ნადიბანში (მთიულეთი). სოფელ ღუმაცხოში (გულამაყარი) გურაბი გამოგუბებულ წყაროს ჰქვია. გულამაყარში გურიბი ეწოდება მორეცს, მორეცის სინონიმია. გვირაბიდან უნდა იყოს მიღებული გურაბი (ცხ. გვ. 32). უნდა ვიფიქროთ, რომ დარბულთას და ნადიბანის ამ ფერდობებზე წინათ წყაროები გამოდიოდა, მერე დაშრა და სახელწოდება გურაბი ფერდობებს შემორჩა.

გურგუჩილი (ს. წყერე) — წყაროს სახელია. თუ შესაძლოა რაიმე კავშირის გამოძებნა — იგივე სიტყვა გურგუჩელი ფშავსა და ხევსურეთში ფულთაქვას, რიყის ქვას ნიშნავს „გურჩი||გურგუჩილი შშენებლობაში მხოლოდ ლაქიჩის მეშვეობით გამო-საყენებელი მრგვალი რიყის ქვა. ფულთაქვასაც გურჩის ეძახიან ხევსურები“ (ალ. ჭინ).

დავითურები||დავითურნი — სოფელია ხანდოს ხეობის მარცხენა სათავეში, გვარად დავითურები ცხოვრობენ.

დამლივანს ქევი (ს. ბურსაკირი) — წყლიანი ხევია სოფლის ჩრდილო-დასავლეთის ფერდობზე. „ესრა ძმა დაულევია (ამოუხოცია) იმ ხევის ზედას: ზამთარში თივა მოქონებით, წამოსულა ზეაი და დასცემია“ (მარო წილაური).

დამაღაის წყალი (ს. ბაქანი) — წყარო (იხ. ნამპალა).

დამაღალი — (იხ. ნამპალა).

დარბახარი (ს. ამირნი) — ეაკობია გორზე. „დარბახის ნანგრევებია, ბატონსა ჰქონია იქ დარბახი“ (მოსე ამირაძე).

დარბხული (ს. ჩიტაურები) — სათიბი მთა. კაცის სახელიდან დარბა, ერთვის კუთხილებისურ (იხ. გვ. 38).

დარბულნი — მთიულეთშია სოფელი, არაგვის მარცხენა მხარეს, ნადიბათ პირდაპირ. გვარად დარბულძეები ცხოვრობენ, ოთხი კომლი.

„გაღმა ეყოფილვართ ჩვენი, ნადიბათკარში. მძლავრნი ყოფილან ძალანა, უქნაე მამული, საცა ნამჟა კარგი იქნებოდა.

— სად მოგიტანიათ სადილიო? — დედაკაცები ჰკითხავდნენ თურმე.

— საცა თეთრი ჭარები დაიწაბოთ, იქაო.

თურმე თეთრი ჭარებითა კნავდნენ. თუ თეთრი ჭარები არ ეყოლებოდათ, თეთრი მიტკალი ჩააცვიანო. გავიდიან თურმე დედაკაცები სახედავშია (ნადიბათ იქით არა ველი) და იქედან გაიხედნენ. ქალაზე სუ ტყე ყოფილა, მერყნანა.

ერთხელაც ზევით წასულან, სოფელია მიყორანი, იმათი მამული მასწონებითა, იქ უქნაე. ის მამული ყოფილა კვრივი დედაკაცისა. იმას უთქომ: დიდო ლომისავე, თლმბე ესენი აქედან მამაშორე და ყოველ წელს საღმთოს ვიქამო! ჰყოლია კურადი. წამოსულა

ის კერატი, მაჰვედრია ამ გუთანსა, წამიულია და კლდეზე უნდა გადაეყარა. გუთნის დუღას უთქომ: ოლომე ამან თავი გაბანგბოს, დიდო ლომისაჲ, და ჩემის გეარისამ ამ მაჰულში შიშველის ფეკით არ გაიაროსო! იმ მამულს ბაშარას ეძახიან — ჩვენ ეხლაც ვერ გავივლით იქა. წამოსულან იქედანა.

ანგურიძეები ცხოვრობდნენ ოლაგის ყელში (ცალაგის ყელი), ყველათ იქითა. უთქომ იმათა, რომა როდის შექრნდებიან ეგენი და — აღების დამესაო. ცხრა შლდეღ-ლიაკეანი ყოფილან.

მაიყარეს იმათ თავი და ანგურიძეებმა დაუარეს თემზე, შეყარეს ხალხი, ეგენი დაუწყათო. არ მოგვასვენებნო. როცა ნასამი, პურნაჰამი ხალხი იყო, გაუციდეს ცეცხლი და ჩაწეეს ცოლშვილიანად. ერთი ქალი ფეკშიმე ყოფილა, შუკეშიდან გადმოშვარალა, კსნელი ქალი ყოფილა, ფეკშიშველა წასულა იმ ზამთარში და მთაზე გადასულა, კერკურტოზე. იქ უამბნია იმ ქალსა, რაც როგორ იყო. სოფელს უთქომ, აქედან გათხოვილ ქალებსა, თუ ბიჭი გაჩნდა, ქმალი დაჰკიდეთ კარზე, თუ ქალი და ჩიქილიაო. დიბადა ბიჭი და ქმალი დაჰკიდეს.

ბაღლებია, კოჭაობენ. აიღებს თურმე კოჭებსა და ფურტუასავითა ფშენებს. წააყვედრა რამანმე.

— ჩვენთან რა ბიჭობა გინდა, იქ იბიჭე, ვინც დედ-მამა დაგჩოცაო.

მივიღა და თავის დედას უთხრა, ძეძუ მინდაო.

— რაღა დროს შენი ძეძუაო!

არ მეფეშა. მისცა. მაუჭირა კბილები და ჰკითხა, როგორ იყოო?

— ნეტო ვინ დამლუპაო? — და უამბო, — ესე-ესე იყოო.

— ჰოო, მე იქ უნდა წავიდე, რა მინდა აქაო.

წამოჰყვა დედა და, ელია: წვერია, იქამდე ამაყუა. უთხრა — ბექიანია, ბექისშვილები. იქ მამიდა ჰყოლია — იმათ შეუხიზნდო. წამოვიდა ეს ბაღლი, მივიდა იქა, გამე-ემცნაო.

ანგურიძეებს გუთანი მზიათ. რომელიც უფროსია, ის თურმე ცხენით გაზღდე-გაზოზდევს ამ კელებსა.

თავის მამიდას უთხრა ამ ბაღლმა: ამ ციხეშიო (ციხეა ბექიანთას) სამი დღის საჯნალი შემიტანეო. ასულა თავად და მოქამაგირედ დაზდგომია ანგურიძეებსა. ქერ თურმე არ აყენებენ, მერე უთქომ, ძაღლებს მაინც ჩაუსხამსო.

სადილი ჰამეს თურმე ანგურიძეებმა და ვილაყამ დიძახა თავის საუბედუროდა: აბა, წადით ვინმე, დარბულთ შვილდისრები ამოიტანეთ ვერავინ მოეზიდავთო! ამოიტანეს.

— აბა, ვინ შამაყენებსო?

ებრძოლენ, ებრძოლენ ვერ შამაყანეს.

— აბა, საბრალოს გადაუვლეთ მაგანაცა სცადოსო.

მასობაში იმათ ქარები გამართეს, უფროსიც ცხენზე შექდა და წავიდენ. საბრალომ მოზოღა ისარი და იმ უფროსს ზურგში ჰკრა, გადმოვადო ცხენიდან. თქვეს:

— ჰოო, ეს იმათი რამ გამოჩნდაო!

გაიქცა ისა და გამაუდგა მთელი სოფელი. წაიქცა ერთგანა (და იმ ადგილას ქვები იყო ჩაყრილი თავბოლოსა, ორი მეტრია სიგრძე. იმ ადგილას არა კნავდენ — მიზეზავსო), ამდგარა, გაქცეულა და ციხეში შეუსწვრია.

— დიდებულო ლომისაო, ნადორევის წმინდა გიორგიო, რამდენსაც მამაკლევი-ნებთ, მიღენ მამულს შამოგწირათო. შეიდი მაუკლავ და შეიდი დღის მამული შეეწირაო. მისულა მთელი თემი, გამოვიდეს, შავგირიგოსო.

— არაო, ევრე არ შავგირიგდებიო, ლომისის თახები მიიტანეთო.

მაუტანიათ. ერთი თავზე დაუდგია, ორი ჯელში დაუჭერია და ისე გამოსულა. იმას ვერ ესრიდენ. მერე წამოსულა და დადგინდა აქა (დარბულთას). ნადიბათს აღარ გოსულა — ცოდიანიაო.

უმეზობლოდა ყოფილა და ნადიბანი შეუსყიდა. მეზობლებად გამოუყენაო.

ანგურიძეები ბაღს უგზავნიდნენ, თურმე, ჭირად: იქნება მოკლას საბრალდოა და მერე სისხლს ავიღებთო, მოვიშორებთო. თურმე ბაღს ეტყვიან:

— წადი, საბრალეო წითელ პერანგს ჩაგაცემსო და წითელ კვერცხს მოგცემსო.

საბრალეს მართლა ჩაუკომ წითელი პერანგი და წითელი კვერცხი მიეცია; რად მინდა ცოდვა ავიღოო.

საბრალეა აზრად გაიწმინდა იმათზე გული. ანგურიძეებს თურმე მთაში უწვევლიათ სა-ჭონელი, მიღებით ჩამოსდიოდათ რძე. ამ საბრალეს იმ მიღსი გომარაი ჩაუკოდა: მოსულიათ სისხლი. მერე ავირდნენ და წაუღეს ბარისკე — ეგ არ მოგვისვენებსო.

იმ საბრალესაგან მოდიოდათ დარბაზები. ფშაქში არიან დარბაზები, შარა-ქვეში. ისენი და ჩვენ ერთები ვართ, აქედან არიან წასულები.

დარბაზები ძირად ქვესურება ვართ, კინკაპალები (გიორგი დარბაზი).

დაუნთის ქვეა (ს. ბერსაიკი) — წყლიანი ხევი, „დანიებში (დაინებში) მოდის ჩქადანქუფითა“ (მარო წიკლაური).

დაცული, დაცული ტყე, დაცული ტყე — ეწოდება სოფლისაგან ნაერძად გამო-ცხადებულ ტყეებს. ასეთი ტყეები უმთავრესად სოფლის თავებზეა, საიდანაც ხეების სა-შინებოა გაჩნდება, თუ ტყე გაჩნდება.

დაწერილი კლდე — ზემო მღეთის გაღმა მხარეს, კლდეზე, სამხედრო გზის პირას გამოკრული იყო ქვის დაფა, რომელზეც ამოკვეთილი იყო გვარები იმ ხალხისა, ვინც ეს ხეული გზა გაიყვანა. ამჟამად წარწერა აღარ არის, ნაჩარხივალა ემჩნევა კლდეზე.

დგალი — სოფელი მთიულეთში ქართალსა და ანანურს შუა, არაგვის მარჯვენა მხარეს პატარა ხეზე. „ქიათი ვიღაცა ყოფილა მონადირე ქართალში სტუმრად. გაღმო-უხედა აქეთ და ეს ადგილი მოსწონებია. უთქომ, აქ უნდა დავსახლდე. წასულა, მო-უგროვებია თორმეტი გორის ხალხი, მოსულან, აი, მაღლა ნასოფლარს ეძახიან, იქ დამ-დგარან. იქედან გამრავლებულა სოფელი, დამკოლიან და ქალამდე გავიდა ხალხი. აქ ნასოფლარს ეძახიან“ (დიმიტრი ნარიშკინი).

დღეხვითობი (ს. კორძო) — თლილი ქვისაგან ნაგები ეკლესია სოფლის დასავლეთით ვაკეზე, რომელიც მთელს ხალხს ხეობას გადმოსცქერის. ეკლესიის ფასად-ზე, მაღლა შემოყოლებულია ამოკვეთილი ბარელიეფები; აქვს წარწერაც. ეს ეკლესია დაწერილობით აღწერილი აქვს ს. მაკალათის „მთიულეთ“-ში (გვ. 180—184). მისი ვარა-უდით ეს ეკლესია IX-X საუკუნეებში უნდა იყოს აგებული.

დღეხვითი წყალი (ს. დიჭო) — წყაროა მაღლა მთაზე, ბილიყის პირას. ამ გუ-დამყარის შვიდიდან საიდანაც გაუტაცნიათ ქალი გომეწრელებს. მღევარი იმ წყაროს-თან დასწევია და სროლა აუტეხიათ. ერთი ტყვია დღეხვითსა და მამხვედრია და იმ წყა-როსთან მაშვედრა“ (ს. წიკლაური).

დღეის პინები (ს. ბაქანი) — შავი არაგვის ქალაქი სამანქანე გზის პირას. ნანგრევია, ნათლი ქვები ყრია. გაღმოცემის თანახმად, იქ დღეებს უცხოვრობათ, რძე მთიდან მიღე-ბით ქმნიან გამოყვანილი და აქ ქვის პინებზე ასხამდნენ თურმე.

დღეხვითი — სოფელი შავი არაგვის მარჯვენა ნაპირზე, ქალაქზე. ცხოვრობს 20 კომ-ლი, ბეჭურები. სახელწოდება მოდის აკის სახელიდან დღე და.

დღეხვითი — დიდი ვაკე მთიულეთის ზემო ნაწილში, ზეგანია მღეთის მაღლა ხა-ლის ხეობასა და თეთრ არაგვს შუა, კლდინების თავზე. ეს არის ლერმონტოვის მიერ აღწერილი „Кашаурская долина“. ლამაზი ადგილია, ზედ სამი სოფელია სეთურე-ბი, ჭაღიანი, ზაქანი და ციხეები და ნაიხვარები.

დღეხვითი (ს. ბორბი) — ფერდობის სახელია, სადაც ბევრი ივლია.

დღეხვითი (ს. დუშაიკი) — მანუღი. „ადრე ქველსა თესავდიან. დიდი წამო-ლი იყო ხეღისა, სიციხისა, ფილტვებისა: მაქალიან ტაფაზე, ფილაში ამოფქვიან, გაუ-ტაცნიათ, მერე ძველი ღვინო შაბთიან ცეცხლის ალზე, ზედ ის მაშვედრია და შაქვი-ვიან“ (მარო წიკლაური).

დღისაჲოზე (ს. კივილანი) — მამულები, ხევის პირი. იქ არაყსა ხლიან ბოლშე, ქვა-
ბის დასაღმელი ადგილა. იქვეა ბატარა საქოზე.

დღიჯაფი (ს. ბაქურქევი) — ჩაყარნილი ადგილა. ჰე ა ფ ი ამოღრმეველუ, ჩა-
ყარნილს ნიშნავს და ხშირად გვხვდება ზოგად სახელად.

დღიჩო — სოფელია გუდამაყარში, შავი არაგვის მარცხენა მხარეს, მალა გორზე,
ფასანაურიდან 3-4 კმ-ზე.

„შვიდქერ ნაოჭარიაო, გამოგია; ვისგან, არ ვიცი, მერვე დასახლება ეხლა ვართო.
ერთი მონუტი ქალი იყო აქა, იმან თქვის, აქ ოსები ცხოვრებულანო. მეც ეგრე მგონია,
რაკი ელ-სალე ნასახლარებია: ფშველებით ოსებმაც თხლად იციან ცხოვრება. სა-
საფლაოებიც ეგრე გაფანტულია: საცა ვინა ცხოვრობს, იქა მარხვენ. ჩვენ ხომ ერთი
სასაფლაო ვიციო“ (ს. წიკლაური).

დღიხაქედო — სოფელია მთიულეთის არაგვის მარცხენა მხარეზე, ქართლის პირ-
დაპირ, სოფლის ძირითადი (თავდაპირველი) საშოსახლო ქედზეა, რომელიც ფორმით
ურტო ვერძის, დოლა ვერძის თავსა ჰგავს.

დღიშხალა (ს. მუგელა) — მამულის სახელია. „დღიშხალა წყალში გაქნილი დომბილი-
საგან ერბოთი და ხახვით მოშხადებული კერძი — დომბლის შექამანდი“ (ქველ). გაუ-
გებარია რატომ უნდა შერქმეოდა ამ გაგებით სახელი მამულს, თუ ეს სახელწოდება აქ
სიტყვიდან არის.

დღმაჩხაური — (იხ. დღმაცხო).

დღმაცხო — სოფლის სახელია გუდამაყარის ხეობის ზემო ნაწილში, ბურსაკირიასა
და ბოსლის ხეუბნის შესაყარში.

ამ სოფელთან გუდამაყრელთა ორი მთავარი, სათემო სალოცავია: ზეგაჩ დი და
პირიჭეუ-ფუძის ანგელოზი. ამ ხატების ადგილები, წაგვებომათა სიძველე
მიგვაჩვენებს, რომ აქ უძველესი დროიდანვე უნდა ყოფილიყო სალოცავი. ქრისტიანო-
ბის შემოსვლასთან დაკავშირებით, რა თქმა უნდა, ძველი სახელი შეიცვლებოდა, ად-
გილს კი შეიძლებოდა შემორჩენილი.

და აი, სოფლის სახელწოდება დღმაცხო ძალზე ჰგავს ერთ-ერთი უძველესი ღვთა-
ების კანურ სახელწოდებას — ქუმაჩხა იუ. ქავახიშვილი, იმოწმებს რა რ. ერის-
თავს, რომელსაც მოჰყავს ცნობა ხევსურთა ერთ-ერთი ღვთაების — „ჩიმალის ქერის“
შესახებ, წერს: „შესაძლოა ჩიმალი ეთანასწორებოდეს იმ ღვთაების სახელს, რომლის-
თვისაც საქართველოში განეუთვნელი ყოფილა ოთხშაბათი: ოთხშაბათს მეგრულად
„ქუმაშხა“, კანურად „ქუმაჩხა“, ბოლო სეანურად „ქუმშ“-ი ჰქვია. ს. ორბელიანის მოწ-
მობის თანახმად კი ოთხშაბათი ქართულად ირმის დღედ ითვლებოდა, ესე იგი, პერმე-
სისა, ანუ პერკურის ღვთაებისათვის ყოფილა დანესებული“.¹

ამ ორ სახელწოდებას შორის (დღმაცხო და ქუმაჩხა) გარდაამავალ საფუძვრად შე-
იძლება მივიჩნიოთ ბიბლიანში დადასტურებული ტოპონიმი დღმაჩხაური (ველის, სე-
რის სახელია ფასანაურის თავზე). აქაც არის ძველი ნასოფლარები, წიშები. ამ მხრივ. თუ
ეს სარწმუნოა, ფონეტიკური სახესხვაობა დიდ სიძნელეებს არა ჰქმნის. ქ-ს დ-ში გადას-
ვლა ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელია (შდრ.: მეგრ. სი ნ ჩ ა || ს ი ნ და
სიძე“). ც-ს ჩ-სთან მონაცვლეობაც ცნობილი ფაქტია (ნ ა ე ე რ ც ხ ა ი || ნ ა ე ე რ
ჩ ხ ს ა ლ).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ბოჩეთი (იხ.) და დღმაცხო, ორივე კანურ ღვთაებათა
სახელებს ემთხვევა.

დღმაცხოს მეზობლად არის სოფელი ათნოხი, რომლის ერთ-ერთ დიდ მთასაც ჰქვია
ოზანო (იხ.).

¹ ი. ვ. ქავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1960, გვ. 86.

მელხია (ს. ქალმანი) — სოფელში, სოფლის ჩრდილოეთ გვერდზე სასაფლაოზე — თან ღვას თენჯილი დაბურული რუსული ეკლესია.

„წინათ გუდაურში რუსის ქარი რო იდგა, ოფიცერი მაქედარა. ზამთარში ვერსად წაუღიათ, ჩამოტრიალი და კიშპურების სასაფლაოზე დაუმარხიათ. მეორე წელს ჩამოსულა ცოლი და ამ ეკლესიის ასაშენებელი ფული დაუტოვებია. ამის აშენებაზე პაპა ჩემსა(ო) უმეშენია“ (ქალმაძე სემიანი).

მღვწეს გამოქვაბული||ქობინი (ს. ციხიანი) — ქაღის ხეობის დასაწყისშია, კლდის ეიწრო ხეობაში, ქალის თავზე. გამოქვაბულ კლდეს წინ კედელი აქვს ამოშენებული. სიმაგრედ არის გადაქცეული. შიგ კედელზე გამოთლილია მაგილა, მაგილაზე კი ამოთლილია ქაშები.

სახელწოდებას უკავშირებენ აღ. ყაზბეგის ელგუქას: ვითომ ამ გამოქვაბულში შეიფარეს თავი, როცა მზალი გამოიტაცაო. თუმცა ნაწარმოებში მთლად ასე არ არის. ისინი ამ გამოქვაბულის მაღლა, კიშპურის ველზე შეებრძოლნენ მღვდარს და მერე ნაღორების ეკლესიასთან.

ელაი, ელაი, ელაიას წვერი, ელაიას ქედი, ელაიწმინდა — გვხვდება უმთავრესად მთის მწვერულთა სახელებად, რადგან ცალკეულთ სალოცავის, ელაიას ნიშნები სწორედ ამ მაღალ მთებზეა. ელაიობას ციკანს კლადნენ. „სოფელთან საღმთო ქნიათ ე, ციკანი დაკლიან, თავი ელაზე წაგვალეზინიან ბაღლებსა და დაეაგორით ე“ (სიმონ ნარიშკინძე).

ელის ძიარ (ს. ამირნი) — მთის ფერდობი. მთის წვერზე ელაიას ნიში ღვას. ხატობა ღმრთისობის წინა შამათ-კვირას იტან.

ერეკანი (ს. ზ/მელთა) — მთის სახელია. ამ სახელწოდების ამოსავლად შეიძლება ორი ვარაუდის დგენა. პირველი: ერთგვარი მუხუდო ითვისებოდა ერეკანდ — ერეკანდ — მუხუდოს გუარია“ (ნ. ჯუბ.). როცა ეს მარცვლეული მიეცა დაეიწვებას, სახელწოდებას შეიძლება სხვაგვარი გააზრდინება მიეღო. მეორე: აღმნიშნის სახელია ერეკა. ერეკას ჩამოშავლები და ის ადგილი, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ, სახელად რქნებოდა ერეკანა, რასაც სულ იოლად შეიძლება მოეცა ერეკანა.

ესქლანა — ზოგადი სახელია ასკილის მუჩქებით მოქარებულ ფერდობების, განსაკუთრებით სათიბი ფერდობებისა. ასკილს მთიულურად ქქეა ესკალა.

ფხბოთა (ს. ზონი) — სათიბი მთაა. ეფხო კაცის სახელია (იგივე ეფხია), ე. ი. ეფხიას მთა.

ფხოკარი — ზოგადი სახელია ეხის (გამოქვაბულის) სიახლოვეს მდებარე ადგილ-ქაშულების. ფხოკარის სინონიმებად გვხვდება ტოპონიმები ეხისკარი და ქობთკარი.

ვადეგანო მამულები (ს. ბერსაკი) — „ვადეგანო კაცს ერქვა“ (მარო წიკლერი).

ვალაგის ყელი (ს. ყველი) — გადასასვლელია გვიდაქში, მეორე სოფელში. უნდა მოდიოდეს ოსური სიტყვიდან ვალაგ „ზემოთი“.

ვალკობა (ს. ზ/მელთა) — ნიშა, ხატი. „გაგაქეზიდან ჩამოსახლებული ბიჭა ვალკო გაგაქე, იმან ააშენა აქ სოფლის ახლოს კვირაცხოვლობის ნიში და ამიტომ ვალკობასაც ვეძახით“ (მშინ ბუთხუზი).

ვარდაბუდე (ს. დავითურები) — ფერდობის სახელია, სათიბის. ოსურში ვარდაბ მაღლისაგან დაგვრბილი თოკი, აღერდო, რომელსაც მთებზე აგებულ თიეებს გადააკრავენ ზოლზე. რათა ქარმა არ დაშლას. — ტე მრავლობითობის ნიშანია ოსურში: ვარდაბტე — აღირდები. — ულ (-ურ) კი კუთვნილებისა და მიუთითებს ფერდობზე, სადაც სააღერდე ბალახი ღვას.

ვარდენაის ხაწოლი (ს. ზანდუცი) — იაკე, მთა. აქაურ კაცს ერთი დიდი, კარგი ხარი ჰქონდა, სახელად ვარდენი. ისა წვებოდა თურმე ყოველთვის იმ ადგილას.

ვარცლანა — ზოგადი სახელია ვარცლივით ამოღრმავებული ადგილებისა.

ვაშლობა — სოფელი ქართლის მოპირდაპირე, ჭელისის ხეობაში, არაგვიდან 5 კმ-ზე. ვაყური (ს. წანკობანი) — შაჟლი. კაცის სახელიდან — ვაყა (იხ. გვ. 38).

ვეშაგურნი — სოფელი ხანდოს ხეობაზე, წინამხარსა და უკანამხარს შუა. ცხოვრობს 11 კომლი, გვარად ვეშაგურები.

„ძირად ქისტები ვართ, ქისტებიც არიან ვეშაგურები“ (ალექსი ვეშაგური).

ვეშაწყარო (ს. ჭიკანი), ვეშაწყალი (ს. ბაყურაშვილი). ადგილთა სახელებში შემოგვე-
ნახა იმ ღვთაებათა სახელები, რომლებსაც თავყანს სცემდნენ ამ ტერიტორიაზე ოდესღაც
თუ აქვამად მოსახლე ხალხები. სწორედ უძველესი რელიგიური რწმენის კვალი ჩანს
ზოგიერთ ტოპონიმსა თუ პიდრონიზმში. ერთ-ერთი ასეთი პიდრონიზმა ვეშაწყარო,
რომელიც საქართველოს მთის კუთხეებში: მთიულეთში, გულამაყარში, ხევსა და ხევსუ-
რეთში გვხვდება. ოთხივე კუთხეში თითო წყაროს ჰქვია ეს სახელწოდება, ე. ი. სულ
ოთხი შემთხვევაა (ეფიქრობთ, სხვა კუთხეთა მასალის აღწერის დროს ვეშაწყარო, ან მო-
სი ფონეტიკური ვარიანტი კიდევ სადმე აღმოჩნდება). რატომ ჰქვია ამ წყაროებს ვე-
შაწყარო, რას ნიშნავს ვეშა, ადგილობრივ ხალხს უკვე აღარ ახსოვს, რაც ამ
პიდრონიზმის სიძველეს მიუთითებს.

ვეშაწყაროს გაგონებისას არ შეიძლება არ გავახსენდეს ვეშაი, გველეშაი და ქარ-
თულ ხალხურ ზღაპრებში ფართოდ გავრცელებული მოტივი წყაროს დამატრონებული
გველეშაისა. რა კავშირი შეიძლება არსებობდეს წყაროს სახელწოდება ვეშაწყაროსა
და ზღაპრულ-მითური გველეშაის შორის? გამოჩენილი ფოლკლორისტი ვ. ი. პრაიი
წერს: „ზღაპარი უნდა შეედარათ წარსულის ისტორიულ სინამდვილეს და იქ ვეძებოთ
მისი ფესვები“. მართალია, ხალხური შემოქმედება, კერძოდ მითები და ზღაპრები,
აღმართა ფანტაზიის, მათი უძველესი წარმოდგენების ნაყოფია, მაგრამ ამ ფანტაზიას
საფუძვლად ყოველთვის რაღაცა რეალურად არსებული ედო. მხოლოდ ბუნებაში არსე-
ბული საგნების, მოვლენების პიქტობოლშაკით შექმნეს ადამიანებმა ზღაპრული სახე-
ები, ქალღმერთი სამყარო.

1919 წელს ნიკო მარმა და იაკობ სპირნოვმა „სომხეთისა და თურქეთის საზღვარზე,
გულარადის მთაზე, ნახეს ქვის დიდი ქანდაკებები, რომელსაც დიდი თევზის — ვეშაის
ფორმა აქვს. ამ ქანდაკებებს სომხები და თურქები გველეშაებს უწოდებდნენ. მათთვის
ისინი გაქვავებული ავი სულებია. ქართველები კი ყოველთვის ვეშაებს უწოდებდნენ და
ვეშაი, როგორც ეს ბიბლიიდან მტკიცდება, ესმოდათ, როგორც დიდი თევზი. ამიტომ,
იგი, ჭავჭავიშვილის აზრით, ის ქანდაკებებიც ქართული ტომების საეპიკო სალოცავები
ყოფილა. ეს მტკიცდება სხვა საბუთებითაც. მაგალითად, იქაურ ერთ-ერთ ვეშაიოდზე
გამოსახულია ისეთივე ცხერის ენაგადმოვლებული თავი, როგორიც სვანეთში, მიწაში ნა-
პოვნ ილარზეა.²

შემდეგში, ჩვენი საუკუნის 20—30-იან წლებში, ლეონ მელიქსეთ-ბეგმა თრიალეთ-
ჭალკა-ჭავჭავთში აღმოაჩინა მეგალითური კულტურის ასეთივე გადმონამუშები
— „ვეშაები“ და „ვეშაიოდები“.³ ესენია კელთი დაუძლეველი ობელისკები,
ორი-სამი მეტრის სიმაღლის ქვები, რომლებიც მოხატულია თევზის საეპიკო ნიშნებით.
როგორც ფიქრობენ, სწორედ ეს ვეშაიოდები უნდა ყოფილიყო აღმართული წყალთა
ღვთაების სალოცავ ადგილებში. მწერალი დემნა შენგელაია თავის ერთ-ერთ წერილში
წერს: „ჩერ კიდევ პაირამ ჰაინე აღნიშნავდა, რომ წარმართული ღვთაებანი ავსულებად
ქრისტიანობამ აქცია. გველეშაები ერთ დროს წყლის მიმტაცებელი ბოროტი ქმნილე-

1 ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ.: ა. ჰინჭარაული, ერთი ქართული პიდრონიზმის შე-
სახება, თსუ შრომები (ჰუმანიტარული მეცნიერებანი), ტ. III, თბ., 1972, გვ. 219-225.

2 ი. ვ. ჭავჭავიშვილი, საქართველოს კავკასიისა... I, თბ., 1960, გვ. 210.

3 ლ. მელიქსეთ-ბეგო, მეგალითური კულტურა საქართველოში, თბ., 1938.

ბანი კი არ იყვნენ, არამედ კეთილი ეგშაპები იყვნენ რომლებიც, პირიქით, წყლის მომნიჭებელ ღვთაებებს წარმოადგენდნენ და მეფის ასულს (ეთერს) კი არ სკამდნენ, ემიყნებოდნენ.¹

წყლის ეულტი, მდინარეთა და წყაროთა გაღმერთება, ქართულ ტომებში უნდა არა-
'იბოლო' პირველყოფილი აზროვნების იმ საფეხურზე, როდესაც ადამიანებს სწამდათ
საგნების სულდგმულობა. ასეთი რწმენა, მთის, ხის, მდინარის და სხვათა ოცხალ, სულ-
დგმულ არსებებელ მიჩნევა ღმრთაობას ახასიათებს განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ
ადამიანებს. ახალ ისტორიულ წარსულიდან ცნობილია, სხვადასხვა ხალხები როგორ
უწყობდნენ თავის რომელიმე სათაყვანებელ მდინარეს „საღვთოქორწინებას“. ყოველ-
წლიურად საქორწილოდ მორთულ ქალიშვილს ავადებდნენ (აბრჩობდნენ) მდინარეში.
„ქალის მსხვერპლად შეწირვა ცნობილია სხვადასხვა მოსაქმეობის ხალხებში; ასე იქცე-
ოდნენ მიწათმოქმედი ძველი მექსიკელები, ეგვიპტელები, ჩინელები და ბერძნები;
ასე იქცოდნენ მეთევზეები, ჩრდ. ამერიკაში; ამავე წესს მისდევდნენ რუსეთში ოლონე-
ის გუბერნიაში მცხოვრები მეჩოგე გლეხები. ამნაირი ჩვეულების გადმონაშთს ეპოე-
ლობთ საქართველოშიც.² იმ ძველი მსხვერპლთშეწირვის გადმონაშთად ბროფ. მ. ჩი-
ქოვანს მიაჩნია აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული სახალხო გატობა-ღმე-
რისწავლი ყვენობა, რომლის დროსაც „ყვენს“ მდინარეში ჩაადებდნენ და ამოღუბაუ-
დნენ. ეგშაპის კულტი ერთ-ერთი ყველაზე უძველესი უნდა ყოფილიყო ქართველ
ტომთა კულტებს შორის. ეს ჩანს, ჭერ ერთი იქიდან, რომ ეგშაპს (გველშაპს) ერთ-
ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია ქართულ მითოლოგიაში, ქართულ ზღაპრებში. მი-
თოლოგიურ წარმოდგენებში ეგშაპი გათავისუფლებულია, როგორც ქვესკნელის მბრძანებელი,
როგორც შშის შთანთქმელი (სალამის, როცა მზე ჩადიოდა), როგორც ამირანის შთან-
თქმელი, ამირანისა, რომლის სახეშია ბუნება იგულისხმებოდა (მცენარეულის დანთქმა.
ზამთრობით და გაზაფხულზე კვლავ აღორძინება — ეგშაპის მუცლიდან გამოსვლა).³ მე-
ორეც იმით, რომ ქრისტიანობამ მას დაუპირისპირა ისეთი ძლიერი და ყველაზე მე-
ტად გავრცელებული ღმერთი, როგორც წმინდა გიორგია. სწორედ წმინდა გიორგე
კლავს შუბით გველეშაპს.

სხვათა გამოკვლევებიდანაც ჩანს, რომ ძველად ქართველთა შორის გველის კულტიც
უნდა არსებულიყო. ეს მტკიცდება ქართველთა ძველი რწმენა-წარმოდგენების მიხედ-
ვით, სილად გველი სიკეთის განსახიერებაა. ეს ჩანს, აგრეთვე იმ წესიდანაც, როცა შინ
შესულ გველს რძით უმასპინძლებიან, მას არაფერ არაფერს დაუშავენ. თუ გველის
კულტი არსებობდა, სავარაუდოა, რომ ის ტოპონიმებშიც უნდა ასახულიყო. ამიტომ
ჩვენ გველის ეულტთან დაკავშირებულად მიგვაჩნია მეტი წილი იმ ტოპონიმებისა და ჰიდ-
რონიმებისა, რომლებსაც სიტყვა გველი უდევს საფუძვლად. ბევრია ასეთი სახელები.
მაგალითად: გველეთი (სოფლების სახელია ზევსა და ზევსურეთში), საგველი
მზორე (ფერდობი, ს. ბურსაკირი), საგველია (გორი, ს. ქვეშა), გველის
წყარო (სახნა-სათესისა და წყაროს სახელი საგარეოსა და გიორგიწმინდას შუა
ქაბეთი).

ვეზი კლდეა (ს. ზანდუკი) — ვეზი იგივეა, რაც ვეზი, გამოქვაბული, ე. ი. გამოქვა-
ბული კლდე.

ვეზისყარი (ს. ათნოზი), ვეზისყარა (ს. ბოსელი) — იგივეა, რაც ვეზისყარი.

¹ დ. შენგელია, ამირანის გარშემო, წერილები, თბ., 1955, გვ. 230.

² მ. ჩიქოვანი, ეგშაპთმებრძოლი გმირი და წმინდა მხედარი, პუშკინის სახ. ინ-
სტიტუტის შრომები, VIII, 1949, გვ. 273.

³ იქვე.

⁴ დ. შენგელია, სამი სენელი, წერილები, თბ., 1955, გვ. 179.

ვილას წმ. გიორგი (ს. ერეონი) — ხატი. მალა, ჭადისა და შონხო-უოონის გამყოფ ქედზეა. „იელისში ვიციტ ღღეობა. მანდ ქვევრებია ჩადგმული. თურმე ჭადისა და შონ-
ჩოს ლაშქარი მანდ იყრებოდა და მანდღან დაიძვროდა. ორი ქვევრი ჩანს მარტო, დანარ-
ჩენი დაუღვლილია“ (სიმონ ნარიშკინძე).

ზამთრეულნი — სოფელია მთიულეთში ნაღორეის მალა, გორზე. უკვე მტრევე-
ბელი სოფელია. 1969 წელს მხოლოდ ორი კომლია იყო, ისიც ორი ხელმოკლე ქერი-
ვის, ისინიც მალე ჩამოსახლებას აპირებდნენ.

ზანდუკი — სოფელია შავი არაგვის მარცხენა მხარეს, ბეჟობის თავზე, კიტოსს
გალმა. სამ უბნად არის გორებზე. ცხოვრობს 28 კომლი. ბეჟაურები და წიქლაურები.
თავდაპირველად ეს ზანდუკელთა საცხოვრისი ყოფილა, რომელთაც შესაძლოა სწორედ
აქედან გადასახლების შემდეგ მიიღეს გვარად ზ ა ნ დ უ კ ე ლ ი. თვით სოფლის სა-
ხელწოდებას კი ადგილობრივნი ხსნიან ისე, ვითომ აქ რაღაცა ძვირფასეულით სავსე
ზანდუკი ჰქონოდათ.

ჩენი აზრით, შესაძლოა ეს სახელწოდება მოდიოდეს ერთგვარი პურეულის სახელი-
დან — ზ ა ნ დ უ რ ი.

ზანდუკი ამ სოფლის გვიანდელი სახელია. ადრე რქმევია ნ ა თ ი ა ნ ი. „ლიქოკელი
(ხეცსურეთშია ხეობა) ქალი ყოფილა აქ გამოთხოვილი, ჰქვსური, ნათია რქმევია. ძალიან
ჰყვანი ქალი ყოფილა, ჰქვასაყთხაუ. საქმის გასარჩევად დაჰყოლებათ. იმისი სახელი
დაურქმევიათ სოფლისთვისაც“ (ი. ბეჟაური).

ზარმაჯა (ს. ბედონი) — წყაროს სახელია. გამოდის მხოლოდ გაზაფხულზე, შერე
შრება.

ზაქანი — სოფელია ღიდელზე, მთიულეთში, გვარად ზ ა ქ ა ი ძ ე ბ ი ცხოვრობენ,
27 კომლი.

ზეგარდა (ს. ღუმაცხო) — ხატია სოფლის მალა მთაზე. იგივე უნდა იყოს, რაც
„ზეგარდმო (ზევიდან, ზეციდან)“ (ოთხთ. სიმფ.).

ზეგნაკორა (ს. ჯეშა) — გორზეა ველი, სოფლის მალა.

იერთი უშმაკი კაცი იყო აქა და დასაცილით დაარქვა. ჩვენ საზაფხულო ჭოხი გვექონ-
და იქა. რაჟი სოფლის თავზე ვიყავით — ზეგნაკორაჲ — ბელაჩაურის თავზეა პატარა
სოფელი ზეგნაკორა და იმასავით არიო“ (ვისილ პატაშური).

ზეთა საბინაო (ს. ბაქურჯევი) — მთა, საზაფხულო საიალალოა. ქვემოთა საბინაოს
ზემოთ არის. იგულისხმება ცხერის საბინაო, ცხერის დასაყენებელი ადგილი.

ზემო მღეთა — სოფელია თეთრი არაგვის სათავეებთან, არაგვის მარჯვენა მხარეს.
ღიდი სოფელია ჭალის შეუკებაზე. ქვემო მღეთისაგან 1 კმ-ზეა ზემოთ, ხეობის მიმარ-
თულებით (იხ. ქ/მღეთა).

ზენუბანი — სოფელია კართალში სულ ზემო ნაწილში, სამხრეთ-დასავლეთით, ქედ-
ზე, ჩიტურების თავზე 1 კმ-ზე. ცხოვრობს 22 კომლი: ჭიჭურები, გოგინელები. ადრე,
ჩანს, უბნად ითვლებოდა ჩიტურების, ამჟამად კი ცალკე სოფელია.

ზულაგინი (ს. ქათართარანი) — მთის სახელია. ოსური წარმოშობის ჩანს — ზ უ ლ
„მოხრილი“, „მრუდი“; გინ — ქ ო ნ ე ბ ი ს მწარმოებელი სუფიქსია, დაახლოებით
იგივე, რაც ქართული — ი ა ნ. ამ ადგილას ქელი, მართლაც, უხვევს, მორკალულია.

ზურაბის ნაშარალი (ს. სახალის ქალა) — შარაა, ნაგზევი. „ზურაბ ერისთავის ქარს
გაუელა და იმათ გაუკეთებიათ“.

ზურაზუტაი (ს. მაქარათა) — პანტის ხის სახელწოდებაა, ისხამს მოგრძო, გლუვ ნა-
ყოფს. ზ უ რ ა ზ უ ტ ა — მოგრძო, გლუვი.

ზღურდალი — სოფელ უკანამქარში (მთიულეთი) ჭალის პირზე დაცემულ ვაკე აღ-
გოლს ეწოდება. ეს სახელწოდება უნდა უკავშირდებოდეს ტერმინს ზ ღ უ დ ე რ ი,
რომელიც ტაშონიმების სახით რამდენიმე ადგილას არის შემონახული საქართველოს
ტერიტორიაზე.

ამ ზღუდრის საინტერესო ასხნას იძლევა ლევან ქილაშვილი. მისი მოსაზრება ასეთია: უძველეს დროში გამაგრებული საცხოვრებელი ადგილების, შემდგომში იმავე ქალაქების აღსანიშნავად უნდა ხმარებულიყო ქართული ტერმინი — ზღუდარი (ზღუდე), რომელიც შემდეგში შეცვალა უცხოურმა სიტყვამ — ქალაქმა. ამ სიტყვის ძირად თვლიან სირიულ ზმნას კრკ, რაც შემოზღუდავს, გარს მორტყმას ნიშნავს, როცა ზმნა, ხოლო თუ სახელად არის გაფორმებული — შემოზღუდულს, ქალაქს. ამავე სიტყვიდან მიღებულია თვლიან არაბულში და შემდეგ სპარსულში გავრცელებულ სიტყვა ქალა-ს (ყალა)¹.

თაშარის წყალი (იხ. გიორგის წყალი).

თეგრანის (ს. ბზიყრთა) — ტყიანი ფერდობის სახელია. თეგარი დათვის, ლორის საწოლი წერილიან, ჩაბურღლ ტყე-კლდეებში. „თეგარი (ფშ. რაზიყ.) გარეული ღორების საზამთრო ბინა“ (ი. ქყონია).

თეთრწყალნი (ს. ბურსაქორი) — ბატარა ხევა, ციფწყაროდან იღებს სათავეს. ეს ხევი არ ამღვრევა, რაც გინდა წვიმები იყოს.

თორელაანები||თორელანი — სოფელია შავი არაგვის მარცხენა მხარეს, ბაქურხევის წყლისა და შავი არაგვის შესართავში. 17 კომლი ცხოვრობს, ბეჭადრები.

სოფლის სახელი მოდის მათი წინაპრის, თორელის სახელიდან. ადრე კი ქიშორაქმევია, რომლის მნიშვნელობაც უცნობია.

თორმეწა — ხატის სახელია სოფელ ქვეშაში (მთიულეთი). დღეობა დღეს წარმოთქმულ სადიდებელში ხევისბერები ამ სალოცავს მთაეარმოწამე ან გელოზად იხსენიებენ. ახლანდელი სახელი თორმეწა სწორედ ამ სრული სახელის, მთავარმოწამე ანგელოზის, შემოკლება ჩანს. ფონეტიკური გზა ასეთი უნდა იყოს: სიტყვაში მთაეარ დაიყარა დაცვირღობი მ. თაეარი გვხვდება კიდევ მეტყველებაში. ფ. კომპლექსმა მოგვცა ო, რაც ასევე ჩვეულებრივია მთიულურ-მომხვეურისათვის (მდრ.: ცხვარი — ცხორი). ო-ს სიახლოვეს ა-ც დაიყარა, მივიღეთ თორ. რაც შეეხება მეორე სიტყვას მოწამეს-ს, მის ვარიანტად გვხვდება მეწამე (მდრ.: მოლექსე-მელექსე, მონადირე — მენადირე). მაგალითად, ჯადის ბეობაზე (მთიულეთი) ერთ-ერთი მთავარი სალოცავის სახელია თორმეწამე. მეწამეს შეცვლა მეწიად კი უნდა მომხდარიყო შემეწიას ანალოგიითა და გააზრებით.

თოშა (ს. ლაქათკევი) — მღინარის სახელია, რომელიც ლაქათკევეზ მოედინება. არაგვის მარცხენა შენაკადია ქვეშეთთან ახლოს.

სახელწოდება უნდა უკავშირდებოდეს სიტყვა თოშს. „თოში — წყლით გამო-ნატანი ყინული“ (საბა); „თოში — მღინარისაგან პირპირ მონაქონები ნამცვრევი ყინულითა“ (ნ. ჩუბ.); „თოში — ფხვიერი ყინული მღინარეში“ (ი. მაის. მესხ.).

ეს მღინარე თითქმის სულ დაკავებულ ქალაზე მოედინება. ამიტომ ზამთარში ადვილად იხერგება ყინულებით და ნაპირებიდან გადად-გადმოდის.

თულიანთ ნასახლარი (ს. თაბურჭი), თულიანთ ნასახლარები (ს. ქვეშა) — კომლის სახელიდან — თულიანო. ჩუბლი — ქურდი. ჩანს, ზედმეტ სახელად ჰქონდა შერქმეული ან პირიქნებას, ან ოჯახს ქურდობისათვის.

თულიანთობა (ს. ქვეშა) — ადგილი, ფერდობი, რომლებიც ეკუთვნოდა თულიანთ, კომლს, ოჯახს (იხ. თულიანთ ნასახლარი).

თუნისყარი (ს. გვიდაქი) — მამულებია ჯალის პირზე. „თუნი — კურქლის გამოსა-წვავი ქურა“ (ნ. ჩუბ.) აღბათ, ამ ადგილას ოდესღაც იყო ასეთი ქურა.

თურქის ველა (ს. ავენისი) — ადრე აქ უცხოვრია ოჯახს, რომლის უფროსსაც თურქას ეძახდნენ. ამ ადგილას ის თურქა ხნავდა (ნიკო ბურდული).

¹ ლ. ქილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, I, თბ., 1968, გვ. 73-74.

თუშინთ მამული (ს. ბანტური) — იქ თუშინი ცხოვრობდნენ, თუშთ ალექსა. ამ რამდენიმე წლის წინ (ომის შემდეგ) უახადები დაეცნენ და მთელი ოჯახი ამოწყვეტეს. ღამით დასცემიყვნენ და დილაბატარიანად ამეწყვეტათ. ჯანდოს ჭილზე გერმანელებს ამუშავებდნენ და მერე, ვითომ, იმათ დააბრალეს“ (ვანო ვეშაგური).

თხათ გორანი (ს. ბაქურაძე) — სოფლის ბოლოზეა კლდიან-ბუჩქიანი გორი, სადაც თხები გადიან ხოლმე.

იალიანი (ს. დოლასქელი) — იელიანი გორია.

იალიანთ ქედი — იელიანი გორია, იაღა — იელი.

იანვარაიხ კლდე (ს. საჩალის ქალა) — „მოფარებული და ცივი კლდეა. იქ თოვლი და ყინული სულ არი, გინდა აგვისტოში მიხვიდე“ (ი. ჩოხელი). შესაძლოა იყოს კაცის სახელიდან — იანვარა.

იჩილიას წყალი (ს. გვილაქი) — წყაროა ტყიან ფერდობზე. ჩიქლიბო როცა ეინმეს გამოუვა თვალზე, იმ წყლით მობანენ და ეურნავენ.

იოლიზე გამოუვა ვინმეს იჩილია (ჩიქლიბო) და იტყვის: „იოლიზე მომეშვას და იმ წყალს აღარ დავლევო და მეშვება, ეგარა შეტყული“ (ალექსი ბურჯური).

იჩიულთ ციხე (ს. იუხო) — დაუშლელი, მთელი ციხეა, წყრილი, მაღალი. სოფელს უდგას იქვე, სათავეში. მასში ეხლა წმინდა ნინოს სალოცავიცა აქვთ.

სახელი შეერქვა ციხესთან ყველაზე ახლოს მცხოვრები კომლის, იჩიულე ბიძა მიხედვით, რომლებიც ამჟამად იქ ცხოვრობენ.

ისაყაიხ ჭევაი (ს. ბურსაჭირი) — სოფლის პირდაპირ ფერდობზე ნაყადული ჩაშობის ჩაღრმავებული ხევაში.

ამ სამი-ოთხი წლის წინ ჩემ ბაბულს, ისაყას ცხორი დაეყენა ქუცურთ ჭევაში. ღამით გეგავდრნა, წამოსულიყო მიწის ზოვი და 98 სული მეგვლა, ი ბაბული როგორღაც გადარჩენილიყო. მას მერე დაარქვეს ისაყას ჭევი. ადრე ქუცურთ ჭევი ერქვა — ქუცურთა ჭევიგნებია კაცსა იმ ჭევეთან უცხოვრებზე“ (მართ. წიქლაური).

იუხო — სოფელია ჯაღის ხეობაში, მარცხენა მხარეს, ზეგანის განაპირას, შონოსკენ გადასასვლელის ამაღ. პატარა სოფელია, სულ 3-4 კომლი. ამითი ახალი უბანია გამოერნი, დაბლა ვაკეზე.

კალიო ჭევი (ს. ქმელთა) — ხევი. „დიდი ზოვი გამოსულა მღვთას, სახლები არაგვს გაღმა გაუტანია, ზოვში დაკარგულა სოფელი. მამალს შეუყვილია, ზოვი ამოუთხრიათ და იმ ჭევეთან მაუჭელიათ საბეღ — კალო, შიგ მამალი მქდარა“ (გიორგი ბურღული).

კარაქა (ს. ჩობლაური) — გამოგებებული წყაროა. ცივი წყაროა, კარაქს ამ წყლით რეცხავენ. „ერთ ბებე: ღუდაკაცს შიგ წყაროში გაურეცხია კარაქი, უცუბ ამოვარდნილა დიდი წყალი და სუმთელი წაუღია“ (ელისო ჩოხელი).

კარისკარაი — ზოგადი სახელია და აღნიშნავს ღობის კარს, კიშკარს. ეს კარისკარები ჩვეულებრივ სოფლისაგან კარგა მოშორებით არის, სოფლის რომელიმე გვერდს იცავენ საქონლისაგან ღობით და იმ ღობეში, გზაზე კარსაც აკეთებენ. ამ კარსაც და იმ ადგილსაც, სადაც კარია, კარისკარას უწოდებენ.

კაწალიანთ ტყე (ს. ჩირიკი) — უნდა უკავშირდებოდეს ერთგვარ მცენარეს — კაწალას.

კედელათკარი (ს. ჩადისციხე) — ფერდობი. „კედელათკების ნასოფლარია. ეს კედელათკები თურმე ჭერ მანასეურში ცხოვრობდნენ. უთქვიათ ოლოებისთვის: ჩვენ ეხლა გუთანს წაიღებთ და, საცა აღგილი მოგვეწონება, იქ მოვწნათო; თქვენ სადილი წამოგვიღეთ და, საცა თეთრ კარებს დაინახეთ, იქ მოდიეთ. წამოვიდა ეს დიასახლისი და აქ არი ამ ჩვენ ადგილში, კედელათკარს შაბნული იმათი ქარები. ეს არი აღდგომა დღე, ხატობაა წიფორში. რო დაინახეს ხატის ღრმები ამ კედელათ, დაიძახეს:

— ეგენი აფრიალეთ, თქვენი დედა ვატრიათ, თქვენთვის ჭნაეთო!

იქედან წამოსულა ცხრა კაცი, მაგრები.

ამ ევლეთ ჯარებისთი დაუყრათ ღი თაჲდაჲ შეშოწოლილან. ერთსა ლეიძე, ერ-
თსა ზინაჲ. მღვიმარას ეცნენ, მეორეჲჲ გაიღვიძა. რაკი იარალი ევლოთ, ზარებს უღელი
აჲგლიჯა, მაიგერია ისენი. მეგრე სხევიც ჩაშეშეღენ და მაშინ კი გაუყრათ" (მისა
ქეთარაძე).

კეთილად წუალი (ს. ბაქანი) — ძროხა გაღმოვარდნილა იქა, კეთილია რქმეგია
და იმისი სახელი წყაროსათვის შეურქმევიათ.

კენჭი (ს. კობანი) — ხატია. „ხალარჯობას არის ამ ხატის დღეობა. დღეობა დღეს
არაგვის ჰალაზე უნდა ჩაიდეთ, ავერიფოთ იმდენი კენჭი, რამდენი ცხვარი, ძროხა, ფე-
ტარიცა გეყავ. ავერანთ ხატთანა და ისე უნდა დაეყაროთ, რო არა დაგორდეს: თუ რა-
მე დაგორდა, ძროხა დაგორდება, იზარალებს საქონელი. დაყერიტ კენჭებსა და შეეხევე-
წებით: — „ღმერთო კენჭა-პატიოსნო, საქონლის ბატონ-პატრონო, შენ შეინახე ჩვენი
საქონელიო — საქონლის ხატია" (ნინა კობაიძე).

კერაი (ს. მაქარა) — პანტის ხეა. კერიეით მრგვალ, თავბოლოდან ჩაბრტყელ-
ბულ ნაყოფს ისხამს.

კვირთული (ს. ქულისი) — ეელი; (ს. დოლსქელი) — ხეობა, მთა. წინათ აქ
ხატობა სცოდნიათ, კვირიათა.

კვირთუბე — ეელის სახელია სოფელ ნაღორეში (მთიულეთი). ერთი შეხედვით
შეიძლება კვირიადან მიღებულად მიგვეჩნია (კვირიათ უბე). სინამდვილეში მი-
ღებულია გვირიდან — კვირტიძე — კვირტიძეების უბე. ეს უბე, ეს სა-
ხელი მიწები კვირტიძეებისა ყოფილა.

საქართველოს მთის დილაქტებში, როცა კოხლის ან საგვარეულოს რაიმე კუთვნი-
ლებაზეა ლაპარაკი, ე. ი. გვარი მსაზღვრელად არის ნახმარა, ის უმთავრესად ნართანი-
ანი მრავლობითის გენტივში დგას; გვარს ასეთ შემთხვევაში მოეკვეცება დაბოლო-
ება — ძე, — შვილი, — ურ, — ულ; — მაგ.:

ქ ა ე თ ა რ ა თ ი — ქავთარაძეთი (ქავთარაძეების)

ფ ო თ ო ლ ა თ ი — ფოთლაშვილთი (ფოთლაშვილების)

ნ ი ს ლ ა თ ი — ნისლაურთი (ნისლაურების)

თ უ რ მ ა ნ თ ი — თურმანაულთი (თურმანაულების)

შეიძლება გვეთქვას, რომ ნართანანი წარმოება ფუძელ იღებს კომლის, ან გვარის
სათაის დამდების სახელს.

ბოლო დროს ნართანიან მრავლობითს ხშირად ენაცვლება — ებ-იანი მრავლობითი.
მაგ.: ქავთარაძეები (ქავთარაძანი), ბიბილიები (ბიბილიანი), დავითურები (დავითურნი)
და სხვ.

მაშ, კვირტიძეთ უბე-მ მოგეცა კვირტთ უბე. მოხდა სამი თანხმოენის
(რ, ტ, თ) თავმოყრა, რაკ ქართული ენის ბუნებისათვის ძნელი ასატანია, მით უმეტეს,
რომ ერთობის გვერდით აღმოჩნდა ერთი წარმოების მკვეთრი და ყრუ ფშვინიერი
თანხმოენები. ერთ-ერთი უნდა დაეარგულიყო, დიკარგა ტ ჩადგან თ მრავლობითის
ფუნქციითაჲ არის აღქურული.

კვირნი (ს. სეფე) — უბანია, კვირტიძეები ცხოვრობენ.

კვირიბ ტყე (ს. ჩირიკი) — „დაცული ტყეა, ურთხლი დგას, კვირის სალოცავთან
არის ახლო. სალოცავთან ქვევრია ჩადგმული. იმაში ქვარს ჩადგვენ ხოლმე და ურთხ-
ლის ტოტებს ჩააყოლებენ. ერთი წლის მერე, დღეობა დღეს ნახავენ და თუ ტოტები
მთელაა, სეტყვა არ იქნება, თუ ჩაუწულა, სეტყვა იქნება" (ნიკო კობაიძე).

კირწყილის მთა (ს. საჩალის ჰალა) — ამ მთის პატრონს რქმეგია ზედმეტ სახელად
კირწყილა (ჩწყილი), რაკი ძაღრა ტანისა ყოფილა; მისი სათიბი ფერდობი ყოფილა.

კატობი — სოფელია გუდამაყარში, შავი არაგვის მარჯვენა მხარეს ფასანაურიდან
10 კმ-ზე. ცენტრია გუდამაყარის სასოფლო საბჭო. რეაწლიანი სკოლა, მაღაზია, ფოსტა
აქ არის თავმოყრილი. ცხოვრობს 20 კომლი, ბეჟაურები.

აქ გვიან გაჩნდა დასახლება. ადრე სოფელი მაღლა მთაზე იყო, ქალიდან 2 კმ-ზე. ამჟამად იქ ორი მოსახლეა ცხოვრობს. თვით ამ ადგილს, სადაც ახლა კიტობია (ეენ-ტრი), კ ი ტ ო ბ ი ა ს ძ ი რ ი ერქვა. ადგილობრივი ხალხი დღესაც ასე ეძახის.

კომშინა — სოფელია ხორხის ხეობის კუდში. ძირითადად ფშაველები ცხოვრობენ 10—12 კომლი. „კომში აქ არსად არ გავიგონია“. „— თქვენი ზემოკორგი დაეწვი, თქვენი ქვემო კომშინა, ისითას კი რას მაიტანთ, აქ იყო და ჯომს კი — არა“ (ეფიკაშვილი ბელი).

კონცხები (ს. ჭეშა) — ქალის სახელია, ლოდების; სახლისხელა ლოდებია — მათ ეძახიან კონცხებს.

კოტორა, კოტორაი — ზოგადი სახელია პატარა ველისა ტყეში, პატარა ტყისა ველში, საერთოდ, რაიმეს მონაკვეთის (ეთქვან, ქალის კოტორა -- ქალის ნაკვერი).

კოტორაინი (ს. ზანდუკი) — გორია. წინათ აქ კოტორაშვილებს უცხოვრიათ, მერე კართალში გადასულან.

კოშკი (ს. ლიდებანი) — ხატის ნიშის სინონიმი. აქ არსებულ კოშკს უკავშირებენ ისეთ ლეგენდას: „ეს ანგელოზი პირველად ჩვენს ადგილში ყოფილა, ვაყეში. მირიანეული რამა ყოფილა ერთი კაცი, გვარი იყა ოუ სახელი, არც ის ვიცო, მოურეკავ ღორებო. გაფრენილა ანგელოზი და კიტობსა და ჩვენ საზღვარზე ასულა — აქ აღარ ამორეკსო. იქაც მიერეკია. ისევე გაფრენილა იქედანაცა და ათნოხის თავე არი ერთი მთა, იქ დაბრძნებულა. აქაცა გვაქვ ნიში, აქაცა ელოცულობთ. ეს მირიანეული დაუმინებელია ხატსა, დაუზარალებია, ვაყები აღარ მიუცია, ქალებზე გაუყვანია, ქალის ქალებზე:

„შაგვე და შაგვე შაგეტალო,

შამამევე, მირიანეულო,

მიგაყენე და მოგაყენეო,

ქალის ქალებზე დაგაყენეო“ (ბეჟაური ალექსი).

კოშკლდენი (ს. დავითურები) — კოშკით ამწევრებული კლდეა.

კოშკელი (ს. ბოსელი) — გორი. კოშკით ამწევრებული გორია.

კოხოჭური (ს. სოღევე) — ქალის სახელია. უნდა მოდიოდეს სიტყვიდან კ ო ხ უ ქ ი. „კ ო ხ უ ქ ი — ქალმანი, ზუსტი“ (ლ. კიშ.). ასეთივე მნიშვნელობით არის ეს სიტყვა დადასტურებული საბასთან, კიზიურში, მოხურში. კ ო ხ უ ქ ა შესაძლოა ზედმეტ სახელად ერქვა კაცს, ეისაც ეს ქალა ეკუთვნოდა (იხ. გვ. 38).

კუდნი, კუდუ, კუდამთა, კუდო — გვხვდება ხეობების საოვეში, ხეობების კუდებში მდებარე ადგილებსა, სათიბებისა, მთებისა, მამულებისა და მისთანათა სახელებად.

კურკუტო — დიდი მთა, მწვერვალია ლომისის ქედზე, მთიულეთის დასავლეთ გვერდზე. ბევრ სოფელსა აქვს ამ მთაზე წილი ხანდოდან — ნაღორევაამდე. „კ ო რ კ ო ტ ი — მწვერვალი“ (საბა). ოდნავ სხვა მნიშვნელობით დადასტურებული გვაქვს იგივე სიტყვა აჭარულში „კ ო რ კ ო ტ ი (მიწა) გაუფხვიერებელი გუნდა (მიწა)“ (ქართ. ღა-ალექტოლოგია).

კუტური (ს. ჭეშა) — მამული. კ ო ტ ი, კ ო ტ ი ა, კ ო ტ ო რ ა — მამაკაცის სახელებია (ალ. ლ.) (იხ. გვ. 38).

ლათბე||ლითბე||ლათვე — წყაროსათვის შედგმული დიდი გეჭა, რომელშიც საქონლის სასმელი წყალი გროვდება. დღეს ასეთი გეჭები ბევრგან აღარ უდგას წყაროებს, მათი სახელები კი წყაროებს შემორჩა, მთიულეთის ქვემო ნაწილში მნიშვნელობაც აღარ ესმით.

ლაკათჭევი — სოფელია მთიულეთში, ქვეშეთის ცოტა ქვემოთ, თეთრი არაგვის მარცხენა მხარეს, ხეობაში, არაგვიდან 3 კმ-ზე.

„ძირად პატაშურები ვართ, კევშიდანა. იქ თავალებული ჩეილი ყოფილა ს ი მ ლ ა, შამაუტრავ ბიძაშვილისთვინა და მაუკლავ, წამოსულა და გვარიც გამაუცვლია — ს ა ქ ი ძ ე დ დაწერილა, იმაზე მოვდივართ. წ ყ ა რ უ ა შ ვ ი ლ ე ბ ი ც ა ცხოვრობენ

აქ, ისენი ჭაუნარზე მოდიან, სუნტიძეები კაიშაურები არიან, ქარხიძეები — სეფედან.

ტყე ყოფილა აქა და დაუძახნიათ „ლაკათვევი“ (ვანო საქიძე).

„მაგ ლაკათას ლაკაიტი ხალხი ყოფილა, აქედან დაერქვა ლაკათვევი. ლაკა-
ოტი — აბდაუბდას რო ლაპარაკობს კაცი, იმაზე იტყვიან: მაგის ლაპარაკს რაღა უფრს
უგდებ, ხო ხელდაე ლაკაიტი კაციო; ლაკაიტი კაცია, მაგას რაღასა სჯერხარო“ (ნარიშა-
ნიძე დაითი).

ლალოვანი||ლალოვნები (ს. ხარხეთი) — მამულია არაგვის ქალაზე.

ნადირი ჰქვიენებია, ვინც პირველი ამ ხარხეთში ჩამოსახლებულა გოგნაურების
ქელიდან. იმის ცოლს ნადიბათი ვილაცა შეჰყვარებია. ნადირმა გაუგო თურმე, ააქრა ძე-
ძეები, გადაიყვანა გუდამაყარში და მ.შის სახლში მიიყვანა; ძუნეები კაბის კალთაში
ჰქონია გამოხვეული. მეგრ წამოსულა იქედან ნადირის ცოლის ძმა ნადირის მოსაკლავად.
ნადირი თურმე ყანასა მკის ლალოვნში. ესროლა ისარი და მოკლა. იქვეა დამარხული.
წინაჲ ქნეას რო ვიწყებდით მანდა, შანდობას ვერცყოლით ნადირსა“ (ალექსი გვიანი-
შვილი).

ლატაჲ (ს. ბიბილიანი) — არაგვის ქალა. იმ ადგილას ჰქოთირის კედელია აშენე-
ბული. ჰქოთირის კედელი არაგვისაგან დასაყვად — რუს. Лоток.

ლაუშა — სოფელია ხორხის ხეობაზე, პირველი სოფელია ქვემოდან, ხეობის მარ-
ჯენა მხარეს, ფერდობზე.

„ჩვენ წინაპარსა ჰქვიენებია ვილაცას ლაუშა. ხევსურეთიდან, ლეზიანურიდან მოსუ-
ლან ორნი — ქუქა და ლაუშე ლა. აქაურები იმაზე მოვდივართ, ორი გვარო:
ბაქიაურები — ქუქაზე, ლაუშელაზე — ბეწუაშვილები“ (ვალიკო ბეწუაშვილი).

ლაქუმარა — მამულის, სახნავე ადგილის სახელია სოფელ უშარში (მთიულეთი).
უნდა მომდინარეობდეს სახელწოდებიდან ნაქუმლარა, რომელიც დადასტურებუ-
ლია ასევე მამულის სახელად სხვა სოფლებში. ნაქუმლარა წინა ვითარების სახელია
ქუმელ სიტყვიდან და ნიუთითეს მამულზე, სადაც წინათ ქუმელს თესავდნენ.
ბოტანიკურ ლექსიკონში გვითხულობთ: „ჩვეულებრივი სელი — ფშ. ოშ. ქუ-
მელა, ქუმელი“ (ა. მაყ.).

ლაქუმარას გავლით აქვს ასეთი ფონეტიკური პროცესები: ჯერ ნა-არ წინა ვითო-
რების პრეფიქს-სუფიქსით დაროვით რედუქცია მოუვიდა ე-ს. შემდეგ ლ-ც დიაჩრგა
სონორთა მესობლობაში. ხოლო თავიკიდური ნ-ს ლ-თი შეცვლა არტიკულაციურად მო-
ნათესავე ბგერათა სუბსტიტუციის კანონის თანახმად მოხდა. ასეთი შენაცვლება ნაგა-
ლითები ქართულურ ენებში მრავლად მოგვეპოვება: ნიშანი — ლიშანი; მეგრ.:
ნაკეახიარი — ლაკეახიარი (მეგუზალი); სვან.: ლიცი—ნიცი (წყალი) და
სხვა.

ლაღაურა (ს. ავენასი) — მთის სახელია — ლაღას მთა. მოდის კაცის სახელ-
დან ლაღა ერთვის კუთვნილებითი -ურ სუფიქსი (იხ. გვ. 38).

ლაღაურები (ს. ჭალმანი) — მამულები (იხ. ლაღაურა).

ლაღაურობა (ს. სონდისველა) — ხატია. სახელწოდება მიღებული აქვს იმ მთის
მიხედვით, რომელზეც ეს ხატია (იხ. ლაღაურა).

ლაშარის გორი (ს. ბუჩანან) — გორი. ლაშარის ხატის ნიშია.

ლაშარის მუხა (ს. პოვლეური) — ქალის პირი. „დიდი მუხა იდგა იქა, საბელი ვერ
შამსწყდებოდა, ლაშარობას გადიოდენ. ვილაცა მელორეა პეტრიაანთი, ცეცხლი მიეყო-
და და დაწვა. სამაგიეროდ ცაცხვი დარგო“ (ვანო ფოცხვერაშვილი).

ლაშარის ჭვარი (ს. ხარხეთი) — ხატის ნიშია.

„ფშავიდან არი გადმოსული. ვერცხლის ჭვრები იყო, ხატები, თასები, დაიპარეს.
ისენიც ამასწყდნენ. სამარისხველი სამანი ჩაუსვა ხალხმა“ (ალექსი გვიანიშვილი).

კიდევ რამდენიმე ადგილას გვხვდება ფშავის ერთ-ერთი მთავარი სალოცავის, ლაშარის ნიში. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ოდესღაც აქ ფშაველები გადმოსახლებულან, მაგრამ შემდეგში ისინიც მთიულებში გაითქვიფნენ. ნიშები მიტოვებული დარჩა.

ლეოწეალი (ს. უიენი) — წყარო. ლეი დგას იქ.

ლეიანო||ლეიანანი — ზოგადი სახელია იმ ადგილებისა, მთის ფერდობებისა, სადაც დგას ან მდგარა ლეი, ლეის ხე (იხ. ლეის წყალი).

ლეიას წყალი — ბევრ სოფელში გვხვდება წყაროს სახელად სხვადასხვა ფორმით. ბევრს მიაჩნია, რომ სახელწოდება ლეიებთან (დაღესტნის ხალხებთან) არის დაკავშირებული. ჩვენის აზრით კი ეს ჰიდრონიმი უნდა მომდინარეობდეს ხე-მცენარის სახელ ლეისაგან. „ლეის ხე — ჩვენს ტყეებში ფართოდ გავრცელებული ხე ნეკრჩხლისებრთა ოჯახისა, აქვს მსხვილი 5—6 ნაკეთიანი მოპირისპირე ფოთლები და ორფრთიანი ნაყოფი, მერქანი თეთრია, ერთგვაროვანი, კარგად ითლება“ (ქეგელი). საქართველოს ბევრ ადგილას და მთიულეთის ამ ქვემო ნაწილში ლეის ხე აღარ იდის, ყველას ქორაფს ეძახიან. ხოლო ტპონიმებსა და ჰიდრონიმებში შემონახული სიტყვა ლეი დაუკავშირებს დაღესტნელ ხალხს, ლეიანობის დროს. სიტყვა ლეი ცოცხალია მთიულეთის ზემო ნაწილსა და გუდამაყარში. ტპონიმებსა და ჰიდრონიმებშიც ზნირად გვხვდება. წარმოებაც ასეთი ჰიდრონიმებისა ბუნებრივია. მცენარეთა სახელებისაგან სწორედ ასე იწარმოება ჰიდრონიმები (მდრ. წიფლის წყალი, ქორაფის წყალი, არყის წყალი და სხვ.). ლეი, თვით მცენარეცა და მისი სახელიც, ზოგადქართული ჩანს. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ იგი გვხვდება ერთმანეთისაგან ისეთ დაშორებულ კუთხეებში, როგორიც აქარა და გუდამაყარია.

ლედეხები (ს. მეგედა) — ფერდობი. სოფელი მალა მთაზეა. ლედეი აქ არა ხარობს. უნდა მოდიოდეს სიტყვა ლედიდან, რაც მდნარ თოვლს ნიშნავს. ეს ფერდობი შრ-სპირია და თოვლი ადრე იწყებს დნობას.

ლიახვი (ს. ფახვიჩი) — ველ-ტყიანი ფერდობი, მზისპირი. ძველდროს აქ სახნავები ყოფილა „ურჩელოების ნასახლარებია, ხატიც რაღაცა ყოფილა, ცხენები უხოცით“ (ბ. წიკლაური).

ლოთეს ხასფლო (ს. ლუთხუბი) — ქვაყრილი ფუნდუკის გორზე.

„აქ (ლუთხუბში) თავიდან დასახლებულა ლოთე ჩმაგაური, კაწალბევიდან გადმოსულა, მძლავრი კაცი ყოფილა, ეს ადგილი დაურქმევია. ზეით უბანში როცა ციხეა, იმას აუჯო, ლოთეს ციხეს იმით ეძახიან.“

ერთ კაცს, ლოთეს ბიძაშვილს, კაწალბევიში კი ცოლი ჰყოლია. ლოთესა ჰყვარებია. წისქვილში მუღსწერია იმ კაცისთვის და მუქლია, იმისი ცოლი და შვილი წამუსხიან. მელანო კივილია იმ ქალსა. ლაბაზი ქალი ყოფილა. ლოთეს უღვაში მუქერია იმ მოკლეღისთვის და ისიც წამაულია. შაყრილა მთელი სოფელი და წამოსულა ლოთეს მოსაყლადა. აქედან თოლი ჰქონიყო ლოთესა და ფუნდუკზე რო გადმოსულან, ველო იარაღი. იმ ქალის შვილისად უთქომ, წამაღლე, იარაღი, უნდა ეიომოთო. მასმლოლიყო ფუნდუკის გორზე. იმ ბაღს უწოდებდნენ უყოლებია ქართული თოფი და მუქლია. აუღლია და მიჰგებდნენ ლაშქარსა: ლოთე მე მოგვალ, ჩმაგაურმაო, ფუნდუკი გაეასისხლიანეო! იქა მარხია ფუნდუკის გორზე ისა, საფლავი ეხლაც ეტყობა, ღორღია მიყრილი“ (ივანე წიკლაური).

ლომისა (ს. ქმელეთა) — ხატი. სათემო, მთავარი სალოცავი მთიულების.

იტყვედ წაყვანილ ხალხს სათათრეთიდან ლომა ქარი გამოსძლია, უვლია, უვლია და მანდ მთაზე გახტოქლია. იმ ადგილას აუშენებიათ ეკლესია“ (მთა ბურღელი).

ლუთხუბი (ფშაველები ამბობენ: ლუთხუმი) — შავი არაგვის მარცხენა შენაკადის (ფსანაურიდან 6 კმ-ზე) სათავეშია. ყველაზე დიდი სოფელია გუდამაყარში — 56 კომლი.

„ჩვენ ამდიდანა ვართ ძირადა (არხოტოდან); დავდიოდით კე ხატშია მამაჩემის სი-ოცხლითა, ეხლა კი აღარ დავდივართ“ (წიკლაური ივანე).

მაზიტიანი (ს. წინაშეპარი — გუდამაყარი) — უბანია. აქ პირველად მაზიტა იფუკიურის ჩამოსახლებულა დუმაქსოდან და მისი შთამომავლები ცხოვრობენ, აფუკიურები.

მაკრატელანი (ს. ბურსაქირი) — ზედადობზე კლდეები ისე როგორმეა ჩამოსული, მაკრატელსა ჰგავს (მარო წიკლაური).

მახაწარიანი (ს. სიყანანი) — უბანია. უნდა მოდიოდეს კაცის სახელიდან მაქას-წეკრა, რაც ხევსურულში დღესაც გვხვდება.

მაშული (ს. ზანდუკი) — მაშული. „მაშული“ მხოლოდ ერთხელ გვხვდება დამოუკიდებლად, აღმანის (უმთავრესად კაცის) სახელთან ერთად კი ხშირია, რადგან მაშულები კერძო პირთა კუთვნილებაში იყო. მაშულს უწოდებენ მიწის იმ ფართობებს, რომლებიც წინათ სახნავ-სათესი იყო, ახლა კი სათიბებად (უმთავრესად) ან საძოვრებად არის ქვეული.

რაკი „მაშული“ ერთგვარად ზუსტად ასახავს მიწის ფართობის რაობას და ამასთან გაერკელებულიც არის, ჩვენ ის ერთ-ერთ საუკეთესო ტერმინად მივიჩნიეთ ტოპონიმთა განმარტებისას.

მაშულანი (ს. ქორონი) — უბანი, გვარად მაშულაძეებიც ცხოვრობენ.

მანახური — სოფელია მთიულეთში, ფასანაურის ზემოთ, არაგვის მარცხენა ფერდობზე. სახელწოდება უნდა მოდიოდეს კაცის სახელიდან მანასე, — ურ კუთვნილებითობის სუფიქსის დართვით (იხ. გვ. 38).

მართალქევი||**მართალქელი**||**მართალაის ქელი**||**მართალი ქელი** — სწორი გორების, სწორი ხეების ზოგადი სახელებია. აქ მართალი სწორის მნიშვნელობით არის ნახმარი ისევე, როგორც ეს ძველ ქართულში იყო.

მასიახს ქევი (ს. ბურსაქირი) — მაქსია რქმევია კაცსა, იმ ქევეზე მოუკლია ზოესა (მარო წიკლაური).

მაქაურები (ს. კიშპარიანი) — მთები. უნდა მოდიოდეს კაცის სახელიდან მაქა. ერთვის კუთვნილების — ურ სუფიქსი (იხ. გვ. 38).

მაღაწლო, მაღაწლანი — მთის სახელია, რომელიც საერთოა სამი სოფლის: დიჭოსი, საქერის, ცხველიათის. სახელწოდება უნდა მოდიოდეს მაღლა წყლიდან. აქ თითქმის ზედ მწვერვალზე გამოდის წყარო.

მელაგურები (ს. არაქვეთი) — მაშულები. უნდა იყოს კაცის სახელიდან. ერთვის კუთვნილების — ურ (იხ. გვ. 38).

მენესო (ზორხი) — სოფელია ზორხის ხეობის ზემო ნაწილში, ხეობის მარჯვენა ფერდობზე. სამი მოსახლე ცხოვრობს, ადგილიც პატარა აქვს. ცხოვრობენ ჟეიბაშვილები.

მენესო — სოფელია არაგვის მარჯვენა მხარეს ფასანაურისა და ანანურს შუა, თბილისიდან 74 კმ-ზე.

მერი (ს. დავითურები) — (იხ. მერის ციხე).

მერიხ კლდე (ს. დავითურები) — (იხ. მერის ციხე).

მერიხ ციხე — ფასანაურის ქვემოთ, დაახლოებით 8 კილომეტრზე, არაგვის მარცხენა მხარეს, ტყიან გორზე, დგას საშუალო ზომის ციხე, რომელსაც მერის ციხეს უწოდებენ. სოფელ ბუჩანში, ვისაც ეს ციხე და ეს ადგილი გუთენის, ჩამაწერინეს: „ამ ციხეს მერის ციხეს იმითომ ეძახიან, რო ვილაყა მერისი ყოფილა“. ასეთია ხალხური გადმოცემა. ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი პროფ. ს. შაქალათა, ჩანს, ამ გადმოცემაზე დაუარდნობით, წერს: „...მთიულებს ამასთანავე შეზერძოლება უხდებოდათ თითო-ორილა აქ შევამარულ ფეოდალებთან, რომლებიც მთიულეთში ბატონყმური წესების გადმოწერას სცდილობდნენ. მაგრამ მთიულეებმა ისინი ჩაბრა მოსაქეს: სამხედრო გზაზე დღესაც უჩვენებენ ერთ ციხეს, მერის ციხედ წოდებულს, რომელიც ფასანაურიდან თბილისის მიმართულებით რვა კილომეტრითაა დაშორებული“.¹ იქვე სქოლიოში დამატებითი ცნო-

1 ს. შაქალათა, მთიულეთი, 1930, გვ. 31.

ბა მოცემული: „ციხის სახელის მიხედვით შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ მისი პატრონი არტანუჯიდან ყოფილიყო შემოხიზნული, სადაც არსებობდა მერის მონასტერი, ვახუშტის ცნობით, გორგასალის მიერ აშენებული“.¹

სოფელ ბუჩანის და, კერძოდ, „მერის ციხის“ ასლო-მახლო მიკროტოპონიმთა აღწერისას გამოირკვა, რომ არაგვის ქალის სახნავე ეაყის იმ ნაწილს, რომელიც ამ ციხის გორის ჩრდილოეთით მდებარეობს, უკან მერე ეწოდება, ხოლო გორის სამხრეთით მდებარე ნაწილს — წინ მერე.

სიტყვა მერე ცოცხალია ზოგიერთ ქართულ დიალექტში, მაგალითად, გურულში („მერე — დაბალი, ნოყიერი სახნავე ადგილი“ — გ. შარ.), ჩანს ოდესღაც მთიულეთშიც იხმარებოდა ეს სიტყვა, დღეს კი აღარ იხმარება და ტოპონიმად შემორჩენილიც გაუგებარია.

ციხეებს უმეტეს წილად სახელები იმ ადგილს მიხედვით აქვს შერქმეული, სადაც ისინი დგანან, მაგ.: წვერთ ციხე (ციხე, ს. ქორალო), დიდველის ციხე (ს. ზაქანი), მელნის ციხე (ნაიბარი, ს. ციხისძირი) და სხვ. ამ შემთხვევაშიც, რაკი ციხე მერესთან იდგა მერეც ციხე ან მერის ციხე უნდა რქმეოდა. შემდგომში, როცა ხმარებიდან ამოვარდა სიტყვა მერე და სახელწოდებებში შემორჩენილთა მნიშვნელობაც გაუგებარი გახდა, მერე-ს ნათესაობითი ფორმა (მერის ციხე) დაემთხვა ქალის სახელს — მერის და ასე მოხდა შინაარსის შეცვლა, სხვაგვარი გააზრიანება.

მსგავსი ფაქტები ზხირია ტოპონიმებში (იხვევ. როგორც ლექსიკაში). მაგალითად, გამოჩენილ რუს ტოპონიმისტს, ე. ა. ნიკონოვს, მოჰყავს გადაზრიანების ასეთი მაგალითები: „... მდ. ცარიცა (ვოლგის შენაკადი), რომლის მიხედვითაც შეერქვა ქალაქს ცარიცინი (ამჟამად ვოლგოგრადი) მომდინარეობს თურქული სიტყვიდან სარი-სუ „ყუთოვლი წყალი“. ოხოტის ზღვის სახელწოდება გვეონია, თითქმის მიღებული უნდა იყოს რუსული სიტყვიდან охота, სინამდვილეში ის მიღებულია მასში ჩამავალი მდინარის სახელწოდებიდან охота, რომელიც გადაზრიანდა „ოხოტა“-დ“.²

მთიულეთში, სოფელ დავითურებში, ხვეის პირას მდებარე პატარა მამულს ჰქვია მერე, ხოლო მის თავზე წამოუდებულ კლდეს — მერის კლდე — ეძიალა მერი გაღმოვარდნილა ამ კლდიდან“, — ჩამაწერინეს. აქ, რა თქმა უნდა, ვილაცა მერის გაღმოვარდნის ამბავი გამოიგონეს მას შემდეგ, რაც მერე მერი-დ იქცა.

მეშვერდაათმა — ფერდობის, სახნავე მიწების სახელია სოფელი დარბაზლში (მთიულეთი). უნდა მომდინარეობდეს კოშლის სახელიდან მეშვერდარი ან, რაც თავის მხრივ უნდა უკავშირდებოდეს მცენარის სახელს ქეკარი. „ქეკარი — ეწოდება ფოთლოვან მაღალტანიან მცენარეს, რომელსაც საშველდაც იყენებენ“³ „ლოლო — მხვ. ფშ. ხვეს. ქეკარი, ქეკარა“ (ა. შავ.). რაკი ეს სიტყვა მეზობელ სამ დიალექტში გვაქვს, უნდა გვეჩვენოს მთიულურშიც. მცენარეთა სახელების მიხედვით აღმანიშნისათვის შერქმეული სახელები და ზედმეტსახელები ზხირია მთაში. არქმევენ ამა თუ იმ მცენარის თვისების ან ფორმის მიხედვით (მდრ. კინჭარა, მურყანა, მავალურძა, და სხვ.). შეიძლება ამ მცენარის სახელი „ოქახისათვის“ შეერქმიათ ქეკარის საყვებლად მომეტებული ხმარების გამო.

თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, ფუძისეული თანხმონების გ-სა და კ-ს (მეშვერდა — მეშვერდა) სხვადასხვაობა სიმძნელეს არ ჰქმნის. როგორც ეს სერგი ჟღენტსა აქვს გამოკვლეული,⁴ მთის დიალექტებს ძველი ქართულის მსგავსად, ახასიათებს ბევრათა მეტი მღერობა ბარის დიალექტებსა და სალიტერატურო ქართულთან შედარებით. ამიტომ

¹ ს. მაქალათია, მთიულეთი, 1930, გვ. 31.

² В. А. Никонов, Введение в топонимику, М., 1965, стр. 129.

³ ვ. ითონიშვილი, ხვეის ტოპონიმია, თბ., 1971, გვ. 158.

⁴ ს. ჟღენტი, ქართული ენის ფონეტიკა, თბ., 1956, გვ. 231.

მშობია ბარის დიალექტებსა და სალიტერატურო ქართულში არსებული ყრუ ბგერების გამეღერების შემთხვევები მთის დიალექტებში: კურკო-გურკო, პატარძალი-ბატარძალი. მსგავსი ფონეტიკური ცვლილებები თვით მთიულეთის სხვა ტოპონიმებშიც გვხვდება.

მევენგრაიო ქიდი (ს. ს. გოგნაურები, დარძულნი) — ფერდობის სახელია. უნდა მოდიოდეს კომლის სახელისაგან — მექვეგრანი, რაც თავის მხრივ უნდა მოდიოდეს შენარის სახელისაგან — ქეკარი.

მეჭილაურები — სოფელია ხანდოს ხეობაში. ცხოვრობს 20 კომლი, გვარად, გეროტიშკილები და მოთიშვილები. სახელწოდება უნდა მოდიოდეს კაცის სახელისაგან — მეჭილა. ერთვის კუთვნილების სუფიქსი — ურ (იხ. გვ. 38).

მილის თავი (ს. არაქვეთი) — ფერდობი. ამ ფერდობიდან მიღებით არის გამოყვანილი წყარო სოფელში.

მიტალა გორი (ს. ბაქურაძე) — გორია მთის. აქ გამოდის ერთგვარი მინერალური, უგაზო, უგემური წყალი — მიტალა.

მიყორანი (ს. სეფე) — უბანია, მიყორაშვილები ცხოვრობენ.

მკერვალნი (ს. ქვეშა) — უბანია, მკერვალიძეები ცხოვრობენ.

მკერაფე (ს. ცხედილო), მკერეინი (ს. ზანდუკი) — მთა, ტყე ხატისაგან დაცული. „ხატის ტყეა, ხატის ადგილი, აქ შეკრა არ შეიძლება: არც რამის მოკრა, არც ქარჩის გამოკრა“ (ი. ბექაური).

მკითხავის მსხალი (ს. წითლანი) — პანტის ხეა. მკითხავი ცხოვრობდა ამ ხესთან ახლოს.

მკითხავის წყალი (ს. წითლანი) — მაღლა ფერდობზე გამოდის წყარო, რომლითაც მკითხავი სარგებლობდა.

მლაშის ქვეი (ს. ნადიმანი) — ხეცია, მდინარე. აქაურმა კაცმა ნიკოლოზ ნადიმაძემ მიაბო; „ვიღაცა მწყემსს მიჰქონებია მთაში მარილი ვირთა. ამ ქვეში, ერთგან სადღაც წყალში წაჰქცევია, მარილი ჩამდნარა და იმაზე ეძახიან მლაშის ქვესა“-ო.

მეზობელ სოფელ ნაღორეში კი ენაო ბექიშვილმა შემდეგი თქვა: „მაგ ქვეს მლაშის ქვეი კი არა, ლაშარის ქვეი ჰქვიან სინამდვილეშიო, მაგ ქვეზე ლაშარის ნიშაო“. ჩემის აზრითაც ეს მეორე უფრო შეფუთვება სინამდვილეს. ლაშარის ნიშის მიეწეების შემდეგ არის მომხდარი სახელის გადაზარანება.

მონაური||მონურა (ს. არაქვეთი) — მამული. კაცის სახელიდან მონა. ერთვის კუთვნილების — ურ სუფიქსი (იხ. გვ. 38).

მოძახურაიხ კლდე (ს. მაქარათა) — სოფლის თავზეა პატარა კლდე. ადგილობრივ მითხრობ „აღბათ აქედან თუ იძახდენ“-ო. ჩემის აზრით, ეს სახელწოდება იგივე მოძახურაიდან მოდის, რაც ფშავ-ხევსურეთში იცაო. მათი რწმენით ზოგიერთი კლდეა, ღრანზე ხეიდან ან საერთოდ ზნელ ღამეში, ავი სული (მაძახურა) კაცს სახელს დაუძახებს. მისთვის პასუხის გაცემა არ შეიძლება, აღამაინს დაეპატრონებაო. ამიტომ არის ღამით თუ ისტუმრებით მთიელს, სანამ მესამედ არ დაუძახებთ, ხმას არ გაცემთ.

მრეველანი (ს. ქორილო) — ნასოფლარია, გორი. „მრეველანი იყვნენ, მრეველი-შვილები, იმათი ადგილებია. კახეთში გადავიდენ „(მაშუკა წამალაიძე).

მუგუდა — სოფელია ქართლის ხეობის მარცხენა მხარეს, მაღლა სერზე, კლდიან გორზე. კლდეზეა ამოკვეთილი სახლის საძირკვლები და შუკები. მეტიწილი სახლებისა უკვე მიტოვებულია, ქალაზე ჩამოვიდნენ, ხამუშას (იხ.) ცხოვრობს სამი გვარი: ციხელა-შვილები (ძირად ხევსურები), კოტორაშვილები (ძირად ფშაველები), გიგაურები (ძირად ხევსურები), სულ 15 კომლი.

მუნჯა, მუნჯანი (იხ. მუქა).

მურყნანი (ს. ამირნი და სხვ.) — მურყანი ამ ქალაზე წინათ ყოფილა. ამჟამად არსად აღარა დგას მურყნის ხეები, გაჩხილია და ქალებიც გამოირყული. მხოლოდ სახელები-ღა შემორჩა.

მუდურე — სოფელია ქადის ხეობაში, მთიულეთის სათავეში. სახელწოდება შესაძლოა ზანოზში იყოს და მოდიოდეს სიტყვიდან **მუ ხუ რ ი** — განაპირა.

მუქათ თავე (ს. ზანდუკი) — ფერდობი. (იხ. **მუქანი**).

მუქა, მუქანი — ერთგვარი უგზო და უგემური მინერალური წყალია, სასმელად უყარისი. მიტალასაგან (იხ.) განსხვავებით ეს კენჭებს წითლად ფერავს. მუქა და მისგან წაწარმოები მეორადი ტოპონიმები ბშირია, სადაც კი ეს წყალი გამოედინება.

მურალაქევაი, მურალი მთა, მურალქედაი (და მისთ.) — გაერყელებული, ზოგადი სახელია ცუდი, მიუდგომელი ხეებისა და მთებისა.

მურალაის ქევი (იხ. **მურალაქევაი**).

მურალი გზები (იხ. **მურალაქევაი**).

მურალი მთა (იხ. **მურალაქევაი**).

მურალქედაი (იხ. **მურალაქევაი**).

მქელურთ ტყე (ს. იუხო) — ტყიანი ფერდობის სახელია. მოდის გვარიდან — **მ ქ ე ლ უ რ ი**.

მწარიაი — (ს. მაქართა) — პანტის ხეა, შუა ფერდობზე დგას, ძველ სახნავე-სათეს მამულებში. ძალიან მწარე ნაყოფს ისხამს და იმითმ შეარქვეს. მწარია კაცის სახელიც არის. ნინო ჩოხელმა, აქაურმა მოხუცმა ქალმა, მიამბო: „ქორქელი კაცი ყოფილა სტუმრად ბესლამიანთასა. თუ ზის და ბესლამიანთ დედაკაცი რამ შამოსულა: — მწარიაზე რაიმე შამქდარაო. ამ კაცს ზურგზე გადახედნება დაუწყია, წამამდგარა: სად ვინ შამქდარაო. თურმე ბრუნავს კერაშია. გვიამბიან ესე რაიმა, დაგვლივიან სიცილსა“.

მწოროთ ქევი (ს. ბურსაქირი) — წყლიანი ხევი, **მ წ ო რ ი ე ბ ი** (ციხეელი) დგახ შევრი.

მქედლეური (ს. ნაღორევი) — მთა. კაცის სახელიდან **მ ქ ე დ ე ლ ი**. დაერთვის ქუთხილების — **ურ სუფიქსი** (იხ. გვ. 38).

ნაბაკარი (ს. ამირნი) — მთაა. ამ მთაში „დგა ძველებური ციხე, გალაქანიც ქვეთიარისა აქვს. შიშინარობის დროს იქ შადიოდა ხალხი, ეხლაჲ არი ნანგრევები. ამირიძეების ციხე ყოფილა იქა, ორსართულიანი. ეხლა ფერმის ხალხი დგა შიგ“ (მიხა ამირიძე).

ნაბერალი (ს. ბურსაქირი|იხ. ბერაუთო ქევი).

ნაბლაღვი (ს. დიქრო) — მამულები. ეს მამულები სოფლის ბოლოზეა და ნაკელი იქ წყლის საშუალებით შეაქეთ, **შ ე ბ ღ ა ლ ა ე ე** ნ: სოფელზე გამოატარებენ რუს და ჩაუმიღებენ მამულებისაკენ. ამ წყალში ცოტ-ცოტა ნაკელს ხსნიან და ბლაღა მიდის მამულებში, მამულები იბლაღება.

ნაღანენი (ს. ავენისი) — ძველი ნასოფლარია, ფერდობი, ზემო ავენისის პირდაპირი ფერდობზეა. ბევრი ნასახლარებია.

ნაღახანი — სოფელია თეთრი არაგვის მარჯვენა მხარეს, სამხედრო გზაზე, ფასანაურის ზემოთ 11 კმ-ზე. **ნ ა დ ი ბ ა ი ძ ე ე ბ ი** ცხოვრობენ.

ნადირა წყალი (ს. დგნალი) — წყაროა. „ნადირა ყოფილა მწყემსი, ის მანდ თელასთან რასთანმე მისულა, ნესტიანი ყოფილა, გამოუთხრია და წყალი გამოსულა“ (დომოტრი ნარიშკინძე).

ნავენახარი (ს. ავენისი) — მამულები.

ნავენაქობი (ს. კივილანი) ვენახი ამჟამად ქინვალის ზემოთ არსად არის და არც არავის ახსოვს, მაგრამ, ჩანს, წინათ აქი, მთიულეთის ქვემო ნაწილშიც უნდა ყოფილიყო ვენახები, როგორც ამაზე ტოპონიმები მიგვანიშნებს.

ნათერძები (ს. ქოროლო) — მამულებია. „უსწორო-მასწორო, კლდისი ადგილია და ქვნის დროს ნათერძები რჩება და მემრე ქარხით ვასწორებთ“ (მამუკა წამალაძე). „თერძული — ნათესი, კნული“ (საბა).

ნაკაზარმდები (ს. ბურსაქირი) — ნანგრევებია. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, როცა სამხედრო გზა გულამაყარზე გადიოდა, აქ, ბურსაქირში რუსის ქაი მდგარა მათ

აქ ყაზარმებიც ჰქონიათ, საჩინობო და სხე. ამას ადასტურებს გარდა გადმოცემისა, აქ არსებული სხვა ნანგრევთა სახელებიც.

ნალეწიანის (ს. ზანდუკი) — იქ საზამთრო გომურები ჰქონდათ და საქონელს, როცა თივა შემოაქლდებოდათ „რეის წვერით“ (ნეკრით) კეზბაუდნენ, ტყეს ლეწაუდნენ, ამტრეუდნენ.

ნამეხარაი (ს. გამსი) — ნამეხარო, ბებერი არყის ხე ღვას. ერთხელ თივის სახეტიდან, მთიდან მომავალი ქალებისათვის წვიმას ამ გორაზე მოუსწრია. მისულან და ამ არყის ქვეშ შეფარებულან. ამტყდარა კეკა-ქუხილი და არყისათვის მუხი დაუკრია. ერთი ქალი მოუეცლა, მეორას გონი წასვლია. მას მერე ამ ადგილს ნამეხარს უწოდებენ.

ნამაალა (დამაალა, სადამალე) — ეს ზოგადი ტოპონიმი სამი მნიშვნელობით იხმარება: 1. უწოდებენ ისეთ სათიბებს (ჩრდილებში), სადაც თივა ტულ ამინდებში აღარ გაშორება ხოლმე და ლეება; 2. ტუდის, უვარგისის გაგებით; 3. „ყამირს რო გასტეხდენ, ერთ წელს არ დასთესდენ, ბორტვი ჩაღებოდა და მერე დასთესდენ მეორე — მესამე წელსა“ (ს. დიჭო, ს. წიკლაური).

ნამტრევეები (ს. ბაკანი) — „ადრევე გატეხილი ადგილებია“. ყამირი რომ გატეხეს, მაშინ მიიღო ეს სახელი და შემორჩა.

ნანაყანი (ს. ბაქურკევი) — მამულები. ნ ა ყ ე ა (ხეეს.) — გატეხვა, მტრეევა. აქ: გატეხილი ყამირები, ადგილები.

ნაორმალა (იხ. ორმოები).

ნართ ციხე (ს. წყერე) — ნარიმანიძეების ციხეა.

ნართ წიხეილი (ს. წყერე) — ნარიმანიძეების ნაწისქვილარია.

ნარიანი, ნარიანა, ნარიანაი — ნარიანი ადგილი, უმთავრესად მთები, სადაც სათიბში თუ საძოვრებზე მოქარბებულა ნარი.

ნარული (ს. კიტოხი) — ბილიკი. რამდენიმე წლის წინ რუ გამოუყვანიათ ხევიდან; რუ გაუთხრიათ, წყალი მოუყვანიათ სოფელში. მერე ეს რუ გაფუქდა, გაუქმდა და ბოლიად ქცეულა.

ნახისხლი, ნახისხლარი — მამული. „ისისხლშია აღებული“ (ლადო ბენიძე). ხშირად გვხვდება ამ სახელწოდებით მამულები და თითქმის ყველგან მოკლულის საფასურად, კაცის თავში ჩანს აღებული. ოდნავ სხვაგვარი ამბავი ჩამაწერინეს ს. ლაკათევის „ნახისხლზე“: „აკაია იქ მოკლული. ოთხეხი მოხედარია ოთხეხს (ძაღვები). ჭაუნარა — თი გამოისულა და ჩვენების ოთხეფი ქმლით შაუკლავ. იმ კაცის და ჩენ კაცსა პყოლია, მძლავრი კაცი ყოფილა. იმ ქალს დაუძახნია ქმრისთვის: ჩემი ჩიქილა გეხუროს, თუ არ ჩახვედი და იმ ძაღვით არ ჩაქაფეო — ძმაზე. ჩასულა ისიცა და დაუკაფია ცოლის ძმა. აკერტა და მიყარა იმ ძაღვზე“ (ვანო საქიძე).

ნაფრახალი — ნაფარხალი, ადგილი, სადაც ადრე ფარები იყო.

ნაფუძარი — ძაღვ გაერცელებულია ტოპონიმი. უწოდებენ სოფლის ირგვლივ, სოფელთან არსებულ კარგ სახნავ-სათეს მამულებს, ადგილს, მუდამ წელს რომ იხვენებოდა.

ნაქარაია, ნაქარჩაი, ნაქარჩაი, ნაქარჩაი, ნაქარჩაი — ამ ფორმებით გვხვდება სახელი იმ მამულებისა, რომლებსაც გუთანი ვერ უდგებოდა და ქ ა რ ჩ ი თ (ცალპირა წერაქვით) აშუშავებდნენ.

ნაქიჩვარი (ს. გვიდაძე) — ლოდია, თითქოს ნ ა ჩ ლ ი ქ ა რ ი ატყვიანო, ისეა ამოღრნებული (ქ ი ჩ ი — ზღიქი).

ნაქრუშალი (ს. ტუტქნაურები) — მამული, სადაც ქ ე რ ი მ ა ითესებოდა. ქერი-მა ერთგვარი პერელი იყო.

ნაქრუშლარი — ხშირად გვხვდება. ეწოდება მამულებს, სადაც ქუშმელი (იხ. ლაქუშა-რა) ითესებოდა.

ნაღორევი — სოფლის სახელია მთიულეთში. თეთრი არაგვის მარჯვენა მხარეზეა, ქვეშეთის ქვემოთ, სამხედრო გზაზე, თბილისიდან 100 კმ-ზე. ნაშუალები ხევი ჩამოდის სოფელთან, ღვარი ჩამოდის ხოლმე. ადრე სანლებიც დაუტანია მიწიან ღვარს.

ნაუვერი, ნაუვერა, ნაუვერაი, ნაუვერბი, ნაუვერაინი, ნაუვერაინა — ძალზე გაერცელებულია იმ მამულების, ეკლების აღსანიშნავად, რომლებიც ტყის შემოყრეცით (შემოკრეცით) არის გამოღებული.

ნაჩახტარა (ს. ლიწო) — იმ მამულში ჩახტებს ზღვამდენ. ჩახტებს ეძახიან. ხალის რო დაზღმენ, წერილ შეშას რო დააწყობენ“ (ს. წიკლაური).

ნაჭარაი, ნაჭერაი, ნაჭირაინ — ადგილები, სადაც ტყე გაუჭრიათ. „ამ ადგილას წინავე ტყე ყოფილა, მამრე გაუკაფიათ, გაუჭრიათ და საწნავი მამულები გამოვლიათ. აბა, ენლაკი ეონლა წნავს, კუთი მიწა ყოფილა, უქვო, კარგი“ (ნინო ჩოხელი, ს. მაქართა).

ნაჭორვეი — ადგილი, სადაც წინათ ქორი (ქვარი, ხატი) ყოფილა და აღარ არის.

ნოორაის კლდე (ს. საჩალის ქალა) — კლდიან ფერდობია, ნოორა მოდის, გაზეული ნოორია, წერილი, წერილი ფოჩები აქვს.

ოხანო (ს. ათნოხი) — შესაძლოა ესეც ერთ-ერთი ზანური ტოპონიმი იყოს (იხ. ღუძაცხო). ოხანო ქართულად ითარგმნება როგორც სახანო, ე. ი. ზანებისა, ზანების მთა.

მეორე მხრივ შესაძლოა მომდინარეობდეს მცენარის სახელწოდებლად უზანი (იხ. გვ. 38).

ოქიშური (ს. ოხო) — მამულია. მოდის კაცის სახელიდან ოკიშა. ერთვის კუთვნილების — ურ სუფიქსი (იხ. გვ. 38).

ოთნოკოთ ქელი (ს. ქიკანი) — ტყიანი გორია. „ღვლედი ყოფილა აქაური, ბალიანთ ქელზე უცხოვრია. კარგი ქალები ჰყოლია. ოსებს გაუვიათ და გაუტაციათ. ღვლედი სადაც ამბავზე ყოფილა. მოდის თურმე გორზე, გატენილი ხურჩინი მოაქვს. გაუგია ეს ამბავი, ხურჩინი წიფელზე შეაქიღნია (იფნაურთ წიფელს ეძახიან, ისეა ღვას) და ოსებს გამოსდგამია. დასწევია ბეჭენში (ოსების ადგილია), შეიღი მალედა, მერე, სასიძო წამაუყვანია:

ეს ქიკაიძე ხუტეცი,
ნეტაე რამ გააცხარაო,
ხურჩინი ხეზე შაქიდა,
წიგნები გადაყარაო...
შეიღი ბეჭენში მეგლა,
მერე თან მაიყვანაო.

აუყვანია ბალიანთ ქელზე, შინ და მაშინლა უკითხია ქალისათვის: — მოგწონსო?

— არაო, — ქალს უთქვია. გაუყვანია ეს ოსი ღვლეს ორთნიკოთ ქელზე, წაუყენებია კლდის თავზე, გაუყრია ხმალი და გაუგდებინებია თავი“ (გიორგი ქიკაიძე).

ორმოვნები (იხ. ორმოვები).

ორმოვები — ასე უწოდებენ ადგილებს, სადაც წინათ მქედლებს ნახშირი უწვიათ. ხე-ტყეს ორმოვებში სწვავდნენ და ანახშირებდნენ. ორმოვები ახლაც ემჩნევა.

ორმოუა (ს. ბიბილიანი) — ფერდობი. პატარა ორმო ყოფილა (იხ. ორმოვები).

ორწყალანა (ს. ფახვიფი) — ჩვეულებრივ ორწყალს ორ ხევის შესართავს უწოდებენ; აქ კი ორი წყარი გამოდის.

ოხაურაი (ს. შონისი) — მამული. მოდის კაცის სახელიდან ოსა. ერთვის კუთვნილების — ურ სუფიქსი (იხ. გვ. 38).

ოფი (ს. ანანური) — არავის ქალა. ადრე იქ ოფის ხე მდგარა, გზის გაყვანის დროს მოუჭრიათ, სახელი კი შემორჩა.

ოშპიტელი (დ. ფასანაური) — ესანია გუდამაყრის ხეობის დასაწყისში. სქართველოს პირველი სანებდრო გზის გაყვანის შემდეგ გუდამაყარზე, აქ აღუმენებიათ სამხედრო ყაზარმები. ამ ყაზარმებში პირველი მსოფლიო ომის დროს გაუხსნიათ კოსპიტალი თურქეთის ფრონტზე დაკრალი ქარისკაცებისათვის. შემდეგში აქ დასახლებაც ვაჩენილა. უცხოურმა სიტყვამ კოსპიტალიზმი კი მიიღო ადგილობრივი სახეცვლილება — ოშპიტელი.

მარეხნი (ს. გოგნაურები) — ფერდობის სახელია, კლდეების ახლოს. ძვ. ქართულში **ჟაჰოქვაბულს** ნიშნავს. აქაც იგივე მნიშვნელობით უნდა ყოფილიყო.

პატარა საქობე (იხ. დიდი საქობე).

პაიჭური (ს. სიონა) — ფერდობი. კაცის სახელიდან ან ზედმეტსახელიდან, რომელსაც ერთის კუთვნილებითობის — ურ სუფიქსი (იხ. გვ. 38).

პელუაბ წყალი (ს. ზანდუცი) — 100 წლის მოხუცი ქალი, პელუა ცხოვრობს ამ წყაროს სიახლოვეს. (1969 წელი).

პირაშვე-ფუძის ანგელოზი — გულამაყრელთა მთავარი სალოცავია სოფლების — 'ს. ღუშაძისა და ს. ჩოხის ქალაზე. აქ ორივე სალოცავის ნიში გვერდისგვერდ არის, შავრამ მთავარი პირიშეა. ფუძის ანგელოზის მთავარი სალოცავია ხევსურეთში, ს. უკანაქოს, ამიტომ მას მეორენაირად აქოობასაც უწოდებენ. იქ ძირითადად წიკლაურები და ბეჭაურები გადადიან, რადგან ეს ორი გვარი ხევსურეთიდან მოსულად ითვლებიან.

პოვლეურაი (ს. იუბო) — მანული — კაცის სახელიდან **პ ა ე ლ ე** (იხ. გვ. 38).

პოვლეური — სოფელია მთიულეთში, ანანურის ზემოთ 4 კმ-ზე, აბაგვს გაღმა, დიდი ჭოფელია, შენაზე ხევი ჩამოედის. სახელწოდება მოდის კაცის სახელიდან **პ ა ე ლ ე**, ერთის კუთვნილების სუფიქსი — ურ (იხ. გვ. 38).

პურაბ ერისთავს ხევსურეთში რო უმონია, მაშინ კაცები გაუგზავნია სოფლებში: გაიგვთ ვინ რას ამბობს ჩემზეო.

ერთგან ბანზე ასულან და ქვესურის ქალი თუ უმღერის შეილებსა: ნუ გეშინიანთ, ზურაბი არ დაგკოცავთ, მაღლიანიო.

ზურაბს გაუგზავნია ხალხი მეორედა და უთქვია: წადით, იმის ბანზე ცეცხლი დაანთეთ, რო არ აგვეჩიროს. დაუნთიათ ცეცხლი, დასცემან და სხვები სულ ამოუწვევტათ. ის ოჯახი კი თან წაუყვანიათ, წაუყვანია ბაზალეთის მინდორზედა: სად გინდათ რო დაგასახლოთო. იქედან გამაუხედნებავ და დაუნახიათ ეს ქმალას (იხ.) წვერი: აიშ მთის ძირში მიგერკეთო, მთის ხალხნი ვართო. მოუყვანიათ და დაუ-სახლებიათ სამნი ძმანი. სამ ქვესურზე მოვდივართ" (ვანო ფოცხვერაშვილი).

პოვროტო (ს. დარძლანი) — გზის მოსახვევია, ახალი, სამანქანე გზის (რუს. поворот).

პოლაბს ნაქობარი (ს. ბურსაქირი) — საწველო ცხერის ბრიგადირი იყო პოლაბ (**პ ა ე ლ ე**) და მისი სახელი შეერქვა მთას.

ფიფანის — სოფელ წიფორის ქვემოთა უბანია. აქ ადრე **ფ ი ფ ი ა შ ე ი ლ ე ბ ს** უცხოვრიათ. ისინი ხორბში გადასახლებულან, აქ კი ქავთარაძეები გადმოსულან სოფ. ჭეშვიდან.

ფოფონი — სოფელია ლაქათქეზე, მაღლა გორზე.

ადრე აქ სოფელი არა ყოფილა, უცხოვრიათ მთაში, ლითბეს. მერე გადმოსულან შონჩოში (იხ.) — შონჩოხიდან დასახლებულა — **ფოფონი**" (სიმონ ნარიშკინე).

რეჟიაილირეჟი — სოფელ ბურსაქირის ფერდობზე (გულამაყარი) ჩამოშლინარე ნაკადულის სახელია. ჩემის აზრით, ეს პილდრონიში მომდინარეობს რუსული სიტყვიდან **река** და აი რატომ. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, როცა სამხედრო გზა გულამაყრის ხეობაზე გადიოდა, სოფელ ბურსაქირში რუსის ჯარი მუდმივად მდგარა. მათ აქ ჰქონიათ უზარაქები, ღუქანი, სასადილო, საჭინიბო. ამაზე მიუთითებს დღევანდლამდე შემორჩენილი მათი ნანგრევები და სახელწოდებები: ნაკაზარმლები, ნაკანუშნარაი, ნადუქნარაი, რუსების გზა, სასადილოს ქვეი. რეჟიაი აქვე ახლოს ჩამოდის სოფლის დასავლეთ გვერდზე. ეს ნაკადული პატარაა, მაგრამ ავდრობაში საშინელი ადიდება იცის. აღმათ ამის გამო ხერხობილით შეარქვეს რუსებმა **река**, ხოლო გულამაყურელებმა ამ სახელს თვისებური დამოლოება მისცეს კინოობითობისა (შდრ. მთიი, ტყიანი).

თვითონ ბურსაქირის ხეზე მოედინება მოზრდილი მდინარე, რომელსაც ზანდახან ასევე რეჟიას ეძახიან. ეს მდინარე სოფ. ღუშაძისთან ერთვის ასევე მოზრდილ ხეცს ქედოს და წარმოიქმნება შავი არაგვი.

ჩუქიას ადიდებამთან დაკავშირებით ბურსაკირელმა ქალმა მარო წიკლაურმა, ასეთი ამბავი ჩამაწერინა:

„ერთხელაც ამ ჩვენ წყალს ძალიან აუდიდებავის არაგვი, გენაცულებ, და, — ნეფ-დღოფულნი საიდანღაც მასდენიან, მასულან ადიდებულ არაგვშია და მთელა ნეფიონნი დაღუპულან. მერე რო დაუქელიან დაჰოცილები, დედას რომელიდაცისას უტირია:

ქულოო, რექეს ნუ შაირეო,
რექესა, ბურსაკირისასაო,
ქულ-ჩიქილანი დაგვიყარგაო,
ქულ-ჩიქილანი ქალ-ვაჟისაო...
— დაჰარგულები არ არიანო,
ორთაჲ ჰყოლიან დედამანინო“.

ამაჲე ქალმა მითხრა: თვითონ შავ არაგვსაც რექეს ეძახიანო. ესეც, რა თქმა უნდა, რუსების გავლენით, რაკი ისინი ეძახდნენ рѣка-ს.

როსტაინი — ქალის ზეობაშა სოფელი, ზეგანზე სანამ ავიდოლეთ, ქალაქეთის ძირში. როსტაიშვილები ცხოვრობენ, 8 კომლი.

რუფი, რუფები, რუფნი — ეწოდება მთის ფერდობზე, გორებს შუა ჩამოღარულ, ჩაღმლილ სათიბ ფერდობებს. ამ გეოგრაფიულ ობიექტთა აღსანიშნავად სალიტერატურო ქართულში არა გვაქვს რაიმე ზუსტი ტერმინი, „რუფის“ შემცველი. თუ სხვა უკეთესი ტერმინი არ აღმოჩნდება რომელიმე დიალექტში, შეიძლება „რუფი“ ვაქციოთ ამ გეოგრაფიული ობიექტის აღმნიშვნელ ტერმინად ლიტერატურულში, მითუმეტეს, რომ ის მთის სხვა დიალექტებშიც გავრცელებულია.

რუხებობს ნახახლარები (ს. ღუმაცხო) სოფლის თავზეა. გორაზე. ომის დროს ვილაცია რუსები ყოფილან შემოხიზნულები, ერთი ოჯახი და იქ უცხოვრიათ, სახლი აუშენებიათ. ომის მერე წასულან.

რუჩუბი (ს. შარპიანი) — საბელწოდება მიღებულია ორი სიტყვის შეერთებით, ორი თანხმოვნის შერწყმით, ფორმირებული: რუჩუბები (შდრ. ჩვიდმეტი < ათ შეიჭრე შეტი).

ხააღაუშე გზა (ს. ძმინი) — დამრეცი გზა სოფლის თავზე, სადაც აღაუშეით (წნელის ან მათულის რგოლით) შემას ეზიდებიან, ათრევენ.

ხაამანათო — ეწოდება ადგილებს, რომლებსაც ამანათად მოსულ კაცს, ოჯახს გამოუყურებდა სოფელი. ამანათად მოსულს კი უწოდებდნენ საიდანმე გადმოხვეწილ, სოფელს შემოფარებულ კაცს, ოჯახს. ასეთს ჯერ სოფელში არ შეირევდნენ, განაპირებით ცალკე ძლეუდნენ სამოსახლოს, საამანათოს, სანამ კარგად არ გაიცნობდნენ, სანამ მათ გვარს არ მიიღებდა.

ხაქოო გორი (ს. საჩალის ქალა) — გუდამაყრიდან უკანაქოსაყენ, ზევსურეთისკენ გადასავალი მთის გორია. აქოობას სალოცაჲში მიმავალი მლოცაჲ ამ გორით მიდიოდა (იხ. საყერპო).

ხაბოლოყე||საბოლოყენი — ადგილები, სადაც ბოლოკა იცის: ერთგვარი ბალახ-შეცენარეა, ყველის წითხში ამოთრეულს კამენ უმაღ.

ხაბურთალო (ს. იუსო), საბურთეალანი (ს. გვიდაქი), საბურთელო (ს. გამსი) — ვაკე ადგილებია სოფლებთან ახლოს, სადაც ცხენბურთს თამაშობდნენ თურმე.

ხაბურთელო (ს. გამსი) — ხატია, ნიში, ქალაზე სოფლის ბოლოს. ეს საბელი ხატზე შემდეგშია გადასული. თავდაპირველად ასე უწოდებდნენ ვაკე ქალას, სადაც ცხენბურთს მართავდნენ თურმე. საბურთელოები სხვაგანაც გვხვდება მთელეთში.

ხაგრილობელი (ს. დოლასქელი) — ვაკე მთის წვერია. ზაფხულის სიცხეობაში საქონელი იქ დგება ნიაზე.

ხაგუბავი (ს. სოდევე) — გორი. „ძველი ნასოფლარია, შეიდსართულიანს ციხე მდგარა — დევების ნაიციუარაო“ (ქანაშვილი კოლა).

ხაგუდამყარუა (ს. ბაყერაძე) — გორაკია სოფლის თავზე, გზის პირას. აქ მგზავრ გუდამყარელებს უყვართ ხოლმე დასვენებაჲო, ასე მოთხრეს. ჩემის აზრით კი სხვა წარმოშობის უნდა იყოს, რადგან საგუდამყარო გუდამყარის სხვა სოფლებშიც გვხვდებოდა ტომონიშებად.

ხაგულბილი, ხაგულბი, ხაგულბაო, ხაგულბელაი, ხაგულბელნი — ზოგადი და ძალზე გავრცელებული სახელია იმ ადგილებისა, სადაც შემოღვრამაზე მთის ფერდობებიდან „თივებს“ მიათრევენ და დააყენებენ. ზეპისაგან უშიშარ ადგილას დაიგულებენ, შეიგულებენ. საგულბილიდან კი ზამთარში, თოვლზე თითოერთობით ჩამოაქვთ თრე-ვით სასათრე გზებზე, ნასათრებზე კაც-საბლებით შეკონილი.

საგულბელი თითქმის ყველა მთის ფერდობსა აქვს, ამიტომ ერთის სოფლის ტომონიშაში ხანდახან შეიძლება რამდენიმე საგულბელი შეგვხვდეს.

ხაღამლე — (იხ. ნამპალა).

ხაღვისუღები (ს. ჭეშაძე) — მთა. „ქიკათი ყოფილა ვილაჲა. ჩვენებურისთვის ეილა-ცისათვის მიუცია საღვისი და ეგ მთები გამოურთმევია“ (ვასილ პატაშური).

ხაღროზეთ ჭედი (ს. გვილაქი) — გორია. ამ გორით მიაქვთ ხოლმე ხატის დროჲა.

ხაღუცა — ადგილი, სადაც დუტი მოდის. ერთგვარი ღეროიანი მცენარეა. იქმევა უმაღ (ღეროსა ფტქენიან, თეთრ ძაფივით ძარღვებს აცლიან), სასიამოვნო მომწარო გემო და არომატი აქვს. ძალზე იშვიათად თუ საღმე ამოდის. წამალად ითვლება. ამიტომ ის სხვა სოფლებში მოქონდათ ხოლმე და ერბოზე, ყველზე ცელოდნენ.

ხაღობელანა, ხაღობელანი — უწოდებენ საღვებელის მსგავს მთებს.

ხაზურგენი (ს. გოგხაურები) — სათიბი მთაა, ცუდი, მიუღვამელი. ამიტომ იქედან ზურგით გაღმოაქვთ თივა და გორზე აგებენ.

ხათაგურაი (ს. კიტოხი) — ველა სოფლის ახლოს. „ანგელოზთ ღამეობას“ თავგებს გამოჩვენებს კე სახლდანა: ქოხზე დაახვევენ ჩალას, ცალხელში იმას დაიჭერენ, ცალხელში — ხინკალს. უკანმოუხედავად უნდა წაივდნენ და იმ მამულში მივიდნენ. ის ქოხი უნდა გადავადონ იქ, ხინკალი შეკომონ. სანამ არ გაათავენ, არ უნდა მოიხედოს, თორემ თავგები შინვე მობრუნდებიან“ (ელისო ბეჭაური).

ხათოფა ხაზლი (ს. ზამთრელი) — დიდი, ნახევრად ჩამონგრეული სახლია აქ. საწყობით იყო ხატის ნივთების, სალუდე ქვაბების.

ხათოფავგორი (ს. სონდისელა) — სოფელთან ახლოს ეს გორი. საღამოს შინისაყენ მომდინარე საქონელს იქა თვლიან მწყევსებში.

ხათოფია, ხათოფენი, ხათოფიათ ჭედი — შერჩეული ადგილი სოფელთან, სადაც თოფის (მშვილდისრის) ნიშანს დგამდნენ და დგამენ ახლაც. „აღდგომა დღეს იქ კერების დადგმა ეიცოდით და მშვილდისარაობა“ (ა. ზახელი).

ხაყერპო (ს. ბაყერაძე) — უბანია. „წინაჲ აქ დევებს, კერაებს უცხოვრიათ. ამ ზემოთ (უბნის თავზე), ვაკეზეა იმათი ნაჲორჭარალები (ნასახლარები). აჲოობას სააჲოო გორზე (სახალის კალა) დადენილა ხალხი, მლოცავი, ამ საყერპოზე კერაებს არ უშვია. იმაზე, სააჲოო გორზე ცუდი საყალბა, ცხენები, ხალხი კლდებზე ცეიოდა თურმე. წამოსულა ფუძის ანგელოზი: ეგენი ჩემ ყმათ სტანყენო, — დარეგია ლახტითა და ამაუწყებტიან. სამი მაჲელაჲ, მეოთხე გაქქეგია. გამოზღგომა და სამიოთხოს ჭეუზე დასწევია, იქ მაჲელაჲ. ფუძის ანგელოზი მარტოჲა ჩამოსულა იმათ ამოსაჲოცად; იქ, მთაზე იმისი მოძმე ანგელოზები დამჩაღან: კობალე, პირქუში. რო დაუგვიანია, წამოსულან ისენიცა. ცარცელად გორ რო ჩამოსულან, მისულა ფუძის ანგელოზიც. დამსხდარან და პერი უქამათ. ეხლა იქ ღროშას აბძანებენ. მას მემრე აჲოობას ამ საყერპოზე დაღის ხალხი“ (ბაძია ფიცხელაური).

ხაყეცე — სახელწოდებაა ისეთი ადგილებისა, სადაც საყეცე მიწა, ერთგვარი თიხა.

ხაყელა — ძალზე გვერდობი ფერდობის წელზე უცებ შევსებული ადგილების სახელი.

საკივარაო (ს. ფახივი) — ძალზე დამრეცი ფერდობია სოფლის დასავლეთ გვერდზე, გადმოსახელ მხარეს. „ზაფხულობით არ ეშვებთ მანდ საქონელსა, გადაცივიანო, შემოდგომაზე კი მაინც გადადიან, რაკი მანდ ყველაზე კარგი ბალახია შემონახული; ას-ხლტება რამა და დაყრავდება, დაიწყვებთ ჩვეცა კივილსა“ (ე. წიკლაური).

საკირე — უმეტესწილად ისეთ ადგილებს ეწოდება, სადაც კირი დაუწვიათ წინათ. მაგრამ იშვიათ შემთხვევაში ეწოდება ისეთ ადგილებსაც, სადაც თეთრი, კირივით მწიწა. ასეა, მაგალითად, ს. როსტათას.

საკიტრიაო — ეწოდება იმ ადგილებს, სადაც მთის მცენარე კიტრა||კიტრანა იზრდება. მაღალეროიანი მცენარეა, ევრტიკალურად შეიკრება და ზელ ისხამს წახნაგოვან გრძელ ნაყოფს, რომელშიც რამდენიმეკივად ჩამწყრივებულია ფორფიტისებრი თესლები. თიხის ღრის ქამენ.

საკიტფწალი (ს. მეგუდა) — წყარო. გუბელ ღვას და ამიტომ ამოსაღები ანუ ამოსაკიტფი წყალია.

სალაბე (ს. დავითურები) — „ლაბებზე (სათარზე) ვაწყობდით ძნას, კარტობილან ტომრებსა და ისე ჩამოეთართო“.

სალამაურები (ს. კიკანი) — მთა. კაცის სახელიდან სალამა (იხ. გვ. 38).

სალაქური — სოფელია მთიულეთში, თეთრი არაგვის მარცხენა მხარეს, ფსანაურის ზემოთ; ცხოვრობენ კობაძეები.

სალოცო — ზოგადი სახელია ადგილებისა, სადაც ცხვარს, ძროხას დანაყილ მარილს უყრიან და ილოკინებენ. ზოგან პირდაპირ ბუნსოზე უყრიან, ზოგან სიბუბია დაწყობილი.

სალოცო ქელი — გორი, რომელზეც ეაკობ ადგილებია, სადაც საქონელს მარილს ალოკინებენ (იხ. სალოცი).

სალოცხ კლდე (ს. გელიძე) — კლდე არის, რაღაცა მარილის მსგავსი ფენები აქვს, იმასა ლოკეს ნადირი მარილად.

სამალობა — ზოგადი სახელი ძალზე დამრეცი ადგილებისა თივების სათრელ გზაზე, სადაც თივები ზამთარში თრევისას ძალზე სწრაფად შოდის, ცურდება — მალდება.

სამარილე ქელი — გორი (იხ. სამარილე და სალოცო ქელი).

სამარილე — ზოგადი სახელი ადგილების, სადაც საქონელს ამარილებენ, მარილს აქმევენ (იგივე სალოცი).

სამარტოო — მთა, რომელიც ცალკე განმარტოებით არის სხვა მთებისაგან; ერთი ფარის, ერთი მწყემსის სამყოფია.

სამაწმამო კვაფი (ს. ბაქურჯევი) — ფხიტურის სამხრეთ მხარეზე, სასამოვრე მთის ქედზე ჩაყარნილი ვაკეა, ირგვლივ ისეთი ფერდობები აქვს, ვერ ახვალ; ერთი მხრიდანა იქვს კარბივით შესასვლელი. გადასასვლელია გველეთ-მოწმამოსკენ (ხევსურეთისკენ).

„ჩვენი მამა-პაპანი სამნი მბანი ყოფილან. გვიცხოვრებავ ბატალიგოს. იქ ბაღლებს თამაშის ღრის ბაღ მუელავ და ვერ გაუგიათ ვინ მაქ. მებრ კაცებს პურზე ერბო დაუყრავ და უთქომ: თქვით რომელ მასკალით და მაგცემთავ. ჩემ პაპის უთქომ: მე მაყვალე — არ ვი მართლა ის მასკლედა თუ ძალია შიოდა. აუყრიან ისენ იქით და გადმასულან აუნელ. იქედან გადმოსულა ერთი მძა, თესლ წამულავ ქიბით და აქ ჩაუთესავ. კარგ პურ მასულა და დასახლებულან ამ ბაქურჯევ. ერთისად წისქვილს წითლად დაუფქავ. მკითხავს უთქვია შენი ადგილი მაწმამოაო (სოფელია ხევსურეთში), იქ გადადიო. წასულა, მოუძებნია მაწმამო, დაუყრავ წისქვილისად და კარგა დაუფქავ. წამასულა, ამასულა მთაზე და მაგ სამაწმამო კვაფიდან უძახებავ: დამიფქვაო!“ (ფიცილაური ბაძია).

სამოქეო გზა (ს. ზაქანი) — ძველი შარაგზის ნარჩენია, მონაწვეთი დღევანდელ, ძველი სამხედრო გზის ნაშთია. რაკი ეს გზა ხევისაყენ, მოხევეებისაყენ მიემართებოდა. სახელიც ძველი შემორჩა.

სამეფლე — საეოლე, ადგილი, სადაც ეოლი იცის.

სამყინვარე (ს. გელიძე) — ეს კლდე ჩრდილშია და ზაფხულამდე სულ ყინულით არის შევსილი.

სამკედლოს რუჯი (ს. გვილაქი) — „წინათ იქ მკედლები ყოფილან, აჯემები“ (ბუჩუკური ალექსი).

სანავთიას ხანი (ს. კიტოხი) — სოფელში, მალაზიის სიახლოვეს, არის ნასახლარად წინათ იქ ნავთის ცისტერნა მდგარა, რომელიც ბანით ყოფილა გადახურული.

სანებო წყალი (ს. ბაქურკევი) — სოფლის თავს გამოდის. მისი საშუალებით ნებზე შექონდათ მამულებში, შებღალავს ახდენდნენ მამულებისას.

საონავრო — ზოგადი სახელია სამარქაფო მთების (იხ. საონავნო).

საონავნო — სათიბი მთის სახელია სოფელ ლუთხუბში (გუდამაყარი). მიღებული ჩანს სიტყვიდან **ს ა ო ნ ა ვ რ ო** (ო ნ ა ე ა რ ი) რ და ნ სონანტთა მეტათეზისის გზით. საონავრო მთების სახელებად მთიულეთისა და გუდამაყრის რამდენიმე სოფელში გვხვდება. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, როგორც ცნობილია, სათიბი მთები სოფლებში დანაწილებული ჰქონდათ მცხოვრებთ კომლების მიხედვით. მთა აქ, გარდა ჩვეულებრივი გაგებისა, იხმარება მთის სათიბი ფერდობის აღსანიშნავად. მთის ერთ რომელიმე ნაწილს კი ტოვებდნენ რეზერვად, სამარქაფოდ — საონავროდ. მისი გათიბვა დასწრებაზე იყო, ან თუ ვისიმე ნაწილ მთაში უბალახობა იქნებოდა, მას დაუთმობდნენ. სამაგიეროდ, გამოიბეგლი ვალდებული იყო სოფლისათვის ზატში საკლავი დაეკლა და სუფრა გაეშალა.

სოფელში თუ ახალი ოჯახი შეიქმნებოდა, ახალი მეკომური გაჩნდებოდა, მთები ხელახლა გადანაწილებოდა და საონავროდაც ახლა სხვა მთა გამოიყოფოდა. მიწის ნაკვეთზე კერძო მესაქუთრეობის გაუქმების შემდეგ იმ დროისათვის საონავროდ გამოყოფილ მთებს შერჩათ სახელად საონავრო. სახელწოდებებს შინაარსი გამოეცალა და ისინი გაუგებარ ტოპონიმებად იქცნენ.

მთიულეთის ზოგიერთ სოფელში საონავროს ნაცლად გვხვდება **ს ა ფ რ ა ქ ო** || **ს ა ფ ო რ ო** (ს. ს. უშარინი, შარშიანი). მიღებული უნდა იყოს სიტყვიდან აფორიკება. ეთნოგრაფებისათვის, რ. ხარაძისა და ალ. რობაქიძისათვის, სწორედ ეს ტერმინებია ცნობილი და მას ისეთ ახსნა-განმარტებას აძლევენ, რომელიც გამოდგება საონავროსათვისაც: „სათემო-სარიგო და სახატო მიწები, რომლებიც მეთემეთა მიერ მორიგეობით მუშავდებოდა თემში, საფორაქო მიწების სახელითაც იყო ცნობილი... ის ოჯახები, რომელთაც საფორაქო მამულების დამუშავება და მოხმარება რიგით შეხედებოდათ, იმ წელიწადს კელუხს იხდენდნენ“.¹

საეაშურო (ს. ზ/მღეთა) — მთის სახელია. ამ მთაზე გადადის გზა ქსნის ხეობისაკენ, სადაც ერთ სათავეს ე ა მ უ რ ი ჰქვია.

ხარცხავაიხ ჰევი (ს. დოლასქელი) — ამ ხეზე რეცხავენ შატყლს, ტანსაცმელს...

სარიგო (ს. ბედონი) — ზოგადი სახელია მთის ან მამულების, რომლებიც რიგით ითიბებოდა ან მუშავდებოდა.

ხარუსე გზა (ს. გამი) — ძველი სამხდერო გზის ნაშთია.

ხარჩენე (ს. ბაქურკევი) — აღგლია სოფლის სიახლოვეს, გზაგასაყარი, სადაც ნახშირი ირჩევა საღამოობით თავთავის შინისკენ. ზოგან ცხვრის გასარჩევია.

ხასადილო, ხასადილო ჰელი — პურის საქმელად შერჩეული ადგილები.

ხასადილოს ჰევი (ს. ბურსაქი) — რუსის ქარი როცა აქ მდგარა, ხასადილო ამ ხევის პირას ჰქონიათ (იხ. რეკიანი).

ხასათრიაიხ ჰელი (ს. კიტოხი) — სოფლის თავზეა ეს გორი, ზედ თივების ჩამოსათრელი გზა მოდის.

ხასამზრო (იხ. სასამზროს ნიში).

¹ რ. ხ ა რ ა ძ ე, ა ლ. რ ო ბ ა ქ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53.

ხახაშროს ნიში (ს. წინაშარი, ხანღო) — მთაზე. ის ფერდობები მთავარანგელოზისა და იმას რომ გათიბადნენ, იმ ნიშთან სამხრობდნენ. კულუხი მიჰქონდათ ათი ედრო არაყი.

ხახუქვია მამული (ს. საჩალის პალა) — სოფლის პირდაპირ არის, ხევს გაღმა, მზისპირის ფერდობში. ზამთარში სოფელს შუე არ აღდება და საფუქვეი იქ გააქვთ გასაფენად, გასახმობად.

ხახვენებო, ხასვენენი, ხასვენებთ ქელი — ძალზე გავრცელებული, ზოგადი ტრონიშო, უწოდებენ შეეკება ადგილებს, აღმა სავალ გზა-ბილიკებზე, სადაც ყოველთვის ისვენებენ.

ხასოფლო მთა (ს. მენესო) — აქინც საკლავს დაქალაქდა. ის გასთიბდა (ქიკაძე გიორგი). მოქარბებული მთა სოფლისათვის. მას ის გასთიბდა, ვისაც ბევრი თივა ესაქირობოდა და საკლავსაც დაქალაქდა.

ხახრეულია (ს. ცხველიათი) — მამული, პატარა ფერდობია სოფლის პირდაპირ, ხევს გაღმა, მზისპირის მხარეს, სადაც ზამთრის დღეებში, ს რ ა ე ა ლ ს (დასაფუქვე მარცულელს) ფენდნენ. ს რ ა ე ა ლ ი — საფენი ხვარბალი (საბა).

ხატირთუა (ს. გამსი) — მიუღლომელი მთა (სათიბი ფერდობი), იქედან **ზ უ რ გ ი თ** (**ტ ე ი რ თ ი თ**) უხდებთ თივის გადმოზიდვა და მერე აგება ათივებად.

ხატიტის ქევი, ხატიტე — მთა, დარუება, სადაც ტიტა იცის ბევრი.

ხაუფროხო, ხაუფროხოები — ზოგადი სახელია მამულებისა. აქვენ მამა-პაპებ რომ გაყრილან, უფროსსა რეგბია ეგ მამული (ალექსი ბეჭაური).

ხაუქშია — ზოგადი სახელია. შაბათ-კვირას, უქმ დღეებში, სოფელში მუშაობა არ შეიძლება და სოფლის ფარგლებში. ამიტომ ქალებს ხელსაქმე გაქონდათ მუშობელი სოფლის საზღვარზე, შერჩეულ კარგ ადგილას და იქ საქმიანობდნენ.

ხაუქშის ქელა (ს. ლუთხები) (იხ. საუქშია).

ხაფორქო, ხაფარაქოები (იხ. საორავნო).

ხაფიყარი (ს. წინაშარი) — ვაკეა ხანღოს ხეობის ქალაზე. აწინა მანდ საფიყარი ნიში იყო, მანდ არჩევიდან საქმეს, თემი იყრიდა თავსა (ივანე მელიქიშვილი). მომჩივანთა, ან რაიმეში ბრალდებულთა თუ ექვემდებარებულთა საქმეები აქ ირჩეოდა და ამ ნიშთან იფიცავდნენ.

ხაფხოლიავე (ს. ბურსაქირი) — ფ ბ ო ლ ა ერთგვარი ბალახ-მცენარეა, მამულებში იცის, გემრიელი საქმელია.

ხაქერე — სოფელია ჭელისის ხეობის კედში. არაგვიდან 9 კმ-ზე; ცხოვრობს 9 კომლი, ქათარაძეები.

ხაქერე ჩვეულებრივ ეწოდება მამულებს, ფერდობებს, სადაც ქერი ითესებოდა. ამ ადგილებშიც, სანამ სოფელი გაჩნდებოდა, კარგი ხაქერე მიწები ყოფილა.

ხაქერებელა (ს. გვირაქი) — ბილიკი (იხ. გადასაქერები).

ხაქვიოთხი წვერი (ს. ბაქურქევი) ციკაბო მთა. იქ ფერდობზე ბილიკი გაღის და ცხენდაცხენ არ გათვლება, უნდა დაქვეითდეს კაცი.

ხაქვიშიაის ქევი (ს. ზანდუცი) — ქუჩიანი რუა, ქუჩი უფრო მომეტებულად დგა, ეოდრე სხვა ბალახი. გუდამაყრულში: ქ ე ვ ი შ ა — ქუჩი.

ხაქნი — სოფელ ლაკათქევის უბანია **ს ა ქ ი ძ ე ბ ი** ცხოვრობენ.

ხაქობე — ზოგადი სახელია. უწოდებენ: ა) საკულტო ადგილებთან მიწენებულ სათავსოებს, სადაც ლუდის ასადლები დიდი სპილენძის ქვაბები და სხვა ხელსაწყო-ქერკლუელია; ბ) წყაროების ან ხეების სიახლოვეს შერჩეულ ადგილებს, სადაც არაყს ზღიან, ხაარავე ქვაბის (ქობის) დასადგმელია.

ხაქუხარანი — ზოგადი სახელი სოფლის სიახლოვეს არსებულ კლდეებისა, რომელზეც ან ზეადი გადმოქუხს, ან წყალი, ან მუდმივ ინგრევა და ხმაურობს.

ხაღმწყალო (ს. ზანდუცი) — გამოგუბებული წყაროა, ამოსადები.

სადეთო (ს. იუზო) — ხატია ს. იუზოს ჩრდილოეთით, მაღლა მთაზე. „იქ ოქროს ყოჩებია, ღეკანოებეს სამ ღეგმალეზიან კე. მეგრე ღეინოს ჩაუსხმენ თასში, გამოელენ და იზანავებენ.

იხ ოქროს ყოჩები პირველად ბეგოთ ხატის ტყეში ყოფილან. იქ მონადირეს ვისმე ღლაუკრია რქაში ცხლაც შეხვეული აქვსო). წასულან იქედანა და წყერეს გასულან, კერძოს მთაზე. იქ ციხეა, კერძოს ციხე, იქ ღამდგარან. მერე იქედანაც წასულან — წყერელების ქათმების ყოფილმა და ღორების კუმუტუნმა არ ღაგვაყენაო. წასულან და ამ მთის წვერზე ასულან, საცა ეხლა არიან, ეხლა იქ იციან ხატობა. ძალიან გვერდობია, მაგრამ როგორც გინდა მთერალი ვინმე იყოს, არ ღაგორდება. იქ რა ავლენ, თუ ბალახი გაკაფულია — დასტეყავეს იმ წელს, თუ წამოთელილია; ღდი თოელია მოვა.

იმ ოქროს ვერძებს ცალ გვერდზე ბეგოიძე აწერია, ცალზე-ზაქაიძე. რომელ გვერდზეც ღწოლილები იქნებან, იმ წელს იმ გვარისა ვინმე მოკლდება. თუ ღდი წვეს, ხნიერი ვინმე მოკლდება, თუ პატარა წვეს — აბაღაზრდა“ (ბაღია სისაურკი).

ხაყარაული (ს. საჩალის კალა) — „მთაზე ღაღასაყელთან, კლდეებს შუა ღადის გზა. ისეთი ეიწროა, რა ერთ კაცს შეუძლიან გინდა ასი კაცი შეაჩეროს. ქისტებს, ხეესერებს იქ ყარაულობდნენ თერმე გულამაყერლინ“ (ივანე ჩოხელი).

ხაყარათ ქედი (ს. პოვლეური) — ორია საყდარათ ქედი ს. პოვლეურში. ერთი გელბათანთ ეზნის შესწერიე გორია, მეორე ნასაბძლარას თაყუბა, სოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. პირველ გორზე ქველი ნასაყდარალია, სასაფლაოები, მეორე გორზე საყდარი ღვას. ამ მეორესთან ღაკაეწირებულა ასეთი ღაღმოცემა: „ქველ ღროს ერთი ძმა ომში ყოფილა წასული, ფოცხვერაშვილი, ომიღან რა მოღენილა, შინ მყოფი ძმა ჩასაფრებია: მოდი გამოცედი რა გული აქვსო. მაგ ქელზე ამაჟერენია — ეაო! იმას შუბი უკრია უცებ და მოუკლია. მერე, იანვარში ფეხშიშველას უზიღია კლდეებიღან ქვა და ეგ საყდარი აუშენებია“ (ვანო ფოცხვერაშვილი).

ხაყროლას ქვეი (ს. სიყანანები) — „ყროლას ეძახიან, ერთგვარი ბალახია, იქ იცის ბეერი“ (ა. ჩოხელი).

ხაშაყარდნო კლდე (ს. ლუთხუბი) — სოფლის უკან არის ხეობაზე. მაღალი კლდეა. შეეყარდნები ბუღოზენ. ამ კლდის შუა ადგილას კარებივით არის ღამოჭრილი, აბობენ. შიგნით ორასი კაცის ტევაღობის ოთახიაო ღამოყვეთილი. ქველად ეს სიმაგრე ყოფილა, მტრის შემოსეყების ღროს თაყმესაფარი. ამჟამად ასასელელი მოწგრეულია, თანაც, ღეყეზი ჰყავსო ღამატრონებული. „ასლუიყო ერთი აჭაური და ევღარ ჩამოვიღა, ღაგოყებული ჩამოყეყანეს — აზაყებს რალაცა.

ლუთხუბლები ბურისათვის ყოფილან ერწოში, იქ ერთი ძალიან ბებერი ღეღაკაცი შეხეღერია იმას უკითხავ:

— საშაყარდნო კლდეში თუ აღის ვინმეო?

— არა, აბა, იქ ვინ ავაო.

— იქ სამის ღდის მიყეანილი პატარძალი ამიყეყანესო, — აღბათ შიშინობა თუ იყო“ (წიყლარკი ივანე).

ხაშინაო კლდე (ს. მანასური) — შაბათ ღღეს მზე როგორც კი ღაღაიბრება და ჩრდილი ამ კლდესთან მიღდება, აიუქმებენ, მუშაობას შეწყვეტენ და შინისაყენ მიღიან.

ხაჩაღუნე, ხაჩაღუნია, ხაჩაღუნაყენი — ზოგადი სახელებია ჩრდილიანი, ჩაბურული ხე-ხუეყებისა ტყეებში, სადაც ჩაღუნა (გვიმრა) იცის ბეერი. ჩაღუნას სინორჩეში მხლად ხმარობენ.

ხაჩალის კალა — სოფელია ბაკურქეყის ხეობაზე, არაგვიღან მე-5 კმ-ზე. „ეს ადგილი გაუტეხავი ყოფილა, ჩალსავით ბალახი მღგარა. ჩვენ წინაპარს გაუტეხია, ჩოხბღანა ვართ ღაღმოსულები“ (ჩოხელი მისა).

ხაჩახტონის ქედი (ს. ხოზა) — აქ შეშის ჩახტებს ღგამდნენ.

ხაჩქეფო, ხაჩქეფაი, ხაჩქეფენი — იგიყევა, რაც ჩანჩქერი.

საჩქევფი, საჩქევფნი — ზოგადი სახელია ჩირდილებში, ჩრდილიან ფერდობებზე არსებული ველებისა ტყეებში (სათიბისა თუ საძოვრისა, სადაც წყალიც გამოდის).

საცხობატროს გორი (ს. დიდებანი) — ამ გორზე მიდის გზა მთიულეთის ზემო ნაწილისაკენ, რომელსაც ძველად ცხვატი ერქვა.

საცხორე არუი (ს. მეცილარები) — არუის ხეს, და ფერდობსაც უწოდებენ ასე. ეს არუი მიწანა, ორად ჰყოფს მთის ფერდობს. მის ზემოთ ცხვრის საძოვარია, ქვემოთ — სათიბები, ცხვრის ჩამოშვება არ შეიძლება.

საძელოა (ს. დილა) — ფერდობია მთის. „წინავე ტყე ყოფილა აქა, ძელები უზიდათ. ესლა ფიჩხი (ს. ღარი არი, ველებია, საწნაურები“ (წიკლაური სიმონი).

საძელეთ თავი (ს. ბურსაკირი) — სასაძოვრე ფერდობია, მთის შიშველი ფერდობი. გადმოცემის თანახმად კი, აქ დიდი ტყე ყოფილა. ამას ისიც ამტკიცებს, რომ ბოლოხანს ჩამოვროლილ მეწყერში დანახშირებული ხეები გამოჩნდა.

საწერთხლენი — მამულების სახელია, სადაც წერთხალა იცის. წერთხალა ერთგვარი ბალახ-მცენარეა. ნორჩობაში ღეროს ფეცქვნიან და ჰაერზე, სასიამოვნო მომეაყო გემო აქვს. მას საღებავდაც ხმარობენ, ღებავს ყვითლად.

საწმინდრები (ს. ცხველიათი) — მამულების სახელია მზისპირის ფერდობზე. წმინდა ითესებოდა, ხორბალი.

საქართლო (ს. ქმლეთა) — მთაა, ეკე. „ლომისობა დღეს სხვადასხვა კეთხიდან მოსული ხალხი თავთავისათვის მიჩენილ ადგილს იკავებს ღამის სათევად. ეს ეკე ქართლებსაა“ (მოთა ბურდული).

საქორაო გორაი (ს. ზანდუკი) — სოფლის გვერდზეა პატარა ეკე, არაგვის ბეჭობის თავზე. კარგი მოსახელი ადგილია. იქ საღამოობით თავს იყრის სოფლის ხალხი, საუბრობენ. ტყეებზეც დგას იქ.

სახალიეკი, სახალიენი, სახალიეთ ქელი — ადგილები, სადაც ტყიდან გამოზიდულა შეშის ხალიეკის დგამდნენ.

სახელავი (ნადიბანი) — გორია სოფლის გვერდზე, სიღრნაც ძებლებიან ხოლმე ქალის მხარეს, გზის მხარეს.

სადარძელები ყოფილან ცხრანი ძმანი, მაგრები. იმათ თურმე საცა ნამქა შეეწონებოდათ, იქ გაიტანინა გუთანი. დედაკაციები მანდ გავიდნენ თურმე და მანდღან გაიხელდნენ: სადა ჰქნავეწო, სადლიო სად მივეტანოთო“ (ნადიბაძე წოდარი).

სახეთო თხილწი (ს. გოგნაურები) — ხატთან ახლოსა დგას დიდი თხილის ბუჩქი.

სახუნწრია (ს. ბაქურტყევი) — ხუნწი იგივეა, რაც მოცხარი. იმ მთაზე ბევრია.

სახჩოები (ს. ზმლეთა) — სოფლის შუაზე გამავალი გზაა, შუკა. სახელწოდება მიღებული უნდა იყოს სახლთშუებიდან ფონეტიკური ცვლილების გზით.

საქარავნო — ხარებისათვის განკუთვნილი სასაძოვრე მთა (იხ. საყოგე).

საქარე — შედარებით ფართე გზაბილიკები უმეტესწილად სათიბ მთებზე. ამ გზებზე ხართი გააქვთ „თივები“ საეულელებში.

საქამია (ს. სეთურები) ფერდობია. ამ სახელწოდების წარმოშობაზე ორგვარი ვარაუდია: 1. „ამ ფერდობზე ხარობს ერთგვარი ბალახეული, რომელიც ჭამებივით ნაყოფს იკეთებს თავზე; 2. იმ ფერდობზე კლდეში ამოდის წყარო, რომელიც ჭამივით არის ამოღებული“ (ვასო სეთური).

საქარე, საქარენი — ზოგადი სახელია ხატის სიახლოვეს არსებული ეკე ადგილების, სადაც ხალხი (ქარი) სუფრებს შლის და რომლის იქეთაც (ხატისაკენ) ქალები ვერ გადაულენ.

საჩქევე (ს. ბურსაკირი) — კიუხის მისადგომებია, კლდიანი მთები. წინათ აქ ქიხვი ყოფილა, ამჟამად აღარ არის.

საქოგე, საქოგარი — ზოგადი სახელია ეკე, კარგი სასაძოვრე მთებისა, სადაც ძველ დროს ხარებს ან ცხენებს აყენებდნენ სიალდოდ. ს. ბაქურტყევის საყოგესთან დაკავშირებით ასეთი ამბავი ჩამაწერინეს:

„ძველ დროს ეს ადგილი თოთლიაურისა ყოფილა, ცხენის ჯოგი ზღვამეცა აქა და დაქირავებული მწყემსი ჰყვანივ; ამ ჯევის ბატონი ყოფილა, ოსი, ციხეცა ჰქონივ თოთლიაურებში. ჯეესურებს ზღობნიათ იმის მოკლა. მეჯოგე მუსყიდიათ. იმას უთქვამ: მაგას ვერ მასკლავთ, თუ ტყუენით არაო. მაგას ერთი ცხენი უყვარს, იმის დაქარგვას ვეტყუი და მაშინვე წამოვაო. ჯეესურები აქ, პალაზე დამალულან. მეჯოგე გასულა და უთქვია. თოთლიაურს თავისი ტანსაცმელი იმისთვის ჩაუტყვებია, იმისი თვითონ ჩაუცვია და წამოსულან. მანდ რო მოსულან, მეჯოგეს დაუძღვრებია:

„არ მამელა ბაქურქევის ძირაო,
თოთლიაური არ გეგონაო,
მტრიან ას თოთლიაურაიო
უქაქეო არცად იარებაო“.

ორნაირი ისარი ყოფილა: საქაქეე და უქაქეოსი. გააგებინა, რომ ჭაქვიანია თოთლიაური და საქაქეე ისარი ესროლეთო, ესროლეს და მოკლეს“ (ფიცხელაური ბაძია).

საქლანეთ ქელი (ს. აზირნი) — გორია. სხვა სოფლებში გვხვდება ამ სახელწოდების პარალელურად სა ქ ლ ა ნ ე ნ ი (ტყე, ს. ს. გვიდაჭი, ყველანი), სა ქ ლ ა ნ ე თ ი (მთა, გორი, ს. ს. გოგნაურები, ნადიბანი) მომდინარეობს სიტყვიდან ქ ლ ა ნ ი. წინათ, როცა ფეხზე უმთავრესად ქლნები (მანდულე — ძირგამოწნული ტყავის ფესსაცმელი) ეცვათ, მთისკენ სათიზად მიმავლნი, როგორც კი სათიზ ფერდობს მოუახლოვდებოდნენ, გაიხდიდნენ ქლნებს, ხეზე დაქოლებდნენ და ფეხშიშველი გადოდნენ სათიზად. ეს კეთდებოდა ფეხსაცმლის მოფრთხილების მიზნით, ნაშში ძირები რომ არ გამოლოპობოდა ქლნებს, მანდულეებს.

საქლანეთი, საქლანანი (იხ. საქლანეთ ქელი).

სეთურები — სოფელია მთიულეთში, სულ ზემო ნაწილში, დიდველზე, სადაც მღეთის ხეუღლიდან მალა ასული სამხედრო გზა ჭკრის უღელტეხილისაკენ უხვევს. ცხოვრობენ გვარად ს ე თ უ რ ი ძ ე ე ბ ი, 33 კომლი.

„ძირად არგანაშვილები ვართ. სამნი მშანი ყოფილან ნაღორეცა და აქ სანადიროდ წამოსულან, დიდველსა. აქ ტყეები ყოფილა. ერის ს ე თ უ რ ა ჰქვიენებია. შინ რო ჩასულან, მამისთვის უთქვია იმასა, იქ ადგილები მაშეწონაო. სოყურაიანთ პირდაპირ არის ადგილი ფილიანი, იქ დასახლებულა. სეთურას აქა ჰყოლია სამი შვილი და იმათზე მოვლივართ“ (სეთურიძე ვასილი).

სეფე — სოფელია თეთრი არაგვის მარცხენა მხარეს, ქვეშეთს გაღმა. ცხოვრობს 18 კომლი. გვარებია: ქეთთარაძე, მიყორაშვილი, ნარიმანიძე, ტატიშვილი, კვირიკიძე, ებრალოძე.

„სეფე — საუფლო, სამეფო, საბატონო“ (ქეგლ). ჩანს, ეს ადგილი რომელიმე ბატონისათვის იყო სასეფოდ გადაცემული. ფშაე-ხევისურეთისაგან განსხვავებით მთიულეთში გარკვეულ პერიოდებში იყვნენ ბატონებიც და საბატონო ადგილებიც. ეს დასტურდება ისეთი ისტორიული ძეგლიდანაც, როგორიც არის „ქ. ძეგლის დაღება მეფეთ მეფის გიორგი ბრწყინვალის მიერ“. ძეგლი შედგენილია დაახლოებით 1325—1338 წწ. მასში ჩამოყალიბებულია მთიულეთის იურიდიულ-უფლებრივი ნორმები. ერთი ადგილი (მუხლით) ეხება სწორედ „სეფეს“ საკითხს: „...რომ თუ ვინიცობაა ხევი, სოფელი, ერისთავისა და გამგებლის სიტყვაზე სალაშქროდ არ გამოვიდეს, ყველა კომლს თითო ხარი წაართვიო და ერთის წლით მაშული სა ს ე ფ ე დ დიდეთო“.

სეფურქობები (ს. გვიდაჭი) — მთაა, სოფელ სეფეს ეჭირა საძოვრებად და ქოხებიცა ჰქონიათ.

სვიანანი — სოფელია ჯაღის ხეობის ქვემო ნაწილში, მარცხენა ფერდობზე. ამჟამად ერთი კომლია ცხოვრობს — ს ე ი ა ნ ა ი ძ ე ე ბ ი.

სილაღის გზა (ს. ბაქანი) — მანქანის გზის მონაკვეთია ამჟამად, ღარის წყლიდან გო-

1 ს. მაკალათია, მთიულეთი, გვ. 27.

გორის კლდედღე. წინათ აქ ტუღი გადასასვლელი ბილიკი ყოფილა, სახიფათო და თუ მშვიდობით გადავიდოდა კაცი, გაღალღებოდა (გაიხარებდა).

სიხაურთ ხაღვთო (ს. იუხო) — სალოცავია სოფლის სამხრეთით გორაქზე, ეკლესიაა. სისაურების სალოცავია.

„იქ ცხენი რამ შავარდნილა და მამკედარა, შაურევია (შეუბიწია). ხატები გაფრენილან და ბეღით თავს ტყეში გასულან. მამრე ღეკანოზს მუქელიან ისრია, მუუყვანი-ათ ღედელი და ეკლესია გაუნათლიათ“ (ბაღია სისაური).

სიხსლოს ტბა (ს. ზენუბანი) — ტაფობია მთაზე. იქ მთიულებსა და ოსებს ჩაუხოციათ ერთურთი, სიხსლი ტბად დამდგარა და ეხლაც წითელი ბალახი ამოდისო.

ხიტნაოხ ნასახლარო (ს. ბურსაქირი) — სიტნა ზედმეტი სახელი ყოფილა აქაურთა კაცისა, შიო წიკლაურისა, იმისი ნასახლარია.

სიხაურა (ს. სეთურები) — მთა. კაცის სახელიდან სიხა (იხ. გვ. 38).

სიჭანანაოხი — სოფელია ბაქურაქევის ხეობაზე, არაგვიდან მე-5 კმ-ზე. სოფელი სამ უბნად არის: მექობაურები, თოთიაურები და თვით სიჭანანი. სახელწოდება მოდის წინაპრის — სიჭანანას სახელიდან.

სიოურთ ყელი (ს. ეოონი) — მთა, სიოსკენ (ხევის სოფლისკენ) გადასასვლელი უღელტეხილი.

სოდევე — სოფელია მთიულეთში, ხანდოს ხეობაში. არაგვიდან, სამხედრო გზიდან 3 კმ-ზე ხანდოს ხევის ერთის მარჯვენა შენაკადი, ხევი და ამ ხევისა. ცხოვრობს 18 კომლი: ქანიაშვილები და გვრიტიშვილები.

სიღნაღის რაიონიდან, სოფელ ბოღბისხევიდან არის ჩენი გვარი, ქანიაშვილები მოსული. ლეკიანობის დროს ჩვენ წინაპრს თავისი ბატონი წამოუყვანია და აქ შემოუფარებიათ თავი. იმ დროს ეს ადგილი სადავო ყოფილა ქსნისა და არაგვის ერის-თაეებს შორის. ამ დავაში ჩვენ წინაპრს მონაწილეობა რაღაცა მოუღია, სადავო ამბავი მოუგვარებია და იმისათვის შიკრიკი დაუტყვევიათ. ამიტომ მის შთამომავლებს ჩიყრიკიანთ გუქახიან“ (ქანიაშვილი გიორგი).

სოღინი — ზოგადი მნიშვნელობის სიტყვაა და აღნიშნავს წყალჩამომდინარე კლდეს რუქზე, დარუებაზე.

სონდა — სოფელია მთიულეთში, კართლის ქედს გადაღმა სამხრეთით პატარა ხევიში, რომელიც არაგვზე ჩამოდის.

სონდისეღა — სოფელია ხორხის ხეობაზე, არაგვიდან მე-7 კმ-ზე, ხეობის მარჯვენა მხარეს, კალის პირზე. ცენტრია ხორხის ხეობის. აქ არის კოლმეურნეობის კანტორა, მაღაზია და სხვა.

სუართულო (ს. ნადიბანი) — მამულის სახელია, სუარიძეებისა ყოფილა.

სუბატინი (ს. ვაშლობი) — უბნის სახელია, სოფლის გაღმა ტყიან გორაზე. ორი მოსახლე ცხოვრობს. ჩვენი წინაპარი ქვესუბი ყოფილა, ვიღაცა სუბატინი (მარო გიგაური).

სუშთიციხე (ს. ზაქანი) — ეს ციხე დგას ზაქანის იმ უბნის ახლოს, სადაც გვარად სუშთიციხე ცხოვრობენ. სახელწოდების წარმოებისას გვარი შეიყვანა ჩვეულებრივ და უნდა გვეჩინოდა სუშთიციხე. მაგრამ ფონეტიკური ცვლილების შედეგად მივიღეთ სუშთიციხე.

სუნთ წისქვილი (ს. ლაკათქევი) — სუნთიძეების ნაწიკვილარია (იხ. სუშთიციხე).

სუნტინი (ს. ქალმანი) — უბანია, სუნთიძეები ცხოვრობენ.

სხაიხხარტი||სხაიხხარტე (ს. ჩადისციხე) — მამულის სახელია.

სულხან-საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში შერთანილი აქვს სიტყვა „ისხერტი — მკეტა მახე“. როგორც ჩანს, სხაიხხარტე მოდის საიხხარტედან. პირველი მ მომდევნო ხ-ს ანალოგიით უნდა გაჩენილიყო, ბგერითი ასიმილაციით. შდრ.: ქართულიდან ნასესხები მეგრული ცხორ(ა) ცხალი და მისთ. საიხხარტე დაუტყვევიათ ადგილისათვის, სადაც ნადირს ისხერტს (ხაფანგს) უდგამდნენ.

ტილიანა (ს. ბაქურაძე) — ფერდობია, იქა სკოლნია სადღაცა ერთგვარი ბაღი — მეტილია; წინათ საქონელს ტილი რომ ააჩნდებოდა, იმის ნახარშით აცილებდნენ თურმე.

ტყეხური ქედი (ს. დავითურები) — გორია ტყეებს შუა — ტყეთშუარი ქედი (იხ. რუხუები).

უბანი — სოფელია ხორხის ხეობაზე, ხეობის მარცხენა მხარეს, მაღლა ფერდობზე. უბესაით ადგილშია და სახელწოდებაც აქედან უნდა მოდიოდეს: უბენი — უბანი. ცხოვრობს 7 კომლი.

უბოლუა (ს. ბაქურაძე) — გორის სახელია. ამ გორის დაბლა ხეები ისე იყრება, რომ ბოლო არა აქვს, ძირი.

უკანაშარი — სოფელია ხანდოს ხეობაზე, მთიულეთში. ხეობის სულ უკანა ნაწილშია (ქვემო ნაწილი წინაშარია). ცხოვრობს 25 კომლი, სამი გვარის ხალხია: ნათობაშვილი, ქურციაშვილი, ლაზიაშვილი.

უკანშარე (ს. ბუჩაძე) — (იხ. მერის ციხე).

უკანდონი (ს. უშარნი) — (იხ. ლო).

ურძინა (ს. კოშშიანა) — მთა. ამ მთაში, ფერდობზე, განსაკუთრებით ბევრია ურძინის ხეები, ბუჩქები.

უსიბაური (ს. წინაშარი/ხანდო) — მთის სახელია. იმ კაცის სახელიდან — უსიბა, ვისი მთაც იყო (იხ. გვ. 38).

ულელთა ქვა (ს. ცხედიათი) — სოფლის ქალაზე ორი ლოდი ქვეს გვერდის-გვერდ ულელი ხარივით.

უშარა — სოფელია ლაქათქევის ხეობაში, მარჯვენა ფერდობზე. ცხოვრობენ უშარიძეები, 2 კომლი.

უქედარი — ზოგადი სახელია ძნელად მისადგომი სათიბი მთების.

ფასანაური — დაბაა მთიულეთისა და გუდამაყრის არაგვების (თეთრი და შავი არაგვების) შესართავში, სამხედრო გზაზე თბილისიდან 85-ე კმ-ზე.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარამდე ამ ადგილას არავითარი დასახლება არა ყოფილა. პროფ. ს. მაკალათიას ცნობით „ფასანაური მე-19 საუკუნემდე არა გვხვდება. ის 1774 წლის მთიულეთის სტატისტიკურ აღწერაში აღნიშნული არ არის და მას თავის გეოგრაფიულ აღწერაში არც ვახუშტი იხსენიებს“.¹

ის ადგილი, სადაც ფასანაური მდებარეობს, ყველაზე ვიწრო და მოზღუდულია მთიულეთის ხეობაზე. ირგვლივ ჩამოყუდებული მთის ფერდობებიც ტყანია, დამრეცი. აქ არ არის არც სახნავ-სათესი, არც საძოვარი ადგილები. ამიტომ გლეხი კაცისთვის ყოველად გამოუსადეგარია საცხოვრებლად.

XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან, რუსეთთან მიმოსვლის გაცხოველებასთან დაკავშირებით, დღევანდელი ფასანაურის ადგილას ჩარჩ-ვაჭრებს გაუხსნიათ ღუქნები და ღამის სათევები. მთიულეთ-გუდამაყრიდანაც თუ ვინმეს რამე ჰქონდა გასაყიდი ან საყიდი, კვირაობით აქ ჩამოდიოდა ბაზრობაზე, აქ ღუქნებში ყიდულობდნენ თავისთვის საჭირო ნივთებს. თითქმის ასევეა დღესაც.

სოფელ მაქართაში (გუდამაყარი) მცხოვრებმა 75 წლის მოზუცმა ნინო წიკლაურმა მიაზო: „ფასანაური იმდრომე ჰქონან, გენაცალე, რომა მანდ საეპრო ადგილი იყვის, გასაყიდი თუ ვის რა ჰქონდის, მანდ მიჰქონდა, მანდ მიუდიოდა. მანდ ღუქნების მეტი კი არცა არ იყო. გზის ორსვე მაქაროზე ღუქნები იყვის ჩამწკრივებული. დედაკაცი კი დუქანში არ შევიდოდა, არც ისრე ჩაიარან — სირცხვილიაო — არაგვის პირზე ვიყვნით ამ, კაცებმა გადმიტანინან ფართალი: რომენი მოგწონთო და რომენსაც ქელი დაუადვით კე, ის იყიდიან“.

¹ ს. მაკალათია, მთიულეთი, 1930, გვ. 32.

სოფელ ქაეთართიდან ფასანაურში გვიან ჩამოსახლებულ, 86 წლის მოხუცს ალექსი ქაეთარძესაც (და საერთოდ ყველას), „ფასანაური“, „ფასი“-დან მომდინარედ მიაჩნია: „ფასანაური იმაზე ჰქვიან, რო აქ ზასტაო იყო, გამვლელ-გამომვლელს ბავს აქდევინებდა ნიკოლოზი. ცხენი გაივლიდა, ცხორი გაივლიდა, ფასი უნდა გადაგვეჭალა“.

აქ არსებული საბაჟოს, საყარაულოს არსებობის გამო ფასანაურის ზემო უბანს დღესაც ზასტაოს (რუს. Застава) ეძახიან. თუ დავუშვებთ, რომ მართლაც სიტყვა ფასი-დან მომდინარეობს ფასანაური, მაშინ მას ასეთი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს ფორმის მხრივ: ფ ა ს ა ნ ი || ფ ა ს ა ნ ა ს იტყვა ფასის კნინობითია, რომელსაც ერთგვარი დაუცინის, დამცირების ნიუანსიც ატარებს (მღრ.: „ეის რად უნდან შენ ფ უ ლ ა ნ ი“). ჩანს, ხალხმა თავისი ზოლი საბაჟოსა და გაქნილი ჩარჩ-ვაჭრებისადმი ამ სიტყვის ფორმით გამოხატა. კნინობითის ფორმას ერთვის კუთვნილების — ურ სუფიქსი, რაც მიუთითებს ფასის ადგილზე.

ფეტალაური (ს. ეოფონი) — კაცის სახელიდან ფ ე ტ ა ლ ა (იხ. გვ. 38).

ფეჭებო||ფეჭი — ზოგადი სახელია მთის ჩამოგრძელებული გორების, რომელიც ინდიკატორად უფრო იხმარება. გვხვდება მთიულეთის ზემო ნაწილში.

ფეჭიხები (ს. არაქვეთი) — მამულებია ფეჭად სახელდებული გორის სიახლოვეს და გორზე. „ხატის ყანები იყო. ქვეისბერი წაიღებდა ღროშას, ჩაუცემდა მამულების თავში და იმ ადგილებში მოსავლის აღებამდე ფეჭს ველარაჟინ დაადგამდა“ (მოი ბერძელი).

ფეჭრის გორაი (ს. ზანდუკი) — „ცხორს რო მოვწყველიდით, გამოვიდოდით და მთელი დღე იმ გორზე ვისხებიდით“ (ეთერ ბეჭაური).

ფუნდუკი (ს. ლუთხუნი) — მთის სახელია. გადასასვლელია ფშავსა და გუდამაყარს შუა, ცხვრის მიმოსვლის ერთ-ერთი ძირითადი ტრასა. ზღრიდანვე კახეთიდან თიანეთის გავლით რუსეთისაკენ მიმავალი გზა ამ მთაზე გადასული უნდა არსებულებო. მთავარი გზების გაყოლებით იყო ფუნდუკები (ღამის სათევები): „ფუნდუკი, პარდუქსიონი — ქარესლა, კაბილიონი, მოგზაურთა სადგური (ნ. ჩუბ.).

ფუნდუკის გორი (ს. ლუთხუნი) — ფუნდუკის მთიდან ჩამოყუდებული დიდი გორა, რომელზეც გზაა.

„ცხენით მომდინარე ქალი, დაუფრენია ამ გორზე და გადმოუგდია, მუქლაე. დედას უტრინია: რას აფუნდრუქებდი იმ ოქრად დასარჩენსაო:

ე ნ ე ნ ე კ ა ქ ა ლ ი ა,

დედას ვერ გასადღიოო,

თავქვისკე დააფუნდრუკა,

თავის იორლა ცხენაოო,

ეგრე მასთარიდა თავქვისკე,

როგორც რო წიფლის ძელიაო“ (ივანე წიქლაური).

ფუძის ანგელოზთ ნიში (ს. ბაკურჯეი) — ფხიბურის გადასავლელ ყელშია. ნიშს თავზე დიდი ქვის ქვარი ადგას წარწერისანი. გუდამაყრის მხრიდან მიმავალი ხალხი პირველად ამ ადგილიდან ჰკიდებენ თვალს უკანახოს, ფუძის ანგელოზის საბრძანებელ ნიშს.

ფუძნარო (ს. ანანური) — იგივეა, რაც ნაფუძარი (იხ.).

ფშა — წყაროს სახელებად გვხვდება. მოთბილო, ხევის პირას გამომდინარე წყაროებს ჰქვია. ჩვეულებრივ მდინარის პირებზე, შენაკად წყაროს წყლებს ნიშნავს.

ფშათი (ს. ავენისი) — მამულები (იხ. ფშა). ე. ი. ფშის მამულები.

ფშარები (ს. სალაჭური) მამულები. იქ ფშები გამოდის (იხ. ფშა).

ფშარაველი (ს. ლუთხუნი) — ხატია სოფლის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მალად მთაზე; ფ შ ა რ ა ო ს. იქ შავი ლოდები ყრია ვაკეზე. ფშაელებისა და გუდამაყარელთა საერთო სალოცავია.

„ფშარაველი ყოფილა ბაზალეთში. დევი აკიდებია, ყოველ დღეობაზე ქალ-ვაჟი ურთმევია. გამოპარულა იქიდან ფშარაველი, ლუთხუბის ზემოთ ტყეში დამალულა. მერე

წასულა და იმ მთის წვერზე დაბრძანებულა. იქაც მიუგნია დევსა და იქედანაც მლოცავი ხალხიდან მიზღენია ქალ-ყენი.

გიორგი ყოფილა ერთი ახალგაზრდა, ორი კვირა უღესია ქმალი. და ჰყოლია ლამაზი. გაუყვანია თავისი ხალხი და ცალკე დამსხდარან. გიორგის ხალხისათვის უთქვია: რაც არ უნდა მოხდეს, ქმა არ ამოიღოთო.

მოსულა დევი, გადაუვლია ხალხისთვის თვალი და უთქვია: აგრაი, ცალკე რო სხედან იმათ გაერკავე, მაინც მიძრახავთ, არჩევო. წაუსხია. ჩაზმდილია დევი კლდეში, დაუყრავე ქმალი გიორგის და თავი დაგორებულა. მიგორავს თავი თურმე და იძახის: გავსქდო, გავსქდო!

აფშოელი ბებერი ყოფილა წყალზე, ის გამჩენძალდი, ყბაილათი ყოფილა, იმას დაუძახნია: აი, დანეული, ადრე გასახეთქი, მძლიე სამ გასქდო! გახეთქილა ეს თავი, წამოსულა ქვის სეტყვა და მთელი ხალხი ამოუწყვეტია. სამი სოფლის ხალხი ყოფილა და სამი დიდი სასაფლაოა. შავი ლოდები იქვე ყრია ვაკეზე. დღესაც იქ ასული მლოცავი ღამე ვერ დარჩება, ქვის სეტყვა არ მოვიდესო, ქვემოთ ჩამოდიან ღამის გასათევად" (წიქლური ივანე).

ფშურა (ს. კოშთან) — ხევია ხორხის ზეობის სათავესთან იქ მეტწილად ფშურა ელები ცხოვრობენ და ხევსაც ამიტომ ფშურას ეძახიან.

ფხიტური (ს. ბაქურაძე) — უნდა მოდიოდეს კაცის სახელის ან ზედმეტი სახელიდან: ფხიტრი — სწრაფს, ყოჩაღს ნიშნავს. — ჟრკუთენილების სუფიქსია (იხ. გვ. 38).

ქავთარანი — სოფელია მთიულეთში ფასანაურს ზემოთ, ჰემ-ზე, არაგვს გაღმა. ქავთარაძეები ცხოვრობენ.

ქალაის საზარხი (ს. ნადიბანი) — მამულების სახელია. „უპატრონო ქალი მომეცდა რა და ვისაც დაუმარხია, დამარხებაში ის მამულები აუღია" (ნადიბაძე ნიკოლოზი).

ქალაქეთი (ს. ოხი) — მთის თერდობას სახელია. ამ ტოპონიმთან დაკავშირებით ეთნოგრაფებს რ. ხარაქისა და ალ. რობაქიძეს გამოთქმული აქვთ მოსაზრება: ქადის ხეობაში დღედაღამ სახელმწიფო თავდაცვითი ნაგებობა იყო, როგორც ჩრდილოეთის სასაზღვრო ზოლთან. ვახუშტის ცნობით აქ 60 ციხე მდგარა. თვით იმ ადგილას, სადაც ქალაქეთს უწოდებენ, ქედზე დგას ორი დიდი ციხე და ეკლესია. ჩანს ამ ადგილას იყო ერთ-ერთი მთავარი სიმაგრე. გიორგი მეხუთის „ძეგლის აღწერის" მეცამეტე მუხლის მიხედვით ციხის თავდანი ქადას ორნი იყვნენ. ორი ციხისათვის ყოფნა ორი ციხესიმაგრის, ორი კომპლექსის არსებობას გულისხმობს. ამასთან კი იგულისხმება სათანადო გარნიზონი და საბაჟოც. აქვე გადიოდა მთავარი გზა ჩრდილოეთისაკენ. გარნიზონი და საბაჟოს პერსონალი კი თავისი სოციალური მდგომარეობით, ალბათ, განსხვავდებოდა „სოფლიონისაგან".¹

შესაძლოა მართლაც ამ გზით იყო მიღებული ტოპონიმი ქალაქეთი. მაგრამ არც სხვაგვარი ვარაუდის გამოჩენება შეიძლება: დადასტურებულია ადამიანის სახელი ქალაქო (ალ. ლ.). და ისიც, რომ სულ სხვა ხეობაში, სხვა სოფელში, გვიდაქში, გვხვდება ხევის სახელი ქალაქეთა (იხ.).

ქალაქეთა (ს. გვიდაქი) — პატარა ხევი ჩაშოუდის სოფელს, ნაყადელი, სასმელად ხმარობენ. „ვიღაცა ქალაქელი კაცი ყოფილა მოსული, წყლები უწონია და ეს ყველაზე მსუბუქი გამოსულა. რაჟი ქალაქელს მოსწონებია, ქალაქეთა. დაურქმევიათ" (ალექსი ბუჩუყერი).

ქაქენი (ს. ბურსაჭი). — უბანია ბურსაჭირის ქვემოთ ქალაზე.

„კომლადა ჰქვან. მაგათ ღუმაცხოს უცხოვრიათ, სოფლის თავზე, ციხესთან. გიორგიანთ კაცი რამა ყოფილა, ბატონი ყოფილა ღუმაცხობი. თურმე ხალხს ხატში მიუღის საკლავები და კარგებს თავისკენ აბრუნებს. ქაქენთ ღედაყი რამა ყოფილა, არ დაუ-

¹ რ. ხარაქი, ალ. რობაქიძე, დასახ. ნაშრომი.

ნებეზია ცხორი, საერთოდაც არ თუ ემორჩილებოდნენ. უთქვია ბატონს ამ დედაკაცს თინა:

— შენ ქმარს ცოლად ამოვავლევი!

შაინებულა ეს დედაკაცი და ქმარი რო მასვლია, უთქომ:

— რაღა ექნა, ბატონი რასმე გემტერება, ვსე-ვსე თქვაო.

— სად იქნება ესლა, შინ იქნებაო?

— შინ იქნება ალბათაო, სად ეშმაქში იქნებაო.

— ვნახოთ აბა როგორ ამამავეს ცოლადო. მისულა ბატონთანა და ბატონის ცოლი პურს აეთებს ბანზე.

— ბატონი სად არიო? — უკითხია.

— აიქა ქეიფობს პირიმზესთანა და კისერი არ მამიტებოო.

— კარგი და აბა თუ კისერს ვერ მოვტებს, ვნახოთო. მიბრუნდა და წაიდა. ჩავიდა და ეს ბატონი გამორეულა, შლის ჭელებსა — მაიტანეთო მივიდა და ჩამაუჭა წინა.

— რაზე ამამაველე ცოლად, რა გინდა ჩემგანაო?

— ეს არ გინდაო! — ბოდიში შენთანა, ჭელი დაუღება, — რაც მინდა, იმას გიზამო.

გაიბრო ამ კაცმა ხანჯალი, ფაშეებში დაუტრიალა და ეს გამძლარი ბატონი იქვე გააღაბრუნა. წამოვიდა, ამაიარა და იმის ცოლს უთხრა:

— ჩაიარე, ნახე თუ ვერ მოვტებს კისერი შენ ქმარსაო, ესლა ამამაველიც ცოლადოო.

გამოუყრან ისინი სოფელსა, ემ ჩვენ პალაზე გადმოსულან, აქ დაუწყიათ ქაქვი ა, მამე ჭკვიან ქაქენი“ (მარო წიკლაური).

ქაცოვანი (ს. ნაღორევი) — ფერდობის სახელია, სადაც ქაცოვ დგას, ქაცოვანია (ქაცოვანი).

ქაქაურები (ს. ციხიანი) — მამული. კაცის სახელიდან ქაქა. ერთის კუთვნილები სუფიქსი -ურ (იხ. გვ. 38).

ქერაზაულა (ს. ღუმაცხო) — კაცის სახელიდან — ქერაზა (იხ. გვ. 38).

ქერაულები (ს. კიკანი) — მამული. „წინათ ალბათ ქერებსა თესავდნენ, ჩემს მოსწრებას კი მანდ სუ წმინდასა ვთესავდით“ (გიორგი კიკაძე). აქედანაც ჩანს, რომ ქერი არაფერ შუაშია. სახელწოდება ანთროპონიმულია (იხ. გვ. 38).

ქვაკაცო, ქვაკაცის წვერი — მთის წვერზე მწყემსები აშენებენ ხოლმე ქვის სვეტებს. მას სარიგენტაციო დაინიშნულება აქვს მწყემსებისათვისაც და მგზავრებისათვისაც. შორიდან ეს სვეტები“ კაცივით მოჩანს.

ქვეთა საბინაო — ქვემოთი საბინაო (იხ. ზეთა საბინაო).

ქვემო მღეთა — დიდი სოფელია მთიულეთის ზემო ნაწილში, სამხედრო გზის თავზე, ხიდთან. ცხოვრობენ სულ ბურღულები, 35 კომლი.

იქ ბევრი ხალხი იყრიდა თავს — მიღეთის ხალხი და ამაზე შეერქვა“.

ქვენა მთა (ს. ბურსაქირი) — მთაა, უღელტეხილი. გუდამაყრიდან ზეშში გადადის ამ უღელტეხილით გზა. ძველი სამხედრო გზა, ჩრდილოეთისაკენ მიმავალი ძველი გზა, სწორედ ამ ქვენა მთაზე გადადიოდა. დღესაც ამ გზით გადადიან ყოზლარისაკენ საზამთროდ მიმავალი ცხვრის ფარები.

ქვეშეთი — სოფელია მთიულეთის ზემო ნაწილში, თეთრი არაგვის მარჯვენა მხარეს, მღეთის ქვემოთ, თბილისიდან 105-ე კმ-ზე, სამხედრო გზაზე. სასოფლო ცენტრია საბჭო. აერთიანებს 33 სოფელს (მღეთის თემს). თვითონ ქვეშეთში ცხოვრობს 23 კომლი. ჩამოსახლებული არიან სხვადასხვა სოფლებიდან. გვიან შექმნილია. მას თავისი ადგილები არა აქვს. ქიშპარიანთ ადგილშია. დიდველას დაბლა, ქვეშ არი და ქვეშეთი იმატრმა ჭკვიან“ (ბუჩქუერი ალექსი).

ქვიშათ ქევი (ს. საქერე) — ზევი, მთის რუვი ქუჩიანია. ქევიშა-ქუჩი.

ქვიშანი (ს. საქერე) — მთა (იხ. ქეიშათ ქევი).

ქიზურაი (ს. ათნოხი) კაცის სახელიდან ქიზა. ერთის კუთვნილების სუფიქსი — ურ (იხ. გვ. 38).

ქიშპარიანი — სოფელია თეთრი არაგვის მარჯვენა მხარეს ნაღორეცსა და ქვეშეთს შუა, სამხედრო გზის თავზე ცხოვრობენ ბუჩუკურები, 9 კომლი. „გვიდაქედან გადმო-სულან ორი ძვანი — ქიშპარაი და ლაგაზაი. აქ კახილა მდგარა ვილაყა. იმას თურმე არ უსვენებდენ. უთქვია, ცხენები დამინალეთ და წავალ მოგმორდებითო. დაუნალიათ და წასულა. დამრჩალან ის ორნი ძვანი“ (ბუჩუკური ალექსი).

ქიქოლი (ს. მაქართა) — სასამოერე მთაა, დიდი კლდე მისდევს მთელ სიგრძეზე. სახელწოდება შესაძლოა მიღებული იყოს ქიქოლიან, რაც გუდამაყარში ზის პატარა კულეს ეწოდება, საკიდად მიერულს ეღობომაზე ან ედელზე. ამ მთას, კლდეს ფორმა, მართლაც, თითქო საყდრითაა აქვს.

ქობთავაი (ს. ზაქანი) მამული, ფერდობი ელგუქას გამოქვაბულის თავზე (იხ. 38).

ქობისა (ს. სალაქური) — მთის სახელია. გამოქვაბულია იქ (ქობი) და ამიტომ შეერქვა.

ქონანურებში (ს. არაქვეთი) — ნანს ქონანა ერქვა ამ ადგილის პატრონს (იხ. გვ. 38).

ქორაის ჰევი (ს. ბურსაქირი) — „ცხორი ედგა იქ ქორას, აღიღდა ეს ჰევი, ცხორი დაულია და იმაზე დერქვა“ (მარო წიკლაური).

ქორილო — სოფლის სახელია მთიულეთში, ჯადის ხეობაზე, მღებარეობს ხეობის მარჯვენა ფერდობზე შეეკებულ ადგილას.

ამ სოფლის მცხოვრებლები გადმოგვიცემენ თითქოს სახელწოდება უკავშირდებოდეს თურქული სამყაროს ხალხური გვირის, ქორაღლის სახელს, რაც, რა თქმა უნდა, სარწმუნო არ არის. ქორილო ქორილის სახელთან გარეგნული მსგავსების ნიადაგზეა დაკავშირებული.

ხეენის აზრით, ქორილო კომპოზიტი უნდა იყოს. შედგება ორი სიტყვისაგან.

ქორა და ლო ქორა, ქორია — კაცის სახელდება. ლო — მთიულეთში მარხილის ფეხს ნიშნავს. „ლო — ეუთხ. მთიულ. მარხილის მიწაზე მოსრიალე ნაწილი, ფეხი“ (ქველ). ეს სიტყვა მთიულეთში, უფრო ზუსტად, მთიულეთის ზემო ნაწილში, გამოყენებულია ტოპონიმთა საწარმოებელ ინდიკატორად. ასეთივე რიგის ზოგადი სახელია, როგორც ქელი, გვერდი, თავი და სხვა. ის შერქმეული აქვს ფორმით მარხილის ფეხის მსგავს გორებს, რომლებიც მთის კალთებზეა ჩამოგრძელებული და ბოლოში მოხრილია.

ლო — ცალკე გვხვდება ტოპონიმებად და სხვა სახელებთან ერთად: ლო (გორი ს. მელერე); ლონი (მთა, ს. უშერნი), ლოს ქეეები (ხეები, ს. შარპიანი), წონლონი (მთა, ს. უშარნი), ლოთაეები (მთა, ს. უშარნი), ლოისლო (მთა, ს. ს. ბეგონი, ბენიანი), ხახიანთ ლო (გორი, ს. არაქვეთი).—

როგორც ვხედავთ, ლო შეიძლება დართოდა ყოველგვარ სახელს და მათ შორის ანთროპონიმებსაც. ე. ი. შეიძლება და უნდა გვეჩინოდა ქორას ლო||ქორალო, შემდეგ ა-მ ო-ებთან ასომილაკით აგრეთვე ო მოვეცა. შესაძლოა სიტყვა ლო გაერყე-მული იყო მთის სხვა დიალექტებში და იქ შემორჩენილ ზოგიერთ ლო-ზე დამოლო-ებულ ტოპონიმებშიც ასეთივე ქართული ლო გამოიყოს და არა უცხოური წარმოშობის, ნახური ელემენტი.¹

ქობთანა (ს. ათნოხი) — თანა თანდებულისანი ტოპონიმი — ქობთან მღებარე ადგი-ლები.

ქუმსიანი||ქუმსიები (ს. ჭადმიანი) — უბანია, ქუმსიშვილები ცხოვრობენ.

ქუსტათ ნახახლარი (ს. ბურსაქირი) — სასახლარია ქაქენთ უბნის ზემოთ, ხევის პირზე. „ქუსტა ერქვა კაცსა. ახალ ქორდაწერილი ყოფილა. გაუყეთებიდა იქ სახლი, ცალკე. იმ ზამთარს მოსულა ზოვი მთავარანგელოზთ ჰევეზე, გორს აქათ რაღაცნაირად

¹ თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ზოგი თავისებურება, თბ., 1966.

გადმოშტარიყო, დასცემიყო იმათ სახლსა და ორიენი ამეეჟონეს. იქ კაცს ზოვი არც მანამდე და არც შემდეგ არ უნახავ" (წიქლაური მარო).

ღაჯარნი (ს. სალაჭერი) — ბეჟია. ღაჯარა — მუხის ბეჩქი, რომელსაც ზამთარში ფოთლები ზედა აქვს შემხმარი.

ღამისთვეი||ღამის სათვეი — ზოგადი სახელია ეკე ადგილებისა ხატების სიახლოვეს, სადაც მლოცავი ხალხი ღამეს ათევს.

ღილაიხ წყაროები (ს. ბენიანი) — მამული. ამ ადგილებში წყარო აღარსად გამოდის. ღილა — კაცის სახელია.

ღო (ს. მულერი) — გორი მამული. (იხ. ქოროლო).

ღოხიღო (ს. ბენიანი) — გორი (იხ. ქოროლო).

ღუღურაი (ს. ბედონი) — მამული. კაცის სახელიდან ღუღა (იხ. გვ. 38).

ყუევის საუდარი (ს. ციხისძირი) — კლდე, საყდრის ნანგრევი. „მუშებს ყანა უმკით იქა. ქვაბი ზღვმიათ ცეცხლზე, რაღაცა უხარშიათ. ყუავს მიჰყოლებია მტურავე. გავარდნია და ქვაბში ჩაყარდნია. დაჰყოლია თეთონაცა და შიგ ქვაბში ცეცხლა. უნახია ხალხს ჭერ ყუავი, მერე მტურავე და უთქვიათ ამან გვიხსნათ. „იმიტომ იქ საყდარი აუშენებიათ“ (ყარმაზანაშვილი არჩილი).

ყუელანი — სოფელია მთიულეთში თეთრი არაგვის მარცხენა მხარეს ფერდობზე ქვეშეთთან. ცხოვრობენ ყუელაძეები, 5 კომლი.

ყილატა ობოლი დარჩენილა, დაღვნილა ხან საღ, ხან საღა მოჰამაგარედა. თურმე რო ეკითხებთან ვინა ხარ, ვისი ძეო, ის ეუბნება, ყუელაის ძე ვარო: მითომ რაყი ხალხი აჰმევედა პურსა, ყუელაის შვილი ვარო. ის დამდგარა აქა და იმაზე მოედევართ. ერთი ოჯახი გაბიდორეები ეყავით, ძირად ფშაელები, გაგვაქულაყეს და მერე ჩვენი ყუელაძეებად დავიწერენით" (ივანე ყუელიძე).

ყიზლარის მთა (ს. ღუმაცხო) — ყიზლარი ზემოტ სახელად ერქვა აჭარა კაცს, იმისი სათიბი იყო.

შარშიანი||შარშიანი — პატარა სოფელია ჭადის ხეობაზე სულ ქვემოთ ხეობის მარჯვენა მხარეს, შარშიაძეები ცხოვრობენ.

შიბუაის კლდე (ს. საჩალის ჭალა) — ამ კლდეში იცის შიბუ (ღანძილი).

შილონი — მამულის, სახნავი მიწის სახელია სოფელ გოგნაურებში (მთიულეთი). ოს. სკლონი. სკლონი ბოროტის ნიშნავს, ხოლო სუფიქსი — ოს სხვადასხვა ფუნქციით იხმარება. — ოს-ით „სახელური წარმოება უფრო გავრცელებულია, რადგან ის გამოიყენება ერთ-ერთ ზედსართაულ სუფიქსად. ასევე ფართოდ გამოიყენება უახლეს ტერმინოლოგიაში სრულიად სხვადასხვა მნიშვნელობის ზედსართავთა საწარმოებლად.“¹

შირიში — ქვის ერთგვარი სახეობაა, კირქვიანია, ფორიანია; იშვიათად გვხვდება და თუკი საღმეა, ადგილიც მის სახელს იღებს.

შირმის წყალი (ს. ბზიერთა) — წყარო. გამოდის შირიშში (იხ.).

შიონი||სიონი||ჩიონი — სოფელია ლაჟთქვეზე სულ ზემოთ, მთის ფერდობზე ამაჟმალ ორი კომლია ცხოვრობს, ნარიმანიძეები.

ჩაბარუხი — სოფელია ფასანაურს ზემოთ 500 მეტრზე არაგვის მარჯვენა შენაკადის, ხეობის დასაწყისში, გზის თავზე. სოფელი ადრე ხეობის სათავეში იყო 3 კმ-ზე არაგვიდან, ახლა ყველანი აქ ჩამოსახლდნენ. ჩაბარუხი — ჩანჩქერს ნიშნავს. მართლაც ამ ხეზე სამხედრო გზიდან 3 კმ-ზე დიდი ჩანჩქერია. ფასანაურიდან ტურისტები ასევეთ დასათვალიერებლად.

ჩადისციხე — სოფლის სახელია მთიულეთში. ეს სოფელი ფასანაურს ზემოთ არის 5 კმ-ზე, სამხედრო გზის მალა, ფერდობზე. ძველებური სახლებია ერთურთზე შეხორახილი, სახლებს უკან ციხის ნაშალია.

¹ В. И. Абдеев, Грамматический очерк осетинского языка, осетинско-русский словарь, Ордж., 1962, стр. 608.

სახელის წარმოშობასთან დაკავშირებით სამი ერთმანეთისაგან განსხვავებული გადმოცემა არსებობს:

1. „სოფელს ლეკები დასცემიან. ხალხს ციხეში შეუსწრია და გამაგრებულან. მტერს ციხე ვერ გაუტეხია და ხანგრძლივი ალყით მოუდრომებით მისი ალება. მთიულებს კი ციხიდან ისრის ზუსტი სროლით ნელ-ნელა შეუთხელებიათ მტრის ქარი. გადმა ციხეებოდან გამოშორალი ხალხი კვირობდა თურმე: რას ჩადის ციხეში!“

II. „ლეკების მოალყე ქარს შემა მოუზიდა და ცეცხლი შემოუნთია ციხისათვის. როცა ქვეშს სკდომა დუწყია, შიგ შეუყუელი ხალხი შემოთოხებულა: რას ჩადის ციხეში!“

III. „ბოლო ხანებში, როცა ციხე თანდათან იშლებოდა და დაბლდებოდა, ხალხი ამბობდა: ჩადის ციხეში (ქავთარაძე მისა).“

ამჟამად, სამივე შემთხვევაში ხალხურ ეტიმოლოგიასთან გვაქვს საქმე.

ამ სოფლის მიკრიტობიანობა აღწერისას აღმოჩნდა, რომ სოფლის ბოლოზე ველ-ტყიან ფერდობს ჰქვია ჩეღი. უცებ ჩნდება აზრი: ჩეღისა და სოფლის სახელწოდება ჩადის ციხეს შორის ხომ არ უნდა არსებობდეს რაღაც კავშირი. სამეზნე იყო ჩეღის მნიშვნელობა. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში გვხვდება სიტყვა „ჩეთი — კუთხ (ხეცს.) დასამუშავებლად ადგილი რბილი (ქვა)“. ჩემის აზრით, ჩეღი იგივე უნდა იყოს, რაც ჩეთი. ეს ციხე, მართლაც, ნათალი ვეება ლოდებით არის ნაგები. როცა აქ სიტყვის მნიშვნელობა დაიკარგა, მოხდა მისი სხვაგვარი გააზრიანება, ცვლილება და გაჩნდა ლეგენდებიც.

ჩადისციხურები (ს. ჩაბარუნი) — მამულების სახელია, რომლებიც მეზობელ სოფელს, ჩადისციხეს ეკუთვნის ჩაბარუხის ტერიტორიაზე.

ჩადუნაი (იხ. საჩადუნე).

ჩაკიდებულა — ზოგადი სახელია პატარა ვაკე ადგილების ძალიან დამრეც ფერდობზე.

ჩარება (ს. არავეეთი) — მთის სახელია. თვითონ ამ სოფელში ვერ ამიხსენს რას ნიშნავს ეს სახელი, ხოლო იმავე მთიულეთის სოფელ გოგანაურებში მითხრეს: „ჩარება — ლიბიან თივასა ჰქვიაინა“. ე. ი. უბეშ თივას, ჭოყრიანს.

ჩაფარეული (ს. ცუქუნაურები) — მამულის სახელია; სოფლის ქვემოთ, გორს ქვემოთ არის და სოფლიდან არა ჩანს, ჩაფარებულია.

ჩაქრილაიხ წყერა (ს. ს. ქვეშა, გამსი) — მთაა, მწვერვალი მთიულეთ-გუდამაყრის გამოყოფ ქედზე. ჩაქრილია ერთ ადგილას, თითქოს ადამიანს ჩაუჭრიო. იმაზე არ ვადა-ფილება. გუდამაყრელები მაგას ნაყვეთს ეძახიან“ (ვასილ პატაშური). გამსი გუდამაყრის მხარეა, მაგრამ იგივე სახელი ჩამაწერინეს.

ჩახატაიხ მთა (ს. ხოზა) — სათიბი ველია ტყეში მთის ფერდობზე. ჩახატაი ჩქმევია კაცს, ვინც მას პატრონობდა ადრე.

ჩახატურები (ს. ქვეშა) — მამულები. კაცის სახელიდან ჩახა (იხ. გვ. 38).

ჩეღი (იხ. ჩადის ციხე).

ჩიხუნაი (ს. ანანური) — შუაპოვრის გორზე დგას ტყეში დიდი წიფელი, ერთი ტოტი ისე აქვს, თითქოს ჩიხუნის ტარიო.

ჩირდილი, ჩირდილა, ჩირდილაა, ჩირდილები, ჩირდილეები, ჩირდილნი — ზოგადი სახელია მთის, გორის ან ქედის იმ ფერდობებისა, რომლებიც ჩრდილოეთის მხარეს არის მოქცეული და უშუაოა. ასეთ ფერდობებზე თოვლი დიდხანს ძევს, ტყეც სხვაგვარია (უმათავრესად წიფელი) და ბალახიც, პურეულოც ყველა არ ითვისებოდა, არ მოდიოდა.

ჩირაქი — სოფელია მთიულეთში, თეთრი არაგვის მარცხენა მხარეს, ხევი ჩამოდის, მდინარე — მის შესართავთან; უბნები ჰალაზუა შეყოლებით.

სახელწოდება უცნობია, აუხსნელი. არის ასეთი გადმოცემა: „ჩირიკი იმიტომა ჰქვია, რომ ჩიმიდანა (ორჯონიძესთან) ვართ გადმოსულები. ქვრივი დედაკაცი ყოფილა მაია, სამი შვილი ჰყოლა. გამოურეკიან სამნი ძმანი და აქ მოსულან. კობაი დამ-

დგარა წინკობათს, ჯაბანაი — ზემო ჴეზე, შუაზე თეთან მაიაი დამდგარა უმეროსის შვილითა“ (სეიმონ კობაიძე).

ჩიტაურები — სოფელია მთიულეთში, ქართალში. მაღლა ფერდობზეა. გეარად ჩიტაურები ცხოვრობენ. „ძირად მთელი ქართალი გიგაურები ვართ. ჩიტა ქვეყნებია ჩვენ პაპს და იქედან მოდის ჩენი გვარი“ (ჩიტაური ვასილი).

ჩიხაურა (ს. უკანაშვარი) — მამულის სახელია. ჩიხა კაცის სახელია, ერთვის კუთვნილების სუფიქსი — ურ (ახ. გვ. 38).

ჩოხელაურები||ჩოხელაურნი — სოფელია გუდამაყარში ფასანაურიდან მე-15 კმ-ზე, შავი არაგვის მარცხენა მხარეზე. ცხოვრობს 12 კომლი, წყლაურები.

ჩოღიანი — უბანია ს. პოვლეურის (მთიულეთი), ჩოღიანი შეიღები ცხოვრობენ.

ჩოქურთიული (ს. ხარბეთი) — მამულის სახელია. ჩოქური — გვარია.

ჩოქურთი ჟანები (ს. მანასეური) — მამულების სახელია, ფერდობის. ჩოქური — გვარია და ეს ფერდობი სწორედ ამ გეარად ჩოქურების სახლების უკან არის.

ჩოხი — სოფელია გუდამაყარის ხეობაში, შავი არაგვის მარცხენა მხარეს, მაღლა ფერდობზე, ბურსაქორისა და ბოსლის ხეების შესართავთან, ქალდან 1 კმ-ზე, ბოლოზე მამულები აქვს, თავზე კლდიანი ტყეები. ორ უბნად არის ხევით გაყოფილი. ცხოვრობს 22 კომლი, გეარად ჩოხელი.

ჩორი ქისტი ყოფილა, მძანი. იქ ვილაყა მუქლიათ და მოსისხლებს გამოირდებოდა. ღუმაცხოში დასახლებულან. მერე ერთმანეთშიც მოსვლიათ ჩხუბი და მტრობა ჩამოუგდიათ — ძალი გაუყვეთათ, მტერნი უნდა ვიყოთ; შენი ქალი მე მერგოს, ჩემი — შენაო. ერთი მძა, აფი ღუმაცხოში დამჩალა, მეორე — ჩახი ჩოხში გამოსულა, ამ ადგილას, მუშაზე მივდივართ. ღუმაცხოში ხო აფციაურები არიან. ბექაურები და წიკლაურები ბექაზე და წიკვაზე მოდიან“ (მხ. ჩოხელი).

ჩოხელნი — სოფელია მთიულეთში, არაგვის მარჯვენა მხარეს. ფასანაურიდან 10 კმ-ზე, სამხედრო გზის თავზე. გეარად ჩოხელები ცხოვრობენ. „გუდამაყარის ჩოხიდანა ვართ გადმოსულები. ორნი მძანი გადმოსულან ვივი და ბერი. პირველად ვალმა მანასეურში დამდგარან, მერე აქ გამოსულან ზოგნი. ამ ადგილზე სულ მურყინანი ყოფილა, ტყე“ (ვანო ჩოხელი).

ჩხაშინი — მთა, ბევრი ჩხაშა (შხაშა) დგას, ერთგვარი მსხვილღეროიანი, ფოთოლ-აყრილი მცენარე.

ჩხატო — იგივეა, რაც ჩანჩქერი.

ჩხატის კარი — ზოგადი სახელი ჩხატის სიახლოვეს მდებარე მამულებისა.

ციკქელაბი კლდე (ს. ბურსაქორი) — პატარა კლდეა სოფელში. იქიანე იყო ერთი ზარმაცი კაცი, ციკქელას ეძახდნენ, ისა ცხოვრობდა იმ კლდესთან; ციკქელას ზარმაცს ვეძახით“ (მარო წყლაური).

ციხე (ს. კიკანი) — „ორი ციხე გეჭონდა აქ. ერთი სოფლის ბოლოზე იყო არაგვის დასცქეროდა, სამ სართულიანი იყო, კოლექტივის ფერმას აშენებდნენ და, დავლიანიძე იყო ვილაყა თავმჯდომარედ, იმან დააშლევინა და იმისი ქვა მაჰყმარა ფერმას. იმ ნა-ციხეართან, ჴენის დროს ესლაჲ სულ ძელები, რკინები ამოდის, ჴვევრებიც ამოჩნდა.

მეორე ციხე ამ სოფლის მაღლა, მიუდგომელ ადგილზე. არსიდან შესასვლელი არა აქვს. იქა მალულა ხალხი, კალმახი ჰყოლიათ. მტერი მაზღგომია ერთხელაც, კალმახი გადმოუყრიათ და წასულან: ვერ მიუვალო, ეს არსებობა არისო“ (კიკაძე გიორგი).

ციხე (ს. ხარბეთი) — „ზამილანთა ძახებულან, ცხრა მძანი ყოფილან, ძრიალი ხალხი, იმათი ყოფილა ეგ ციხე. იმათ ბიძას ორი ბაღი დარჩომა. მილიმარაყეს იმ ცხრა მძამა: მოდი ეგენი დავყოთ და მგათი ადგილებიც ჩვენ დავვრჩებო, ეგ ჴერივით წვა აქედანაო. დაშიშეს თავისი ცოლები არაფერი სთქვათო. უმეროსი მძის ცოლმა გააგებინა მაინც იმ ჴერივს. იმანაც ღამით გააპარა ბაღლები და გუდამაყარში გადარეკა მამის

სახლში. გამაჩნდა ქირი იმ ცხრა ძმითა და სულ ამასწდენ. ისე უყო ღმერთმა. აუგოთ აკლამები ციხესთან და იქ აუხილიათ* (გვიანიშვილი აღეკსი).

ციხელაური (ს. ბედონი) — მთა. ციხელა კაცის სახელია, ერთეის კუთვნილები სუფიქსი -ურ (იხ. გვ. 38).

ციხიანა — სოფელია ჰადის ხეობაზე, ციხელაშვილები ცხოვრობენ. პირველი სოფელია ქვემოდან, პატარა სოფელია.

ციხისძირი — სოფელია ანანურს ზემოთ, სამხედრო გზაზე. სოფლის მაღლა, ტყიან გორზე ციხე დას.

ცოდვიანაი რუეი, ცოდვიანაის რუეი, ცოდვიანაის ქევი, ცოდვიანა ტბაი, ცოდვიანთ რუეი — ერქმევა იქ ადამიანთა დაღუპვის გამო.

ცოდვიანა ტბაი (ს. მენესო, ხორხი) — ნარიყალას ხევის სათავეშია გაშლილი ქალა. ადრე ჩამომეწყარილი ყოფილა, მეწყერის ტბა გაუჩენია. ზიკებს ცხვარი უზნავეებით შიგ და დამხრჩვალან, ცოდვიანს ამაზე ეძახიან. ეხლა კი ამოღებულია, ნატბევიც აღარ ეტყობა.

ცურცლათ სხალი (ხ. წინკობანი) — პანტის ხის სახელია, „ცურცლივით წერილ სხალს ისხამს“ (ნინა კობაიძე).

ცურცლათ წყალი (ს. წინკობანი) — წყარო. ცურცლათ სხალთან გამოდის.

ცუტქნაურებო — სოფელია გუდამაყარში, ფასანაურიდან 14 კმ-ზე შავი არაგვის მარცხენა ფერდობზე. სახელწოდება უნდა მოდიოდეს კაცის ზედმეტი სახელიდან. „ცუტქნა — ციკნა“ (ქეგელი).

ცხედიათი — სოფელია მთიულეთში, ფასანაურის ქვემოთ, ზანდოს ხევის მოპირდაპირე ზეობაში, არაგვიდან 1,5 კმ-ზე. „ჩვენ აფციაურები ვართ. გუდამაყარიდანა ვართ ჩამოსულნი, ათნოვოდან. ჩვენი პაპა წამოსულა. აქ წინაე ლეკებს უწოდებდნენ ხალხი. ზოგი ბარში წასულა. ერთა ბებერია გადასულა ჩირდალაში, ტყეში დამალულა — აიქ, მთაში საქნაურებო, ლეკთქედს ვეძახით, ხოვო ჰქონია. როცა ლეკები წასულან, ისეე ნიავება დაუწყია და ჩამოუთვლიან:

გასტილდითო ქვედიათოო, — ცხედიათოო ის კი ვერ უთქომ, კბილები ართუ ჰქონდა, —

— გაქდი ირმების საჯოგარიო,

ნეტარ აღარ თუ იქნებაო,

გაქდე საბლებით საზომარიო“ (აფციაური აღეკსი).

ძაღლაური წისქვილი (ს. სალაჭური) — ქალა. ადრე ალბათ წისქვილი იყო ძაღლაურებისა. „ძაღლაურები კომლია, გვარად ღუღუშაურები არიან. მაგათი ვიღაცა ყოფილა მონადირე. ერთხელ ზოვს წამოუღია ისა და იმისი ძაღლი, ერთად მიხვედრილან. სამი თვე დამხრალა შიგა და ეს ძაღლი შეუქამია. ამაზე დაუძახეს თურმე ძაღლაურები. ქარი დაუქლიათ: ძაღლაური ნუ დაგვიძახებთო, დაუპატრუებთო ხალხი. როცა მომძღარან და აშლელან, ვიღაცას დაუძახიან: ღმერთმა ავაშენოთ ძაღლაურებო!“ (ყეკიშვილი მოსეს).

ძერეულაი (ს. წინკობანი) — მამული. უნდა მოდიოდეს კაცის სახელიდან — ძერეი ა. ერთეის კუთვნილების სუფიქსი — ულ (-ურ) (იხ. გვ. 38).

ძიანა — სოფელია მთიულეთში, თეთრი არაგვის მარცხენა ფერდობზე, ფასანაურის ზემოთ მე-8 კმ-ზე.

წამალათ მთა (ს. წყერე) — მთის ფერდობი. წამალაძეებისაა.

წამალაურაი (ს. მანასური) — რუეი. კაცის სახელიდან — წამალა. ერთეის კუთვნილების — ურ (იხ. გვ. 35).

წითელაის სახლი (ს. ბაქანი) — აქამ გორსა ჰქვიან, საცა ეხლა მე ეცხოვრობ. აქ უცხოვრია ცხედიათით მოსულ ორ კომლსა და წითელას ამოუწყვეტნიან ყველანი. იმაზე დაურქმევიათ ამ ადგილისათვის წითელაის სახლი. მე როცა დავსახლდი, ეხლა მოსეს სახლს ეძახიან“ (მოსე ბატაშური).

წითელ ჯეი (ს. ბურსაქირი) — ხევი, ჩამოდის წითელზე, მთაზე, სადაც წითელი კლდეებია.

წითელი||წითლიანთკარი (ს. ბურსაქირი) — მთა, უბანი, წითელი კლდეებია იქ.

წითლიანი — ახლად დაარსებული სოფელია ფასანაურის ქვემოთ, ხანდოს ხევისა და არაგვის შესართავთან. ხალხი ხანდოდან არის გამოსული.

წინამქარი — ამ სახელწოდებით გვხვდება ორი სოფელი, ერთი გუდამაყარში, მეორე — ხანდოს ხეობაში. ხანდოში საპირისპიროდ გვაქვს უკანამქარიც. ხანდოს წინამქარი იყოფა ორ უბნად, ორ სოფლად: ზემო წინამქარი და ქვემო წინამქარი. ფაქტიურად ესენი ცალ-ცალკე სოფლებია, რადგან მათ შორის მანძილი 3-4 კმ-ია. გუდამაყარის წინამქარი შავი არაგვის მარჯვენა ფერდობზეა, ფასანაურიდან 6 კმ-ზე, ცხოვრობენ ღუშო-ცხოდან ჩამოსახლებული აფციაურები 8 კომლი. წინამქარი — წინა მხარე.

წიკობანი — სოფელია ფასანაურის ზემოთ, მარცხენა ფერდობზე, ფასანაურიდან 10 კმ-ზე. ამ სოფლის უკან, გადაღმა ხეობაშიც კობაიძეები ცხოვრობენ და მათს მიმართ არიან ესენი წიკობანი, ე. ი. წინა ფერდობზე მცხოვრები კობაიძეები.

წინმერე (ს. ბუჩანანი) — (იხ. მერის ციხე).

წიფორი — სოფელია მთიულეთში, ფასანაურის ზემოთ, არაგვის მარცხენა მხარეს, გორზე — იქ არის ერთ-ერთი ძლიერი სალოცავი. სახელწოდება შესაძლოა მოდიოდეს ზანური სიტყვიდან წ ი ფ რ ი — წიფელი.

წიფორული (ს. ბაჯანი) — მთის სახელია. ბაჯანს მთიულეთის მხრიდან სოფელი წიფორი ემიჯნება და ეს მთა საზიაროა, წინათ წიფორისა ყოფილა.

წიფრანის გზა (ს. კომშინა) — წიფრანი ფშაის სოფელია. ხორხიდან, სოფელ კომშინაიდან, მთაზე გადავლით გადის ხალხის გზა სოფელ წიფრანისკენ.

წყერე — სოფელია მთიულეთში, ქაღის ხეობის სულ ზემო ნაწილში ალაიურ ზონაში, ხეობის მარჯვენა მხარეს. სხვა სოფლებსაც ამ ქაღის ხეობაზე წყერეს ეძახიან. თავიდან აქ დასახლებულა სამი კომლი: ძაგანიძეებო, ნარაიძეები და ჭერშიზაშვილები. აკლდამები თავთავადი ჰქონიათ.

ამ ქეობას ქაღა ჰქვიან, წინაე ბევრი ხალხი ყოფილა. მსხვილი ხალხი უფრო აქედან გამდინარა.

წინაე ოსები სციმან. გადმოუხედნიათ ერთხელაც მთიდანა და, თურმე, ღამის სათვეი მიაქეთ საკაცებით ბატში, კვირაცხოვლობას (ციხეა სოფლის მაღლა მთაზე). უთქვიოთ, რაღა ჩვენი დაცემა უნდა ამ ხალხს მკედარი მკედარზე მიაქეთო. ისე კი ბაღლები უტანიათ და ქაღოზე უღეწიათ.

„არაგვის თავსა კლდშია,
სისხლის წყარონი ღიანო,
არც როდის დაშრებიაო,
არც როდის დაწმდებაო“.

(ძაგანაშვილი შიო).

წყერულა (ს. იუხო) — მამულის სახელია, რომელიც მეზობელი სოფლის წყერეს კუთვნილებათ; ერთვის კუთვნილების სუფიქსი -ურ (-ულ) (იხ. გვ. 38).

წულაურები (ს. ქ/მლოთა) — ფერდობი. კაცის სახელიდან უნდა იყოს. ერთვის კუთვნილების -ურ (იხ. გვ. 38).

წუალი — ზოგადად ასე უწოდებენ სოფელში არსებულ წყაროებს. ისინი უმთავრესად უსახელონი არიან.

წუალთკარი — ხშირ შემთხვევაში ზოგადი სახელია იმ ადგილებისა, რომლებიც წყაროს სიახლოვეს მდებარეობენ.

წუარუანი (ს. ლაკათქევი) — უბნის სახელია. იქ ადრე წყარუაშვილებს უცხოვრიათ (იხ. ქაუნართ ნასახლარები).

ბაქანიიხ ნასახლარი (ს. ბურსაქირი). — „ისე აღეჭსა ერქვა იმ კაცსა, კ ა ნ ი ა ს ზედმეტსახელად ეძახდენ — დედაკაცივით ლაპარაკი იცოდა“ (წიყლაური მარო).

პალევერნი (ს. გამსი) — სოფელ ფახევიდან ჩამოსახლდნენ სოფელ გამსის ქალაქ და გაჩნდა მესამე უბანი პალევერნი (პალეულები).

პალის ხოფელი — სოფელია კართლის ხეობაზე, სამხედრო გზიდან მეორე კმ-ზე. სხვა კართლის სოფლებთან შედარებით ხევის, პალის პირზეა. გვარად გულაშვილები ცხოვრობენ, ახლა ბეჟან დაყოლებით სამხედრო გზამდე ყველგან სახლები აიშენეს ზემოსოფლებმა.

სამი ჰეესური მოსულა ამ პართალში ბლოდან, გიგაურები. ერთი მეგუდას დასახლებულა, ერთი ჩიტაურებში, ერთი ამ პალის სოფელში, ჩეენი პაპა. პატარა კაცი ყოფილა ტანად. იმათ უთქვიათ:

— კაცი, ჩეენაჲ ხო გეი აჲ ხატები, წაეიდათ, ჩეენ ადგილშიით (ბლოდან) წამოვიტანათაჲ.

— ეინ წამაგეატანიებსაჲ?

— დაეიპართათე.

წასულან ჰეესურეთში, ერთი ჰუმოს გულა გაუესიათ ხატებითა და წამოუღიათ. რიგ-რიგობით მაქვთ თურმე ის გულა. ჩეენ პაპას რო მიერგება, გულა თურმე კოჭებზე სცემს, ზის კაცი ყოფილა. ეინტ შეხედება, იძახიან: კაცი, ეს კაცი გულას შვილიაო და დაუძახეს გულაშვილი. ჩეენ, გულაშვილები იძახე მოვლივართ“ (გულაშვილი კოთილა).

ჰეილანი — სოფელია მთიულეთში, კართლის ქვემოთ, არაგვის მარცხენა მხარეს, პატარა ტყიან ხეზე. ჰეილანი შემდეგ შერქმეული სახელია, ადრე რქმევია ფილბურთკარი. გვარად ფილაურებს უცხოვრიათ აქ. „ბარისახოდანა ვართ ჩამოსულები, ძირად ბუჩქურები ვართ. ჩეენ წინაპარს ჭაბაზა რასმე რქმევია და ჭაბაზაშვილობით ეიწერებით“ (ჭაბაზაშვილი მიხეილი).

ჰიკანი — სოფელია მთიულეთის ხეობაში, თეთრი არაგვის მარცხენა მხარეს, ფასანაურიდან 6 კმ-ზე. გვარად ჰიკაიძეები ცხოვრობენ.

„ჰეესურები დადენილან აქა, პური მიჰქონებიათ. ერბოზე თუ სცელიდენ. ერთხელ აქაურს უთქომ ჰეესურისთინა დაჰიკე კარგაო და იმაზე დაგვიძახეს ჰიკანი.

ჩეენ ჰეესურებზე მოვლივართ. სამნი ძმანი ყოფილან — ხაბაი, დათეიი და ხუტეი ჩახათიანი — იქ რალაჲ დაუშავებიათ და გადმოსულან აქა, ტყე ყოფილა. სამად დაუნთიათ ცეცხლი, ცალ-ცალკე: ერთად არავინ დაგვკოცოსო. მერე სახლები ეუშენებიათ“ (გოთრგი ჰიკაიძე).

ჰიმშოპირდაპირაჲ (ს. კიტოხი) — ფერდობია. ჰიმშო ადრე სოფელ თორელანებს რქმევია და ამ სოფლის პირდაპირ არის, არაგვის გამოღმა.

ჰიმშუაი (ს. მაქართა) — ველ-ტყიანი ფერდობია თორელანებისა და მაქართის საზღვარზე.

„ეს ადგილი (ჰიმშუაი) თორელანებთან საზიაროა, მიჰნაზეა. თორელანები დაობდნენ — სე ჩეენაო. ამაზე მაქართლებს ულექსებით:

ესაო, მესაო,
თორელანთა თქვესაო,
ეს ჰიმშუაი ჩეენაო
ვერვინ წაგეართმევსაო;
გადმამდგარა ხამხამა
ძალღიეთა ჰეფესაო.
ბანიდან გადმოვარდნილა,
ძალღის ნებში ძესაო,
საფლავი ველარ გათხარეს,
ნებში ჩამარხესაო“.

(წიკლაური ალექსი).

ჰურაის ქვა (ს. მელურე) — ლოდია, შირიმის მაგვარი რბილი ქვა: „ჰურა რქმევია კაცსა, იმის მამულში ყოფილა. მერე მამაჩემისა გამხდარა ის მამულიცა და ქვაჲ. იმ ქვაში მამაჩემისათვის მკედელს ერთი ცხვარი ეძლივა და არ მიეცა (მასწონდა თურმე).

შვედელი იმ ქვას დასთოდა, ალბათ, საფლავის ქვებად, კარ-თანჯრებად" (წამალა-
იძე ყაზია).

ჭურულო (ს. შარშიანი) — გორი. „ჭურულა — ეთხ. (თუშ.) ხევში გამოძინარე
პატარა წყარო, რომელიც იქვე მახლობლად იყარგება მიწაში („ღიალ.") (ქველ).

ხალიყები — (ს. ზაქანი) — ევლია, სადაც ხალიყებს, შუშის წყობილებს დგამენ.
ტყიდან გამოზიდავენ შუშას და იმ ევლში ამზადებენ.

ხამუშა (ს. მუგუდა) — ახლად წარმოქმნილი უბანია ქართალთან, სამხედრო გზის
თაზე, შევსებულ ფერდობზე. ადრე აქ სახანეები იყო სოფელ მუგუდისა, რომელიც
მალა მთაზეა. იქ, მალა-ორი-სამი კომლია დარჩა, დანარჩენი ხამუშას ჩამოსახლდა.
ხამუშა, უბრალო მიკროტომონიმი, იქცა მაკროტომონიმად, ხოლო მაკროტომონიმი მუ-
გუდა სადაც არის მიკროდ იქცეა.

ხარხეთი — სოფელია მთიულეთში, თეთრი არაგვის მარჯვენა მხარეს, სამხედრო
გზის თაზე, ხევი ჩამოდის ჩოხელთ შემდეგ, ფასანაურიდან 12 კმ-ზე.

„გულამყარიდან გადმოსულან სამნი ძმანი წიკლაურები და დამდგარან გოგნაურთის
მალა ქედზე. ერთი მ გ უ ა ნ ი რ ა მ ა ყოფილა. თურმე პერის საქმელად რო დასხდებო-
ან, ის კურტუმუელმა დაქლება. იმაზე მოვლივართ გ ე ი ა ნ ი შ ე ი ლ ე ბ ი (მ გ უ ა ნ ი
შ ე ი ლ ე ბ ი), თორო ჩენც წიკლაურები ვართ. ორი გორის ხალხი ვართ აქ: გეიანიშ-
ვილები და წიკლაურები" (გეიანიშვილი აღეჭსი).

ხატის ღელე (ს. დუმატო) — წიფლის ხეა. მალა მთაზე არსებული ხატიდან ზეპს
წამოულია ხატის რკინები, კისერზე დასადები უღლები მლოცავებისა, ხალხს იქ ევლარ
აუტანია და წიფელზე შეეცილიათ.

ხატის ყანები (ს. მულერე) — ფერდობია სამოვარი. „წინათ აქ ხატის მამული იყო,
ხატისთვის ვილაყას შეუწირია. სოფელი რიგობდა. ვინც მოხნავდა, საყლავი უნდა გაესუ-
ქებინა და ახალწელს ხატში დაეყლა. იქ ერთი ქვა არის, ის უნდა აეწონა ცხვარს. თუ
ცოტაც დააყლდებოდა, საყლავი უნდა დაემატებინა და მერე ქარიც რო დაეყლა, შინ
გრამს ევლარ წაიღებდა, სოფელი შკამდა. მერე სოფელში მნათე ჩამაივლიდა, ყველას
თითო კილო ვარბოს აუწონიდა (ააწონინებდა), ამისი ქალები უნდა დაეცხოთ, ერთ ოჯა-
ხში საღმე მიეტანათ და ქეიფობდნენ სამი — ოთხი დღე" (წამალაიძე ყაზია).

ხახაზანი (ს. ცხველიათი) — მთა. კაცის სახელიდან — ხახაზა.

ხეშა — (იხ. კვეშა).

ხეთანის წმ. გიორგი — ხატია ს. ჩოხის თაზე, ტყიან გორზე. „ეს ხატი ცირასეჟა
ყოფილა დაბრძანებული (ხეგია ბურსაქირისა და ჩოხის საზღვარზე). გამაზღვგია დევი,
შასწევია მაგ ხეთანას, ოცებ გადმოქეულა ხე და გზა ჩაუხერგია დევისთვის. ხატიც გა-
წერებულა და მაგ გორზე დამრჩალა" (ნინო ჩოხელი).

ხეკაქალა (ს. ზანდუცი) — ფერდობი. ადრე აქ კირიკიტი კაქალი მდგარა. ხ ე კ ა
ქ ა ლ ა — კირიკიტი კაქალი.

ხისკაცის მამული (ს. კიტოხი) — მამული ეკუთვნოდა კაცს, რომელსაც ზედმეტსახე-
ლად ხ ის კ ა ც ის ეძახდნენ.

ხოზა — სოფელია შავი არაგვის მარცხენა მხარეზე, ფერდობზე, კიტოხზემთ. „ბეუ-
რი ხოზა იცის აქა და ალბათ იმიტომეა ჰქვიან". ხ ო ზ ა (ხ ო ზ უ ა) ერთგვარი ბაღ-
ხეული მცენარეა, ღერო იქმევა.

ხორამზიაი (ს. მაქართა) — პანტის ხის სახელია. ვინმე ხეარამზე (ხორამზიაი) ჩამო-
ვარდნილა იმ პანტის ხიდან და მას მერე მისი სახელი შეერქმევიათ.

ხრინკული გზები (ს. დოლასქელი), ხ რ ი ნ კ უ ლ ე ბ ი (ს. ამირნი) — ბილიყი.
ხ რ ი ნ კ უ ლ ი — ხეული.

ხურხალი (მამული, ს. სოდევე). იგივე უნდა იყოს, რაც ოსური ხ ო ნ ს ა რ
(xonsar), ოსურში გავრცელებული ამ ტომონიმის მნიშვნელობა და წარმოშობა გა-
მოკლებული აქვს ცნობილ ოს მეცნიერს ვ. ი. აბაევს სპეციალურ სტატიაში, სადაც ის
წერს: „... სპარს xunsar და ოს. xunsar||xonsar თავისი წარმოშობით შორეულ

წარსულში მიღან, როცა მზის მნიშვნელობით იზმარებოდა პარალელური ძირები hvar და hran. ორივე ფორმა, სპარსულიც და ოსურიც, ასახავს ძველ ირანულს hvar—sara¹ შიანი მხარე.¹

ქართულშიც ხ უ რ ს ა რ ი უნდა გვექონოდა, მაგრამ დისიმილაციის ძალით რ > ლ. ხუტუცი ჩაზთიანა (იხ. კიკელიძე).

ქალა — ხეობა მთიულეთის ზემო ნაწილში, თეთრი არაგვის ერთ-ერთი სათავე. ხეობა გამოდის ქვეშეთთან, ჩრდილოეთის მხრიდან. არაგვთან ახლოს, დასაწყისში, ძალზე ვიწროა, კლდოვანი, ზემოთ იშლება. რამდენიმე სოფელია ხეობაზე, ბევრი ციხეები და ნატიხვარები.

„არ ვიცი ჯანდო-ქართალი

სად არი გუდამაყარი,

თავქადას გამიგონია,

სამოცი ციხე მაგარიო“

(ძაგანაშვილი შიო).

ქაღას თორმეწამე||ქაღიჯვრობა (ს. ბეგონი) — ხატია, ეკლესია. სოფელში ღვას. „ეს ეკლესია ქაღამ ააშენა, მანამდე მანდ ნიში იდგა“.

კავთარილა (ს. სეთურები) — მთის სახელია. „ქარის თავივით არის და იმაზე დაუ-
რკმევიათო“. კავთარიელა — ხარის თავიდან შემოტყავებული ტყავის ეწოდება მთო-
ლეთში.

ქვეჯა — სოფელია მთიულეთში, ფასანაურის ზემოთ, არაგვის მარცხენა შენაკადის ხეობაში. ცხოვრობენ პატაშურები.

ქორჯა — სოფელი. დიდი სოფელია ხორხის ხეობის ზემო ნაწილში. ხეობის მარცხენა მხარეს, მაღლა გორბაზე. მიწვენილი გორია მთის ყელისაქენ. ადრე უცხოვრია აქ ხალხსა. უსეტყვია ძალიანა, ამდგარან და კახეთს წასულან. აქ გატყევებულა. ეს ხალხი მერეა მოსული: წიფორიდან — ეთიპაშვილები, ხანდოდან — ვეშაგურები“ (ვეშაგური ლევანი).

ქოსაიხ წყალი (ს. ნაღვარევი) — წყარო. „ქო ს ა ი რკმევია ვილაცას კაცსა. იმას იქ წყაროსთვის გეჭი დაუდგია, ესლა შენდობას ეუბნებთან, როცა სმენ: შიიწყალის ქოსი-
საო“ (ბექიშვილი ვანო).

ქოფი, ქოფი, ქოფაი, ქოფები, ქოფნი — ზოგადი სახელია ჩვეაქებუღი, ჩადრმავებუ-
ლი ადგილების, მამულების.

ქრუმფაი (იხ. ქოფი).

ქაბური (ს. ბედონი) — მთა. კაცის სახელიდან ქ ა ბ ა (იხ. გვ. 38).

ქანანთყარი (ს. პოლუერი) — ველია. ფოცხვერჩანთ უბნის თავზეა, სოფლის აღმო-
საველეთით. ხატიც არის იქ, წმ. გიორგი, დიდი გალავანი აქვს. წინათ იქ ქ ა ნ ა შ ე ო-
ღებს უცხოვრიათ.

„ერთი იქაურ ქანაშვილს შვილი დაუქორწილებია. იმ დამეს ნეფ-დედოფალნი ერთად დაუქვეწნიათ და დაქორცილან ახლო და არ მოუქდენია. აულია მამას ის ხატო და მიწაში ჩაუმარხია, ზედ ქვა დაუდგია და უთქომ: სანამ ჩემი შვილი არ მოვა და არ ამოგიყვანს, მანდ იყავიო. ის ქვა ისევე დევ“ (ვანო ფოცხვერაშვილი).

ქარიანთ ციხე (ს. ზ/მლეთა) — ვაკე ადგილია სოფელში. ადრე იმ ადგილას ციხე მდგარა და დაუშლიათ სახლებისათვის. რაკი იმ ციხის გვერდით ქ ა რ ი ა ნ ი ცხოვრობ-
დნენ, ქარიანთი შეარქვეს.

ქაუნართ ნახსლარებო (ს. ლავთქვეი) — ნასოფლარია მაღლო გორზე. „იქ, ქაუნართ უცხოვრიათ, ცხრა ძმათ; დაუწყიათ ციხის შენება; საღმთოს (მთა) უნდა აეღესწორდეთო. „ერთი შემოვლდა გვეკლიაო“ — დაუძახნია ერთ-ერთს. საღმთოს მეზი დაუქრია, დაუნ-
გრევია ციხეც და ის ძმებიც ამოუქოცია, იმათთან რვა რძალი. მეცხრე რძალი აქა ყოფი-

¹ В. И. Абаев, Персидский топоним хнсар: Топонимика Востока, М., 1963, стр. 125.

ლა ჩამოსული ლაკათევეს. ეგ ამბავი ჩო მამქდარა, ამ წყაროსთან მისულა (სოფელთან არის წყარო) და მანდ გასჩენია ბაღლი. დაურქმევიათ წყარუა. იმაზე მოდიან ეს წყარუაშვილები (ალექსი საქიძე).

ქაღმანი||ქაღმანი — სოფელია მთიულეთის ზემო ნაწილში, დიდევლზე. ადრე კაიშაურები ერქვა, სანამ იქ კაიშაურები ცხოვრობდნენ. კაიშაურები მდიდრები ყოფილან, დუქნები და ღამის სათევები ჰქონიათ. რევოლუციის შემდეგ სოფელში აღარავინ გაჩერებულა, ქალაქად წასულან და მიტოვებულ სოფელში გაღმა ფერდობზე მცხოვრებნი ქაღმანიძეები გადმოსულან. სოფელმა სახელიც მათი გვარიდან მიიღო.

ქორა (ს. ზაქანი) — მამული. როგორც ცნობილია, მთიულურ-გუდამაყრულში ეა>ო-ს (მღრ.: ცხვარი — ცხორი). ე. ი. ქორი სიტყვა ამ შემთხვევაში მოგვცა სიტყვამ ქვარი. ჩანს ამ ადგილას ოდესღაც რაღაც ქვარი (ხატი) ყოფილა. ამჟამად კი იქ აღარაფერია ნიშისა და სახელი მხოლოდ მამულსღა შემორჩა. „ქორი“ ხშირად მონაწილეობს ტოპონიმების შედგენაში: ქორთგზა, ქორთპირაი, ქორის ტყე, ქორთუკანები და სხვა.

ქორთგზა (ს. ხოზა) — ბილიკია ხატისკენ გაშვებული (იხ. ქორი).

ქორთპირაი (ს. ს. ხოზა, პოვლეური, ცუკუქნაურები) — მამულები, ფერდობი. ხატის ახლა (იხ. ქორი).

ქორთუკანა (ს. ხოზა) ფერდობი. ქორის (ხატის) უკან მდებარე ფერდობია (იხ. ქორი).

ქორიმიწა (ს. დავითურები) — მამული. ქორის (ხატის) მიწა (იხ. ქორი).

ქორიტყე (ს. მანასური) — ტყე. ქორის (ხატის) ტყეა (იხ. ქორი).

ქორნი (ს. ს. ხოზა, ჩოხი) — ქვარი (ხატი). (იხ. ქორი).

ჭუღისი — სოფელია ჭუღისის ხეობაზე, კართლის თემში, კართლის პირდაპირ აწვეს გაღმა მხარეს, არაგვიდან 3 კმ-ზე.

ჩამწერინებთა სია

აბულაძე გრიშა შიოს ძე, 35 წლისა, ს. ჩადისციხე
ამირიძე მიხა გიორგის ძე, 72 წლისა, ს. ამირნი
ამირიძე მოხე ალექსის ძე, 80 წლისა, ს. ჩოხელნი
არგანაშვილი ლადო ნიკოს ძე, 52 წლისა, ს. ნალორევი
აფციაური ალექსი ივანეს ძე, 82 წლისა, ს. ცხეველიათი
აფციაური გოგი თედოს ძე, 17 წლისა, მოსწავლე, ს. ცხეველიათი
აფციაური რუსიკო ვასილის ასული, 33 წლისა, ს. ცხეველიათი
აფციაური კოფა ივანეს ძე, 70 წლისა, ს. საქერე
აფციაური იოსები ივანეს ძე, 44 წლისა, ს. ცხეველიათი
აფციაური ლიზა გიორგის ასული, 47 წლისა, ს. ჭულისი
აფციაური მედიკო იოსების ასული, 13 წლისა, ს. ცხეველიათი
აფციაური ნინო გიორგის ასული, 32 წლისა, ს. ცხეველიათი
აფციაური სალომე მახარობლის ასული, 69 წლისა, ს. სონდისველა

ბეგოიძე ლევანი ბერას ძე, 80 წლისა, ს. ბეგონი
ბედოიძე მარო გოგოლას ასული, 80 წლისა, ს. სეფე
ბედოიძე სვიმანა შიოს ძე, 70 წლისა, ს. ბედონი
ბენიაიძე ლადო სიმონის ძე, 30 წლისა, ს. ბენიანი
ბენიაიძე შიო აკას ძე, 97 წლისა, ს. წითლარი
ბექიშვილი ვანო გიორგის ძე, 80 წლისა, ს. ნალორევი
ბექიშვილი შავდანა სვიმანის ასული, 68 წლისა, ს. ნალორევი
ბეწუაშვილი ვალიკო ისაკის ძე, 37 წლისა, ს. ლაუშა
ბეწუაშვილი ზოია სერგოს ასული, 13 წლისა, ს. ლაუშა
ბეწუაშვილი ციურა ვასილის ასული, 14 წლისა, ს. ლაუშა
ბიბილაშვილი მარო ბესარიონის ასული, 56 წლისა, ს. ბიბილიანი
ბიბილაშვილი სანდრო ალექსის ძე, 61 წლისა, ს. ბიბილიანი
ბუბუნაური თამარი ბერის ასული, 62 წლისა, ს. სონდისველა
ბუთხუზი შიშა იაკოფის ძე, 30 წლისა, ბრიგადირი, ს. ზ/მლეთა
ბურდული გიორგი ათანასეს ძე, 58 წლისა, ს. ქ/მლეთა
ბურდული ვაჟა შიოს ძე, 11 წლისა, ს. ჭულისი
ბურდული ლექსო შიოს ძე, 47 წლისა, ს. არაქვეთი
ბურდული ნათელა შიოს ასული, 25 წლისა, ს. არაქვეთი
ბურდული ნიკო გიორგის ძე, 55 წლისა, ტყის მცველი, ს. ავენისი
ბურდული ქეთო დიმიტრის ასული, 65 წლისა, ს. ჭულისი
ბურდული შაქრო ვლადიმერის ძე, 75 წლისა, ს. ქ/მლეთა
ბურდული შიო ვიგოლის ძე, 70 წლისა, ს. არაქვეთი
ბურდული შიო შამუკას ძე, 85 წლისა, ს. ქ/მლეთა
ბურჯუყური ალექსი ვანოს ძე, 32 წლისა, ს. გვიდაჭი
ბურჯუყური ალექსი ივანეს ძე, 75 წლისა, ს. გვიდაჭი

ბუჩუკური ალექსი ხვიშანის ძე, 60 წლისა, ს. კიმბარაინი
ბუჩუკური მართა გიორგის ასული, 56 წლისა, ს. კიმბარაინი

გვიანიშვილი ალექსი ბერიძის ძე, 90 წლისა, ს. ხარხეთი
გვიანიშვილი ვანო მათეს ძე, 78 წლისა, ს. ხარხეთი
გვიანიშვილი ვაჟა ვლადიმერის ძე, 12 წლისა, ს. ხარხეთი
გვიანიშვილი ოლა გლახას ასული, 71 წლისა, ს. ხარხეთი
გვრიტიშვილი ბაბაღე ბუთლას ასული, 68 წლისა, ს. წითლიანი
გვრიტიშვილი შოთა ივანეს ძე, 28 წლისა, ს. წითლიანი
გიგაური ბესო გიორგის ძე, 53 წლისა, ს. ბუჩაძე
გიგაური ევა ვანოს ასული, 58 წლისა, ს. ქალის სოფელი
გიგაური ლექსო გლახას ძე, 53 წლისა, ს. მუგუდა
გიგაური მარო გიორგის ასული, 63 წლისა, ს. ვაშლობი
გიგაური ნატო მიხეილის ასული, 26 წლისა, ს. სუბატაინი
გიგაური სიმონა თევდორეს ძე, 57 წლისა, ს. მუგუდა
გულაშვილი ქოთილა ვანოს ძე, 80 წლისა, ს. ქალის სოფელი
გულაშვილი სოლომანი ივანეს ძე, 45 წლისა, ს. პოვლეური
გულაშვილი გიორგი ხუტას ძე, 77 წლისა, ს. ციხისძირი

დავითური ვახტანგი მიხას ძე, 18 წლისა, ს. დავითურები
დავითური ხვიშანა ვანოს ძე, 22 წლისა, ს. დავითურები
დავითური სოფიო გიორგის ასული, 61 წლისა, ს. დავითურები

ეზრალიძე შალიკო ისაყის ძე, 36 წლისა, ს. სეფე

ვეშაგური ალექსი ლევანის ძე, 37 წლისა, ს. ვეშაგურები
ვეშაგური ვახტანგი ნიკალას ძე, 18 წლისა, ს. ბანცური
ვეშაგური ვასო შიოს ძე, 63 წლისა, ს. ბანცური
ვეშაგური ლევანი დავითის ძე, 29 წლისა, ს. ხორხი
ვეშაგური ლეოლა გიორგის ასული, 24 წლისა, ს. ხორხი
ვეშაგური ნინო მამუკას ასული, 65 წლისა, ს. ვეშაგურნი
ვეშაგური ნოდარი პავლეს ძე, 37 წლისა, ს. ნადიბანი

ზაერადაშვილი გიორგი გრიგოლის ძე, 65 წლისა, ს. ანანური
ზაქაიძე დათა გივას ძე, 57 წლისა, ს. ზაქანი
ზაქაიძე ვახტანგი დათას ძე, 13 წლისა, ს. ზაქანი

კეკიშვილი გოგი შალიკოს ძე, 12 წლისა, ს. ზამთრეული
კეკიშვილი ლიდა თედოს ასული, 13 წლისა, ს. ზამთრეული
კეკიშვილი მოსე გაბრიელის ძე, 66 წლისა, ს. სალაჭური
კვირიტიძე მიხეილი ვასილის ძე, 40 წლისა, ს. ნაღორევი
კობაიძე მართა ვანოს ასული, 63 წლისა, ს. წინკობანი
კობაიძე ნიკო გიორგის ძე, 70 წლისა, ს. დოლასქედი
კობაიძე ნიკო ივანეს ძე, 43 წლისა, მასწავლებელი, ს. ჩირიკი
კობაიძე ნინა ილიკოს ასული, 30 წლისა, ს. წინკობანი
კობაიძე რუსიკო ილიკოს ასული, 25 წლისა, ს. წინკობანი
კობაიძე სვიმანი გლახას ძე, 79 წლისა, ს. ჩირიკი

კოტორაშვილი ვანო გიგოლას ძე, 74 წლისა, ს. მუგულა
კოტორაშვილი სოფიო ალექსის ასული, 70 წლისა, ს. მუგულა

ლაზვიაშვილი სანდრო აბრამის ძე, 30 წლისა, ს. უკანამკარი

მაჩურაშვილი ვასო პავლეს ძე, 40 წლისა, ს. ხარხეთი
მელიქიშვილი ალექსი გიგას ძე, 80 წლისა, ს. წინამკარი
მელიქიშვილი ივანე თომას ძე, 72 წლისა, ს. წინამკარი
მელიქიშვილი ნატო მოსეს ასული, 68 წლისა, ს. წინამკარი
მელიქიშვილი ნიკალა გიორგის ძე, 57 წლისა, ს. ეშაგურები

ნადიბაიძე მარო ათანას ასული, 67 წლისა, ს. ნადიბანი
ნადიბაიძე ნიკოლოზი ვაჟიკას ძე, 43 წლისა, ს. ნადიბანი
ნადიბაიძე ნოდარი თევდორეს ძე, 32 წლისა, ს. ნადიბანი
ნაზლაიძე გიგოლა სიმონის ძე, 90 წლისა, ს. ზ/მლეთა
ნათელაშვილი ვანო ფრიდონის ძე, 70 წლისა, ს. ავენისი
ნარაიძე ლადო მოსეს ძე, 26 წლისა, ს. წყერე
ნარიშანიძე დავითო იოსების ძე, 78 წლისა, ს. უშარნი
ნარიშანიძე დიმიტრი კიკლას ძე, 100 წლისა, ს. დგნალი
ნარიშანიძე სიმონი ალექსის ძე, 52 წლისა, ს. ჟოფონი
ნარიშანიძე სიმონი ივანეს ძე, 61 წლისა, ს. შონჩო

ობგაიძე ნიკალა როსტომის ძე, 19 წლისა, ს. სალაჭური

პატაშური ვალიკო სიმონის ძე, 13 წლისა, ს. ხევეშა
პატაშური ვასილი მამუკას ძე, 64 წლისა, ს. ხევეშა

ყიფიაშვილი ალექსი ივანეს ძე, 77 წლისა, ს. მენესო
ყიფიაშვილი თევდორე გოგოლას ძე, 80 წლისა, ს. სონდისეელა
ყიფიაშვილი პელო ყვირილას ასული, 75 წლისა, ს. კომშიანა
ყიფიაშვილი ხალომე მოკლიას ასული, 62 წლისა, ს. ავენისი
ყიფიაშვილი ხეთისო ვახილის ძე, 23 წლისა, ს. ზორხი

როსტიაშვილი თედო სავლეს ძე, 70 წლისა, ს. ანანური
როსტიაშვილი თეკლე იაკოფას ასული, 98 წლისა, ს. როსტიანი
როსტიაშვილი მარო თევდორეს ასული, 50 წლისა, ს. როსტიანი
როსტიაშვილი მოსე გლახას ძე, 103 წლისა, ს. როსტიანი

საქიძე ალექსი ბერას ძე, 55 წლისა, ს. ლაკათევეი
საქიძე ვანო შიოს ძე, 83 წლისა, ს. ლაკათევეი
საქიძე ომარი ალექსის ძე, 18 წლისა, ს. ლაკათევეი
სვინაიძე ანკო ივანეს ასული, 27 წლისა, ს. სკიანანი
სეთურიძე ალექსი ივანეს ძე, 63 წლისა, ს. სონდისეელა
სეთურიძე გიორგი ვასოს ძე, 24 წლისა, ს. სეთურნი
სეთურიძე ვასო შიოს ძე, 50 წლისა, ს. სეთურნი
სისაური ბადია ალექსის ასული, 27 წლისა, ს. იუზო
სუარიშვილი დავითი ივანეს ძე, 29 წლისა, ს. სონდისეელა

სუარიძე რაუდენა ალექსის ძე, 43 წლისა, ს. მანასეური
სუარიძე ფილო ალექსის ძე, 47 წლისა, ს. გოგნაურთა

უშარაძე გიორგი შიოს ძე, 56 წლისა, ს. უშარნი
უშარაძე ილო მიხას ძე, 35 წლისა, ს. უშარნი

ფოცხვერაშვილი ვანო ფილიპეს ძე, 76 წლისა, ს. პოვლეური
ფოცხვერაშვილი ელისო ირაკლის ასული, 18 წლისა, ს. პოვლეური

ქავთარაძე ამირანი ივანეს ძე, 13 წლისა, ს. ხევშა
ქავთარაძე ანა გაბრიელის ასული, 60 წლისა, ს. წიფორი
ქავთარაძე ბატარა შიოს ძე, 80 წლისა, ს. ძმინი
ქავთარაძე გიგო გლახას ძე, 72 წლისა, ს. საქერე
ქავთარაძე გივი ვასილის ძე, 11 წლისა, ს. წიფორი
ქავთარაძე გრიშა პეტრეს ძე, 32 წლისა, ს. ვაშლობი
ქავთარაძე დიმიტრი ივანეს ძე, 72 წლისა, ს. ქავთარანი
ქავთარაძე ვალიკო კოსტას ძე, 40 წლისა, ს. ქავთარანი
ქავთარაძე ვალიკო პეტრეს ძე, 11 წლისა, ს. წიფორი
ქავთარაძე ვლადიმერი ეფრემის ძე, 29 წლისა, ს. დოლასქედი
ქავთარაძე თამარი ანდრიას ასული, 60 წლისა, ს. ჩაბარუხი
ქავთარაძე თემური ილოხ ძე, 11 წლისა, მოსწავლე, ს. ჩადისციხე
ქავთარაძე ლევანი გიორგის ძე, 65 წლისა, ს. ჩაბარუხი
ქავთარაძე ლიზა შაქროს ასული, 29 წლისა, ს. დგნალი
ქავთარაძე მანანა ივანეს ასული, 12 წლისა, ს. ხევშა
ქავთარაძე მარო ალექსის ასული, 55 წლისა, ს. ჩაბარუხი
ქავთარაძე მაყვალა გიორგის ასული, 16 წლისა, ს. საქერე
ქავთარაძე მიხა ვანოს ძე, 33 წლისა, ს. სეფე
ქავთარაძე მიხა ლევას ძე, 45 წლისა, ს. ჩადისციხე
ქავთარაძე მიხეილი სიმონის ძე, 46 წლისა, ს. ქავთარანი
ქავთარაძე ნათელა ლადოს ასული, 14 წლისა, ს. ხევშა
ქავთარაძე ნინო გიორგის ასული, 65 წლისა, ს. საქერე
ქავთარაძე ნინო დავითის ასული, 38 წლისა, ს. წიფორი
ქავთარაძე უშანგი ვანოს ძე, 15 წლისა, მოსწავლე, ს. ჩადისციხე
ქავთარაძე პეტრე ხახას ძე, 72 წლისა, ს. ვაშლობი
ქავთარაძე პოვლე მიხეილის ძე, 85 წლისა, ს. დგნალი
ქავთარაძე სოფიო ივანეს ასული, 63 წლისა, ს. ხევშა
ქისტაური ვანო სიმონის ძე, 33 წლისა, ს. ბზიკურთა
ქისტაური თამარი ილიკოს ასული, 32 წლისა, ს. ბზიკურთა
ქოჩორაშვილი ოლა ლადოს ასული, 61 წლისა, ს. ავენისი
ქუმსიშვილი ნინო გიორგის ასული, 75 წლისა, ს. ჭალმინი
ქურციკიძე ვანო პავლეს ძე, 54 წლისა, ს. უკანამქარი
ქურციკიძე პელო ბიკილას ასული, 60 წლისა, ს. უკანამქარი

ჟარმაშანაშვილი არჩილი ალექსის ძე, 60 წლისა, ს. ციხისძირი
ჟველაძე ივანე ისაყის ძე, 37 წლისა, ს. ჟველანი
ჟველაძე ნინო სანდროს ასული, 60 წლისა, ს. ჟველანი

შარმაიძე ეთერი სანდროს ასული, 32 წლისა, ს. შარშიანი
შარმაიძე მაგდანა მიხეილის ასული, 58 წლისა, ს. შარშიანი
შარმაიძე მიშა გიორგის ძე, 58 წლისა, ს. შარშიანი

ჩიტაური ვახილი დავითის ძე, 76 წლისა, ს. ჩიტაურები
ჩოხელი ვანო იხაყის ძე, 63 წლისა, ს. ჩოხელნი

ციხიშვილი ვახილი ნიკოს ძე, 44 წლისა, ს. ციხიანი

ძაგანაშვილი შიო გიორგის ძე, 78 წლისა, ს. წკერე

წამალაიძე ლადო თედოს ძე, 37 წლისა, ს. მულურე
წამალაიძე მამუკა ხოსიკას ძე, 72 წლისა, ს. კოროლო
წამალაიძე ნინო მახარაის ასული, 55 წლისა, ს. მულურე
წამალაიძე უაზია ნინიას ძე, 60 წლისა, ს. მულურე
წიკლაური ბაბაღე ივანეს ასული, 68 წლისა, ს. დოლასქედი
წიკლაური ილიკო მათეს ძე, 71 წლისა, ს. დოლასქედი
წიკლაური ლამარა ვანოს ასული, 23 წლისა, ს. მანასეური
წიკლაური ნიკო სტეფანეს ძე, 60 წლისა, ს. წინამჟარი
წიკლაური სიმონი ფილიპეს ძე, 62 წლისა, ს. დოლასქედი
წიკლაური კეთო ივანეს ასული, 49 წლისა, ს. კიკანო

პიკაიძე გაბრიელი სტეფანეს ძე, 59 წლისა, ს. ჩიტაურები
პიკაიძე გიორგი ბეროს ძე, 75 წლისა, ს. პიკანი
პიკაიძე გიორგი მათეს ძე, 69 წლისა, ს. მენესო
პიკაიძე ომარი ოსმალას ძე, 23 წლისა, ს. მენესო
პიკაიძე ხანდრო სვიმანის ძე, 75 წლისა, ს. დგნალი
პრელაშვილი ზაქრო ყიდოს ძე, 77 წლისა, ს. ავენისი

ხუციაიძე ბერი თევდორეს ძე, 95 წლისა, ს. სონდა
ხუციაიძე კოლა ილიას ძე, 29 წლისა, ს. სონდა
ხუცურაული ვალიკო აღექხის ძე, 37 წლისა, ს. უბანი
ხუცურაული ელისაბედი იოსების ასული, 70 წლისა, ს. უბანი
ხუცურაული სიღო სანდროს ასული, 75 წლისა, ს. უბანი

ჯაბანაშვილი გაბრიელი მიხეილის ძე, 88 წლისა, ს. პივილანი
ჯაბანაშვილი გიორგი ვანოს ძე, 18 წლისა, ს. პივილანი
ჯაბანაშვილი ლეილა ვანოს ასული, 25 წლისა, ს. პივილანი
ჯაბანაშვილი ნიკო ვანოს ძე, 21 წლისა, ს. პივილანი
ჯანიაშვილი გრიშა სიმონის ძე, 46 წლისა, ს. სოდევე
ჯანიაშვილი კოლა ნასყიდას ძე, 45 წლისა, ს. სოდევე
ჯალმაიძე ივანე სვიმანის ძე, 14 წლისა, ს. ჯალმანი
ჯალმაიძე სვიმანი ივანეს ძე, 68 წლისა, ს. ჯალმანი
ჯიქური ვახილი სვიმონის ძე, 69 წლისა, ს. ზენუბანი
ჯიქური მაგდანა გლაზას ასული, 80 წლისა, ს. ზენუბანი
ჯუხარაშვილი მიხეილი აღექხის ძე, 39 წლისა, ს. უკანამჟარი

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	7
გეოგრაფიული მიმოხილვა	7
ისტორიული მიმოხილვა	13
ეთნოგრაფიული მიმოხილვა	16
ენათმეცნიერული მიმოხილვა	19
შეშოკლებანი	21
პირველი ნაწილი	
თ ა ვ ი პ ი რ ე ე ლ ი	22
რომონიშები	23
1. ბუნებრივი ტოპონიმები	23
2. ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ტოპონიმები	26
3. ანთროპონიმული ტოპონიმები	27
4. რელიგიური ტოპონიმები	28
ჰიდრონიმები	28
1. მდინარეთა სახელები	28
2. წყაროთა სახელები	28
3. ტბების სახელები	29
4. ვაოზების სახელები	29
5. ჩანჩქერების სახელები	29
თ ა ვ ი მ ე ო რ ე	
უცნობი ტოპონიმები	30
თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე	
უპოვარესი ენობრივი მოვლენები	32
1. ფონეტიკური	32
2. მარტივფუძიანი ტოპონიმები	35
3. რთულფუძიანი ტოპონიმები	38
ა) ბოლოსართიანი ტოპონიმები	38
ბ) თავსართ-ბოლოსართიანი ტოპონიმები	48
გ) თავსართიანი ტოპონიმები	50
დ) თანდებულდართული ტოპონიმები	50
4. ფუძენაერთი ტოპონიმები	51
მეორე ნაწილი	
ტოპონიმთა აღწერილობა	61
გუდაშაყარი	61
მთოულეთი	80
შენიშვნები	140
ჩამწერინებთა სია	194

Глгн Плионич Хориаули

ГОРЫ И НАЗВАНИЯ

(по топонимическим материалам)
Мтпутет-Гудамакари

(на грузинском языке)

**Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1983**

გამომცემლობის რედაქტორი დ. შანჭაღაძე
მხატვარი გ. ბიჭიაშვილი
მხატვრული რედაქტორი მ. ჩიქვინაძე
ტექნიკური რედაქტორი ა. ლშიაძე
კორექტორი ნ. ჭანთარია

სბ 792

გადაეცა წარმოებას 08.12.81. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 07.12.82.

უე 05879. საბეჭდი ქაღალდი 60X90¹/₁₆. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 13. სააღრ.-საგა-
მომც. თაბახი 14,1. ტირაჟი 2 000. შეკვეთის № 4579
ფასი 1 მან. 50 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 380028, მ. ჭავჭავაძის პროსპექ-
ტი, 14.

Издательство Тбилисского университета, Тбилиси, 380028, пр. Чавчавадзе, 14.

აიწუო საქართველოს სსრ ფინანსთა სამინისტროს საინფორმაციო-გამოთვლითი
ცენტრის საწარმოო განყოფილებაში. თბილისი, 380007, კეცხოველის ქ. № 7

Набрано в производственном отделе Информационно-вычислительного
Центра Министерства финансов СССР
Тбилиси, 380007, ул. Кецохели, 7.

დაბეჭდა და აიკისმა საქ. სსრ მ/ა სტამბაში. 380060, თბილისი, კუტუზოვის ქ. 19

Отпечатано и сброшюровано в Типографии АН ГССР,
380060, Тбилиси, ул. Кутузова, 19.